L. LIPIN, A. BELOV

SAVIST RAAMATUD

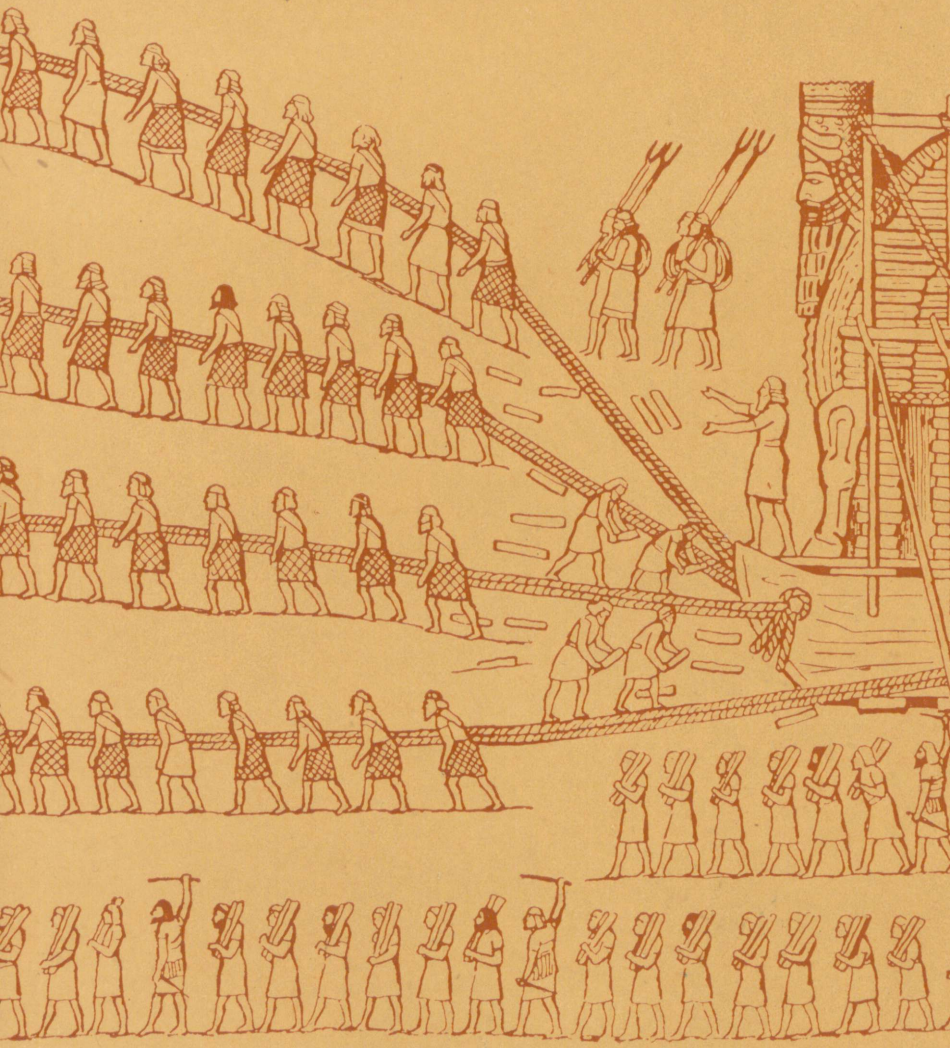

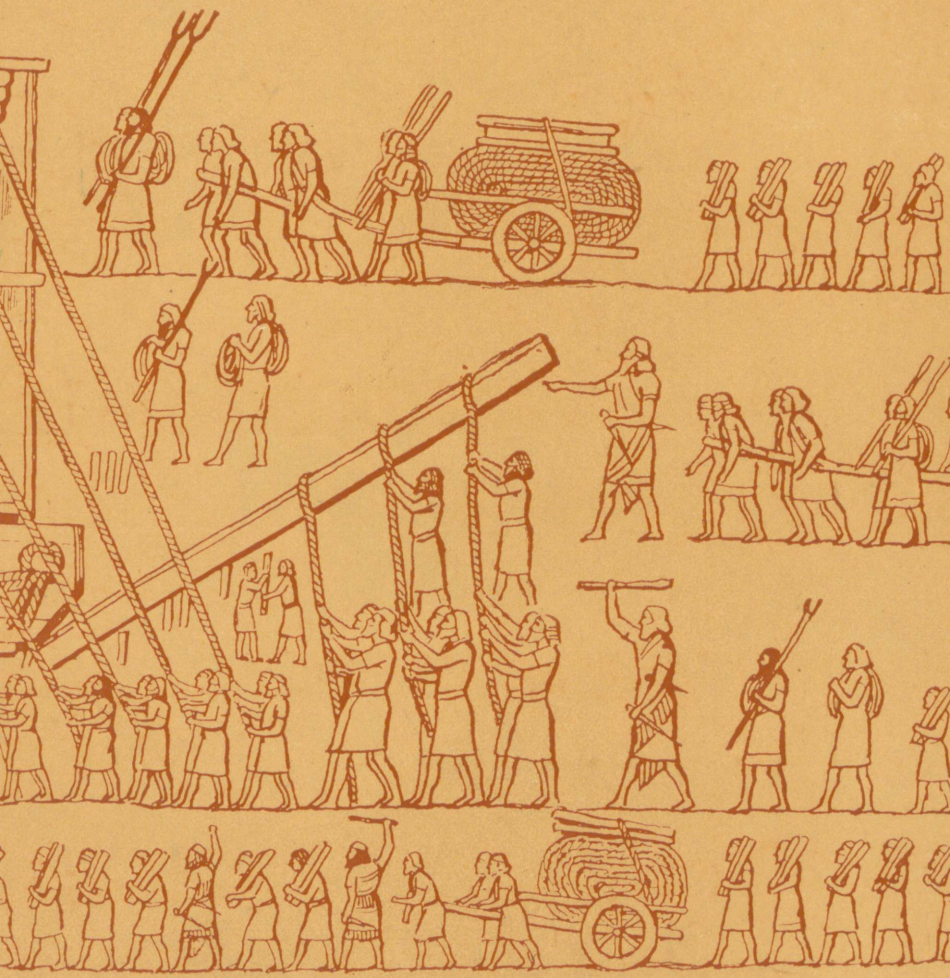

Sundeksemplar

L. LIPIN, A. BELOV

SAVIST RAAMATUD

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS * TALLINN
1 9 5 6

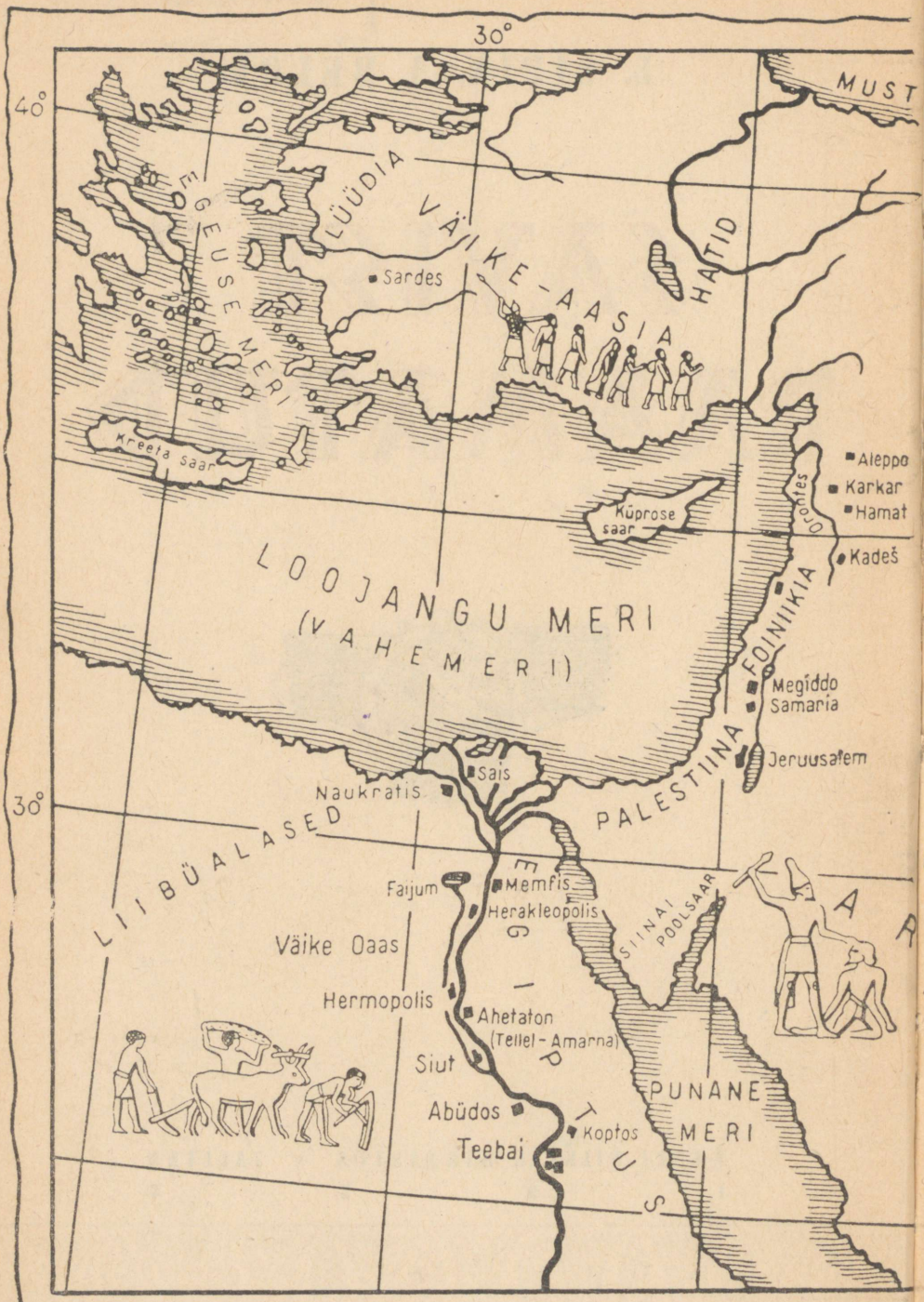
30°
40°
MUST
EGEUSE MERI
LÜÜDIA
VÄIKE-AASIA
HATID
Sardes
Kreeta saar
Küprose saar
Aleppo
Karkar
Hamat
Kadeš
FOINIIKIA
LOOJANGU MERI
(VAHEMERI)
Megiddo
Samaria
Jeruusalem
PALESTIINA
Sais
Naukratis
30°
LIIBUALASED
Faijum
Memfis
Herakleopolis
Väike Oaas
Hermopolis
Ahetaton
(Tell el-Amarna)
Siut
Abüdos
Koptos
Teebai
SIINAI POOLSAAR
PUNANE MERI

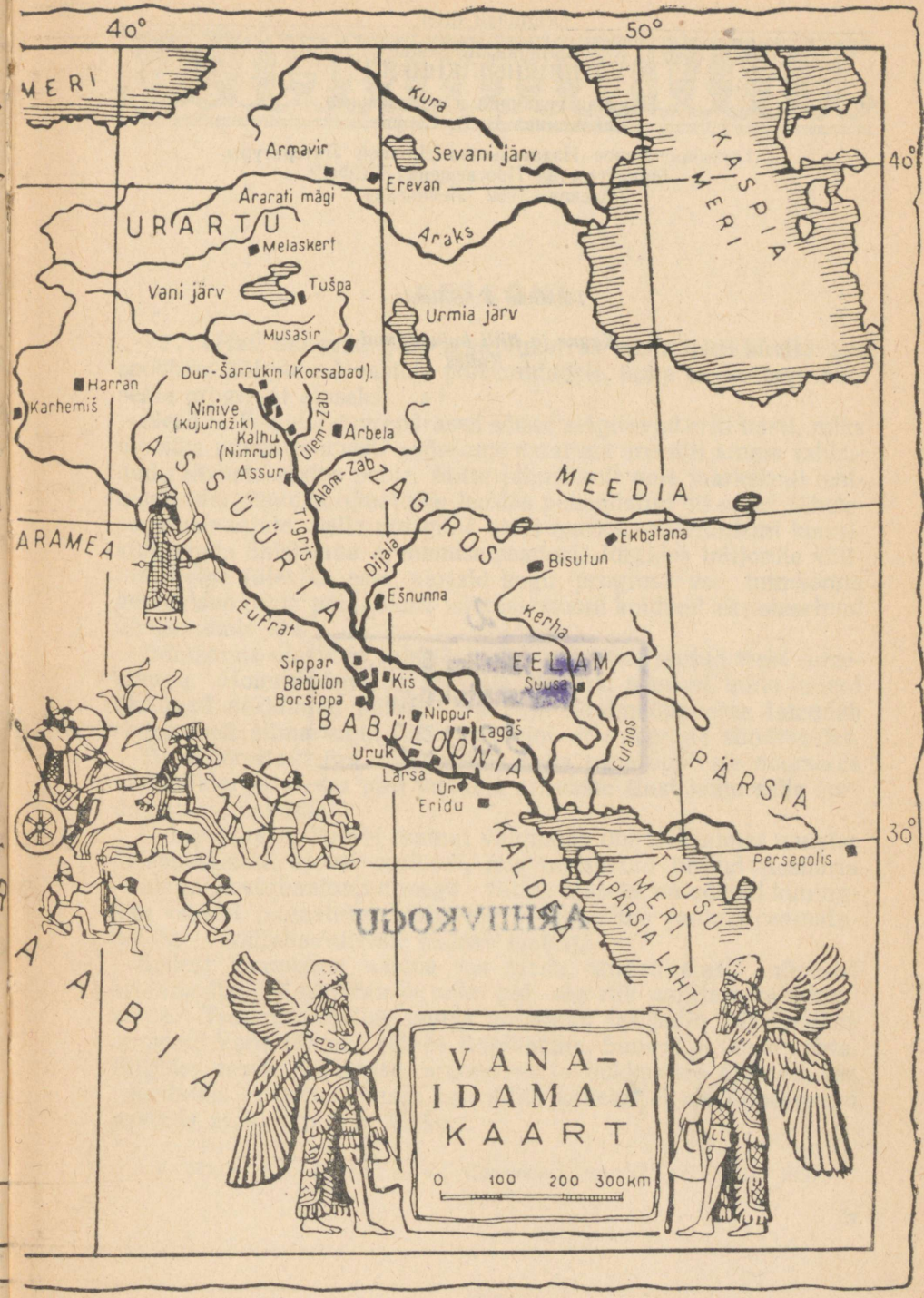
40°
50°
MERI
Kura
Armavir
Sevani järv
Erevan
40°
KASPIA MERI
Ararati mägi
URARTU
Araks
Melaskert
Vani järv
Tušpa
Urmia järv
Musasir
Dur-Šarrukin (Korsabad)
Harran
Karhemiš
Ninive (Kujundžik)
Kalhu (Nimrud)
Ulem-Zab
Arbela
Assur
Alam-Zab
ZAGROS
MEEDIA
ASSÜRIA
Tigris
ARAMEA
Ekbatana
Bisutun
Dijala
Ešnunna
Kerha
Eufrat
Sippar
Babülon
Borsippa
Kiš
EELAM
Suusa
Nippur
Lagaš
BABÜLOONIA
Uruk
Larsa
Ur
Eridu
Eulaios
PÄRSIA
KALDEA
30°
Persepolis
TÕUSU MERI (PÄRSIA LAHT)
ARAABIA
VANA-IDAMAA KAART
0 100 200 300km

Originaali tiitel:

Л. Липин, А. Белов
ГЛИНЯНЫЕ КНИГИ

Научная редакция и предисловие
академика В. В. Струве

Государственное Издательство Детской Литературы
Министерства Просвещения РСФСР
Москва 1952 Ленинград

Tõlkinud P. Sillaots

Kaane ja tiitli kujundanud
T. Kulles

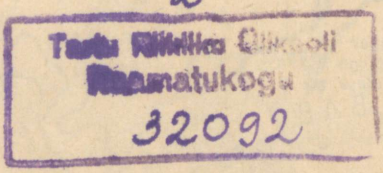

ARHIIVKOGU

EESSÕNA

«. . . «Hall minevik» jääb igas olukorras erakordselt huvitavaks epohhiks kõigile tulevastele põlvkondadele, kuna ta on kogu hilisema progressi aluseks . . .» [1]

Need F. Engelsi suurepärased sõnad selgitavad eriti hästi, miks me ikka uuesti ja uuesti pöördume maailma areenilt ammu lahkunud rahvaste ajaloo poole. Mitte juhuslikult pole marksismi-leninismi klassikute surematutes teostes pühendatud nii suurt tähelepanu vanaajale. Selle uurimine aitas marksismi-leninismi klassikuil avada ühiskonna arenemise seadusi. Juhtides miljonite võitlust helge tuleviku eest, uurisid kogu progressiivse inimkonna geniaalsed juhid põhjalikult tsivilisatsiooni koidikul eksisteerinud ühiskondade elu.

Inimkonna olevik ja tulevik on lahutamatult seotud tema minevikuga. Homne päev kasvab välja tänasest päevast, mille juured ulatuvad möödunud päeva. Vanaaja tundmaõppimine laiendab erakordselt silmaringi, aitab paremini orienteeruda sündmustes. Tuleb tervitada iga tõsist katset anda meie õppivale noorsoole ulatuslikku ja elavat pilti vanaaja rahvaste elust kogu selle kordumatus omapäras.

L. Lipini ja A. Belovi raamat valgustab üht tähtsaimat muistse Mesopotaamia ajaloo perioodi, mis on seotud tuntud Assüüria kuninga Assurbanipali nimega. Süžee aluseks on võetud kuningliku «savist raamatute» biblioteegi — maailma vanima raamatuhoidla — väljakaevamiste haarav ajalugu.

Sellest raamatust saame me teada, kuidas elasid inimesed orjanduslikus Assüürias ja miks pidi see riik paratamatult hukkuma. Teadmishimuline lugeja ammutab siit palju väärtuslikke andmeid Vana-Idamaa riikide Babüloonia, Sumeri ja teiste kohta. Jälgides nende tekkimise, arenemise ja hukkumise ajalugu, me veendume, et mitte kunagi ega mitte kellelgi ei ole õnnestunud peatada ajalooprotsessi käiku.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, том XIV, стр. 115, 1931.

Vanaaega kuuluvast määratu suurest materjalihulgast valgustasid autorid üksikasjaliselt ainult üht perioodi, tõsi küll, väga eredat ja tähtsat. Selline võte on populaarteaduslikus raamatus täiesti õigustatud. Andes paralleelselt Assüüria ajalooga lühidase, kuid ilmeka Mesopotaamias teostatud väljakaevamiste ajaloo ja uue teaduse — assürioloogia — tekkeloo, tõstsid autorid tunduvalt oma töö tunnetuslikku väärtust.

Selles raamatus leiab noor lugeja jutustuse kõrval tolle aja tähtsaimatest sündmustest palju eredaid jooni, mis kujundavad pildi orjade raskest tööst, muistse Mesopotaamia rahvaste elust ja kombeist, teadusest ja kunstist, keelest ja kirjast, seadustest ja usunditest. Autorid esitavad rohkesti originaaldokumente — kroonikaid, müüte, seaduste kogusid, juriidilisi dokumente ja muud taolist. Need on antud heas kirjanduslikus tõlkes algallikaist.

Vene teadlased on kirjutanud palju suurepäraseid lehekülgi teadusesse muistsest Mesopotaamiast. M. V. Nikolski ja B. A. Turajevi tööd on muutunud kogu maailma assürioloogidele käsiraamatuiks; nendeta ei tule toime ükski Vana-Idamaa ajaloolane. Raamatu väärtuseks on väljapaistvate vene assürioloogide saavutuste, nende poolt ajalooteadusele antud hindamatu panuse laialdane näitamine. Jutustades samal ajal kaasaja suurima Urartu uurija B. B. Piotrovski töödest, on autorid heitnud silla revolutsioonieelsete teadlaste kuulsast plejaadist nõukogude uurijateni, kes edukalt viivad edasi ajalooteadust.

Lõpuks jääb mul ainult soovida, et selle kasuliku raamatu lugejate ring oleks võimalikult laialdasem. Lugejaile aga, kes kahtlevad, kas tasub end vaevata tutvumisega niivõrd kauge ajajärguga, tahan meenutada V. I. Lenini sõnu tema kõnes VKNÜ III ülevenemaalisel kongressil: «Kommunistiks võib saada ainult siis, kui rikastad oma mälu kõigi vaimsete varadega, mis inimkond on loonud.» [1]

Akadeemik *V. V. Struve*

[1] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 256.

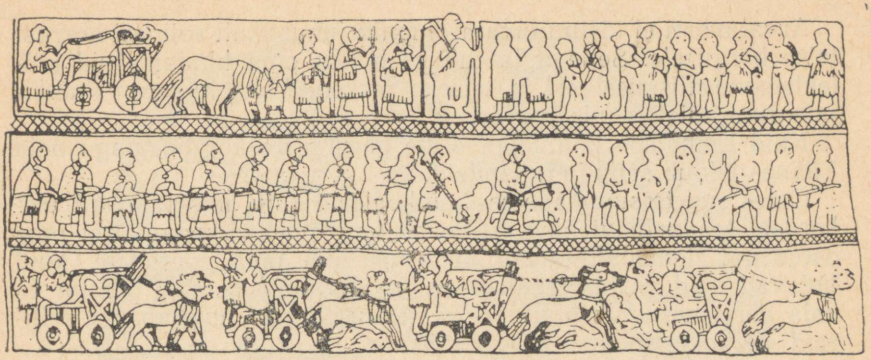

ESIMENE PEATÜKK

VENE ASSÜRIOLOOGIA ISA

ÜKSIKELAMU PETROZAVODSKI TÄNAVAL

Leningradis, Petrogradi poolel, kaugel peamagistraalidest, asub vaikne Petrozavodski tänav. Siin tõmbab endale tähelepanu kolmekordne üksikelamu.

Kui vaadelda seda tähelepanelikumalt, siis võib märgata üht kummalist iseärasust: sellel majal pole esimest korrust. Täpsemalt öeldes, esimene korrus algab seal, kus peaks olema teine.

Käesoleva sajandi esimesel aastakümnel kuulus üksikelamu N. P. Lihhatšovile. Too oli mitmes suhtes tähelepanuväärіv isiksus. Lihhatšovi kireks olid vanad raamatud, dokumendid ja käsikirjad, mis ta päris oma esivanemailt. Juba XVII sajandil hakkasid need koguma mitmesuguseid raamatuid ja kirjalikke mälestusmärke, mis lõppeks moodustasid terve raamatukogu.

Rikastelt sugulastelt jäi N. P. Lihhatšovile suur pärandus; olles saanud suure varanduse omanikuks, kasutas ta seda tervenisti oma kollektsioonide täiendamiseks. Sõites palju ringi mitmetes maades, omandas N. P. Lihhatšov egiptuse papüürusi ja paavsti läkitusi, araabia käsikirju ja bütsantsi ürikuid, kuulsate rändurite päevikuid ja haruldasi raamatuid kõigis keeltes. Kõik selle tõi ta majja Petrozavodski tänaval. Aja jooksul kujunes seal omal alal ainulaadne raamatute ja dokumentide muuseum. Nendega olid täidetud maast laeni kõik kolm korrust.

Arvatavasti ei tõstnud maja omanik juhuslikult esimest korrust teise kõrgusele. Sellega ta esiteks hoidis oma hindamatuid kollektsioone niiskuse eest ja teiseks raskendas kerge saagi ihaldajate tungimist nende juurde.

Kuid Lihhatšov polnud tavaline harulduste koguja, nagu neid Läänes leidub sadu ja tuhandeid.

Ostes suurte summade eest unikaalseid asju, mis pakuvad erakordset teaduslikku huvi, kiitlevad kaukamehed-kodanlased oma ostudega, demonstreerivad neid meeleldi oma sõpradele, kuid hoiavad neid varjus teadlaste eest. Kes maksis raha, see on ka asja peremees. Mis puutub aga teadusse, siis huvitab see selliseid «kollektsionääre» kõige vähem.

Hoopis teist liiki koguja oli N. P. Lihhatšov. Olles igakülgselt haritud inimene, ajaloolane ja etnograaf, arheoloog ja bibliofiil, töötas ta ise palju tema poolt omandatud dokumentide avaldamisel ja, mis peaasi, avas oma maja uksed pärani vene teaduse inimestele. Omandades raamatuid ja haruldasi vanu käsikirju, hoolitses ta kõigepealt selle eest, et need muutuksid kättesaadavaiks vene teadlastele. Kogutud aardeid pidas ta oma kodumaa varanduseks ja tema kollektsioonide materjalide alusel tehti hulk väärtuslikke uurimusi.

TEADUSE ENNASTSALGAV TÖÖMEES

Selle maja ühes toas suure tammepuust laua taga istus tervete päevade kaupa pikakasvuline hallipäine inimene. Kuid tema ees ei olnud ajast koltunud pärgamente, haruldasi egiptuse papüürusseid ega inkunaableid — esimesi pärast trükikunsti ilmumist välja antud raamatuid. Tema ees lebasid mingisugused kummalised kreemika, kollase ja tumepruuni värvusega plaadikesed. Mõnda neist niisutas ta erilise lahusega laual seisvast pudelikesest, teisi jälle puhastas ettevaatlikult neid katvast kihist. Siis vaatles ta luupi abiks võttes kaua nende pealispinda. Niisama hoolikalt uuris ta ka iga plaadikese tagakülge ja servi.

Kui keegi oleks juhtunud selle juures viibima, siis teda oleks kindlasti hämmastanud selle inimese imeteldav, otse lõpmatu kannatlikkus. Üheainsa plaadikese kallal võis teadlane istuda hommikust hilisööni. Ta ei tundnud väsimust ja unustas söömise.

Olles rüübanud paar lonksu, lükkas ta teeklaasi kõrvale ja meenutas seda alles tunni aja pärast, mil tee oli juba jahtunud. Kastnud sule tindipotti, tarduski ta seda käes hoides laua äärde. Võis näha, et inimene oli täielikult süvenenud oma töösse.

Mõnikord, äkki aega meenutades, võttis ta taskust kella ja nähes, et on juba kaugelt üle kesköö, tõusis vastumeelselt laua

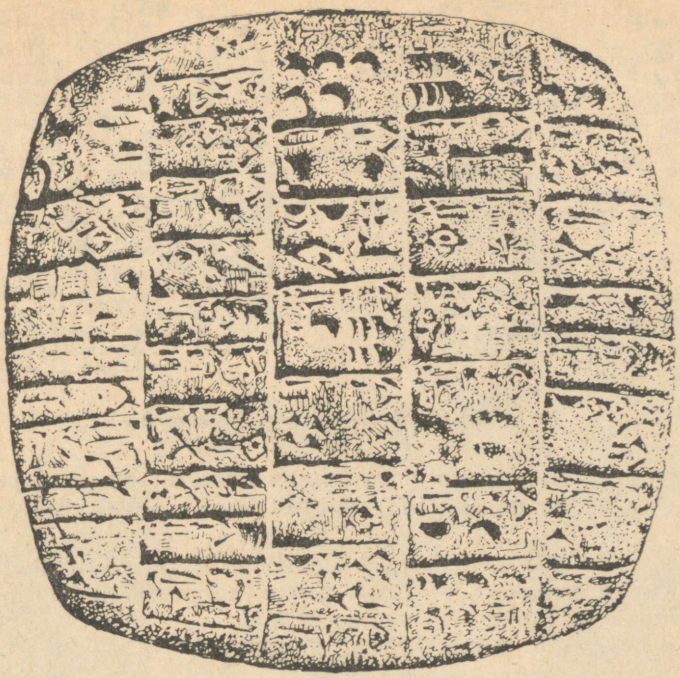

Savitahvlike N. P. Lihhatšovi kollektsioonist.

tagant. Ta väljus sel hilisel tunnil inimtühjale Petrozavodski tänavale, hingas täie rinnaga sisse öist jahedust ning tema nägu valgustas oma päeva kasulikult veetnud inimese õnnelik naeratus.

Oli päevi, mil see väsimatu töömees vahetas oma tegevust. Ta muutus usinaks joonistajaks.

Erilise keemilise lahusega töödeldud plaadikestelt kadus aegamööda pealiskiht ja ilmusid selgelt nähtavale mingisugused imelikud kirjamärgid, mis koosnesid joonekestest, kolmnurkadest, poolringidest. Neid ta püüdiski äärmise täpsusega reprodutseerida paberil.

Teda ei rahuldanud nende märkide kuju, asetuse ja seose lihtne kopeerimine. Ta püüdis edasi anda ka neid kirja tabamatuid, individuaalseid iseärasusi, mis kokkuvõttes moodustavad ainult antud inimesele omase käekirja.

Selline töö nõudis tohutut pingutust, erakordset püsivust, pidevat nõrgenemata tähelepanu. Mõnikord võis näha, kuidas ta kriipsutas läbi ja heitis paberikorvi ulatusliku dokumendi pea-

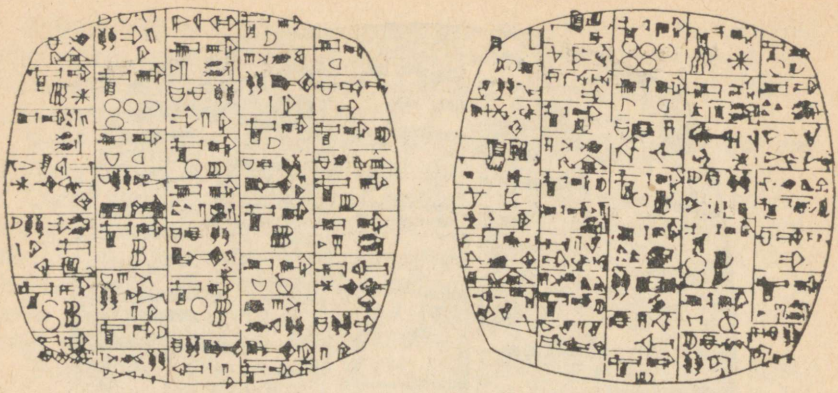

Kirjamärgid tahvlikesel (esi- ja tagakülg)

aegu valmis koopia, mille valmistamiseks oli kulunud peaaegu terve päev, ning uuesti (juba mitmes kord!) alustas selle kopeerimist.

Ja see töö ei kestnud mitte päev ega kaks, mitte nädal ega kuu. Kui ta esmakordselt tuli sellesse majja, oli ta oma jõudude õitsengul, aga lahkus siit vanakesena.

Kümme aastat töötas Mihhail Vassiljevitš Nikolski — nii oli selle teaduse ennastsalgava töömehe nimi — majas Petrozavodski tänaval. Tema töö tähendas vene assürioloogia [1] sündi.

MESOPOTAAMIA TAHVLIKESED

Hiinas Jangtse ja Huangho, Indias Induse ja Gangese ning Egiptuses Niiluse jõe oru kõrval olid Tigrise ja Eufrati jõgede orud Mesopotaamias inimkonna tsivilisatsiooni üheks vanimaks koldeks. Juba viis tuhat aastat tagasi tekkisid seal esimesed riigid. Väljakaevamised, mida neis paikades teostati XIX sajandil, andsid rikkalikke tulemusi.

Saanud teada arheoloogide poolt leitud kummalistest tahvlikestest mingisuguste muistsete kirjamärkidega, otsustas N. P. Lihhatšov neid iga hinna eest omandada, rikastada nendega oma kollektsioone. Olid ju need kirjalikud mälestusmärgid oma päritolult vanemad kõige varasemaist araabia käsikirjadest, paavsti läkitustest ja keskaegsetest pärgamentidest.

«Mesopotaamia tahvlikesed peavad kuuluma Venemaale,» otsustas Lihhatšov ning saavutas oma eesmärgi.

[1] Assürioloogia — teadus, mis käsitleb Mesopotaamia muistsete rahvaste ajalugu, kultuuri, keelt ja kirjalikke mälestusmärke.

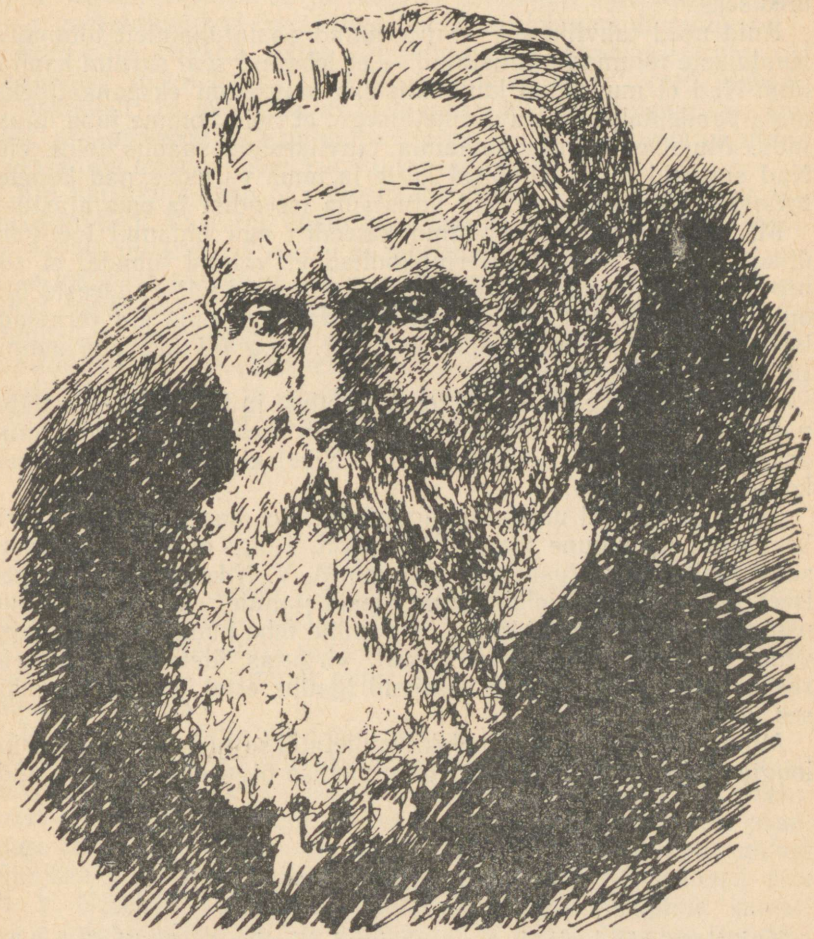

Mihhail Vassiljevitš Nikolski.

Kulutades hiiglasummasid, sai N. P. Lihhatšov nende omanikuks. Sajad muistsed tahvlikesed (neid nimetatakse ka plaadikesteks) leidsid omale koha Petrozavodski tänaval asuvas majas tammepuust kappides ning muutusid tema muuseumi ehteks ja uhkuseks.

Kuid need tahvlikesed — möödunud aastatuhandeil toimunud sündmuste tummad tunnistajad — ei lebanud seal surnud kapitalina. Nad ei muutunud kummalisteks muuseumi eksponaatideks, mida vaadeldakse austava imetlusega, et neid homme juba unustada. Muistsetele mesopotaamia tahvlikestele saabus teine elu. Nad sattusid M. V. Nikolski kätte ja tema varustas nad kõnelemisoskusega ning pani neid jutustama iseendist ja oma ajastust.

M. V. Nikolski ei juhatanud kateedrit ega pidanud loenguid ülikoolis. Reaktsioonilised ringkonnad ei võinud lubada, et see progressiivne teadlane propageeriks oma eesrindlikke ideesid üliõpilaste hulgas. Selle tulemusena oli ta kogu oma elu «erateadlase» seisundis. Maailmakuulus assürioloog oli üksvahe sunnitud teenima korrektorina.

Kuid raskused ei murdnud tema visadust ja tahet. Olles möödunud sajandi seitsmekümnendail aastail iseseisvalt omandanud assürioloogia saladused, viis M. V. Nikolski seda noort teadust kaugele edasi.

Sellel geniaalsel uurijal ja algupärasel teadlasel puudus tsaari-Venemaal igasugune toetus riigi poolt. Kõigi oma suurepäraste saavutuste ja avastuste eest võlgneb M. V. Nikolski tänu üksnes iseendale, oma ohjeldamatule teadusjanule, ammendamatule usule inimmõistuse võidusse. Õilis püüe teha kuulsaks kodumaist vene teadust tõukas teda tagant, virgutas ületama tuhandeid raskusi, mis paratamatult kerkivad igaühe ette, kes rajab teaduses uusi teid.

Mihhail Vassiljevitš Nikolskit nimetatakse nüüd vene assürioloogia isaks ja ta on selle kõrge nimetuse õigusega ära teeninud.

TUNNETAMISRÕÕM

Kujutlege rändurit, kes on eksinud tihedas metsatihnikus. Ta hulgub tundide viisi ja üha hämaramaks muutub mets, üha süngemaks ümbritsevad puud ning näib, et ta ei suuda siit iialgi välja pääseda.

Ent siis satub ta mingeile inimjälgedele. Need juhivad tema looklevale, vaevaltmärgatavale rajale, see aga viib ta lõpuks avarale teele, mille ääres kulgevad telegraafiliinid. Ta tunneb ära ümbruse ja näeb, et on peaaegu eesmärgil. Ja tahtmatult vaba-

neb tema rinnust kergendusohe. Ta tahaks laulda, naerda, jagada oma pulbitsevat rõõmu esimese vastutulijaga.

Nii on lugu ka vanu kirjamärke dešifreeriva assürioloogiga. Algul on läbipaistmatu tihe pimedus, mis sageli näib läbimatuna. Ajuti valdab meeleheide ja näib, et inimesele käib üle jõu tungida aastatuhandeid maapõues lamanud dokumendi mõttesse.

Kuid siis hakkab selles läbitungimatus pimeduses paistma valguskiir. Algul joonistuvad üksikute sõnade piirjooned, seejärel lausekatked. Ja siis juba avaneb uurijale osake niisugusest ilusast, omapärasest ja ainulaadsest elust, millist ei suuda kujutada isegi kõige kummalisem kunstniku fantaasia.

Ent harilikult avab üks dokument üksnes väikese, piiratud lõigukese elust. Vastates ühele küsimusele, tekitab ta uurijal kümneid teisi, millele too varem ei mõelnudki.

Ja tõeline teadlane ei peatu mitte kunagi poolel teel. Ta tungib ikka sügavamale materjalisse, ta dešifreerib teise, kolmanda, kümnenda ja sajanda dokumendi, vastandab neid üksteisele. Mõeldes üksikutele rasketele, veel dešifreerimata või seletamata kohtadele, ei maga ta öösiti ega rahune enne, kui pole jõudnud välja tõeni, olgugi et selleks tuleks anda kogu elu!

51 JA 855

Kui M. V. Nikolski sattus esmakordselt vastamisi muistse linna Lagaši riismeid varjavast Tello künkast väljavõetud mitmesaja tahvlikesega, oli ta juba kogu maailmale tuntud assürioloog, paljude tööde ja uurimuste autor. Aga ka teda ajasid need tahvlikesed ummikusse.

Jah, siin oli, mille üle pead murda.

Esiteks olid need tahvlikesed vanemad kõigist varemleituist. Sellest tulenes kirja ja dokumentide teistsugune iseloom. Teiseks, need olid koostatud väga raskes sumeri keeles, mida veel praegugi halvasti tuntakse, mis aga möödunud sajandi lõpul endast täielikku mõistatust kujutas. Püüdes tungida nende sisusse, pidi M. V. Nikolski seepärast samaaegselt tundma õppima sumeri keele grammatilise ehituse iseärasusi ja tema sõnavara, tundma õppima mitte õpikute ja sõnastike järgi, vaid tahvlikeste endi materjalide najal.

Kuid tahvlikest l u g e d a ei tähendanud veel selle m õ i s t m i s t. «Need tahvlikesed,» kirjutab M. V. Nikolski, «viivad meid uute mõistete ringi ja avavad muistses Sumeris kolmandal aastatuhandel enne meie ajaarvamist kujunenud ühiskondlikud suhted.»

Kes oli dokumendi koostaja? Missugusel eesmärgil see kirjutati? Millised olid ühiskondlikud suhted neil tahvlikestel mainitud inimeste vahel? Kuidas nad elasid, millega tegelesid, mida taotlesid?

Alles neile küsimustele vastates võis aru saada tahvlikeste sisust. Ent vastus peitus ... neis endis, sest mitte keegi ei suutnud neist tahvlikestest paremini jutustada nende ammu igavikku vajunud aegade inimeste elust.

Prantsuse teadlased, kelle käsutuses oli niisama vanu dokumente, taganesid nende uurimise raskuste ees.

Lagašist leitud hõbevaas.

Kujutis hõbevaasil.

Louvre'i muuseumis Pariisis säilitati 1500 samasugust tahvlikest. Selleks ajaks oli neist avaldatud ainult 51. Ent kuidas? Ilma igasuguse teadusliku läbitöötamiseta, tõlketa, kommentaaride ja seletusteta. Neid kopeeriti mehaaniliselt, jättes teistele selgitada, mida need kirjamärgid endas sisaldavad.

Kuid M. V. Nikolski iseloomule polnud omane taanduda raskuste ees. Selle, mis osutus üle jõu käivaks tervele prantsuse assürioloogide kollektiivile, teostas ta edukalt üksinda.

Tema poolt välja antud dokumentide kaks köidet sisaldavad kõige üksikasjalisemalt dešifreeritud, kirjeldatud ja seletatud 855 tahvlikest. Nad on paigutatud temaatiliselt, s. o. oma sisu iseloomu järgi, rangelt süstematiseeritud ja varustatud ulatuslike kommentaaridega, pärisnimede (inimeste ja jumalate) loeteluga, dokumentides esinevate linnade, kohtade, jõgede, kanalite, templite registriga ja muu sarnasega.

Olles välja antud peaaegu pool sajandit tagasi, on need

M. V. Nikolski tööd tänapäevani ammendamatuks ajalooliseks allikaks kogu maailma assürioloogidele. Tema poolt esmakordselt kasutatud avaldamismeetod muutus eeskujuks kõigi maade teadlastele.

SUMERLASED

Lakooniline ja asjalik on Mesopotaamias leitud sumeri tahvlikeste keel. Sellel puuduvad igasugused poeetilised ilustused. Neilt tahvlikestelt ei leia me huvitavate sündmuste ohtrasõnalisi kirjeldusi, ei erutavaid dramaatilisi episoode, ei jutustusi sõjaretkedest. Kõige sagedamini on need inimeste nimekirjad, äridokumendid, mitmesuguste objektide — toiduainete, loomasööda, kariloomade, maatükkide — kuivad loetelud. Kuid iga sõna, iga arvu taga avanevad terved pildid elust ja olust uurija ees, kes oskab lugeda ridade vahelt, kellel on juurdlev, analüüsiv mõistus ja kes ei säästa jõudu, et tungida iga fakti olemusse.

M. V. Nikolski uurimuste lehekülgedelt tõuseb otsekui elavana meie ette omapärane muistne rahvas — sumerlased. Need olid töökad, jässakad maaharijad, ümaranäolised, paljakspügatud peadega loomakasvatajad, osavad käsitöölised, tähtsad ametnikud, julged sõjamehed, oma väärikusest teadlikud kirjutajad.

... Aeglaselt liiguvad suured lehmade, härgade, eeslite, lammaste ja kitsede karjad. Suur osa neist kuulub Barnamtarrale, Lagaši linna valitseja ettevõtlikule naisele.

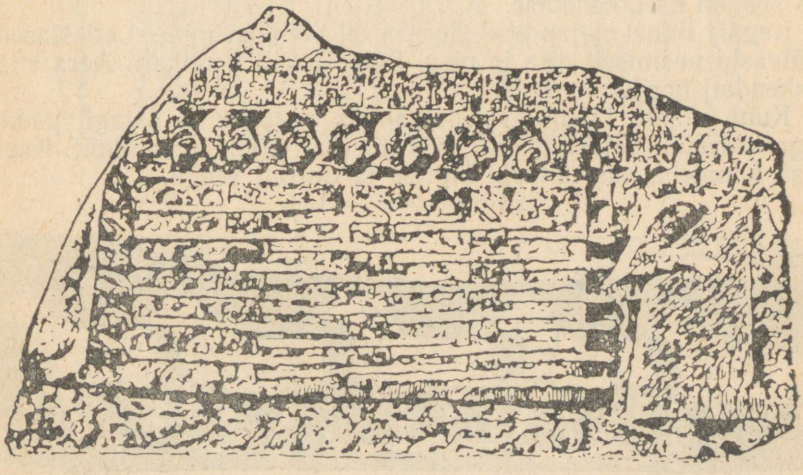

Kilbiga varjatud sumeri sõjamehed. Muistne kujutis.

Sumeri naise raidkuju.

Tema nimi leidub paljudel dokumentidel, mis on seotud ostu ja müügiga. Sel ajal, kui tema abikaasa Lugalanda hoidis enda käes poliitilise võimu, koondas Barnamtarra enda kätte kogu Lagaši majanduse valitsemise. Mitmesuguste kaubanduslike tehingutega suurendas ta pidevalt oma rikkusi. Tal oli sidemeid paljude kaubaagentidega, niinimetatud damkaridega. Talle allus ka valitseja — nubanda, ja kogenud kirjutajad, kes piinliku täpsusega registreerisid oma võimsa käskijanna kõik sissetulekud ja väljaminekud. Nende märkmed, mis on tehtud XXIV sajandil enne meie ajaarvamist, jõudsid meieni peaaegu täiesti säilinult ning need dešifreeris ja luges läbi M. V. Nikolski.

Karjade juures oli terve karjaste koosseis, kellede töö oli rangelt spetsialiseeritud. Ühed hoolitsesid lammaste, teised eeslite, kolmandad veiste eest. Nad toimetasid korrapäraselt lossi- ja templiladudesse («tagavarade majadesse») võid, piima, koort, kohupiima. Tapetud loomade nahkadest valmistasid osavad meistrid parknahka.

Jõgedel — Tigrisel ja Eufratil — libisesid kalurite kerged paadid. Julgemad kalastajad väljusid kaugele Pärsia lahele. Nad tulid koju rikkaliku püügiga. Kuid lõviosa sellest sattus ikka «tagavarade majadesse».

Kala oli niivõrd rohkesti, et seda kuivatati, jahvatati peeneks ja söödeti kariloomadele.

Lagaši linna majanduse aluseks oli põlluharimine. Lagašlased külvasid peamiselt otra ja nisu. Põlde hariti hoolikalt. Adra ette rakendati harilikult eesleid.

Kuna vihma Lõuna-Mesopotaamias peaaegu ei sajagi, päike aga kõrvetab halastamatult, siis niisutati põlde kunstlikult. Kaevati kanaleid, mis täitusid Tigrise ja Eufrati veega.

Sumeri kari.

Lagašlased kasutasid oskuslikult jõgede üleujutuse perioode. Sel ajal kogusid nad elustavat vett erilistesse veehoidlatesse ja tsisternidesse, hiljem aga — põuastel kuudel — niisutasid sellega põlde.

Jõgede üleujutused mitte ainult ei niisutanud põlde, vaid ka väetasid neid. Vesi tõi endaga kaasa muda, mis aastast aastasse

Stseene sumerlaste elust.

ladestudes moodustas Mesopotaamias erakordselt viljaka pinnase. Saak oli niivõrd rikkalik, et vilja jätkus nii inimeste ja loomade toiduks kui ka metallide, kivi ja puu vastu vahetamiseks, mida Mesopotaamias ei leidunud.

Maa oli kogukonna valduses. Kuid see ei tähendanud veel, et kõik olid võrdsed, töötasid ühtviisi ja said ühesuguseid sissetulekuid. Selleks ajaks eraldus kogukonnast juba rikas sugukondlik ülikkond ja kaupmehed, kes panid oma käe kogukondlikule majapidamisele.

Piimamajandus templi juures.

Püüdes kiskuda endale rasvasemat suutäit, haarasid nad endile paremad maatükid, suurema osa kogukondlikust karjast ja põllumajanduslikust inventarist. Nad rikastusid, kuid kogukondlaste põhimass vaesus ja muutus neist sõltuvaks. Aastate jooksul süvenes järjest enam kuristik rikaste ja lihtkogukondlaste vahel.

Kõige raskemaid töid pidid tegema orjad, keda peeti kogukonna omandiks. Tegelikult aga käsutasid neid ainult Lagaši valitseja ja tema lähikondlased. Orje polnud tol ajal veel kuigi palju, kuid nende osatähtsus Lagaši majanduses muutus järjest suuremaks. Neid kasutati peamiselt irrigatsioonitöödel ja koduses majapidamises.

Lihtkogukondlaste toit, kõnelemata juba orjadest, oli vilets ja üksluine. Lagaši linna rohkearvulised jumalad seevastu said korrapäraselt külluslikke roogi. Jumalaile ning nende raidkujudele ja reljeefidele iga päev ohvriks toodud toiduainete seas leiame me leiba, nisu, otra, kruupe, võid, datleid, veini, kala, lambaid, tallesid, gaselle.

Kuujumal Sin troonil. Sumeri reljeef.

Suure «isu» poolest paistis silma eriti jumalanna Bau, kelle auks oli püstitatud eri tempel. Tema preestrid käsutasid laialdasi maakõlvikuid, põllutööriistu, karja ning samuti ka orje. Templi maadel töötasid tol ajal ka vabad inimesed.

M. V. Nikolski terast tähelepanu köitsid igasugused tööprotsessid. Ta uuris tahvlikeste järgi hoolikalt tööde iseloomu, inimeste

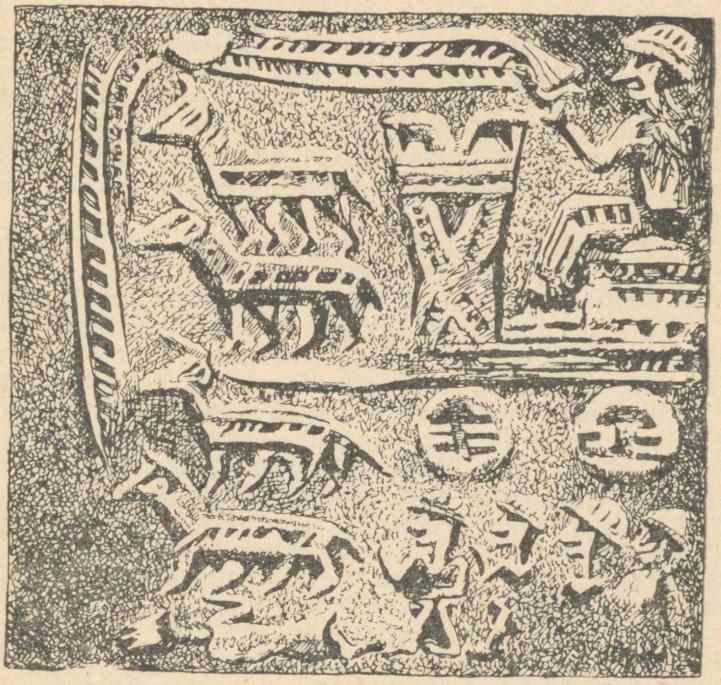

Sumeri vanker, mille ette on rakendatud neli eeslit. Vankri taga jooksevad teenrid (all).

elukutset, nende töö tasumise süsteemi. Selles nägi teadlane teed laialdaste rahvahulkade elu tundmaõppimiseks.

Selline uurimissuund eraldas vene assürioloogi järsult tema Lääne-Euroopa kolleegidest, kes pühendusid täielikult mitmesuguste valitsejate ja kuningate elu, nende sõjakäikude jne. uurimisele.

M. V. Nikolski mitte ainult ei andnud esimesena maailma teaduses paljude sadade dokumentide alusel muistse Sumeri elukutsete ulatuslikku loetelu, mis sisaldab kümneid nimetusi, vaid ta tegi ka kindlaks kõige sagedamini tehtavate tööde iseloomu.

Kõneldes näiteks laadijaist, selgitab ta, et need tegelesid vilja, jahu, piima, köögivilja, kalade, puude, heina, korvide ja pilliroo laadimisega laevadele.

Oma töö osades, mis on pühendatud põllumajanduslikule tootmisele, kirjeldab ta kõiki töid, mida tehti muistsel ajal ja mida on mainitud tahvlikestel: põlluharimist, lõikust, viljapeksmist, viljasaagi toimetamist ladudesse, juurviljade muldamist ja kitkumist, heina niitmist ja koristamist, põldude niisutamist, jõgede üleujutuse ja kanalite veeseisu reguleerimist, kallaste kindlustamist, uputustest põhjustatud kahjustuste kõrvaldamist jne.

Väga huvitavad on M. V. Nikolski tähelepanekud pilliroo kasutamise kohta, millest oli nii rikas muistne Mesopotaamia. Teadlane tegi kindlaks, et pilliroog oli omamoodi universaalseks materjaliks ja leidis kasutamist kõige mitmesugusemates majapidamisharudes.

Pilliroogu kasutati kütteks ja loomadele allalaotamiseks. Temast punuti korve, ehitati paate, kattes need veekindluse saavutamiseks pigiga. Temast õpiti tegema isegi nõusid toidu keetmiseks, kattes need tulekindla saviga. Peeneks lõigatuna läks ta loomatoiduks. Pilliroogu tarvitati ka ehitusmaterjalina puidu asemel, mida saadi kaugelt ja mis oli väga kallis. Teda seoti kubudeks ja riita laotuna toimetati harilikult veeteel määratud kohta.

Me esitasime siin ainult mõningaid jooni sumerlaste elu ja olu kujutavast pildist, mille maalis M. V. Nikolski. Me riivasime ainult väikest osa tema väärtuslikest tähelepanekuist, mis on kogutud kahte mahukasse köitesse. Nendeta ei tule praegu toime ükski assürioloog.

AASTATUHANDETE SÜGAVUSSE

M. V. Nikolski poolt uuritud ajajärk oli rikas paljudest huvitavatest ajaloolistest sündmustest.

Lagaši valitseja Lugalanda ei saanud peremehetseda kaua. Ta kukutati ülemäärastest maksudest ja häbematust riisumisest vihale aetud rahva poolt. Seda kasutades haaras võimu enda kätte uus valitseja — Urukagina.

Ta teostas mõningad ümberkorraldused, mille eesmärgiks oli kergendada kogukondlaste olukorda. Kuid varsti algas sõda Lagaši ja naaberlinna Umma vahel. See oli vana vaen, mis lõi uue jõuga lõkkele kahe linna vahel asetsevate piiriäärsete maaalade pärast.

Umma linn võitis ja Lagaš kaotas iseseisvuse. Umma valitseja Lugalzaggisi lõi ühendatud riigi, kuhu kuulus mitu linna — Lagaš, Umma, Uruk, Ur ja teised. Kuid ka tema ei valitsenud

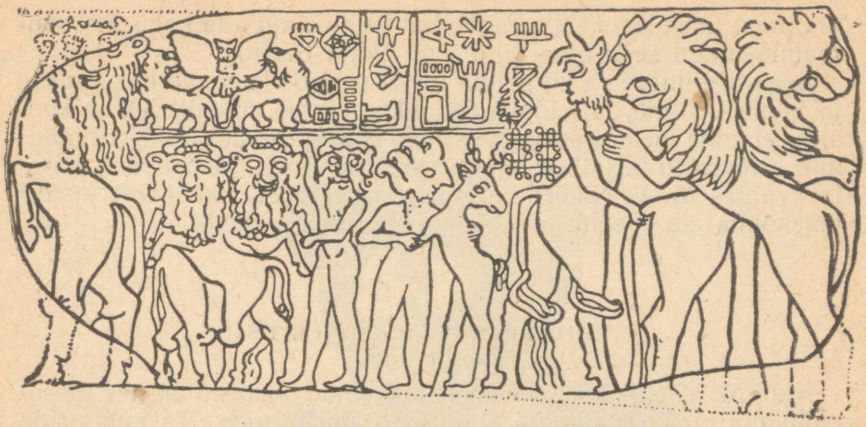

Lagaši valitseja Lugalanda pitsati jäljend. Ülal — kirjamärgid tema nime ja tiitliga.

kaua. Silmapiirile ilmus uus ähvardav jõud Akadi linna ja selle valitseja Sargoni näol. Ta alistas endale kogu territooriumi Pärsia lahest Vahemereni.

Seega oli kogu Mesopotaamia XXIV sajandil enne meie ajaarvamist esmakordselt ühendatud tsentraliseeritud riigiks — despootlikuks monarhiaks.

Üle saja aasta eksisteeris Sargoni poolt loodud Akadi riik, kuni ta purustati gutilaste — idast tulnud metsikute mägisuguharude poolt. Muistsetes tekstides ei nimetata gutilasi teisiti kui «mägidraakonid».

Lagašile oli see aga õnneks. Ta jäi kõrvale gutilaste sissetungist, mis võimaldas tal mitte ainult terveks jääda, vaid isegi majanduslikult tugevneda. Sellest kõnelevad meile säilinud dokumendid.

Kui Urukagina märkis, et ta valitseb 36 000 elanikuga linna, siis Lagaši uus valitseja Gudea (XXIII sajand enne meie ajaarvamist) kiitleb, et tema võimu all on 216 000 elanikku.

Lagašis ehitatakse losse ja templeid, täiendatakse niisutussüsteemi, luuakse elavaid kaubanduslikke sidemeid paljude maadega. Kuid kogu see väline heaolu põhines orjade rõhumise ja kogukondlaste ekspluateerimise järsul tugevnemisel. Orjatööd kasutati üha laiemalt põllumajanduses, käsitöös ja ehitustel.

Möödus üle saja aasta ja gutilased tõrjuti Mesopotaamiast välja. Sumerlaste võitlust gutilaste vastu juhtis üks Mesopotaamia lõunapoolsemaid linnu — Ur. 2120. aastal enne meie aja-

arvamist ühendasid selle valitsejad oma võimu alla kogu Mesopotaamia, nagu seda omal ajal tegi Akadi Sargon.

See oli viimase ja kõrgeima tõusu perioodiks sumeri kultuurile ja Sumeri riigile, mis lõplikult lahkus ajaloo areenilt XX sajandi algusel enne meie ajaarvamist. Sellest ajajärgust on meieni jõudnud eriti palju kirjalikke mälestusmärke, mida nii hoolikalt uuris ja avaldas M. V. Nikolski. Tema tööd valgustavad tervet sumeri ühiskonna elu epohhi, mis hõlmab ligi viis sajandit.

TÄHELEPANUVÄÄRNE OLETUS

Kuid M. V. Nikolski tegevus ei piirdunud hoopiski üksnes Mesopotaamia ajaloo vanimate ajajärkude uurimisega. Ta andis rida väärtuslikke töid palju hilisemate ajajärkude kohta, koostas esimesena Venemaal assürioloogia õpperaamatud üliõpilastele. Tema sulest ilmus terve seeria populaarteaduslikke artikleid, mis tutvustasid Vana-Idamaad lugejate laiadele ringkondadele. Need tööd etendasid vene ühiskonnas hiiglasuurt osa huvi äratamisel Lähis-Ida rahvaste ajaloo ja kultuuri vastu. Ja lõpuks on M. V. Nikolskil erakordsed teened urartuloogias — assürioloogia ühes harus, mis käsitleb muistse Taga-Kaukaasia keelt, ajalugu ja kultuuri.

Vene teadlase erakordselt laiast silmaringist ja tema teadmiste põhjalikkusest assürioloogias kõneleb ilmekalt järgmine juhtum.

1880. aastal saadeti Bagdadist Moskvasse muististe kollektsioon, milles leidusid väga imelikud, teistest erinevad tahvlikesed. Harilike, juba tuntud kirjamärkide asemel olid neil mingid keerukad joonised. Kõik tunnistasid ühel häälel need tahvlikesed võltsituiks. Ja selleks oli ka küllaldaselt alust.

Sel ajal algas idamaiste muististe üldine harrastamine, mida kasutades kelmid sageli sokutasid õnnetutele kollektsionääridele ehtsate asjade pähe igasuguseid võltsinguid. Selliste võltsijate ohvriks langes ka omal ajal tuntud muististe koguja Roinov, kes kulutas soliidse summa mesopotaamia esemete omandamiseks, millel, nagu tõestas M. V. Nikolski, olid Mesopotaamiaga samasugused suhted, nagu kohvril, millega nad toodi . . .

See kõmu tekitanud juhtum sundis teadlasi suhtuma suure ettevaatusega igasugustesse uutesse, tundmatutesse kollektsioonidesse. Bagdadi muististe suhtes polnud kaht arvamist. «Jäme võltsing,» kinnitasid teadlased. Tuntud prantsuse assürioloog Ménant, kellele saadeti nende tahvlikeste fotod, kuulutas vastuvaidlematult:

«See on võltsing. Selliseid kirjamärke pole ega saagi olla.»

Ja ainuüksi M. V. Nikolski võttis endale julguse tõestada, et nii

Lagaši valitseja Gudea raidkuju.

Vanimad sumeri kirjamärgid ja joonised, mida uuris M. V. Nikolski.

kollektsioon kui ka tahvlikesed on ehtsad. Mis puutub keerulistesse joonistesse, siis M. V. Nikolski dešifreeris neist mõned, aga mis peamine, ta tõestas, et need kujutavad endast sumeri kirja vanimat vormi, mis eelnes teadusele juba tuntud kirjaviisi ilmumisele.

See oli kõigist oma kutsekaaslastest kaugemale nägeva teadlase oma aja kohta suurepärane avastus.

«Need tahvlikesed on teadusele hindamatu väärtusega,» rääkis M. V. Nikolski, «kuna nad on vanemad kõigist teistest meie dokumentidest.»

Möödusid aastad. Uutel väljakaevamistel avastati analoogilisi tahvlikesi ja M. V. Nikolski, kes esimesena maailmas tegi kindlaks niinimetatud joon-hieroglüüfilise kirja olemasolu, seisukoha õigsus muutus kõigile silmanähtavaks.

M. V. Nikolski elas ja töötas rasketes tingimustes. Kuid reaktsiooniliste ringkondade vaenulikkus ei suutnud temas lämmatada ohjeldamatut loominguvaimu. Ta töötas väsimatult vene assürioloogia arendamisel, avaldas üha uusi uurimusi, esines arheoloogilistel kongressidel, populariseeris igati oma palavasti armastatud teadust.

M. V. Nikolski tahvlikesed tutvustasid meid muistse Mesopotaamia ühe rahvaga — sumerlastega. Kuid see polnud ainus Meso-

potaamiat asustanud rahvas. Tema naabruses ja hiljem tema territooriumil elas palju teisi rahvaid, kel oli oma ajalugu ja kultuur, oma keel ja kiri. Kuid kõik nad kirjutasid nagu sumerlasedki tahvlikestele, täpselt sellistele, milliseid uuris M. V. Nikolski.

Tekib küsimus: kus, millal ja kes leidis need tahvlikesed? Kuidas õpiti neid lugema? Ja mida avastasid Mesopotaamias väljakaevamisi korraldanud arheoloogid veel peale tahvlikeste?

Sellest jutustatakse järgmistes peatükkides.

TEINE PEATÜKK

NINIVE OTSIMINE

MÕISTATUSLIKUD KÜNKAD

Muinasjutuliselt rikas on Lähis-Ida. Tema maapõues peituvad ammendamatud naftavarud. Tema niisutatavad põllud annavad ennenägematult suuri saake. Ent araabia fellahid (talupojad) surevad näljast ja viletsusest. Sunniviisilise töö rõhumise all kaotavad araabia töölised kiiresti jõu, muutuvad invaliididekс. Kõik Lähis-Ida maade loodusrikkused pumbatakse välja aplate ameerika, inglise ja prantsuse imperialistide poolt.

Nende Lähis-Ida maadesse tungimise ajalugu on varjamatu röövimise ja toore vägivalla verine ajalugu, mis ei sega aga kapitalistlikke kiskjaid esinemast «sõpradena» araabia rahvastele, kellelt nad pigistavad välja kõik elumahlad. Inglise, prantsuse ja ameerika agendid esinevad sageli misjonäride, kaupmeeste, teadlaste, maadeuurijate, etnograafide, ajaloolaste, keeleteadlaste ja arheoloogide maski all ... Selline maskeering kergendab nende röövellikku tegevust.

... Saabudes 1820. aasta suvel tagasi sõidult mööda Kurdistani, peatus Claudius James Rich Mosulis. See noormees ei lasknud mööda ühtki juhust, et lähemalt tutvuda maaga, kuhu saatus teda oli paisanud Ida-India kompanii esindajana. Ta teadis, et Londonis hinnatakse kõrgelt tema üksikasjalisi ettekandeid Iraagi loodusrikkustest, maavaradest, majandusest, pärismaalaste elu-

olust ja kommetest. Tema edasiseks teenistusalaseks tõusuks oleks väga kasulik koguda täpseid andmeid Mosuli ja selle ümbruse kohta. Need oleksid väga kõlblikud firmale, keda ta esindas.

Firma oli aga tuntud kogu maailmas. Tal oli oma laevastik, oma politsei, oma kohus ja oma spioonid. Tema kätte oli koondatud kogu kaubandus India ja Vaikse ookeani maadega.

Mis huvitas seda noormeest Mosulis ja sundis teda seal peatuma mitu kuud?

Saladuslikud künkad, mis asusid Tigrise vasakul kaldal. Nad jätsid äkki hangunud maalainete mulje. Neist künkaist oli võimatu ükskõikselt mööduda. Sileda Mesopotaamia tasandiku taustal torkasid need kohe silma ja viisid mõttele, et nende alla võivad olla maetud muistsed linnad oma muinasjutuliste rikkustega.

Sellest rääkisid nagu ühest suust kohalikud elanikud. Nad kinnitasid, et igivanal ajal elas siin legendaarne kuningas Nimrod, kes rajas Assüüria pealinna Ninive. Korduvalt juhtus Rich kuulma jutustusi imelikest leidudest neis kohtades, araablaste poolt avastatud kivist metsloomade ja inimeste kujudest.

Neid jutustusi kuuldes süttisid Richil silmad. Talle viirastusid väärtuslikud aarded, kullaga täidetud kallihinnalised nõud, antiiksed relvad ja teised imepärased asjad, millest nii ilmekalt jutustasid beduiinid.

Tundide kaupa hulkus ta muistseil künkail, uurides iga kinku, vaadeldes iga süvendit. Kõrvutades araablaste vasturääkivaid pärimusi, tuli Rich järeldusele, et Tigrise idakaldal, otse Mosuli vastas, oli kunagi tõesti Ninive. Ja ta asus väljakaevamistele.

Ootamatu haigus katkestas tema töö juba alguses. Puhkenud kooleraepideemia viis hauda terved külad. Ta ei säästnud ka Ida-India kompanii kõrgelseisvat esindajat. Rich suri, avastamata Mosuli küngaste saladust.

Mida tal siis õnnestus koguda? Mõnikümmend arusaamatute märkidega kaetud savitahvlikest, samasuguste imelike märkidega kirjatud tünnikujuline silinder ning mõned muud esemed. Kogu see muististe kollektsioon mahtus vabalt ühte väiksesse kasti, mis saadeti Briti Muuseumisse.

Alles enam kui kahekümne aasta pärast alustati neis paikades uuesti väljakaevamisi. Ja siis avastati tõepoolest suured linnad suurepäraste ehituste, templite ja paleedega. Leiti sadu suurepäraseid kunstiteoseid, tarbeesemeid, relvi, tööriistu ja tuhandeid muid asju, mida kasutasid siin kolm-neli tuhat aastat tagasi elanud inimesed. Kuid kuni 1842. aastani sisaldas üks väike kast kõik, mis oli järele jäänud uhkest Babülonist ja suurest Ninivest.

Mis siis juhtus 1842. aastal?

Mosulisse sõitis Prantsuse konsul Botta. Ta teadis Richi muististe kollektsioonist ja selle Ninive-otsinguist. «Võib-olla on minul rohkem õnne,» mõtles Botta ja asus väljakaevamistele. Saanud teada, et inglased valmistuvad jätkama Richi poolt alustatud üritust, otsustas Botta neid ennetada.

Mis sundis siis diplomaati äkki arheoloogiks muutuma? Ja miks süttis hiljem paljudes tema kolleegides äkki palav armastus Mesopotaamia muististe vastu?

Vastus on küllaltki lihtne. Inglased ja prantslased himustasid juba ammu Iraagi naftarikkusi, mis lisaks asusid veel teel Indiasse. Nende vahel toimus vaikne võitlus domineerimise pärast sellel maal. Arheoloogia oli suurepäraseks katteks, mis varjas kapitalistlike maade poolt siin tehtavat õõnestustööd.

Tigrise vasakul kaldal, Mosuli vastas, asub väike külake Kujundžik, mis paikneb kõrgel künkal. Siit alustaski Botta oma otsinguid.

Tema vaatele avanes kurb pilt tühjusest. Seal, kus kunagi õitsesid aiad ja voogasid viljakad põllud, laius lage liivane stepp. Muistsete linnade kohal kõrgusid hiiglasuured rõõmutud künkad, milledel seisid iraagi fellahite armetud osmikud ja rändbeduiinide kerged telgid.

Neli kuud kaevasid tema poolt palgatud araablased Kujundžiki küngast. Ent Ninivet nad ikkagi ei leidnud. Maapinda uuristades sattusid töölised kord mingisuguste peitliga raiutud kujutustega kaetud plaadikeste väikestele kildudele, kord savitahvlikestele kiilukujuliste märkidega.

Imestusega vaatlesid kohalikud elanikud seda kummalist tööd, mida olid ette võtnud eurooplased. Milleks nad koguvad, uurivad ja säilitavad iga tükikest?

«Seda rämpsu on meie küla taga nii palju kui kulub,» ütles naerdes üks Korsabadi elanik. «Niisugustest kividest ehitatakse meil lautasid.»

Algul Botta ei pööranud sellele tähelepanu. Ent hiljem, kui otsingud Kujundžikis ei andnud tulemusi, meenus talle Korsabadi araablane ja selle jutt.

Korsabadi küla asub Kujundžikist 15 kilomeetrit põhja pool. See maakoht on niiske ja ebatervislik. Veega üleujutatud riisipõllud on raske malaaria alaliseks allikaks. Põldude kohal hõljub alaliselt tihe udu, milles lendlevad tohutud putukaparved.

Siia tõigi Botta üle oma kaevamised.

Malaaria piinas inimesi julmalt. Botta poolt palgatud töölised haigestusid tihti, sageli hukkusidki. Kuid Prantsuse konsul ei

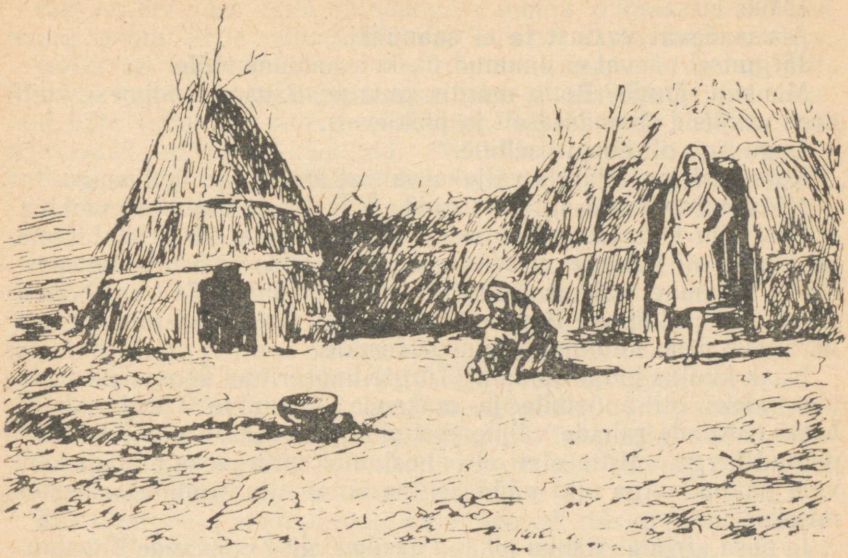

Armetud osmikud, milles elutsevad iraagi fellahid.

katkestanud väljakaevamisi. Tema teenistuses oli alati kümneid poolnäljaseid araablasi, kes olid krosside eest valmis tegema igasugust tööd. Idamaadel ei hinda kolonisaatorid inimelu kuigi kõrgelt.

Botta alustas süvendi kaevamist Korsabadi valli. Peagi põrkas labidas kõlisedes vastu kivi. Eemaldanud süvendist pinnase, leidsid töölised end müüri harjalt.

HARIMATU PAŠA, KES OSUTUS PROHVETIKS

Kuid siis, kui Botta kannatamatult tahtis lahti kaevata kogu müüri, põrkas ta ootamatult kohalike elanike kummalisele vastupanule.

Korsabadi vallil oli siin-seal pilliroost ja roguskist punutud armetuid osmikuid. Neil polnud suurt väärtust, kuid Botta oli valmis maksma nende omanikele, et nood viiksid osmikud üle teise kohta. See poleks võtnud rohkem aega kui presenttelgi teisaldamine.

Tema imestuseks keeldusid araablased kategooriliselt sellisest kasulikust ettepanekust.

«Ei, bei, ei saa,» vastasid nad kartlikult ringi vahtides.

«Miks ei saa?»

Arusaadavat vastust ta ei saanudki.

Järgmisel päeval ei ilmunud ükski araablane tööle.

Mis siin sünnib? Botta murdis kaua pead, usutles inimesi, kuid need vastasid ebamääraselt ja põiklevalt.

Lugu aga oli hoopis selline.

Korsabadi paša jälgis väljakaevamisi ärevuse ja umbusuga.

Mida eurooplased siit otsivad? Kas tõesti ainult vanu kive, millest siin kõik laovad ahjusid? Ei, teda juba alt ei vea! Tema juba pole nii naiivne, et seda uskuda. Botta otsib muidugi aardeid. Konsul ei hakkaks ju raha tuulde loopima. Ta tunneb neid prantslasi ja inglasi. Ilma isikliku kasuta ei tee nad midagi. See varandus peab kuuluma ainuüksi temale.

Iraak kuulus tollal Osmani (Türgi) impeeriumi koosseisu. Paša ülesandeks oli andamite ja maksude kogumine Türgi sultani heaks. Nende rahade väljapressimine puruvaeselt elanikkonnalt polnud kerge. Mitte alati ei õnnestunud enda jaoks midagi kõrvale panna. Aga siin nüüd selline ootamatu võimalus rikastumiseks...

Ja paša kirjutab kähku pika ja üksikasjalise ettekande Konstantinoopolisse. Prantslased ei mõtle head. Nad kaevavad kaevikuid, rajavad kindlust... Ja vaata, et toovad siia veel oma väed...

Samal ajal õiendas paša julmalt arveid Prantsuse konsuli poolt palgatud töölistega.

Saanud teada, milles on asi, hakkas Botta tegutsema. Ta pöördus oma valitsuse poole, lõi sidemed Türgi võimudega ja suutis lõppude lõpuks saavutada oma tahtmise.

Ent ometi polnud Korsabadi paša kaugel tõest. Loomulikult ei olnud Botta ja ka paljude prantsuse, inglise, saksa ja ameerika arheoloogide väljakaevamistel ainult teaduslikud eesmärgid. Arheoloogilised ekspeditsioonid muutusid Euroopa imperialistide üheks Lähis-Idasse tungimise vormiks. Väljakaevamiste näol oli väga mugav teostada maavarade luuret, maakoha topograafilist kaardistamist, luua salakuulajate võrku, punuda intriige, õppida tundma maa majandust, vähehaaval ette valmistada sissetungimist. Ja hiljem, nagu me teame, võtsid inglased türklastelt Iraagi, prantslased Süüria. Seega osutus harimatu ja ahne Korsabadi paša lõppkokkuvõttes Türgi valitsejaist ettenägelikumaks.

MAA-ALUSED PALEED

Väljakaevamised Korsabadis algasid uuesti. Botta käskis kaevata piki müüri.

Kandes korvides välja hiiglakoguse mulda, puhastasid töölised avara ruumi. Selle seinad olid vooderdatud alabasterplaatidega.

Botta oli hämmastunud tema pilgule avanevast vaatepildist. Muistse kunstniku-kiviraiduri osav käsi oli plaatidele jäädvustanud pilte tundmatu rahva elust-olust, kellest isegi mälestus oli nähtavasti igaveseks kadunud. Müüridelt vaatasid talle vastu habemega sõjamehed ebaharilikus riietuses, relvastatud vibude ja nooltega, piikide ja viskeodadega. Kihutasid hoburakkes sõjavankrid. Vooridena venisid seotud kätega vangid.

See oli ajaloo lehekülg. Ent missuguse, millise rahva, millise epohhi?... Võimalik, et sellest kõnelesid kirjamärgid, mida leidus kujutiste juures, kuid Botta ei osanud neid lugeda. Ta ei teadnud isegi, millises keeles need on kirjutatud. Oli selge, et teadusele avanes uus, nähtavasti väga vana tsivilisatsioon.

Kuid tema rõõm muutus varsti meeleheiteks. Imepärased alabasterbareljeefid hävisid silmanähtavalt. Tuhmusid eredad värvid, mis katsid kujutisi ja andsid neile erilise elavuse. Plaadid ise pudenesid pulbriks, muutusid tolmuks.

Kas tõesti need suurepärased kunstiteosed, mis arvatavasti olid seisnud aastatuhandeid, kaevati välja ainult selleks, et nad häviksid lõplikult?

Selles oli Botta ise süüdi. Ta kiirustas liialt. Ta oleks tahtnud võimalikult kiiremini pakkida kõik leiud kastidesse ja saata Pariisi.

Kuid sellises asjas on ruttamine täiesti lubamatu ega too peale kahju midagi. Kaua maa sees seisnud esemed nõuavad erisugust kohtlemist. Neid ei tohi äkki tuua õhu ja päikesekiirte mõju kätte.

Suurepäraste kunstiteoste hävimine ei röövinud Prantsuse konsulilt julgust. Uue energiaga asus Botta väljakaevamistele. Ta pures maad, tungides uutesse ruumidesse — ja ei lakanud imetlemast nende väljatöötluse rikkust ja hiilgust. «See on kahtlemata mingi palee,» otsustas Botta.

Ta arvas, et tal on lõpuks õnnestunud sattuda muistse Ninive jälgedele, sama Ninive, mis sisendas hirmu ja õudust kõigile Vana-Idamaa rahvastele ning millest nii palju ja vaimustatult kirjutasid tema kaasaegsed.

«Ta võtab enda alla kolme päevateekonna suuruse maa-ala. Üksnes väikelapsi, kes ei oska paremat kätt eraldada vasakust, on temas üle saja kahekümne tuhande,» kinnitas üks.

«Aga kaupmehi on temas rohkem kui tähti taevas; igasuguseid kallihinnalisi riistu — ammendamatu tagavara. Temas on vürste nagu rohutirtse, väepealikuid nagu kihulaseparvi,» kordas teine.

«See on võidutsev linn, muretult elav, oma südames kõnelev: «Mina, ja pole kedagi teist peale minu»,» kirjutas kolmas.

Kaks aastat kestsid väljakaevamised. Korsabadi sõitis Bottale abiks osav joonistaja. See oli just õigel ajal. Palju sellest, mida Botta avastas, hävines ruttu ja oli tähtis jäädvustada kas või paberil neid oivalisi arhitektuuri- ja kunstiteoseid, mida arheoloogid kogu aeg päevavalgele tõid.

Kuid leiud olid niivõrd rohkearvulisd ja külluslikud, et ka terveks jäänud asjadest oleks võinud komplekteerida rohkem kui ühe muuseumi kollektsiooni. Botta mõtles üksnes Louvre'i muuseumile. Ta pakkis kõige paremad asjad kastidesse ja saatis Pariisi.

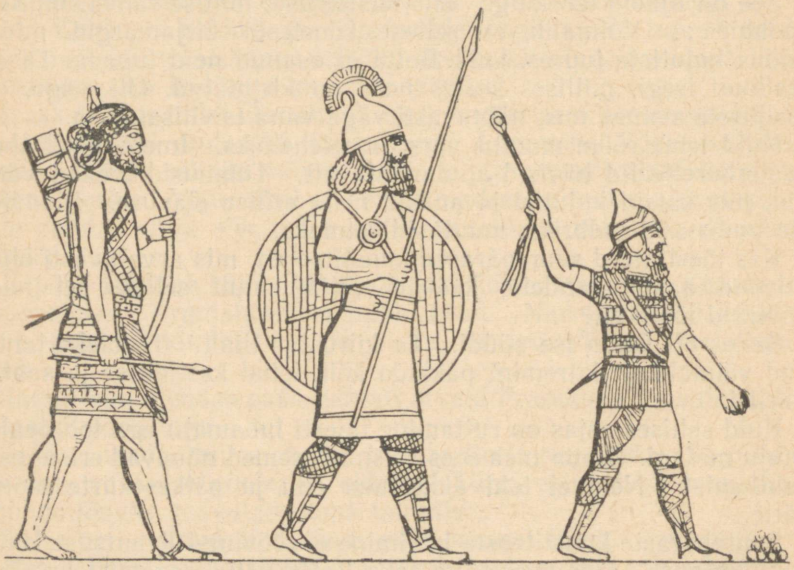

Assüüria sõjamehed.

Kõik, mis talle näis vähemväärtuslikuna, jättis ta hooletult kaevamiskohale, vähimatki hoolimata nende edaspidisest saatusest. Palju esemeid varastati ja hävines.

Taibates, et need «kivid» pole kõlblikud mitte ainult lautade ehitamiseks, tassisid kohalikud elanikud massiivsed plaadid laiali ja sokutasid neid sellele, kes rohkem maksis.

Botta täitis oma peremeeste juhtnööre. Ka praegu on kodanlikule arheoloogiale iseloomulik aarete otsimine, jaht kallihinnalistele asjadele. Assigneerides väljakaevamisteks summasid, nõuavad muuseumid ja eraettevõtjad üha uusi kalleid eksponaate.

Meie maal on arheoloogia juba ammu muutunud ajalooteaduse lahutamatuks osaks, mis uurib NSV Liidu rahvaste kauget mine-

vikku. Nõukogude arheoloogide jaoks ei ole olemas väheväärtuslikke asju. Mitte ainult kõigi leidude, vaid ka leiukohtade kõige hoolsam, kõige põhjalikum uurimine on muutunud neile vankumatuks seaduseks.

Olles veendunud, et kõik, mida võib avastada, on juba avastatud ja et arheoloogil pole siin enam midagi teha, lõpetas Botta kaevamised. Kuid mõne aasta pärast saatsid prantslased uuesti ekspeditsiooni Korsabadi. Sinna saabunud arhitekt Victor Place tõi samal kohal päevavalgele veel palju huvitavat. Ta kaevas

Kuninglik tallimees hobustega. Bareljeefi kild.

välja terve tubade ja koridoride labürindi, keraamika ja majapidamisriistade laod, pagaritööstuse ja veinikeldri . . .

Siin on näiteks suur ruum, mis tervenisti täidetud rauast riistadega. Teises ruumis hoitakse mitmevärvilisi glasuuriga kaetud kahhelkive. Nende imeilusad värvid pole aja jooksul vähimalgi määral luitunud ja jõudsid meieni sellistena, nagu oleks kunstniku käsi puudutanud neid alles eile. Metall, millest olid valmistatud vasarad, labidad, sahad, kõplad, koodid, naelad ja konksud, helises löömisel gongina. Kui leiti raudesemete ladu, haarasid tööolised mitmed asjad ja võtsid kohe kasutusele — niivõrd hästi olid nad säilinud . . .

See oli väga haruldane leid, sest metalltooted (peale kulla) säilivad halvasti, oksüdeeruvad ja riknevad. Sõrmedel võib üles

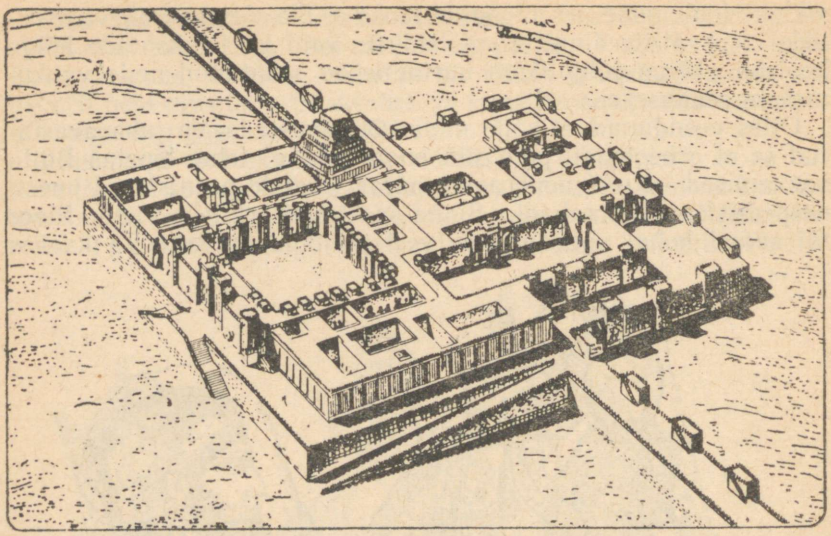

Korsabadi palee üldvaade.

lugeda juhtumeid, mil kaua maapõues lamanud metallesemed ei hävinud ja jõudsid meieni. Selliste õnnelike leidude hulka kuuluvad tuntud nõukogude arheoloogi B. B. Piotrovski poolt Karmir-Bluris välja kaevatud pronkskausid. Olles viibinud kaks ja pool tuhat aastat maapõues, pole nad üldse kannatanud ja neid võib kas või täna kasutada. Mõningaid selliseid kausse, mis tõendavad meie Taga-Kaukaasia muistsete asukate metallitöötlemise meisterlikkuse väga kõrget taset, säilitatakse nüüd Leningradi Ermitaažis.

Huvitav oli juhtum, kuidas Place leidis veinikeldri.

Töölised sattusid kitsale ruumile, milles seisid ridastikku teravapõhjalised savinõud. Need toodi päevavalgele. Nõude seinad olid kaetud tiheda pruunika massiga. Place otsustas, et see on määrdunud glasuur.

Kuid ükskord pärast tugevat vihmavalingut oli äkki tunda veinilõhna. «Kust see võiks tulla?» ei suutnud töölised taibata. Lõhn tuli ilmselt sellest suunast, kus seisid nõud.

Vaadati nõudesse ja nähti, et need on täitunud vihmaveega. «Glasuurist» polnud jäänud jälgegi, sest see polnudki glasuur, vaid veini jäänused, mis lahustusid vees.

Nii õnnestus kindlaks määrata nõude otstarvet ja ruumi iseloomu, milles nad säilisid.

Place'i kollektsioonid täienesid kiiresti paljude pisiesemetega. Nende hulgast paistsid silma seitse tahvlikest — kullast, hõbedast, vasest, tinast, magnesiidist, alabastrist ja lasuurkivist. Nad säilisid kivikastis, mis oli paigutatud palee alusmüüri.

Seda leidu vaadeldes avastas Place igal tahvlikesel täiesti ühesugused kirjamärgid. «See on vististi hoone rajamise ajalugu,» arvas ta ja kahetses, et ei osanud neid lugeda.

Place kogus idamaistest muististest rikkaliku kollektsiooni, kuid ainult tühine osa neist sai teaduse pärisosaks. Kõik ülejäänu hävis tagastamatult.

Korsabadis leitud skulptuurid, bareljeefid, mitmesugused tarbeesemed, nõud, kaunistused, väärtasjad, metall- ja kivitooted pakiti kastidesse, viidi kätel Tigrise kaldale ja laaditi kelekkidele — kergetele parvedele, mis hoiti vee peal õhku täispuhutud loomanahkade abil. Selliseid parvi kasutatakse Iraagis praegugi kaupade ja sageli ka inimeste edasitoimetamiseks. Place tahtis saata oma leiud Basrasse, linna Tigrise alamjooksul, kuhu nende järele pidi tulema laev, et neid viia Prantsusmaale. Kuid saatjate ettevaatamatuse tõttu läksid kaks kelekki ümber ja hukkusid Tigrises. Koos Place'i kollektsioonidega hävis kümneid kaste hinnaliste leidudega, mis olid kogutud teiste ekspeditsioonide poolt ja samuti määratud muuseumidele.

Soovi ja püsivuse korral oleks võidud uppunud laadungit tuua jõepõhjast päevavalgele. Kuid päästetöid tehti aeglaselt ja hal-

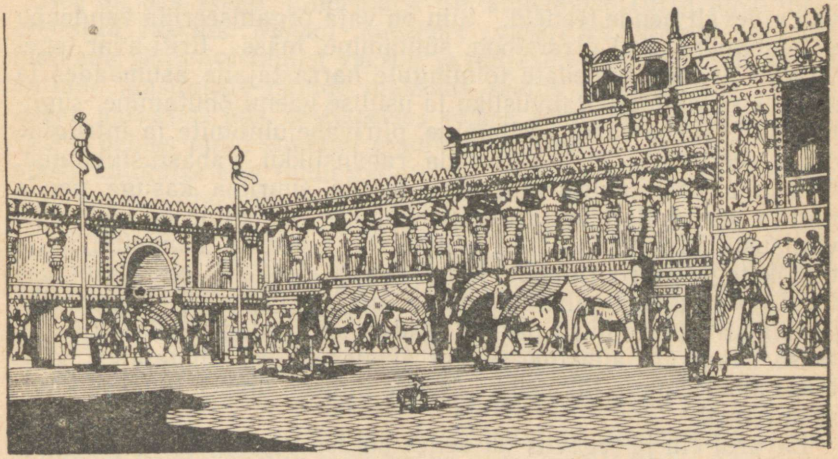

Korsabadi palee (vaade siseõuelt).

vasti. Selleks saadetud Prantsuse sõjalaev ei ilmunud, aga jõel seisev väike puruvana Inglise aurik polnud kõlblik osutama päästjaile olulist abi.

Pärast mõningaid arglikke ja ebaõnnestunud katseid uppunud varade väljatoomiseks Tigrise põhjast löödi neile käega. Leidude küllus viis selleni, et Lääne-Euroopa arheoloogid lakkasid neid hindamast. Asi läks nii kaugele, et kunstiliselt kõrgeväärtuslike bareljeefidega maksti laevade lastiraha (see tähendab laadungi üleviimise eest). Oivalised kunstiteosed muudeti vahetusrahaks.

Südametunnistuse piinadeta pillasid arheoloogid-varanduste-otsijad laiali üliväärtuslikud mälestusmärgid, lõhkusid nende terviklikkuse, võttes teadlastelt võimaluse orienteeruda materjalis, tungida ajajärku, millesse kuulusid leitud esemed. Ja hiljem ei läinud sageli korda kindlaks teha, kelle kätte sattus üks või teine eksponaat ja kus ta leiti. Kuid kompleksist välja kistud ja oma isikupära kaotanud arheoloogiline leid kaotab poole oma väärtusest. Ajalooteadusele on ta peaaegu täiesti kadunud.

Kuid ei Rich, Botta ega Place ei leidnud Ninived. Korsabadi küngas varjas endas vaid Ninive kauget eeslinna Dur-Šarrukini. Assüüria pealinna väljakaevamise teostas inglane Layard.

LAYARD SIIRDUB JAHILE...

Avantüristidele on Lääne-Euroopas ja Ameerikas avatud laialdased võimalused karjääri tegemiseks. Valitsevad klassid vajavad pidevalt nende teeneid. Siin on vaja organiseerida vandenõu või salamõrv, seal diversioon, süütamine, mäss. Eriti avar tegevusväli avaneb tumedate toimingute harrastajaile asumaades ja sõltuvates riikides. Rahvusliku ja usulise vaenu õhutamine, suguharude üksteise vastu ässitamine, piirivahejuhtumite ja intriigide organiseerimine, et nõrgestada rahvuslikku vabastusliikumist, orjastada koloniaalrahvaid ning muuta suurima kasuga nende higi ja veri dollareiks ja naelsterlingeiks — selline on kodanlike valitsuste Idas tegutsevate palgaliste agentide kaugeltki mitte täielik tegevusprogramm. Kõigi nende «teenete» eest tasutakse hästi. Palgalised salakuulajad ja mõrvarid saavad senaatoreiks ja ministreiks, istuvad parlamentides. Tumedad tegelased tõstetakse saadikute auastmesse, on aktsiaseltside juhatajaiks, valitakse akadeemiate liikmeiks. Nende nimede ümber luuakse kuulsuse oreool.

Layardi elu ja tegevus on selles suhtes väga näitlik. Me kohtame teda vaheldumisi kord Pariisis, kord Genfis, kord Roomas, kord Londonis. Ta tegeleb kunsti ja meditsiiniga, keelte ja

õigusteadusega. Kord näis juba, et valik on tehtud lõplikult: ta seadis end sisse Londonis advokaadikontoris ja teenis seal tervelt kuus aastat. Kuid veendudes, et siin karjääri ei tee, hülgab Layard igava kontori ja siirdub Itta.

Otsustanud jõuda Tseilonini, loobub ta mugavast merereisist ning valib pika ja raske kuivamaa-marsruudi. Ta hulgub Balkanil, külastab Konstantinoopolit ja tutvub Inglise saadikuga Türgis. Too hindas vääriliselt Layardit, tema valmisolekut täita igasuguseid, kõige riskantsemaid ülesandeid. Sellest ajast peale ei katkenud Layardi sidemed Inglise salaluurega kuni tema surmani.

Ta ilmub nähtavale Süürias ja Palestiinas, Iraagis ja Iraanis. Teda võis kohata pärsia rändsuguharude telkides ja araabia fellahite armetuis osmikuis. Ta sõbrutseb beduiini šeikidega ja pidutseb süüria kristlastega, tegeldes intriigidega ja ässitades neid üksteise kallale.

Prantslaste edu Korsabadis äratas Layardi kadeduse ja viis ta mõttele, et väljakaevamised annavad võimaluse täita Briti Muuseumi saale ja ühtlasi maskeerivad suurepäraselt tema põhitegevust. Inglise saadik toetas palavalt seda plaani ja varustas teda rahadega. Ja Layard hakkas tegutsema.

Kõigepealt tegi ta visiidi Mosuli kuberneri Keritli-Oglu juurde. Kaasaegne joonistab sellest linnavalitsejast niisuguse pildi:

«Ta oli ühe silma ja ühe kõrvaga, rässakas ja rasvunud, armilise näoga, liigutustes kohmakas ja kõneles kähisevalt.»

See oli üks kõige julmemaist ja ahnemaist Türgi agentidest alistatud Iraagis. Mosuli kuberner viimistles kõigiti viimaste mahlade väljapigistamist vaeselt ja näljaselt elanikkonnalt. Peale paljude igasuguste muude maksude seadis ta sisse veel maksu «džes parassi», mis eestikeelses tõlkes tähendab «hambaraha». Teisiti öeldes pidid õnnetud elanikud maksma ... kuberneri hammaste kulumise eest toidu mälumisel, mida ta «armulikult» võttis tema poolt paljaksröövitud elanikkonnalt!

Layard varjas Keritli-Oglu eest oma kavatsust teostada väljakaevamisi. Lasknud lendu kuulduse, et ta kavatseb küttida Mosuli ümbruses pesitsevaid karusid, sõitis Layard mõne kaaslasega mööda Tigrist allapoole. Juba ammu oli ta välja valinud hiiglasliku künka Nimrudi, mille kohta liikus palju legende. Umbes viie tunni pärast oli Layard sihtkohal.

Paljaksröövitud ja mahajäetud külakeses sattus ta varemeis peituvale üksikule perekonnale. Poolkustunud sütehunniku juures kükitasid kolm kõhetut naist hulga peaaegu alasti lapsukestega. Samas seisis ka perekonnapea valges turbanis ja laias mantlis. Ta jutustas Layardile pogrommist, mille siin oli korraldanud

Avad.

Keritli-Oglu, ja sellest, et kõik ümbruskonna külade elanikud hülgasid kodukohad ja läksid, kuhu jalad viisid, et aga pääseda Türgi kuberneri ahnuse käest.

Märganud, et Avad — nii oli araablase nimi — on krosside eest valmis tegema igasugust tööd, palkas Layard ta samas. Avadi abiga kogus ta ümberkaudsetest küladest veel mõned töölised ja asus väljakaevamistele.

Nii algas Layardi «jaht». Ent mitte karudele, vaid idamaistele muististele.

ESIMENE SAAK

Nimrudi lai vall eraldus kindlusetaoliselt hommikutaeva taustal. Künka harjalt avanes vaade päikesest kõrvetatud viljatule stepile, mille kohal tuul keerutas liivapilvi. Künkal vedeles külluses kiilutaoliste sissevajutatud kirjamärkidega savitahvlikeste tükke segamini mulla ja keraamikakildudega. Layardit huvitasid need vähe. Küll aga rõõmustas ta erakordselt, kui töölised tõid talle bareljeefi tüki. Tähendab, ta valis väljakaevamisteks õige koha. Kahtlemata on siin kusagil maetud palee või koguni terve linn, sarnane sellega, mille Botta avastas Korsabadis.

Avad viis Layardi maast välja paistva alabastritüki juurde. Seda ei läinud korda kohalt liigutada. Layard käskis selle lahti kaevata. See osutus hiiglasuureks täisnurkseks plaadiks, millele järgnes teine. Varsti oli avastatud terve plaatidega kaetud sein. Iga plaadi keskel oli samade arusaamatute märkidega tehtud pealkiri.

Edust tiivustatuna jagas Layard töölised kahte rühma. Ühe neist jättis ta avastatud tuba välja kaevama, teise aga viis valli edelaotsa, kus oli märgatud põlenud alabastri riismeid. Ka siin kaevati väga kiiresti välja sein. Kuid seda katvad plaadid olid tugevasti kannatanud tule läbi. Ilmselt oli hoone hävitanud tulekahi.

Ühes väljakaevatud toas leiti prahi ja kiviprügi seest väikseid elevandiluust pisiasju — kujukesi ja kaunistusi kuldamise jälgedega. Avad kogus hoolikalt läikivaid terakesi, kiivalt varjates neid kõrvaliste pilkude eest. Keeranud selle «aarde» tihedasse paberisse, ulatas ta selle pidulikult Layardile, sõnades:

«Oo, bei, teie raamatud on õiged ja inglased teavad seda, mis

on varjatud õigeusklike eest. Siin on kulda ja muidugi palju. Annaks jumal, et me leiaksime selle mõne päevaga. Ainult ärge rääkige midagi nendele araablastele, nad ei oska keelt hammaste taga hoida. Asi jõuab paša kõrvu.»

Milline oli aga Avadi üllatus, kui Layard suuremeelselt andis talle tagasi selle «varanduse». Naiivne Avad ei taibanud, et mõned tühise väärtusega läikivad terakesed ei rahulda inglise kolonisaatorite isu.

Layard teostas väljakaevamisi röövellikult. Täielikult haaratud niisuguste kujude otsimisest, nagu oli leidnud Botta, töötas ta kangiga, purustades oma teel kõik, mis tema arvates ei pakkunud huvi. Küllaltki avameelselt teatab sellest oma märkmetes Layard ise. Ainult kujusid, rohkem kujusid — kõigel muul ei ole väärtust.

Halastamatult purustas ta müürid, lammutas põrandad, segades purunenud tellised mullaga. Pinnas kanti välja korvidega ja heideti künka harjalt alla. Mitte vähe ei hävinud seejuures kirjalikke mälestusmärke savil, millele Layard ei omistanud tähelepanu. Ja kes teab, millised üliväärtuslikud ajaloolised ja kirjanduslikud dokumendid läksid inimkonnale tagastamatult kaotsi...

MOSULI KUBERNERI TEMBUD

Nädala pärast pidas Layard vajalikuks pöörduda tagasi Mosulisse, et teatada kubernerile oma töödest. Ta leidis linna suures ärevuses.

Keritli-Oglu, kel oli hästi teada äge viha, mida tema vastu tundis Mosuli elanikkond, otsustas ka selle pealt teenida. Kord pärast külluslikku lõunasööki teeskles ta, et ta on raskesti haige, peaaegu suremas. Tema lähikondlased viitasid mittekahemõtteliselt Türgi asevalitseja äkilisele surmale. See uudis levis kähku kogu Mosulis ja tekitas üldise vaimustuse. Samal ajal aga kandsid kuberneri poolt välja saadetud agendid talle ette kõigest toimuvast.

Varsti ilmus Keritli-Oglu elusana ja tervena, nagu poleks midagi olnudki, turuplatsile. Algas üldine arveteõiendamine. Inimesi võeti kinni ja rööviti puupaljaks «valekuulduste levitamise», «tema kõrguse solvamise» ja teiste taoliste «patustuste» eest...

Keritli-Oglu tegi näo, nagu ei teaks ta midagi väljakaevamistest Nimrudis. Ent siis — Layardi süü tõestamiseks — võttis ta oma laualaekast määrdunud paberi, millesse olid mähitud samasugused tühised kullatud terakesed, millised mõned päevad varem inglasele oli andnud Avad.

Araablased väljakaevamistel.

«Selle tõid mulle ustavad inimesed, kes jälgisid teie tegevust. Tunnistage, kui palju kulda te juba olete leidnud!»

Layard nõustus, et väljakaevamised toimuksid paša eriagendi järelevalve all, kes sealsamas võtaks Mosuli valitseja kasuks ära kõik leitud väärismetallid.

Tunduvalt suurendades tööliste arvu ja alustades kaevamisi ka teistes kohtades, leidis Layard lõpuks selle, mida otsis — rikka-

likult bareljeefe ja skulptuure. Kuid äkki tuli Mosulist käsk kaevamised lõpetada.

«Sügava kahetsusega sain teada, et vall, milles te kaevate, oli kunagi muhameedlaste kalmistu,» ütles Keritli-Oglu Layardile. «Seadus keelab meid segamast õigeusklike rahu.»

Layard väitis, et väljakaevamiste kohal pole mingisuguseid haudu ja et vana kalmistu asub hoopis kõrval.

«Ei, ma ei või teil lubada kaevamisi jätkata,» kinnitas kuberner. «Te võite selle eest maksta oma peaga. Teie olete minu kalleim ja siiraim sõber ja kui teiega midagi juhtub, siis olen ma väga kurb.»

Mittekahemõtteliselt vihjas ta, et Layardit ähvardab ebausklike araablaste kallaletung. Kuid Layard mõistis imehästi, et sellise kallaletungi organisaatoriks võib olla ainult Türgi asevalitseja ise.

Niimoodi tuli Layard tagasi Nimrudi midagi saavutamata, ent siiski kindla kavatsusega jätkata kaevamisi vaatamata keelule. Milline oli aga tema imestus, kui ta sai teada, et kalmistu, millele viitas paša, oli . . . võltsing!

Üks sõdureist teatas talle:

«Me saime käsu rajada hauad vallile ja töötasime kaks ööd, tassides kive kaugeist küladest. Nende kahe ööga me hävitasime rohkem õigeusklike haudasid, kui teie oleksite neid võinud väljakaevamistega rüvetada kahe aasta jooksul. Me piinasime endid ja hobuseid, vedades siia neid neetud kive . . .»

NIMRODI PEA

Layardiga juhtus veel palju muid seiklusi. Kuid leiud — üks imepärasem teisest — tasusid kõige eest. Iga päevaga kerkisid üha selgemalt esile suurepärase palee piirjooned, mis ainult osaliselt oli kannatanud tule läbi. Suurem osa tema aardeist oli väga hästi säilinud.

Kord naaberkülast koju sõites kohtas ta kaht kogu jõust hobuseid sundivat ratsanikku. Peatades hobused täiel sõidul, karjusid araablased hirmsasti erutatuina läbisegi:

«Rutta, oo bei, rutta kaevajate juurde! Nad leidsid Nimrodi enese! See on ime, aga sulatõsi! Me nägime teda oma silmaga.»

Olles selle kõik ühe hingetõmbega välja paisanud, ratsutasid nad oma telkide juurde.

Segadusse viidud Layard suundus kaevamiskohale. Seal avanes talle hämmastav pilt. Araablased seisid maast väljaulatuva gigantse inimpea ümber ja kõnelesid millestki erutatult.

Esimesel silmapilgul ei olnud Layard vähem hämmastunud kui tema töölised. Alabastrist raidkuju tugevate õilsate näojoontega

Nimrodi pea.

väljendas külma rahu ja suurimat elutarkust. Ilmekad silmad näisid üksisilmi otsa vaatavat. Lokkav habe langes peente lokkidena rinnale. Ümmargune peakate oli kaunistatud keerduvate sarvedega. Millised pidid küll olema terve kuju mõõtmed, kui üksnes pea oli suurem inimese pikkusest!

Kuju oli harukordselt hästi säilinud. Tema hiigelmõõtmed ja suursugune välimus sisendasid tahtmatult hirmu ebausklikele elanikele. Nende mälestuses elustusid legendid vägevast metsloomade püüdjast, jumalikust jahimehest Nimrodist, Ninive rajajast.

Imelise leiu kohale hakkas saabuma rändlejaid kogu ümbrusest. Nad lähenesid ettevaatlikult augu äärele ja vaatasid uudishimulikult alla. Julgurid laskusid alla ja vaatlesid hiigelpead nagu imet.

Teade alabasterpeast jõudis Mosulisse. Ehmunud fellah, üks Layardi töölistest, heitis maha labida ja korvi, tormas Mosuli turule ning karjus vastutulijaile ja möödujaile, et Nimrod ise on ilmunud. Muhamedi vaimulikkonna pingutustega ärritati elanikkond niivõrd üles «uskmatute» vastu, kes olid rikkunud muistse kangelase rahu, et Layard oli sunnitud töö ajutiselt katkestama.

VIIEJALGSED TIIVULISED INIMHÄRJAD

Kui ärevus veidi vaibus, jätkas ta kaevamisi. Arheoloogilised leiud järgnesid külluses üksteisele ja lõppude lõpuks kogunes «imesid» nii palju, et isegi harimatud, tagakiusatud fellahid nendega pikkamööda harjusid.

Arvatava Nimrodi pea, mis oli tekitanud sellist segadust, asetses hiigelsuure tiibadega lõvi kehal. Peagi kaevati välja teine

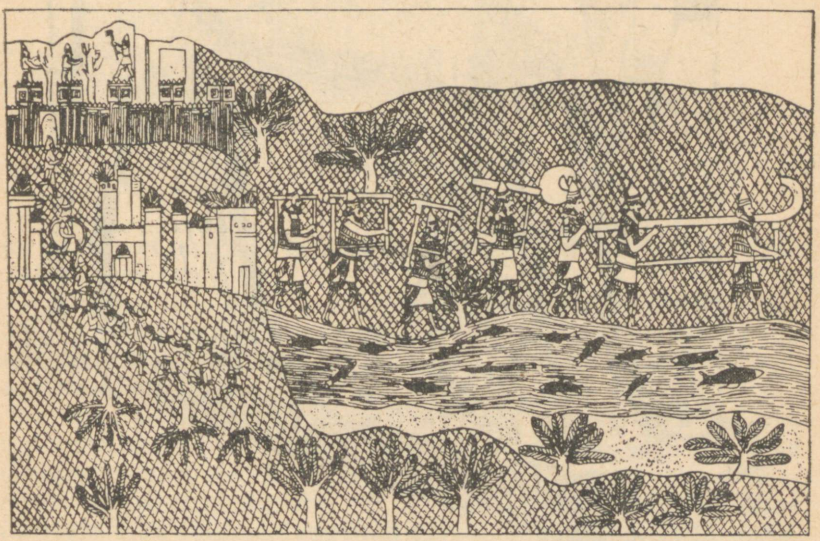

Alistatud linna tühjaksriisumine. Assüüria sõjamehed viivad ära hõivatud saaki.

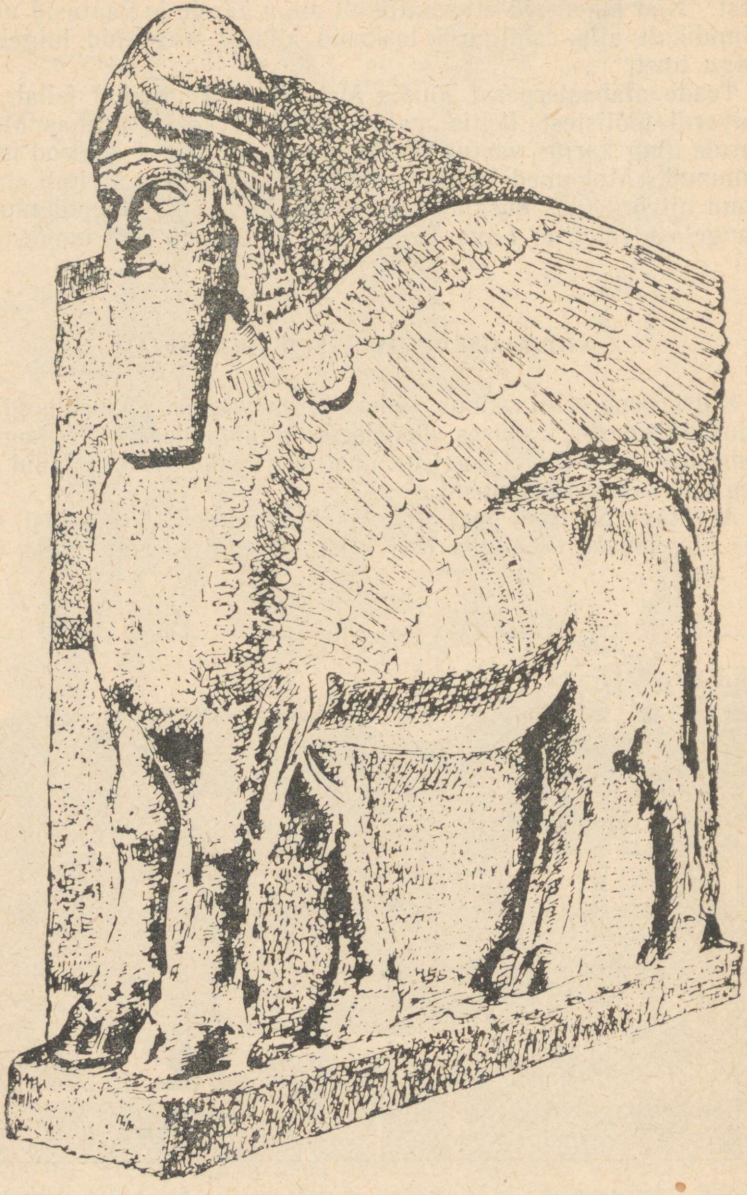

Viiejalgne tiivuline inimesepeaga härg.

samasuguse imeeluka kuju. Selgus, et see fantastiliste olevuste paar valvas Nimrudi palee sissekäiku.

Jätkates kaevamisi laiuti ja sügavuti Nimrudi künka mitmesugustes osades, avastas Layard üha uusi ja uusi alabasterskulptuure — raidkujusid ja bareljeefe. Tiivuliste inimlõvidega seltsisid varsti tiivulised inimhärjad. Ja — kummaline lugu! — mõnel neist oli mitte neli, vaid viis jalga.

Layard ei suutnud kaua avastada viienda jala otstarvet. See viiks ju igaühe segadusse. Milleks on vaja viiendat jalga? Aga

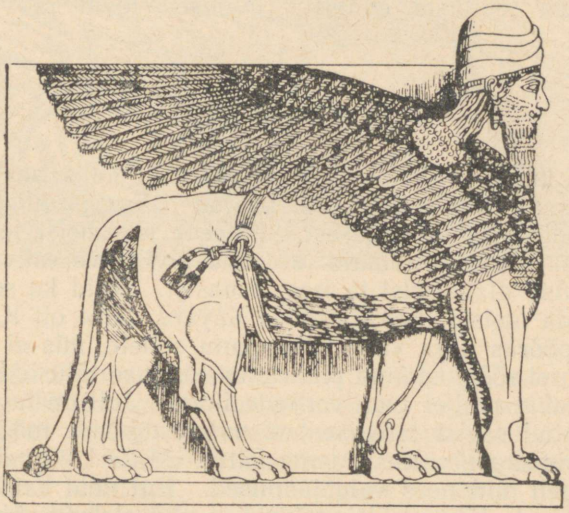

Tiivuline inimesepeaga lõvi.

näe, selgub, et on vaja! Tema otstarve tehti varsti kindlaks. Kuid sellest hiljem.

Layardi poolt väljakaevatud ruumide seinad olid üleni kaetud alabasterplaatidega. Neile oli muistse meistri lõiketera jäädvustanud stseene sõjakäikudest, lahingutest, kindluste piiramisest, laagrielust, vangide ajamisest, saagi kogumisest.

Siin kihutab sõjavanker. Tuules lehvivad hobuste lakad. Vibud on pingule tõmmatud, lendavad nooled; nende teravikud tungivad paanikas põgenevate vaenlaste kehadesse. Siin aga ronivad sõjamehed vaenlase noolterahe all redeleid mööda piiratud linna müüridele. Üks võitleja, langenud põlvili, süütab tõrvikuga linnaväravaid, samal ajal kui teine purustab mingi tõmbi relvaga kive, et teha müürisse avaust. Raskestihaavatud linnakaitsja lendab

müürilt ülepeakaela alla. Piirajail on juba õnnestunud üles tassida oma relv, kuid seda püüab süüdata üks piiratud kindluse sõdureist. Naine on tõstnud käed ja palub halastust...

Sõjastseenid vahelduvad piltidega kuninga lõvijahist, stseenidega õukonnaelust, fantastiliste elajate kujutustega... Inimeste ja loomade figuurid on edasi antud imetlusväärselt täpselt ja elavalt. Nende musklid on pingul, nende liikmed liikumises. Rõivad ja ehted on edasi antud kõigi üksikasjadega, pole unustatud ühtki detaili. Vaatad kõike seda ja näib, nagu kuuleksid lahingumüra, jahikära, piinatute hädakisa, pidutsejate hüüdeid... Kuid suurimat imetlust tekitasid endiselt tiivulised lõvid ja viiejalgsed härjad.

KAKS MEETODIT

Nimrudi künka väljakaevamised jätkusid kaks aastat. Viis paleed, mis aastatuhandeid olid kaetud paksu ja tiheda mullakihiga, toodi välja olematusest. Paleede varemeist leiti tohutu hulk kõige mitmekesisemaid esemeid kivist, vasest, pronksist, rauast, savist, alabastrist ja isegi klaasist. Kuid ka see polnud Ninive, mida otsisid Rich, Botta ja Layard. See oli Kalhu linn.

Layard pööras liiga vähe tähelepanu sellele, mis ei torganud kohe silma, ei rõõmustanud pilku oma töötluse täiuslikkusega, ei jätnud sügavat muljet oma vormide iluga. Jutt on tagasihoidlikest põletatud savist tahvlikestest mitmesugustes mõõtmetes ja kujudes, mis sageli sattusid tema kätte. Mitte kõik neist polnud terved, sageli olid need vaid jäänused. Ent neid katsid peened üksteise kõrvale lükitud kirjamärgid ja nad oleksid võinud palju jutustada ammumöödunud päevade sündmustest.

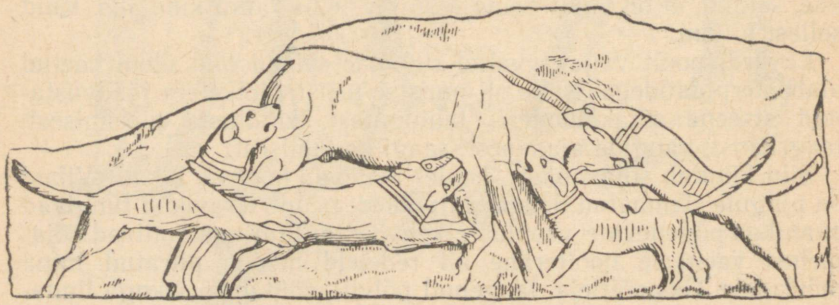

Jaht metseeslile. Bareljeef.

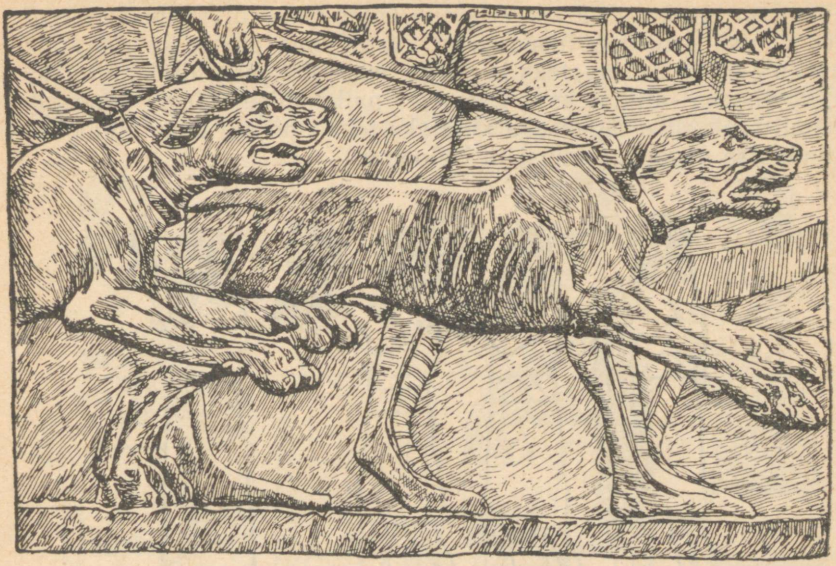

Jahikoerad. Bareljeef.

Kuid mitte üksnes savitahvlikesed, vaid ka paljud muud asjad hävinesid võhikluse ja hoolimatuse tõttu. Lagunesid suurepäraselt töödeldud vasknõud, purunes sarkofaagist leitud rikkalikult ilustatud kauss. Assüüria sõjameeste vanadest kiivritest jäid järele viletsad jäänused. Labidalöögiga purustati oivaline nõu. Ei pääsenud hävingust ka mõned bareljeefid.

Selles pole midagi imelikku. Väljakaevamiste meetod ise oli oma olemuselt barbaarne. Layard kaevas tranšee harilikult piki müüri, jättes puutumata ruumide sisemuse. Sinna võis mulla sisse jääda kõige mitmesugusemaid esemeid. Ainult mõned toad kaevas ta läbi täielikult. Võttes mulla välja ühest ruumist, puistas ta selle teise, varem välja kaevatud ruumi. Selline väljakaevamiste meetod on iseloomulik ka tänapäeval kodanlikule arheoloogiale, mis hindab leide eelkõige nende turuväärtuse järgi.

Hoopis teisiti, nagu me juba teame, teostavad väljakaevamisi nõukogude arheoloogid. Nad ei pea jahti sensatsioonidele, ei kiirusta välja tooma oma suurepäraseid leide. Ühtki asja ei liigutata enne selle pildistamist ja joonistamist. Erilist tähelepanu osutatakse esemete omavahelisele paiknemisele, s. o. arheoloogilisele kompleksile. Tähtis pole mitte ainult see, et on leitud ütleme liud, vaid tähtis on teada, kus ja millises olukorras ta on leitud, millised esemed leidusid tema läheduses.

See on tähtis seepärast, et ainult kompleksis, omavahelises seoses võivad arheoloogilised leiud avada oma ajastu ja muutuda uurijale tõesti usutavateks ja seega oma tähtsuselt hindamatuteks ajaloolisteks allikateks. Esemete paiknemise järgi õnnestub sageli erakordse täpsusega kindlaks teha ühe või teise ajaloolise sündmuse aega, tingimusi ja iseloomu.

Teenrid toovad roogasid. Bareljeef.

Paljust, väga paljust kõnelevad arheoloogilised mälestusmärgid, kui neisse suhtutakse kui ajaloolistesse allikatesse. Selline rangelt teaduslik suhtumine väljakaevamistesse aitab nõukogude ajaloolastel taaselustada terved varem tundmatuks jäänud perioodid NSV Liidu rahvaste elus.

Meie teadlased ei hakkaks kaevama ainult piki müüri, et maha kiskuda alabasterbareljeefe. Suurima ettevaatusega, sentimeeter sentimeetri järel tungivad nad pinnasesse, sageli sõeluvad mulla isegi läbi sõela, sest selles võivad kaotsi minna helmed, ripatsid, sõrmused ja muud pisiesemed. Kui ese on kõdunenud ja teda ähvardab hävimine, võtavad arheoloogid tarvitusele kõik abinõud tema säilitamiseks. Luitunud värvile antakse tagasi tema endine eredus. Elustuvad poolkõdunenud kunstiteosed, restaureeritakse muinasaja mälestusmärgid.

Kui nõukogude teadlane professor M. J. Masson, kes juhtis Lõuna-Turkmenistani arheoloogilist ekspeditsiooni, leidis väljakaevamistel vormitu kuhja tuhandeist kildudest, mis olid viletsad jäänused kunagistest elevandiluust nikerdatud ja vististi pidu-

sööginõudena kasutatud suurepärastest kuninglikest joogisarvedest, näis, et nad on teadusele alatiseks hävinud. Juba üksnes puudutamisel muutusid nad prügiks.

Et päästa väärtuslikud leiud lõplikust hävingust, kasutati kaevamistel labidate asemel pintslikesi ja okassea harjaseid. Tük-

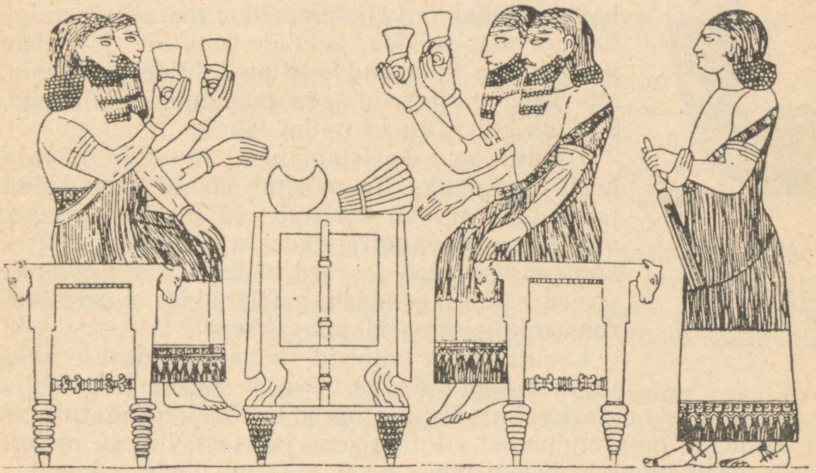

Assüüria suurnike pidusöök. Bareljeef.

kide kuhi immutati erilise liimilahusega, mis andis neile tugevuse, seejärel kinnistati neid kipsiga ning saadeti laboratooriumisse.

Palju kuid puhastasid, tugevdasid ja taastasid kogenud restauraatorid iga tükikest, sobitasid tüki tüki juurde ja taastasid imeilusad kunstiteosed, milledest üks on esitatud leheküljel 50.

Teine, veelgi hämmastavam näide: kildudeks löödud savikuju koguti ja liimiti kokku 1800 tükikesest!

Nii töötavad nõukogude arheoloogid ja restauraatorid. Püüdes võimalikult täielikumalt taastada möödunud epohhide kultuuri, õppisid nad ellu äratama isegi seda, mis oli määratud peaaegu täielikule hävimisele.

KOLONISAATORITE KOMBED

Layard peremehetses Iraagis nagu oma pärusmõisas. Iraagis viibimise ajal õppis ta eeskujulikult tundma sealseid kombeid ja kasutas neid oskuslikult inglise imperialismi huvides. Ta ässitas araablasi kurdide, kristlasi muhameedlaste, rändlejaid paiksete

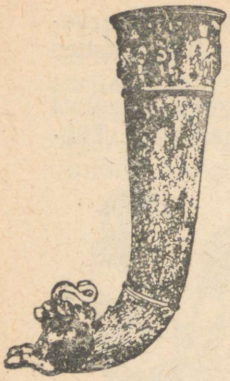

Kuninglik joogisarv professor M. J. Massoni kollektsioonist.

vastu, et nõrgestada ühtede ja teiste vastupanu. «Ma poetasin nende sekka araablasi vaenulikest suguharudest ja selliselt võisin alati kuulda kõigest, mis toimus nende juures,» kirjutab Layard oma mälestustes.

Vaeses Iraagis ostis Layard paari kollaste saabaste, siidhalati, väljaõmmeldud mantli või valge turbani eest šeikide, kaadide, muftide ja teiste suguharude ja usundiliste pisijuhtide poolehoiu, aga need varustasid teda poolmuidu töölistega, ükskõik kui palju ja millal tahes.

Tundes oma karistamatust, muutub Layard hoopis jultunuks. Ta mõistab võõral maal kohut ja õiendab arveid, karistab «süüdlasi» piitsaga, aheldab neid vangiraudadesse. Imestamisväärse künismiga teatab Layard sellest oma päevikus: «Need asjad lahendasin ma lühidalt, omades varuks mitmesuguseid jalapakke.»

Lahutamatult viibisid tema läheduses kaks tugevat noorukit, kes Layardi sõnade järgi «olid alati valmis tegutsema kõikvõimaliku agarusega, et tõendada oma andumust.» Piisas tema ainsast viipest, et inimene võeti kinni ja peksti läbi.

Kord avastati Layardi laagris väike vargus — olid kadunud nöörid ja niinematid. Pikemalt mõtlemata ratsutas Layard oma kõrilõikajate saatel selle suguharu šeigi telgi juurde, kellele langes kahtlus. Layardi märguandel pani üks tema kannupoistest šeigi käed silmapilkselt raudu, kargas hobuse selga ja lohistas oma ohvri minema.

Üks araablane püüdis haarata hobuse valjaist, et kaitsta suguharupead, ent paisati rusikahoobiga pikali.

Laetud revolvritega ähvardades hakkasid julmurid Layardiga eesotsas kohut pidama ja vägivalda tarvitama. Naised väljusid telkidest, piirasid Layardi hobuse sisse ning suudlesid tema riideid ja saapaid, anudes halastust oma šeigile. Kuid Layard oli järeleandmatu.

Harilikult kolonisaatorid vaikivad oma selliseist «vägitegudest». Seekord aga lobises Layard kogemata välja. Ta jättis järele hoopleva kirjelduse sellest sündmusest kõigi tema vastikute üksikasjadega.

Aeg-ajalt Layard lahkus oma kaevamiskohalt ja kadus. Kus ta viibis ja millega tegeles, seda teadis ainult kitsas ring lähikondlasi.

Olles oma agentide kaudu vanade elanike käest välja nuuskinud vanaaegsete mahajäetud kaevanduste asukoha, mida kohalik

elanikkond hoolikalt varjas, uuris ta need vähehaaval läbi ja tegi kindlaks vase, raua, seatina ja teiste maavarade varud. Kõik need andmed anti kohe edasi Inglise salaluurele.

INGLASED KASUTAVAD ASSURBANIPALI-AEGSET TEHNIKAT

Suhteliselt väikesi bareljeefide plaate, skulptuure ja idamaise kunsti mälestusmärke saatis Layard regulaarselt Inglismaale. Ent iga kord, kui ta vaatas inimlõvide ja inimhärgade kolossaalseid kujusid, jäi ta kauaks mõttesse. Kuidas neid kohalt liigutada? Kuidas neid tõsta välja kaevendist ja toimetada Tigrise kaldale?

Tema poolt välja kaevatud kolmeteistkümnest paarist tiivulisist imeelukaist valis ta välja ühe härja ja ühe lõvi, mis olid kõige väiksemad. Kuid ka need olid nelja meetri pikkused ja niisama kõrged. Kohalikud elanikud andsid üksteise võidu nõu. Ja Layard tegi otsuse.

Tema inimesed raiusid mägedes maha mooruspuid, saagisid need palkideks ja laudadeks, millest klopsiti kokku massiivsed täisrattad ja kaeti need rauaga.

Layardi poolt ehitatud hiiglasuur vanker kutsus esile lihtsameelsete mosullaste imetluse. Kohalikud elanikud tulid seda hulkadena vaatama.

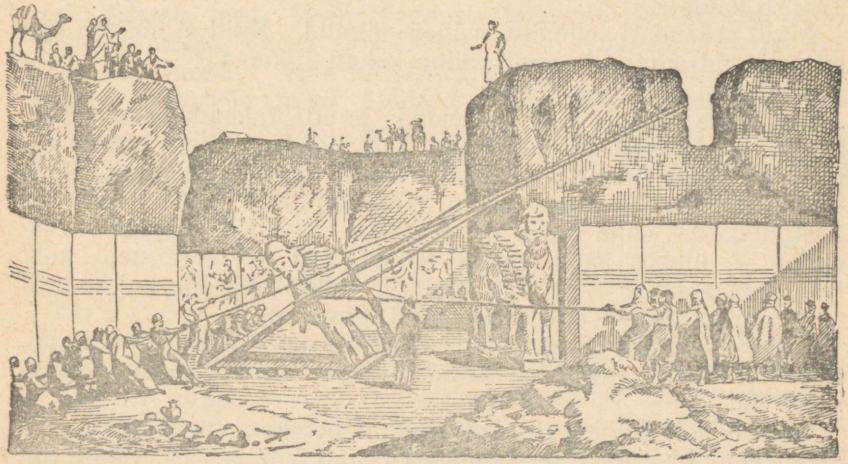

Viiejalgse tiivulise inimpeaga härja väljatõstmine kaevendist.

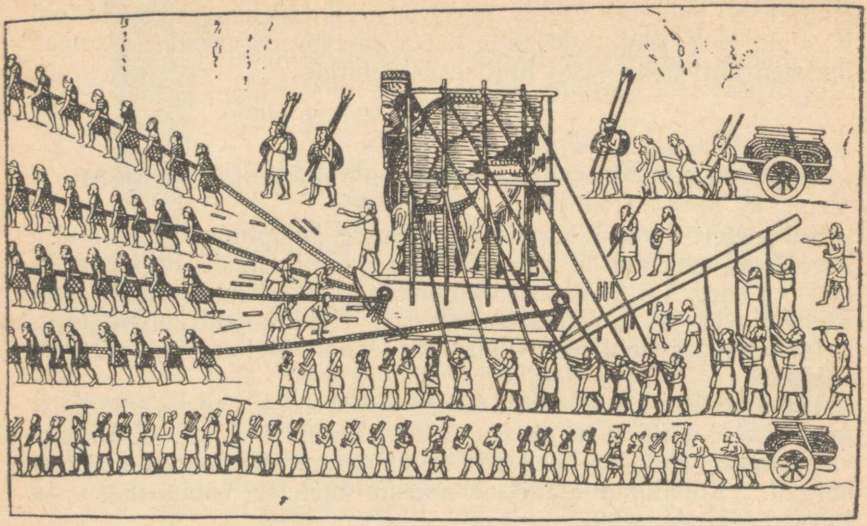

Nii vedasid tiivulist härga assüürlased.

Suure vaevaga nihutati tiivuline härg köite, plokkide, kangide ja rullide abil paigalt, tiriti kaevendist välja ja asetati vankrile. Kuid see oli alles pool tööd. Ees seisis inimhärja vedamine Tigrise kaldale.

Algul rakendati selle ette mõned pühvlid. Kuid ei hüüded ega piitsalöögid suutnud loomi panna kohalt liikuma.

Mida tegi siis Layard?

Ta käskis pühvlid lahti rakendada ja ette rakendada inimesed. On säilinud bareljeefe, mis kujutavad tiibadega härja transportimist muistsete assüürlaste poolt. On säilinud ka jooniseid härja transportimisest Layardi poolt. Üks sündmus toimus esimesel aastatuhandel enne meie ajaarvamist, teine XIX sajandi keskpaiku — umbes sada aastat tagasi. Ent võrrelge neid kaht transportimisviisi — te ei leia mingit vahet. Nii siin kui ka seal on loomade asemel ette rakendatud inimesed.

Muistsed assüürlased ajasid sellele raskele tööle orjade hulki. «Kultuursed» inglased kasutasid näljaste elanike peaaegu maksuta tööd.

Layardil oli kombeks palgata ainult perekonnapead. Ta teadis väga hästi, et araablase sugulased ei jää istuma käed rüpes, kui too rebestab end üle jõu käival tööl ja tulevad tingimata talle appi. Niimoodi töötas Layardile kümneid inimesi, selle eest midagi

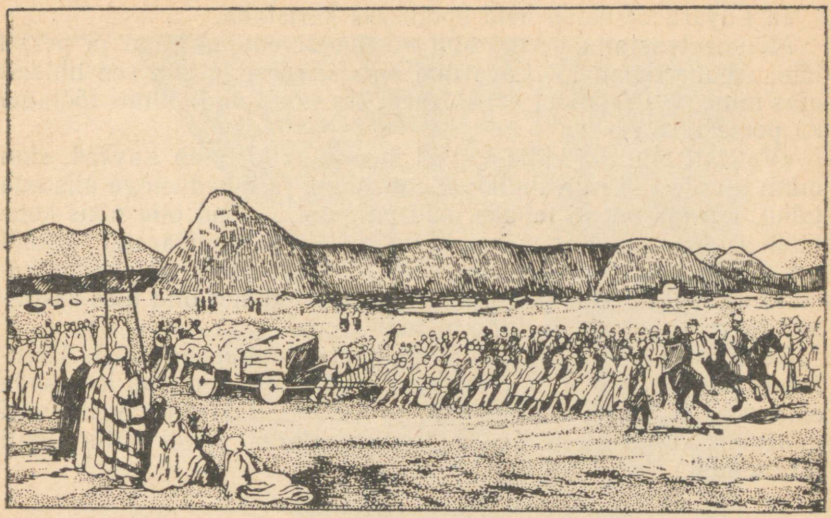

Nii vedasid tiivulist härga inglased.

saamata. Neile langes osaks ainult tema ja ülevaatajate jalahoobid ja piitsalöögid.

Layard ise kirjeldab härja teekonda jõe äärde selliselt.

«Rongkäik liikus järgmiselt. Mina sõitsin kõige ees... ja näitasin teistele teed. Meile järgnesid trummid ja flöödid, mida löödi ja puhuti kõigest jõust. Siis sõitis veok, mida vedas ligi kolmsada inimest, keda kihutasid tagant kavassid [politseinikud. — Autor] ja minu abilised. Rongkäik lõppes naistehulgaga... Abdurahmani [Layardi poolt äraostetud suguharujuht. — Autor] ratsanikud kihutasid edasi ja tagasi, luues korda ja töötades oma piikidega.»

LAYARD KARISTAB «SÕNAKUULMATUID»

Kuid ka kurnatud araablased ei kannatanud lõpuks välja. Nad hakkasid mässama ja nõudsid oma ebainimliku töö eest lisatasu.

Layard tunnistab ise, et nende nõudmised olid rohkem kui tagasihoidlikud ja õiglased, kuid ta ei mõelnudki neid rahuldada. Kuidas nad julgevad n õ u d a ! Kui nad oleksid palunud, anunud, siis oleks inglise resident võib-olla vastu tulnud nende palvele. Ent ähvardus katkestada töö... See on ju streik, mäss!

Ja Layard otsustab neid õpetuseks karistada.

Mõne relvastatud teenri abil võeti eestvedajad kinni ja peksti läbi. Abdurahman tõi Layardile oma inimesi ja siis see lihtsalt ajas minema streikivad araablased, kes nüüd olid valmis töötama ka poole tasu eest.

«Vaevalt olin ma külla tagasi jõudnud,» kirjutab Layard, «kui minu juurde tuli rahvahulk vabandustega ja lubadustega alistuda juhul, kui ma uuesti tahaks neid palgata ... Nad olid nõus kohe tööle asuma tasu eest, mille ma ise mõtlen neile määrata ..., kuid ma võtsin uuesti tööle ainult kõige agaramaid ja sõnakuulelikumaid. Pärast käskisin karistada kinnipeetuid, kes olid üles ässitanud kogu suguharu ja lasksin nad koju.»

Samal viisil toimetati jõe kaldale ka inimesepeaga lõvi. Tiivulised imeloomad lasti parvedele, mida hoidsid vee peal kuussada õhku täis puhutud loomanahka, ja saadeti Basrasse. Sealt veeti mõlemad kujud merd kaudu Inglismaale ja pandi välja Briti Muuseumi.

NINIVE OOTAMATU LEIDMINE

Paariks aastaks heitis Layard arheoloogia kõrvale. Ärev olukord Türgis ja Balkanil sundis Inglise valitsust suunama teda Konstantinoopolisse.

Alles 1849. aasta oktoobris ilmub ta uuesti Mosulisse. Seekord saab tema väljakaevamiste kohaks Kujundžiki küngas — seesama, mida edutult kaevasid Rich ja hiljem Botta.

Juba siis, kui Layard kaevas Nimrudis, sõitis ta aeg-ajalt Kujundžikki. Tal õnnestus just enne ärasõitu Inglismaale lahti kaevata lossiväravad tiivuliste gigantidega külgedel ja mõned tugevasti tule läbi kannatanud ruumid. Siin oligi Ninive. Sama Ninive, mis oli nii kuulus muinasajal ja mida nii hoolsalt otsisid Rich, Botta ja ka Layard ise. Ja kummaline — ta sattus sellele täiesti juhuslikult, ilma eriliste pingutusteta, proovikaevamiste ajal.

Tundub, et oleks olnud vaja kasutada sellist õnnestumist ja kaevata kohe edasi. Kuid Layard oli kõigepealt Inglismaa poliitiline agent ja alles seejärel arheoloog. Tähtsamad asjad sundisid teda kiiresti Mosulist lahkuma.

Layardi teine ekspeditsioon oli paremini organiseeritud. Seekord oli tal palju raha ja hea abiline Rassami näol. Layardi äraolekul kaitses ta valvsalt Nimrudi ja Kujundžikki prantslaste sissetungimise eest. Mõned tema poolt palgatud töölised kaevasid alaliselt varemeis, luues arheoloogiliste kaevamiste mulje, et teised ei mõtleks sinna oma nina toppida.

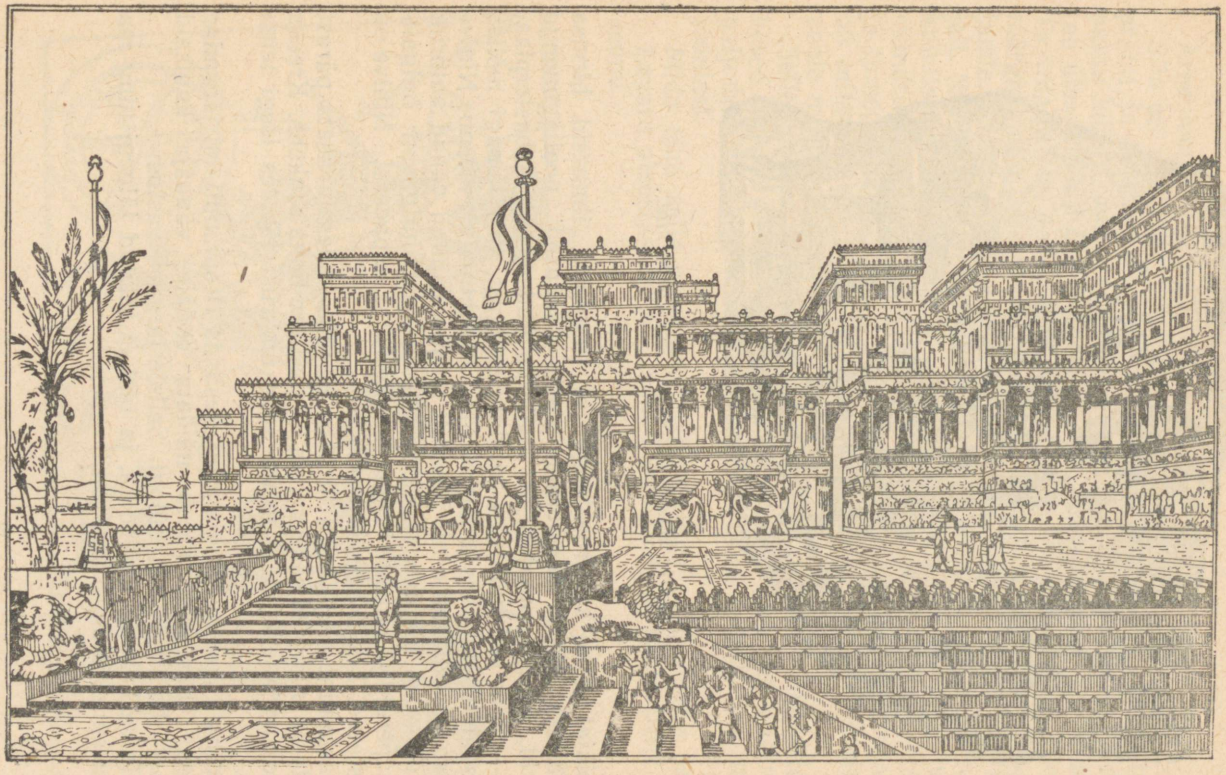

Ninive palee fassaad.

Assüüria naine värtnaga. Bareljeefi kild.

Kõikjal, kuhu ka arheoloogid ei tunginud, ilmnesid hirmsa laastamise jäljed. Söestunud puude jäänused, poollagunenud müürid, ainsast puudutusest pulbriks pudenevad alabasterplaadid — kõik see tunnistas hiiglatulekahjust, mis kunagi möllas neis saalides, tubades ja koridorides. Ja tahtmatult meenus Ninive hukkumise pilt, mille nii ilmekalt on joonistanud vanad autorid:

«Ratsavägi kihutab, mõõk välgub ja odad hiilgavad; hulgaliselt tapetuid ja laipade virnad, — pole otsa laipadel... Ninive on purustatud, kes kahetseb teda?»

Laastamine oli niivõrd hirmus, et juba kahesaja aasta pärast unustasid inimesed selle varem hiiglasuure linna asukoha. Kreeka ajaloolane Ksenofon ei maini seda ümbrust läbides isegi tema nime.

Rooma kirjanikul Lukianosel, kes elas II sajandil, on järgmine dialoog. Ülevedaja palub näidata endale vanaaja kuulsaid linnu — Ninived ja Babüloni. Sellele järgneb vastus:

«Ninive hukkus, ülevedaja, ja tast ei jäänud jälgegi ning ma ei saa sulle öeldagi, kus ta oli...»

Arheoloogid laskuvad põlenud lossi varemeisse.

Siin on veel kaks väikest tuba, mis on täis varisenud mulda, prahti ja kiviprügi. Nende põrand on kaetud purunenud tellise paksu kihiga. Jalad vajuvad sellesse üle pahkluude. Layard tõstab üles ühe killu, — sellel paistavad selgelt mingid kirjamärgid. Ta võtab teise, — ka sellel on täpselt samasugused kiilutaolised märgid nagu bareljeefidelgi. Layard võtab huupi kolmanda, neljanda, viienda killu — kõik nad on täis kirjutatud mõlemalt küljelt. Need pole isegi mitte killud, vaid tillukesed plaadid — ruudukujulised ja täisnurksed, lamedad ja kumerad. Tünnikujulised silindrid vahelduvad südame või oliiviga sarnlevate helekollaste ja tumepruunide, punaste ja peaaegu mustade tahvlikestega. See oli mitmesuguse kuju, värvi ja mõõtmetega savitahvlikeste ligi poole meetri paksune kiht.

Sellegipoolest olid nad enamikus killud. Ainult väiksed tahvlikesed olid võrdlemisi hästi säilinud, suured aga olid purunenud paljudeks tükkideks. Seda oli selgesti näha keerukatest murdejoontest.

Mida teha selle purunenud telliselasuga? Kuhu seda panna?

Layard otsustas koguda mõned korvitäied ja saata Briti Muuseumi.

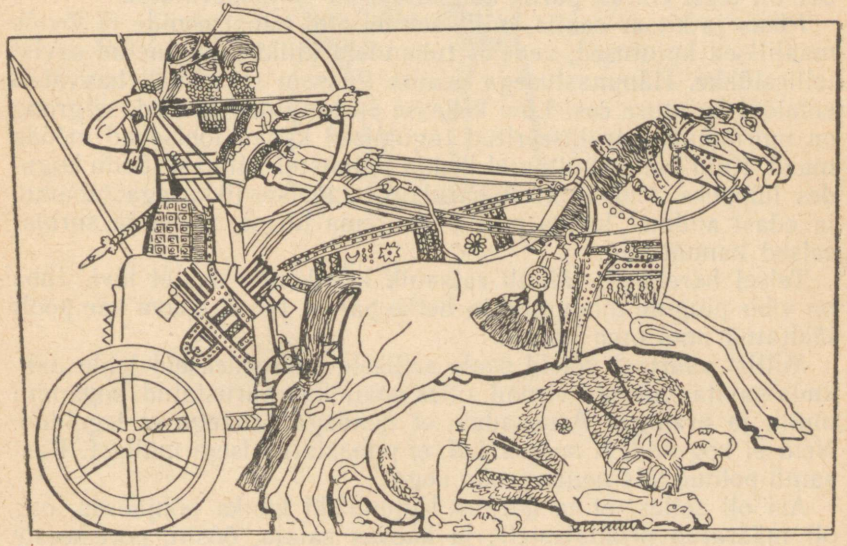

Lõvijaht. Bareljeef.

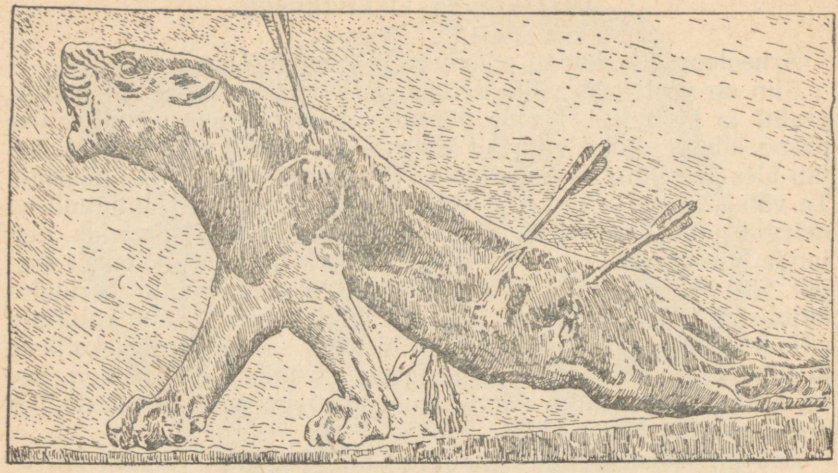

Surev emalõvi. Bareljeef.

Mõni aasta hiljem sattus Layardit asendanud Rassam samasugustele savitahvlite kihtidele Kujundžiki künka teises otsas. See oli teine ehitus, parim kõigist varem väljakaevatuist.

Pikas ja kitsas saalis, mille seintel olid jahistseenide ja lõvide maalilised kujutused, vedeles tuhandeid kiilkirjaga kaetud savist tellisetükke. Hämmastusega peatus Rassam surmavalt haavatud emalõvi kujutuse ees. Lõvi kehasse on tunginud nooled, selgroog on murdunud, paralüseeritud tagumised käpad lohisevad mööda maad. Kuid valust hullunud kiskja valmistub viimast jõudu kogudes hüppeks. Kunstnik on harukordse meisterlikkusega tabanud ja edasi andnud looma poosi, iga tema lihase, raevu ja surmaeelsed kannatused.

Teisel bareljeefil jälitab ratsanik kaaskonna saatel lõvi. Juba on vibu pingule tõmmatud ja hetke pärast tabab osava käe poolt läkitatud nool oma ohvrit.

Millist väärtust võisid peale selliseid suurepäraseid leide pakkuda savitahvlikeste virnad, olles enamikus purustatud, segamini mulla ja prahiga? Arusaadav, et nendega peaaegu ei tegeldud. Neid ei kogutud, ei sorteeritud, ei puhastatud isegi mullast. Rassamil polnud siis nende jaoks aega.

Asi oli selles, et ta kaevas Kujundžiki künka põhjaosas, mis oli määratud prantslastele, ja kaevas salaja, öösiti, peremeeste teadmata. Rassam kiirustas — päevast päeva võisid prantslased ootamatult peale sattuda ja siis oleks kõik need imeilusad kunsti-

teosed toimetatud Louvre'i muuseumi Pariisis, mitte aga Briti Muuseumi Londonis, kelle ülesandel teostas kaevamisi tema.

Inglased ja prantslased olid väliselt sõbralikes suhetes, ent kui asi läks saagijagamiseks, siis ruttas kumbki «sõpradest» kiskuma endale lõviosa. Neile ei tulnud mõttessegi, et vanaaja üliväärtuslike mälestusmärkide seaduslikeks peremeesteks on selle maa elanikud — Iraagi rahvas.

Sadu Assüüria muististega täidetud suuri kaste saabus Thamesi kaldale. Ja lugematute aarete kõrval, mida sealt leidsid Briti Muuseumi varahoidjad, jäid täiesti varju mõned kastid purunenud tellisega. Mida sellega teha?

See liideti samasuguste kildude hunnikuga, mida varem oli saatnud Layard ja mis juba hulk aastaid vedelesid korraldamata muuseumi hoidlais. Ja muuseumi auväärsed teenistujad, õpetatud mehed, ei aimanudki siis, et see ilmetu tellis on teadusele tähtsam ja väärtuslikum kõige kallihinnalisematest asjadest; et see avab inimkonnale aastatuhandete saladused ja jutustab paljude vanaaja rahvaste elust ja olust, ajaloost ja kultuurist.

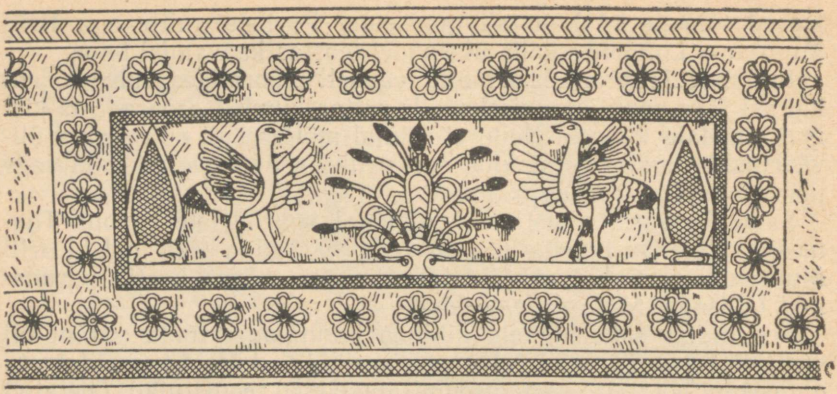

KOLMAS PEATÜKKK

KUIDAS ÕPITI LUGEMA KIILKIRJA

KIRJAMÄRGID VÕI MUSTRID?

Kui raske on mõnikord lahendada piltmõistatust! Mõne kallal istud tunni ja kakski. Aga ometi asja juurde asudes te teate juba paljutki. Te tunnete keelt, milles piltmõistatus on koostatud. Te tunnete kõiki tähti, mis selles esinevad. Te teate kunstniku poolt joonistatud esemete nimetusi.

Kuid kujutlege, et teile anti lahendamiseks piltmõistatus, mis on koostatud tundmatus keeles. Ükski täht pole teile tuttav, ühtki sõna te ei tea. Te ei tea isegi, mis keeles on piltmõistatus koostatud — araabia või hiina, pärsia või jaapani keeles . . .

«See on täiesti võimatu,» ütleb igaüks.

Umbes sellises olukorras olid teadlased, kui nad esmakordselt nägid kiilutaolisi kirjamärke.

Mis see õieti on? Millal kirjutasid inimesed selliste tähevigurite ga? Missugune rahvas kasutas neid imelikke märke? Mida need endast kujutavad — tähti või sõnu, silpe või terveid lauseid? Võib-olla on need noodid? Või muistsed maagilised nõiasõnad? Ja kuipalju selliseid märke on? Kõik nad oleksid nagu üht nägu — kiilud ja kiilud, — ent samal ajal täiesti erinevad.

«Nad on niivõrd mõistatuslikud ja vormilt ebaharilikud, et mingisugused hieroglüüfid ja nendega sarnased märgid ei saa olla salapärasemad ja mõistusevastasemad,» teatas üks teadlane.

«Need pole kirjamärgid, vaid mustrid,» kuulutas kategooriliselt teine. «Kujuri temp, kellele tuli pähe proovida, kui palju kombinatsioone võib koostada ühest sellisest lihtsast figuurist.»

«Püüda lugeda ornamenti on energia ja aja mõttetu raiskamine,» kordas kolmas.

Leidus ka selliseid teadlasi, kes nägid neis kummalistes kirjamärkides usside töö tulemust, kes aastatuhandete jooksul uuristasid kivi.

Kuid ettenägelikumad uurijad taipasid, et ussidega pole siin midagi tegemist. Ja neist ei lahkunud mõte lahendada kiilkiri, mõista, mida ta tähendab, tungida tema saladustesse.

ITAALIA KAUPMEHE JA TAANI TEADLASE JOONISED

Esmakordselt nägid eurooplased kiilkirja mitte Iraagis, kus teostasid väljakaevamisi Botta, Layard ja teised, vaid naabermaal — Iraanis. Seal polnud kiilutaolised kirjamärgid maetud mulla alla, vaid olid raiutud hiiglaslikele kaljudele ja köitsid tahtmatult igaühe tähelepanu.

Katsuge Persepolisest — Pärsia kuningate muistsest pealinnast — mööda sõites mitte märgata suurepärast kivist amfiteatrit otsekui õhus rippuva terrassiga. Selle pikkus ulatub poole kilomeetrini ja laius on üle 200 meetri. Terrassile viivad hiiglatrepid, ehitust raamivad marmorplaadid, võimas sammastik varemete taustal ja lõpuks amfiteatri sissekäiku valvavad gigantsed lõvid, — kõik see rabab kujutlusvõimet, sunnib peatuma hämmastunud rändurit.

Suure huviga hulkus mööda terrassi ja vaatles varemeid itaalia rändur Pietro della Valle. Hoolega joonistas ta üles seintele ja sammastele lõigatud kummalised märgid. Neist kirjutas ta isegi oma sõbrale:

«Mõned imestavad, et kahest sellisest lihtsast asjast, nagu joon ja nurk, võib koostada palju erisuguseid märke, — aga mina loendasin neid kaugelt üle saja, — kuid mis puutub minusse, siis ei näe ma põhjust imestamiseks. On ju ka meie tähed lõppeks koostatud ainult kahest elemendist — sirgjoonest ja kõverast või aasast. Need märgid on lõigatud niivõrd selgelt, et nende eraldamine ei tee mingeid raskusi. Kuid keegi ei suuda öelda, millises keeles need raidkirjad on koostatud, sest need märgid pole sarnased ühegi tuntud kirjaga. Nad pole üksteisega seotud, nagu meie seotult kirjutatud sõnades, vaid seisavad igaüks eraldi. Seepärast ma arvan, et iga märk kujutab tervet sõna nagu hiina hieroglüüfid. Muide, võib-olla, et see pole nii. Lamavate kiilude

või püramiidikeste suund teravikuga paremale kõneleb minu arvates sellest, et neid kirjamärke kirjutati ja loeti vasakult paremale nagu meiegi kirja, mitte aga vastupidi, nagu vana heebrea ja araabia kirja.»

See oli 1621. aastal. Siin on esimesed viis märki, milledega tutvuti Euroopas tänu Pietro della Vallele:

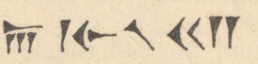

Pärast teda viibis Iraanis palju rändureid, kaupmehi ja teadlasi. Mõned neist tõid samuti Euroopasse kaasa mitmesuguseid kiilkirja tekste. Kuid kas nad olid õieti maha joonistatud ja kuidas neid loetakse — paremalt vasakule, vasakult paremale või ülalt alla, — seda ei suutnud keegi öelda. Polnud ühtki «otsakest», millest oleks võinud alustada kogu kera lahtiharutamist.

1765. aastal külastas Persepolise varemeid taani teadlane Carsten Niebuhr. Ta veetis mõistatuslike kirjamärkide ees mitu nädalat, joonistades ära ühe märgi teise järel. Peeglina poleeritud kivi peegeldas väljakannatamatult silmi lõikuvaid päikesekiiri. Kuid teadlane oli kangekaelne. Ta töötas hommikust kuni pimeduse tulekuni, hoolimata tema nägemist ähvardavast ohust.

Ta ei suutnud lugeda ühtki sõna, ei mõistnud ühegi märgi tähendust. Kuid enam ei paistnud need talle nii salapäraste ja arusaamatutena.

Ta eraldas juba kergesti ühe märgi teisest ja isegi kordas neist paljusid mälu järgi. Määratu rõõmuga avastas Niebuhr ükskord, et terved märkide grupid aeg-ajalt peaaegu täpselt korduvad. Ja oligi tehtud tähtis avastus: tõenäoliselt oli see kolmekordne raidkiri — kolmes erinevas keeles.

Sellele mõttele juhtis asjaolu, et ülemised read erinesid kahtlemata keskmistest ja alumistest. Märke oli neis rohkem kui teistes, ent märgid ise olid lihtsamad.

Jätkates ülemiste, keskmiste ja alumiste ridade võrdlemist, tegi Niebuhr kindlaks, et kirja iseloom muutub järsult keerulisemaks vastavalt allapoole liikumisele. Seal oli kolm süsteemi. Esimeses ta loendas 42, teises 111, kolmandas mitusada tähte.

Tähendab, need pole tähed, vaid terved sõnad, — otsustas Niebuhr. Iga märk tähistab tervet sõna nagu hiina hieroglüüfides. Aga keskmistes ridades on arvatavasti silbid — iga märk on silp nagu jaapani kirjas. Ülemistes ridades on aga kahtlemata tähed meie tähestiku moodi.

Aga miks oli vaja kirjutada algul tähtedega, siis silpidega ja lõpuks tervete sõnadega ühele ja samale kivimüürile?

Korraga ta taipas.

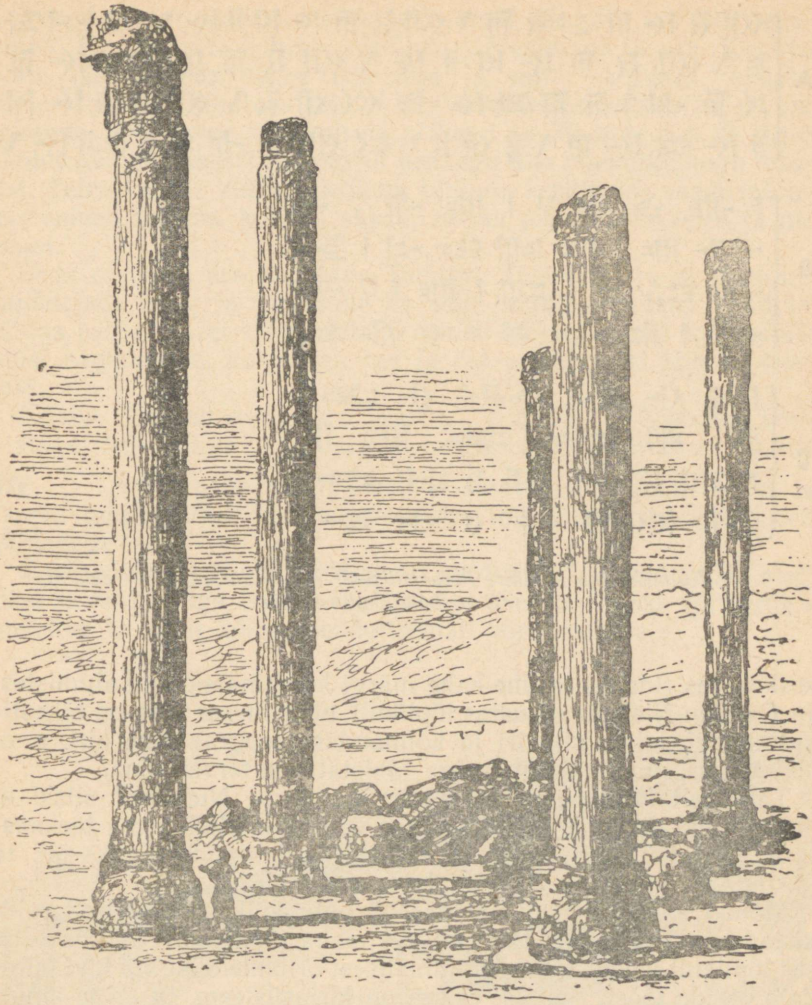

Persepolise sammastik

«See on ju üks ja sama tekst kolmes eri keeles!» hüüdis Niebuhr, rabatud oma avastusest. «Kohe kontrollime. Kui see on nii, siis esimeste ridade kordustele peavad vastama kordused teistes ja kolmandates ridades.»

See oletus kinnitus hiilgavalt. Seitsme-kaheksa tähe kombinatsioonidele ülemistes ridades vastasid kolme-nelja märgi omad

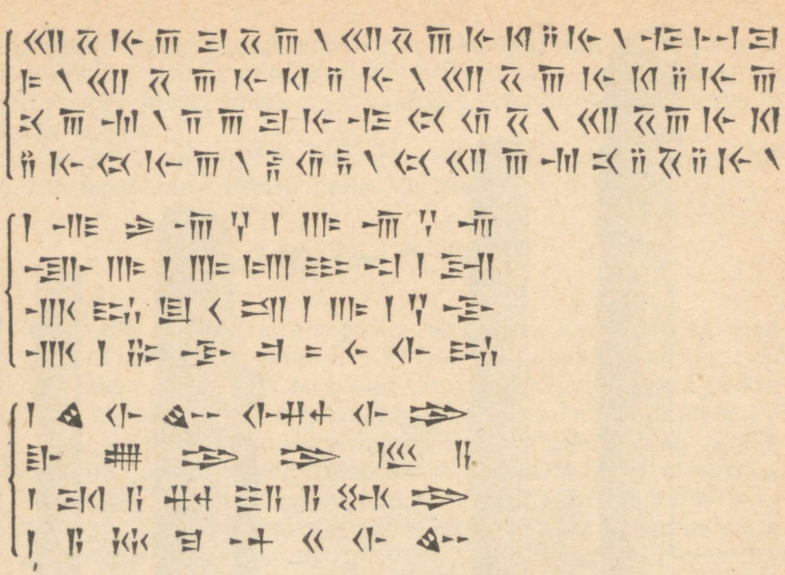

Kolmekeelne raidkiri Persepolisest: A — pärsia, B — eelami, C — babüloonia kiilkiri.

keskmistes ridades ja ühe-kahe märgi kombinatsioonid alumistes. Ja Carsten Niebuhr otsustas lõplikult, et esimeses reas on tähestikuline kiri, teises silpkiri ja kolmandas ideograafiline kiri, s. o. selline kiri, milles ühe märgiga tähistatakse tervet sõna.

Täielikult kopeerida Persepolise raidkirju Niebuhril siiski ei õnnestunud. Iga päevaga tugevnes valu silmades. Tema teekaaslased surid üksteisele järel haigustesse. Lõppude lõpuks jäi ta üksinda ja kiirustas Iraanist lahkuma.

Mõned aastad hiljem avaldas Niebuhr kõik kiilutaolised raidkirjad, mida ta jõudis Persepolises maha joonistada. Ja siis variseslõplikult kokku legend kummalisest ornamendist või kivi purevate usside tööst. Selgus, et see on kirjasüsteem, ja mitte ainult üks, vaid tervelt kolm.

ÄPARDUNUD MATEMAATIK

Möödus üle kahekümne aasta, enne kui Niebuhri koopiaid kasutasid teadlased, katsudes mõistatada raidkirjade sisu. Esimesena asus selle kallale sakslane Tichsen, idamaiste keelte õpetaja. Ta alustas matemaatikaga.

Tichsen teadis, et erinevaid tähti ei kasutata ühesuguse sagedusega. Ühtesid kohtame kõikjal, teisi väga harva.

Avage huupi mõni venekeelne raamat ükskõik millisel leheküljel. Igas reas te kohtate kindlasti tähtesid «о» ja «а». Kuid te võite läbi lugeda terve lehekülje ja mitte kordagi kohata tähte «щ». On kindlaks tehtud, et venekeelses tekstis tuleb iga tuhande tähe kohta keskmiselt 112 о-d ja 75 а-d, s. o. 2 tähte (kolmekümne kahest) hõlmavad peaaegu ühe viiendiku kogu tekstist. Teine kaunis kindel üksikute tähtede kordumise seaduspärasus esineb inglise, kolmas saksa, neljas prantsuse keeles ja nii edasi.

Seda otsustas ära kasutada Tichsen. Tõsi küll, ta ei tundnud raidkirjade keelt ja järelikult ka selle seaduspärasusi. Kuid ta lähtus eeldusest, et täishäälikuid esineb kõigis keeltes kaashäälikuist sagedamini, kusjuures «а» ja «е» sagedamini kõigist teistest.

Niisiis, Tichsen asus asja juurde. Ta leidis, et Niebuhri koopiais esineb kõige sagedamini meie m-ga sarnanev märk 𒈬. «See peab olema «а»,» otsustas ta. Samuti ristis ta täiesti omavoliliselt kõik esimese rea märgid, samastades need tähtedega.

Eriti köitis Tichseni tähelepanu kaldkiil 𒁹, mis seisis alati üksi ja kordus iga 5—6 märgi järele. «See on punkt või koma,» otsustas ta, «ent kõige tõenäolisemalt sõnaeraldaja.»

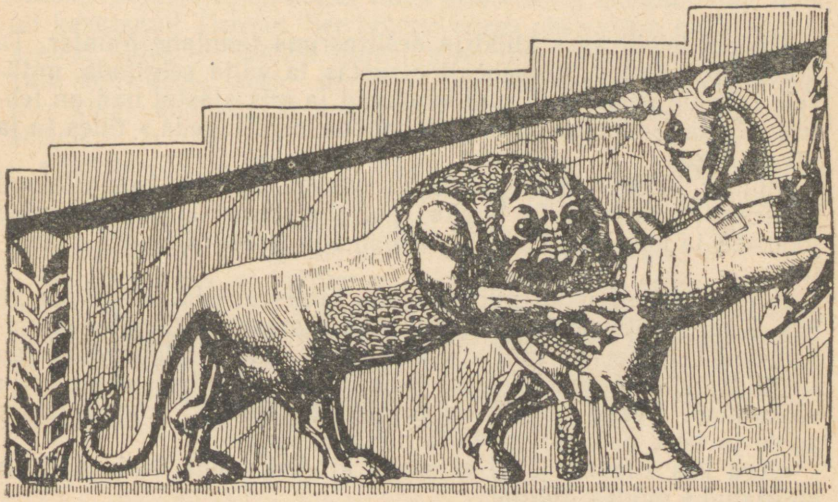

Härja võitlus lõviga. Kujutis kuningalossi trepil Persepolises.

Kuid statistika vedas teadlast kõvasti alt. Ta alustas Persepolise raidkirja «dešifreerimist» niimoodi:

«Oš patša oš Aksak zase, oš Aksak aha i malkeiuš, oš Aksak üka oua ioauhašak.»

See segane kõne ei viinud Tichsenit segadusse. Ta isegi «tõlkis» selle saksa keelde. Tuli välja midagi sellist:

«See on valitseja, see on Aksak suur, see on Aksak, juht ja kuningas, see on Aksak jumalik, õnnistatud, imeteldav.»

Mis alusel andis Tichsen keelt tundmata sellise seletuse? Kust ja miks selline tõlge?

Ka sellele oli tal oma vastus.

Niebuhri raamatuist teadis Tichsen, et raidkirja kõrval on arvatavasti kuninga kujutis. Ja ta oletas, et kolmekordselt korratud sõna Aksak ongi selle tundmatu muistse valitseja nimi. Aga kui see on nii, siis kõik teised sõnad peavad tähistama kuninga tiitlit. Ja ta koostas selle tiitli vanades raamatutes esinevate eeskujude järgi.

Umbusu ja pilgetega võtsid teadlased vastu Tichseni arutlused. Kõik tema «tõestused» olid ehitatud liivale. Samasuguse eduga võis lugeda, mida tahes ja tõlkida, kuidas tahes. Selleks oli vaja ainult veidi fantaasiat.

ÕIGEL TEEL

Hoopis teisiti asus kiilkirja dešifreerima taanlane Münter. Ta võttis appi ajaloo. Kõigepealt otsustas ta välja selgitada, millisele rahvale need raidkirjad kuuluvad ja mis ajastul nad on tehtud. «Seda teadmata on mõttetu püüda neid lugeda,» ütles ta ja tal oli õigus.

Münter hakkas tähelepanelikult uurima Persepolises viibinud inimeste raamatuid. Ta huvitus paljufiguursest kujutisest, mille joonised ja kirjeldus leidusid Niebuhri ja teiste rändurite raamatuis.

Kõrgel troonil istub mingisugune tähtis toreda täishabemega isik. Kuju mõõtmete ja tema rikkaliku riietuse järgi võib eksimatult öelda, et see on juht või kuningas. Seda järeldust kinnitab ka pildi üldine kompositsioon. Kõik ülejäänud inimesed on palju väiksemad. Nende pilgud on orjalikult pööratud troonil istuja poole ja kõik nad toovad talle mingeid kingitusi.

«Aga kas riietuse järgi ei saaks kindlaks teha, keda siin on kujutatud,» mõtles Münter.

Vana-Kreeka ajaloolaste teostest ta luges, et pärslased kandsid pikki ja raskeid rõivaid ning riputasid pistoda paremale küljele,

mitte aga vasakule, nagu see on praegu kombeks kõigi rahvaste juures. Selle tähtsa isiku riietus ühtus täpselt kreeklaste kirjeldustega. «Tähendab, siin on kujutatud Pärsia kuningat,» järeldas Münter.

Kuid kuningaid oli pärslastel väga palju. Kas ei saaks vähemalt ligikaudugi kindlaks teha ajastut, millesse kujutis kuulub? Järelemõtlik vaatleja leidis ka sellele küsimusele vastuse.

Paljude inimeste hulgas, kes tulid Pärsia kuninga juurde kinkidega, avastas ta Aafrika esindajaid — egiptlasi, nuubialasi ja neegreid. Ajaloost oli teada, et ainult Ahhemeniidide dünastia kuningate ajal ulatusid Pärsia impeeriumi piirid ka Aafrika mandrile. Järelikult kuulus Pärsia kuningas, keda oli kujutatud Persepolise müüridel, Ahhemeniidide dünastiasse, mis valitses VI kuni IV sajandini enne meie ajaarvamist. Siit järgnes eksimatu järeldus: Persepolise raidkiri on tehtud vana-pärsia keeles.

Kuidas seda aga lugeda? Kas pole mõnda keelt, mis oleks lähedalt sugulane vana-pärsia keelega?

«Vana-pärsia keelele on võib-olla kõige lähem «Avesta» — muistsete pärslaste ja hindude «püha» raamatu keel,» otsustas Münter.

Selleks ajaks oli «Avesta» juba tõlgitud ja uuritud.

Teinud ära suure eelneva uurimistöö rahva ajaloo alal, kellele kuulus raidkiri, võis Münter nüüd abiks võtta matemaatika, mida oli kasutanud Tichsen. See polnud enam abstraktne matemaatika keelest üldse — keelest ilma liigita, ilma soota, ilma ajastuta, vaid konkreetse keele matemaatika (täpsemalt — statistika), mis kõigi andmete kohaselt pidi olema lähedane vana-pärsia keelele.

«Avesta» keele statistika näitas, et kõige sagedamini esineb siin «a» ja «e» vahepealne täishäälik. Edasi järgnesid kasutamise sageduse järgi täishäälikud pikk «o» ja lühike «o». Selle matemaatika ta kandis üle ka Persepolise raidkirjale.

On kohe näha, et Münter püüdis jõuda õigele teele.

Leidnud vaistlikult kobades õige lähtekoha küsimuse lahendamiseks, peatus Münter kahjuks poolel teel. Ta ei hakanud õppima «Avesta» keelt, mida tundmata ei saanud kasutada statistilist meetodit vana-pärsia kiilkirja dešifreerimiseks. Kuid see, mida tegi Münter, läks hiljem tarvis teistel teadlastel.

Saksa linnas Göttingenis teenis lütseumis noor kreeka ja ladina keele õpetaja Georg Grotefend. Juba lapsepõlves köitsid teda peamurdmist nõudvad ülesanded, piltmõistatused, silpmõistatused ja peitepildid. Ta omandas nende lahendamise oskuse ja polnud nii rasket ülesannet, millest ta poleks suutnud jagu saada.

1802. aasta suvel kuulis Grotefend juhuslikult tollest «piltmõistatusest», mille kallal teadlased murdsid pead juba mitu aastakümmet, nimelt Persepolise raidkirjast. Väga ahvatlev oli proovida oma jõudu ka sellel tegevusväljal.

Raamatutega varustatuna asus Grotefend mõistatamisele. Ta kutsus endale abiks kõik teadlased ja rändurid, kes kunagi olid huvitunud kiilkirjast, täpsemalt — nende teosed. Ta pöördus uuesti kreeka autorite poole, kes kirjutasid palju Kreeka-Pärsia sõdadest. Ta uuris Pärsia ajalugu varasel keskajal.

Grotefend nõustus paljus Tichseni ja Münteriga. Nii võis kaldkiilu suure tõenäosusega lugeda sõnaeraldajaks (kiilkirja kirjutati kokku, sõnu eraldamata). Täiesti põhjendatud näis olevat Tichseni oletus, et Persepolise raidkirja algus sisaldab Pärsia kuningate tiitlid. Kuid selle totra dešifreerimise ja tõlke ta loomulikult hülgas. Veenev näis olevat Münteri arvamus, et raidkiri kuulub Ahhemeniidide ajastusse ja et teada saada, kuidas hääldati vana-pärsia sõnu, võib ainult «Avesta» keelele toetudes.

Grotefend valis kaks väikest, peaaegu ühesugust raidkirja. Neis kordus mitu korda üks ja sama märkide grupp. Ja äkki meenus talle, kuidas tituleerisid end III—VII sajandil valitsenud Pärsia kuningad Sassaniidide dünastiast: «See ja see, suur kuningas, kuningate kuningas, kuningas selle ja selle poeg, Sassaniid.» Ka Grotefendi ajal nimetasid Pärsia kuningad end samasugusel viisil. Ja ta otsustas, et tihti korduv märkide grupp tähistab sõna «kuningas».

Nüüd oli tal võti «piltmõistatuse» lahendamiseks käes.

Edasi arutles ta järgmiselt. Esimesel kohal Persepolise raidkirjades seisab nagu Sassaniididelgi kuninga pärisnimi. Teisel kohal on märkide grupp, mida ta mõistis sõnana «kuningas». Kolmandal kohal oli tundmatu sõna. Grotefend tõlkis selle tinglikult «suur», analoogia põhjal Sassaniidide titulatsiooniga.

Edasi on jälle tuttavad sõnad: «kuningas-kuningas». Tõsi, teise sõna «kuningas» lõpus seisab veel mingi märk. «See peab olema sõna grammatiline lõpp — mitmus ja omastav kääne,» otsustas Grotefend ja tõlkis: «kuningate kuningas». Siis järgnes tundmatu märkide grupp, mille järel seisis meile tuttav sõna «kuningas» jälle mingi lisandiga. «Siin on vaja seda lugeda ainsuse omastavas käändes — «kuninga»,» mõtles Grotefend. Eelnevad sõnad

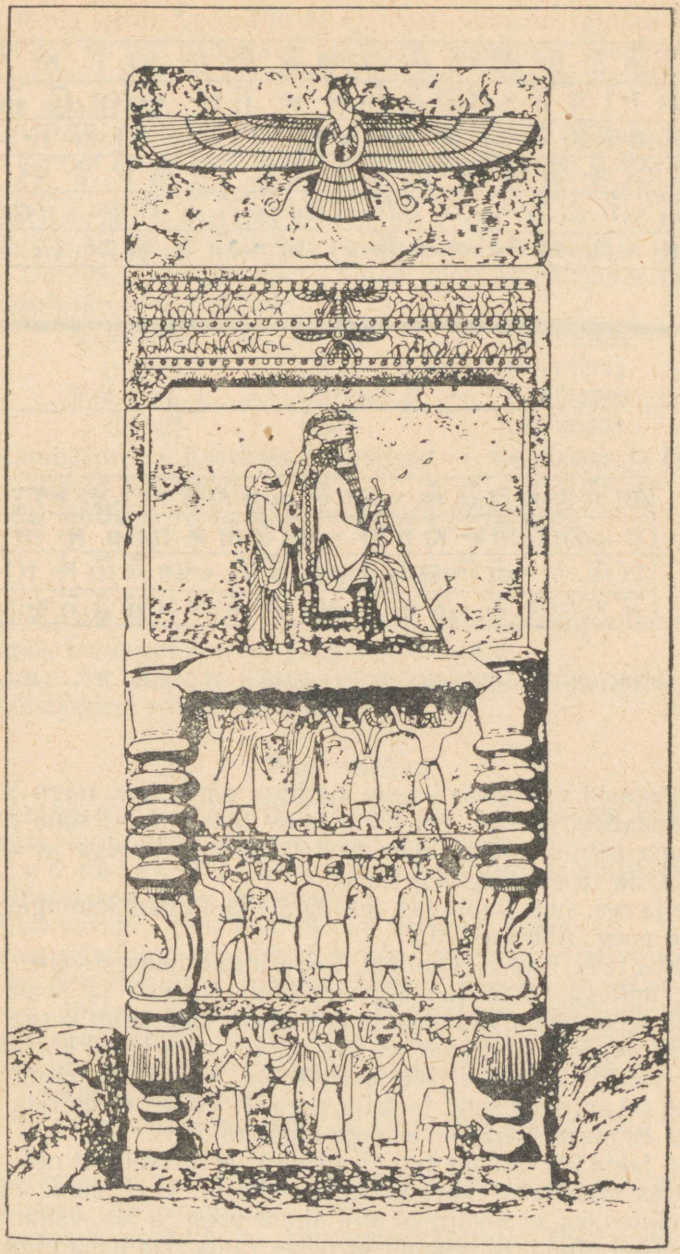

Pärsia kuningas troonil (Persepolise kujutistest).

A

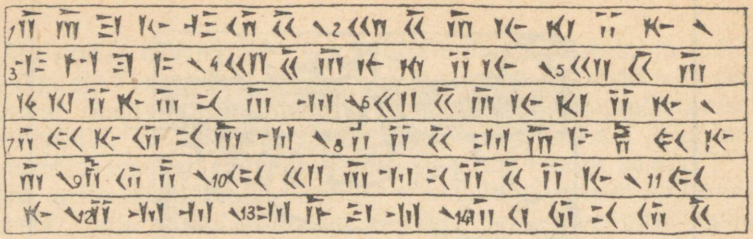

B

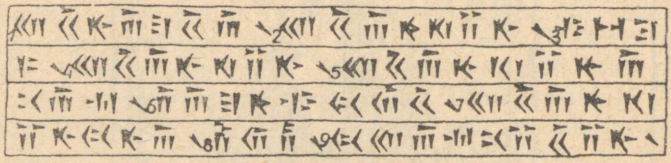

Pärsia kiilukujulised raidkirjad: A — kuningas Dareiose, B — kuningas Kserksese.

aga tähistasid arvatavasti selle kuninga pärisnime, nagu Sassaniidide pealiskirjadeski. Sel juhul tuleb kaht viimast sõna lugeda analoogia põhjal Sassaniidide pealiskirjadega «poeg» ja «Ahhemeniid». Ja ta sai järgmise lause:

«See ja see, suur kuningas, kuningate kuningas, kuningas selle ja selle poeg, Ahhemeniid.»

Ta asus teise raidkirja kallale. See erines esimesest vähe. Pärisnimed, millega raidkirjad algasid, olid erinevad ja peale selle kasutati teises sõna «kuningas» mitte neli, vaid kolm korda. Kuid kõige suurepärasem oli see, et üks nimi kordus kahel korral. Esimeses raidkirjas seisis see teisel kohal ja esines kuninga isa nimena («kuningas selle ja selle poeg»). Teises raidkirjas seisis see aga esimesel kohal — temaga algas raidkiri.

Kõiki fakte kõrvutades tuli Grotefend järeldusele, et neis kahes raidkirjas mainitakse poega, isa ja vanaisa. Veel enam, muutus silmanähtavaks, et kuningad olid ainult poeg ja isa, vanaisa aga kuningas ei olnud. Ei seisnud ju teises raidkirjas tema nime järel märkide gruppi, mida ta luges kui «kuningas». Nüüd jäi üle

ainult teada saada Vana-Pärsia ajaloost dünastia rajajate kuningate nimed ja siis paigutada raidkirja niisuguste isikute nimed, mis vastaksid tema poolt leitud valemile: poeg ja isa kuningad, vanaisa aga mitte.

Kõigi Pärsia kuningate nimed Ahhemeniidide dünastiast olid ammu tuntud. Need olid Küros, Kambüses, Dareios I, Kserkses I, Artakserkses I, Kserkses II, Dareios II, Artakserkses II, Artakserkses III ja Dareios III.

Ainult kahel neist kuningaist polnud isad kuningad — Kürosel ja Dareios I-sel. Järelikult võisid meie raidkirjades figureerida ainult järgmised isikud:

Kambüses	—	Küros	—	Kambüses
(poeg)		(isa)		(vanaisa),
Kserkses I	—	Dareios I	—	Hüstaspes
(poeg)		(isa)		(vanaisa),

sest Kambüsese ja Kserkses I vanaisad — Kambüses ja Hüstaspes — polnud kuningad.

Sellest lähtudes võis raidkirju lugeda järgmiselt:

Esimene variant

E s i m e n e r a i d k i r i: Kambüses, suur kuningas, kuningate kuningas, kuningas Kürose poeg, Ahhemeniid.

T e i n e r a i d k i r i: Küros, suur kuningas, kuningate kuningas, Hüstaspese poeg, Ahhemeniid.

Teine variant

E s i m e n e r a i d k i r i: Kserkses, suur kuningas, kuningate kuningas, kuningas Dareiose poeg, Ahhemeniid.

T e i n e r a i d k i r i: Dareios, suur kuningas, kuningate kuningas, Hüstaspese poeg, Ahhemeniid.

Millist varianti eelistada? Kumb neist on õige?

Pärast mõningat mõtlemist heitis Grotefend esimese variandi kõrvale. See ilmselt ei sobinud. Nimed «Küros» ja «Kambüses» algavad ühtemoodi tähega «k». Raidkirjades aga olid märgid, millega need nimed algasid, erinevad. Peale selle on sõna «Küros» lühike, aga märke raidkirjas, kuhu selle nime oleks pidanud paigutama, oli palju.

Jäi järele üksainus variant. Ja Grotefend tõlkis nüüd veendunult:

«Kserkses, suur kuningas, kuningate kuningas, kuningas Dareiose poeg, Ahhemeniid.»

«Dareios, suur kuningas, kuningate kuningas, Hüstaspese poeg, Ahhemeniid.»

Tundmata ühtki tähte ja ühtki sõna, andis ta nende raidkirjade täiesti õige tõlke! Raudne loogika, suurepärane ajaloo ja vanade keelte tundmine, erakordne tähelepanelikkus, oskus märgata iga pisiasja, mis teiste tähelepanu eest mööda lipsavad, — kõik see koos suure püsivuse ja erakordse hoolsusega andis suurepäraseid tulemusi.

Kuid raidkirjade sisu m õ i s t a t a m i n e oli alles pool tööd. Neid oli vaja veel l u g e d a, kindlaks teha iga kiilutaolise märgi tähendus, panna raidkirjad kõnelema just nii, nagu kõlas vana-pärsia keel. Ja siin tuli Grotefendile appi «Avesta».

Kreeka autorite järgi me kõneleme: «Kserkses, Dareios, Hüstaspes.» Kuidas aga hääldasid neid sõnu muistsed pärslased? Kahtlemata kõlasid nad neil teisiti. Võtame näiteks vene nimed Ivan, Mihhail, Pavel. Prantslane ütleb: «Žan, Mišel, Pol», sakslane — «Johann, Mihhel, Paul».

«Avesta» keelt oskuslikult kasutades andis Grotefend kuningate nimedele järgmise kõla:

Hšarša (Kserkses), Darheiš (Dareios), Goštasp (Hüstaspes).

Niimoodi oli kindlaks tehtud vana-pärsia tähestiku 12 tähe — h, š, a, r, d, e, i, g, o, t, s, p.

Nagu hiljem selgus, määras Grotefend 9 neist täiesti õieti.

Saksamaal ei hinnatud Grotefendi suurt avastust. Isegi provintslikus Göttingenis keelduti trükkimast tema traktaati pärsia kiilkirja dešifreerimisest. Õpetatud mehed Göttingeni ülikoolist ei võinud lubada, et mingisuguse õpetaja — ei orientalisti ega professori — töid trükitakse kõrvuti nende sügavmõtteliste uurimustega. Kuid nüüd vedelevad kõigile tundmatute paljude Göttingeni professorite armetud tööd raamatukogude riiuleil kaetuna paksu tolmukihiga. Need on ammu unustatud, nagu nende koostajate nimedki. Grotefendi nimi aga on kuldtähtedega kirjutatud teaduse ajalukku ja teda tunneb nüüd iga kooliõpilane.

GROTEFENDI JÄLGEDES

Niisiis, 1802. aastal dešifreeriti esimesed üheksa tähte vana-pärsia tähestikust. Kuid alles 35 aasta pärast läks korda dešifreerida kogu tähestik. Seda tegid head pärsia keele tundjad Burnouf ja Lassen.

Kunagi nad õppisid ja töötasid koos, kuid hiljem läksid lahku. Burnouf teatas pidevalt noorpõlvesõbrale Lassenile oma tööde käigust vana-pärsia kiilkirja alal. Ühes kirjas ta jutustas, kuidas tal õnnestus dešifreerida mõned geograafilised nimed, teises jagas mõtteid mõnede märkide tähendusest, aga kolmandale kirjale kirjutas naljaks allkirja kiilkirjas.

Alabastervaas pealiskirjaga neljas keeles (märgid vasakul on kujutatud vaasi tagaküljel).

Kserksese nime kujutus alabastervaasil egiptuse hieroglüüfides.

Kuni aeglane Burnouf valmistas oma uurimust trükiks ette, ei kaotanud ettevõtlik Lassen asjatult aega. Kasutades Burnoufi andmeid, dešifreeris ta kogu vana-pärsia tähestiku, millest ei viivitanud teatamast ka oma sõbrale, saates talle juba trükitud raamatu.

Vana-pärsia kiilutaolised kirjamärgid lakkasid olemast mõistatuseks. Neid loeti juba vabalt. Grotefendi geniaalne oletus tõestus igal sammul.

Ammu tunti alabastervaasi pealiskirjaga neljas keeles, nende seas egiptuse ja vana-pärsia keeles. Burnoufi ja Lasseni ajal egiptuse hieroglüüfe juba loeti. Vaasil olev Kserksese nimi kõlas egiptuse keeles Kšarša, mis on väga sarnane vana-pärsia Hšaršale.

Nii tõestasid ka egiptuse keele andmed ümberlükkamatult vana-pärsia kiilkirja dešifreerimise õigsust.

Vana-pärsia keel osutus paljude India ja Euroopa keelte sugulaseks. Ta kuulub niinimetatud indo-euroopa keelte perre.

Kuid Persepolise raidkiri oli koostatud kolmes keeles, kolme kirjasüsteemiga. Kuidas loeti teisi osi, mis olid kirjutatud küll kiilkirjas, kuid palju keerulisemas?

Layardil oli kogenud ülemus ja õpetaja — Rawlinson.

Ta oli ainult seitse aastat vanem ja auastmelt kõigest leitnant. Kuid tema kätte jooksid spionaažiniidid paljudest punktidest Lähis- ja Kesk-Idas.

Lihtsa ja heasüdamliku noormehe näo all peitus Intelligence Service'i (riikliku salaluure valitsuse) kogenud salakuulaja.

Ta spetsialiseerus intriigidele Venemaa vastu. Tema peamiseks ülesandeks oli ässitada Venemaa kallale Pärsiat ja Afganistani ning samal ajal tekitada lahkhelisid pärslaste ja afgaanlaste vahel. Mitte vähe pingutusi ei teinud ta ka selleks, et ajada omavahel riidu neid maid asustavaid mitmesuguseid suguharusid. Tema tähelepanu köitsid ka Kaukaasia rahvad. Rawlinson tegutses kõigi anastajate äraproovitud meetodil — «jaota ja valitse». Teenides ametlikult Pärsia armees, valmistas ta agaralt ette vandenõu Pärsia valitsuse vastu, kellelt sai palka...

Sõites mööda maad oma peremeeste mitmesuguste ülesannete täitmiseks, pööras Rawlinson peagi tähelepanu üksikuna taevasse tõusvale väga kõrgele tuhandemeetrilisele kaljule teel Kermanšahhist (Pärsia) Bagdadi (Iraak). See oli kuulus Bisutuni kalju. Tema hambuline hari peitus pilvedes. «Looduse kummaline, metsik looming,» mõtiskles Rawlinson, kui ta mõne kilomeetri kauguselt nägi võimsa kaljurünga hirmuäratavat siluetti. «Ta seisab siin nagu juurdepääsematu kindlus.»

Kuid siis tee, tehes järsu käänaku, otsekui pööras selle kaljurünga oma esiküljega tema poole ja ta nägi hiiglase kuju ümbritsetuna kümnete väiksemate figuuridega. «Kelle vägilaslik käsi

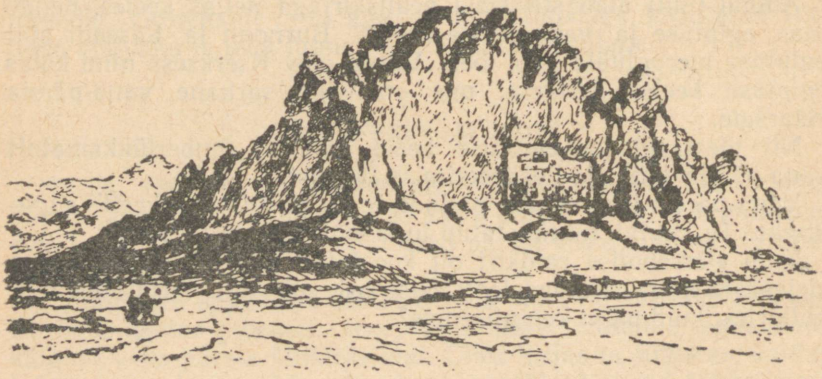

Bisutuni kalju.

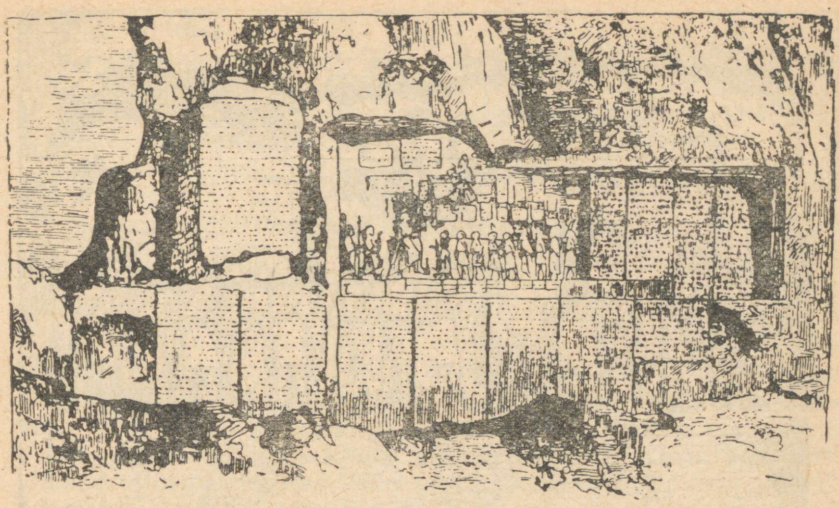

Bisutuni raidkiri.

raius need kujud kaljusse saja meetri kõrgusel?» imestas Rawlinson.

Kaljule lähenedes hakkas ta selgesti eraldama kujude all kiilutaolisi kirjamärke. Neid oli tuhandeid. «Terve «Times'i» illustreeritud number, raiutud kaljusse!» Ta naeratas selle mõtte üle. «Kui palju huvipakkuvat ajalugu peab sisaldama see kivine kroonika! Pole ta ju asjata kirjutatud riigi tsentrumisse, elava kaubaja sõjatee äärde . . .»

Seoses oma ülesannetega tuli tal sageli tegemist teha salajaste dokumentidega. Ilma erilise vaevata leidis ta võtme igale raskeimalegi šifrile. «Varem või hiljem ma loen raidkirja,» otsustas Rawlinson.

Ta võttis binokli ja vaatles kaua hiiglaslikku kiviplakatit. «Aga pea — näib, et see raidkiri polegi üldse kaljusse raiutud, vaid koostatud hoopis täisnurksetest plaatidest. Nende piirjooned on selgesti näha. Kuidas nad aga tõsteti sellisesse peadpööritavasse kõrgusesse?»

Seiklusteotsijana oli ta rõõmus juhuse üle näidata oma osavust ja jõudu ning ta otsustas iga hinna eest ronida kaljule.

Siin tasus riskida.

Rawlinson teadis, kuidas sel ajal tõusis huvi idamaiste muististe vastu. Ta teadis, et teadlased peavad jahti vanadele tekstidele. Siin oli võimalus kuulsaks saada. Neid kirjamärke dešifreerides muutuks ta korraga tuntuks, saaks kuulsuseks. Aga selleks pidi kõigepealt saama Bisutuni raidkirja valdajaks.

Kujutised Bisutuni kaljul.

Sellest ajast peale ei andnud see mõte talle rahu. Igal vabal minutil saduldas ta hobuse ja ratsutas Bisutuni. Raidkirjast veidi madalamal märkas ta esileulatuvat nukki. «Vahest saab ehk siit üles ronida ja teksti kopeerida . . .»

Riskeerides allakukkumisega hakkas Rawlinson mäkke ronima. Kui ta jõudis kaljueendini, nägi ta, et see oli kaunis lai tee, minnes peaaegu piki kogu raidkirja. Aga raidkiri oli tohutu — 20 meetri pikkune ja 7 meetri kõrgune.

Samm-sammult edasi liikudes piki raidkirja, joonistas ta hoolikalt maha iga märgi. Möödusid nädalad, kuud, ja tema taskuraamat täitus üha uute ja uute ridadega. Olles tuttav Grotefendi, Burnoufi ja Lasseni töödega, tegi ta vaevata kindlaks, et siin on samad kolm kirjasüsteemi, mis Persepoliseski. Kuid siin ei olnud mitte paarkümmend sõna, mis olid kasutada Grotefendil, ega savitahvlikeste killud Richi kollektsioonist, vaid nelisada kahekümne meetri pikkust kiilkirja rida. Terve varandus! Ja tema on selle ainus omanik. Tõsi küll, veel mitte kõik Bisutuni raidkirja osad polnud kopeeritud, kuid aja jooksul võib töö lõpule viia.

Möödusid aastad. Need olid täis tormilist tegevust. Intelligence Service paiskas Rawlinsoni paigast paika. Paljastatuna Pärsiavastase vandenõu organisaatorina, kaotas ta Pärsia armees oma ametliku koha sõjalise instruktorina. Pärsiast suunati ta Iraaki. Ainult ajuti, puhketundidel võis ta tegelda Bisutuni raidkirjaga.

Kopeerimine muutus ikka raskemaks. Mõned read olid täiesti kättesaamatud.

Tal läks korda tirida kaljuveerele pikka redelit. Ta katsus kirjutada mitmesugustes asendites, tõstes redelit edasi piki teekest ja seistes ülemistel pulkadel.

Kuid saabus hetk, mil ka redel ei saanud enam aidata. Kaljuveer katkes...

Bisutuni raidkirja kõige ligipääsematumate kohtade kopeerimise au langes tundmatule kurdi poisile. Ta tegi seda, mis polnud jõukohane Rawlinsonile.

Nööri otsas hõljudes hüppas ta ühelt eendilt teisele ja oligi eesmärgil. Siin ta tagus puukiilu kaljuprakku, sidus selle külge alt ulatatud redeli, ronis sellele ja asus asja juurde. Ta kattis raidkirja niiske koheva kartongi paksude tükkidega, surus need tugevasti vastu kaljut ja sai kiilukujuliste märkide täpsed äratõmbed.

Mitu korda tuli tal hõljuda sügaviku kohal, et teha kõik äratõmbed. Ainsaiks tugipunktideks neil kordadel olid puuvaiakesed, mis kergesti võisid pragudest välja libiseda...

Nii viidi 1847. aastal lõpule Bisutuni raidkirja täielik kopeerimine. Rawlinsonil oli lõpuks käes see, mida ta oli taotlenud kaksteist aastat. Ja ta otsustas sellest ammutada suurimat kasu.

EBAAUS MÄNG

Bisutuni kroonika tekst sisaldas ligi kakssada pärisnime ja geograafilist nimetust. See andis võimaluse mitte ainult lõplikult omandada vana-pärsia kirja ja keelt, vaid ka omandada lõpuks teiste kiilkirjasüsteemide lugemise kunsti. Selleks oli kõigepealt vaja avaldada Bisutuni kalju tekst, mis aga hoopiski ei kuulunud Rawlinsoni kavatsustesse. Siis ta ju poleks enam olnud selle raidkirja ainus omanik. Tal oleks tulnud teistega jagada dešifreerimise au.

Ja Rawlinson alustas ebaausat mängu. Igati venitades teksti avaldamist, uuris ta ettevaatlikult Burnoufilt, Lassenilt ja teistelt teadlastelt välja nende dešifreerimise meetodi. Ta kasutas laialdaselt nende materjale, kuid mitte ainult ei teatanud neile midagi oma töödest, vaid isegi varjas nende eest selliseid andmeid, mis oleks võimaldanud neil vältida paljusid vigu, raskusi, asjatut jõuja ajakulu.

Üha tungivamalt kõlasid kogu maailma teadlaste nõudmised avaldada Bisutuni raidkiri. Rawlinsoni kõikvõimalikud ettekäänded ja riukad kaotasid igasuguse mõtte. Ta oli sunnitud alistuma.

Tema poolt avaldatud töö ei sisaldanud ometi midagi uut vana-pärsia teksti käsitamises. Veelgi enam, ta tegi katse oman-

Bisutuni raidkirja kiilukujulised märgid loomulikus suuruses.

dada võõrast kuulsust — kirjutada enda arvele teiste poolt tehtud avastus.

Hincks avastas, et mõned vana-pärsia tähestiku kaashäälikud omasid erinevat kirjutamisviisi olenevalt neile järgnevaist täishäälikuist. Rawlinson sai sellest teada ühe professori kirja kaudu, mille ta sai Inglismaalt pärast seda, kui tema oma töö oli saadetud Londonisse.

Minutitki kaotamata sepitses ta oma tööle «Täienduse», milles teatas Londoni oma «avastusest», mis oli Hincksi avastusega sarnane nagu kaks tilka vett.

Puhkes skandaal. Rawlinsoni süüdistati plagiaadis — kirjanduslikus varguses. Kuid ta rabeles osavasti välja, kuna oli selleks varakult ette valmistunud, võltsides postitemplit. Sellele viidates ta «tõestas», et saatis oma «Täienduse» Bagdadist ära palju varem, kui võis saada kirja Inglismaalt.

Teadlased ei võinud aimatagi, et nende kolleegile Rawlinsonile oli templite, pitserite ja allkirjade võltsimine niivõrd tavaline ja lihtne asi, et ei valmistanud talle suurt vaeva. Alles palju aastaid hiljem tuli lugu ilmsiks ja see pettus paljastati.

BABÜLOONIA KIRJA SALADUSED

Nii või teisiti andis Bisutuni kolmekeelse raidkirja ilmumine (tõsi küll, mitmeaastase hilinemisega) võimaluse kiiresti edasi viia teiste kiilkirjasüsteemide dešifreerimist.

Peale vana-pärsia kirja õnnestus dešifreerida assüüria-babüloonia kirja, kuigi selles oli üle neljasaja märgi. Mis puutub aga teise rea kirjamärkidesse, milles loendati veidi üle saja märgi,

Eelamlane.

Assüürlane.

siis nende dešifreerimisest tuli ajutiselt loobuda. Asi on selles, et Bisutuni raidkirja teise rea märke l u g e d a oli võrdlemisi lihtne. Tunduvalt raskemaks osutus m õ i s t a keelt, milles oli koostatud see osa raidkirjast. See polnud suguluses ühegi Euroopa teadlastele tuntud keelega. Möödusid paljud aastakümned, enne kui õnnestus sellest aru saada.

... Iraani mägismaa edelaosas elas sõjakas rahvas — eelamlased. Eelami keel, mida nad kõnelesid, elas kuni esimese aastatuhande keskpaigani enne meie ajaarvamist. Seda keelt kõneldi ka pärast seda, kui Eelam lakkas olemast iseseisev riik ja läks Pärsia kuningriigi koosseisu. Selles keeles oligi koostatud Bisutuni raidkirja teine osa.

Asunud Bisutuni raidkirja kolmanda rea dešifreerimisele, tegid uurijad õige pea kindlaks, et selle rea märgid ühtivad täpselt nende kirjamärkidega, mis leiti bareljeefidega plaatidel ja savitahvlikestel väljakaevamistel Korsabadis, Nimrudis ja Kujundžikis.

Oli teada, et sellel kohal, kus teostati väljakaevamisi, elas kunagi sõjakas rahvas — assüürlased, aga veidi lõuna pool elasid babüloonlased. Suur oli teadlaste rõõm, kui Bisutuni raidkirja pärisnimede seas avastati Herodotose järgi ammu tuttavaid assüüria-babüloonia nimesid. See oli tähtis avastus.

Kõrvutades ajaloolisi fakte ja võrreldes pärisnimesid, tulid teadlased järeldusele, et assüürlased ja babüloonlased olid semiidid. Järelikult kõnelesid nad mingit semiidi keelt. Paljud semiidi keeled — araabia, vana-heebrea, aramea, süüria ja teised — olid hästi tuntud. See kergendas tublisti assüüria-babüloonia keele tundmaõppimist.

Kaldealane (babüloonlane).

Araablane.

Kujutleme endale teadlast, kes oskab vene, ukraina, valgevene, bulgaaria ja tšehhi keelt, kuid ei tunne poola keelt. Võib ette öelda, et poola keele äraõppimine läheb tal väga ruttu, sest see keel on samast slaavi perest. Nii oli lugu ka assüüria-babüloonia keelega.

Mõõtmatult raskemaks osutus assüüria-babüloonia kirja dešifreerimine. Teadlased sattusid kogu aeg ummikusse.

Tõepoolest, kuidas seletada sellist kummalist asjaolu, et üks ja sama silp antakse edasi kõige mitmesugusemate märkidega? Ja vastupidi, üht ja sama märki loetakse erisuguselt. Näiteks silpi «li» võib kirjutada viit moodi. Samal ajal aga märki 𒋗 loetakse mõnikord kui «tam», aga mõnikord kui «par», mõnikord kui «lah» ja mõnikord kui «hiš». Seesama märk võib tähistada tervet sõna, näiteks «šamšu» (päike). Tugevasti viisid uurijaid segadusse ka sellised märgid, mida võiks nimetada tummadeks. Tekstist oli selge, et neid lugeda ei tule, et nad on ilmselt ülearused.

Võib-olla etendavad nad kirjavahemärkide — punktide, komade jne. osa? Mitte midagi sellist! Assüüria-babüloonia tekst kirjutati üldse täiesti koos, ilma kirjavahemärkideta ja seal puudus isegi kaldkiil — sõnaeraldaja, nagu see esines pärsia kirjas. See raskendas omakorda dešifreerimist.

Katsuge näiteks lugeda järgmist fraasi:

Seeraskendasomakordadešifreerimistkatsugenäitekslugedajärgmistfraasi.

Igaüks teist jääb mõneks sekundiks mõtlema, kuigi ta väga hästi tunneb nii tähti, kui ka sõnu ja keelt, ja ka fraas ise osutub tuttavaks. Te just äsja lugesite seda.

Ent kujutlege, et sellesse pidevasse teksti on sisse poetatud

veel mingisugused sõnad, mis rikuvad kogu mõtte ja tuleb välja mingi segane jutt. Näiteks sattusite te sellisele tekstile:

Puu akna juures õhtu eel
naisi neide kolm kord ketras veel.
«Oleksin ma tsaari naine,»
ütles üks neist sõsaraile,
«kuulus oleks minu köök,
kõiki võluks tsaari toit söök.»

Eriliste raskusteta te saate aru, et sõnad «puu», «naine» ja «toit» on siin ilmselt ülearused. Nad rikkusid Puškini imeilusa värsi kogu struktuuri. Ja kiilkirja dešifreerimisega tegelevad teadlased murdsid kaua pead, et selgitada, kust võeti need ülearused sõnad, miks nad on vajalikud. Seda enam, et real teistel juhtudel nad polnud ülearused, neid ei saanud kontekstist välja visata ilma lause mõtet moonutamata.

Palju igasuguseid muid mõistatusi sisaldas endas assüüria-babüloonia kiilkiri. Kuid lõppude lõpuks lahendasid teadlased selle raske kirja kõik saladused ja loevad praegu vabalt assüüria-babüloonia tekste.

Tehti kindlaks, et kiilkirja ei leiutanud ei babüloonlased ega assüürlased, vaid palju vanem rahvas — sumerlased, kelle ajaloo ja kultuuri tundmaõppimiseks tegi nii palju M. V. Nikolski. See kiri ulatub oma juurtega aastatuhandete sügavusse, millal inimesed veel ei kirjutanud, vaid joonistasid. Kui oli vaja kirjutada sõna «maja», siis joonistati maja, kui oli vaja kirjutada «lammas» — joonistati lammas. Need olid sõnad-joonised.

Kuid selliste «sõnadega» võib edasi anda väga vähe. Kuidas kirjutada näiteks sõnu, mis tähistavad tegevust — «minema», «nutma», «sõudma»?

Abinõu leiti. Liikuva jalapaari skemaatiline kujutis tähendas «minema», silma, millest voolavad pisarad , mõisteti kui sõna «nutma», käed aerudega andsid edasi mõiste «sõudma».

Kuid ka see moodus oli kaugel täiuslikkusest. Sellega ei saanud edasi anda tegevuse aega (olin läinud, läksin, lähen), asesõnu (mina, sina, tema, minu, sinu, tema . . .), käändeid (majale, majaga . . .), abstraktseid mõisteid (headus, noorus, tõde . . .) ja palju muud. Ja joonis hakkab järk-järgult muutuma kirjaks selle sõna tõelises mõttes.

See oli väga keeruline ja kauakestev protsess. Ühelt poolt lihtsustus joonis ise. Mõisteid «puu», «maja», «inimene», «lehm» hakati kujutama skemaatilisèlt, mõne joonega. Ja lõpuks need «joonised» kaotasid igasuguse sarnasuse esemetega, mida nad

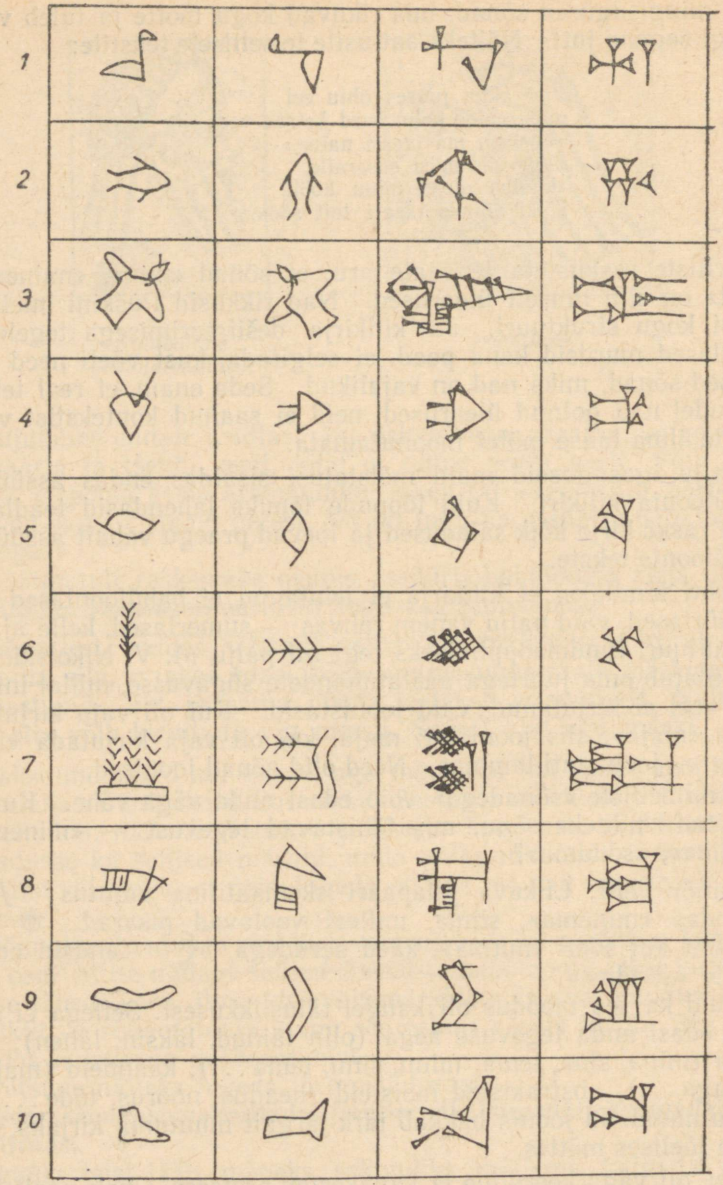

Üleminek piltkirjalt kiilkirjale.

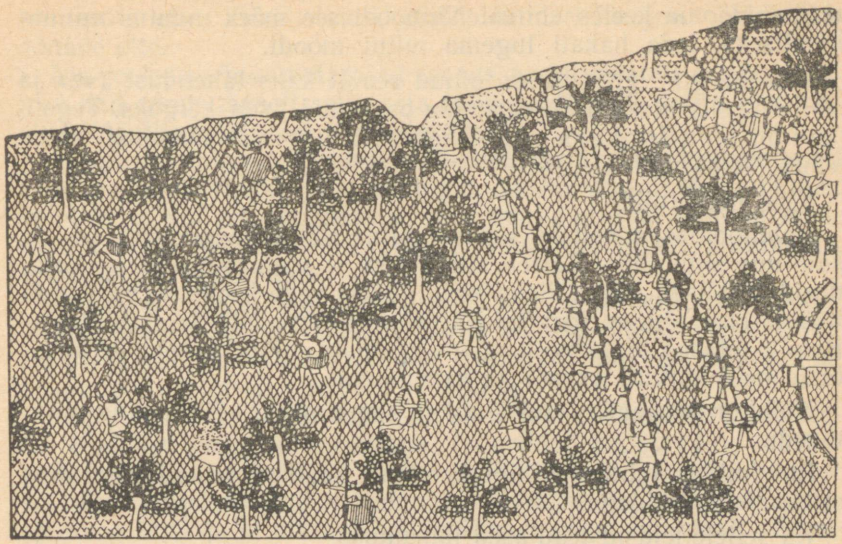

Assüüria sõjamehed mägisel maastikul.

kujutasid. Sellest hoolimata lugesid inimesed eksimatult: «puu», «maja», «inimene», «lehm».

Teiselt poolt sõna hääldamine eraldus joonisest. «Puu» hakati kasutama kui s i l p i keerulisemates sõnades «PUUdus», «harPUUn», ja nii edasi. Samal ajal aga jäi «puu» puuks, s. o. tähendas taime (paremaks arusaamiseks me kasutame oma näidetes eesti sõnu).

Nüüd avardusid erakordselt võimalused edasi anda oma mõtteid kirja abil. Märke-silpe ühendades võis saada uusi sõnu. Nii näiteks eesti sõnadest «ka» ja «uss» võib koostada täiesti uue sõna «kauss», sõnadest «tuba» ja «kas» — sõna «tubakas». Loomulikult ei omanud need sõnad mingit mõttelist seost sõnadega, millest nad koostati, täpselt samuti, nagu sõna «kauss» ei oma mingisugust mõttelist seost sõnadega «ka» ja «uss».

Laenanud sumerlastelt nende kirjamärgid, lugesid babüloonlased ja assüürlased neid kahesuguselt — nii sumerikeelselt kui ka assüüria-babülooniakeelselt. Sõna «maja» kõlas sumeri keeles «e» ja seda kujutati märgiga 𒂍. Ka babüloonlased ja assüürlased hakkasid kasutama seda märki hääliku «e» tähistamiseks, aga samuti ka sõna «maja» tähistamiseks, mis oli assüü-

ria-babüloonia keeles «bitu». Niimoodi see märk muutus mitmekõlaliseks, teda hakati lugema mitut moodi.

Kui märgil 𒁀 oleks olnud ainult kaks tähendust («e» ja «bitu»), siis oleks dešifreerimine osutunud üsna kergeks. Tegelikult oli sel märgil aga veel vähemalt neli muud tähendust: «bit», «pit», «bid», «pid».

Kust need tulid?

Babüloonlased heitsid sõnast «bitu» välja käändelõpu «u» ja said uue silbi «bit». Teised silbid aga — «pit, bid, pid» — kujunesid kõlaliselt. Nii näiteks kirjutatakse vene keeles «хлеб», aga hääldatakse «hlep», kirjutatakse «хлев», aga hääldatakse «hlef». Babüloonlased tegid need «hlep» ja «hlef» eluõiguslikeks ja kasutasid neid kõrvuti «хлеб» ja «хлев»-iga.

Nüüd on arusaadav, miks üht ja sama märki võib lugeda mitut moodi.

Ent kuidas juhtus, et üht ja sama häälikut hakati kirjutama erinevate märkidega?

Ka sellele leidsid teadlased lahenduse.

Võtame eesti sõna «lakk». Väljaspool konteksti te ei ütle, mis see on — kas lakk, mis ehib hobuse kaela, või katusealune või hoopis eriliiki värv. Need on homonüümid, s. o. samakõlalised, kuid tähenduselt erinevad sõnad. Sumeri keeles oli väga palju homonüüme. Näiteks sõna «a» tähendas vett ja kätt. Alguses joonistati nii üks kui teine ja neid oli võimatu ära segada. Kuid hiljem, kui märk kaotas sarnasuse joonisega, millest ta välja arenes, hakati teda kasutama mitte ainult sõnade «vesi» ja «käsi», vaid ka h ä ä l i k u «a» tähistamiseks. Seega võis üht ja sama häälikut kirjutada mitmeti.

Kuid kust tulid «tummad» sõnad ja millist osa nad mängisid kirjas? Väga suurt. Nad kergendasid lugemist. Sellise märkide külluse juures (nagu me mäletame, oli neid üle 400!), milledest igaüht võis lugeda mitut moodi, oli kerge eksida selles kiilude tihedas püsttaras. Seepärast kasutati sõnu-määrajaid, sõnu-tunnuseid. Need näitasid, millisesse gruppi tuleb lugeda üks või teine ese.

See kergendas lugemist palju. Määraja nagu signaliseeris lugejale: kohe tuleb eseme nimetus, maa nimetus, jõe nimetus, linna nimetus, looma nimetus ja nii edasi.

Nüüd on meile arusaadav, miks assüürlased, kui nad kavatseksid kirjutada oma kiilkirjas eespooltoodud Puškini luuletust, paneksid sõna «neiu» ette määraja «naine», sõna «aken» ette määraja «puu», sõna «söök» ette määraja «toit». Sõnu-määrajaid pandi samuti ka pärisnimede, maade, linnade, jõgede

nimetuste ette, loomi, taimi, majapidamisriistu jne. tähistavate sõnade ette.

Aja jooksul sõnad-määrajad tardusid. Mitte alati ei peegeldanud nad enam täpselt selle asja tunnuseid, mille kohta nad käisid. Mõnikord läks asi kurioosumiteni.

Assüüria kuningate kroonikais loetletakse harilikult nende poolt saadud saaki. Muude asjade hulgas meenutatakse elevandiluust voodeid ja kullast põueodasid, kuid nende ette on pandud määraja «puu». Nii ongi kirjutatud: «puu voodid elevandiluust», «puu põueodad kullast».

Ja selles pole midagi imestamisväärset. Oli aeg, mil voodid ja põueodad valmistati puust. Elu ja tehnika läksid edasi. Ilmusid asjad kullast, hõbedast, rauast, elevandiluust, aga määraja jäi traditsiooni kohaselt endiseks — «puu».

Selliseid nähtusi võib vaadelda ka tänapäeva keeltes. Vene keeles öeldakse «пушки стреляют» (suurtükid tulistavad), märkamata, et sõna «стрелять» (tulistama) tähendab otseses mõttes: «пускать · стрелы» (nooli laskma). Öeldakse «красные чернила» (punane tint) ja ei tuntagi selle väljendi kogu mõttetust. Sisaldab ju sõna «чернила» (tint) endas viidet vedeliku värvusele, mis ei või olla punane, kuna on must. Ja esialgu tint oligi tegelikult ainult must. Me kõneleme «sulenuga», ometi mitte mõeldes neid nuge, millega omal ajal teritati hanesulgi, ja nii edasi.

EKSAM TEADLASTELE

Kiilkirja dešifreerimine polnud üksiku teadlase saavutus. Ainult paljude uurijate pingutuste varal läks korda ületada tohutud raskused ja dešifreerida üht kõige keerulisemat kirjasüsteemi. Palju aastaid töötasid selle kallal teadlased, enne kui õppisid aru saama keerulistest assüüria-babüloonia tekstidest. Kuid mitte kõik ei uskunud neid. Leidus selliseid, kes ei tunnustanud assürioloogiat teaduseks ja kahtlesid dešifreerimise õigsuses.

«Te ei loe, vaid mõistatate tekste,» öeldi assürioloogidele. «Siin on avar tegevusväli fantaasiale. Igaüks võib tõlkida omamoodi.»

Juhus aitas hajutada umbusaldust assürioloogia kui teaduse vastu.

1857. aastal juhtusid Londonis olema neli väljapaistvat assürioloogi eri maadest. Neile anti kätte mitte kellelegi tuntud pika raidkirja koopiad ja paluti kindlaks teha, kelle oma on see raidkiri, millisesse ajastusse see kuulub ning anda selle täpne tõlge. Seejuures püstitati tingimus: igaüks töötab iseseisvalt, kokku puutumata teistega.

Vaenlaste maharaiutud peade lugemine

Kindlaksmääratud päeval avati suure autoriteetse teadlaste komisjoni juuresolekul neli pitseeritud ümbrikku. Neist võeti välja selle kiilkirjalise raidkirja neli tõlget. Sõna sõnalt, rida realt võrdlesid teadlased esitatud tõlkeid. Imetluse ja vaimustusega jälgis neid arvukas auditoorium ja veendus, et tõlked ühtivad peaaegu sõna-sõnalt. Lahkuminekuid oli vaid pisiasjades, varjundeis, stiilis. See on ka arusaadav. Andke saksa-, prantsus- või inglise-keelne tekst mitmele kogenud tõlgile ja igaüks neist esitab oma variandi, kuid kõik variandid on õiged.

Tekst, millega eksamineeriti teadlasi, kuulus Assüüria kuningas Tiglatpilesar I-le, kes elas XII sajandil enne meie ajaarvamist. See on tema valitsemisaja esimese nelja aasta üksikasjalik kroonika. Ta sisaldab sõjakäikude, võõraste maade anastamise, sõnakuulmatute nuhtlemise kirjeldusi. Kuningas hoopleb oma võitudega nõrkade naabrite üle.

«Nagu torm sööstsin ma vaenlaste kallale. Ma täitsin nende surnukehadega kuristikud. Ma raiusin maha nende pead. Ma purustasin nende linnade müürid. Ma sain orje, varandust, lugematuid aardeid... Nende linnad ma andsin leekidele, ma purustasin nad, ma muutsin nad varemehunnikuiks...»

Sedaliiki «kangelastegudega» on täidetud kogu kroonika.

Kui oleks ühtinud kahe-kolme rea tõlked, siis oleks võinud veel

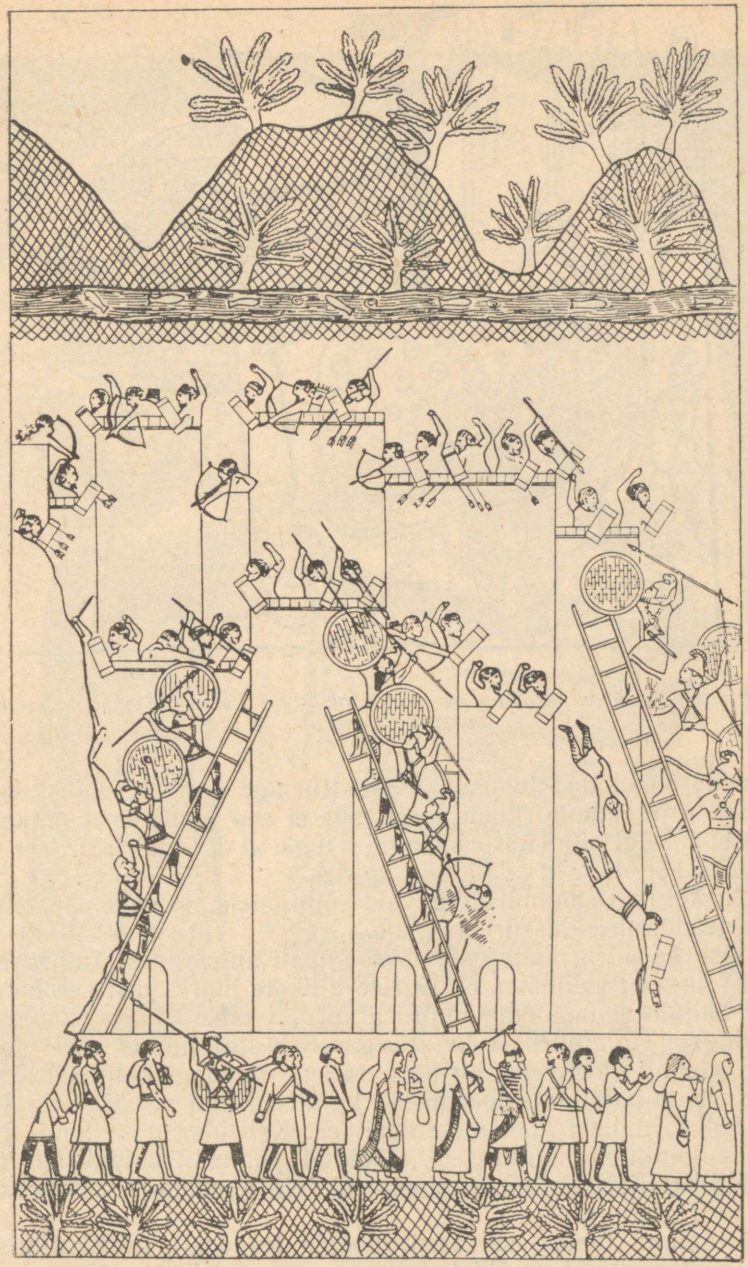

Kindluse piiramine (all — vangide viimine).

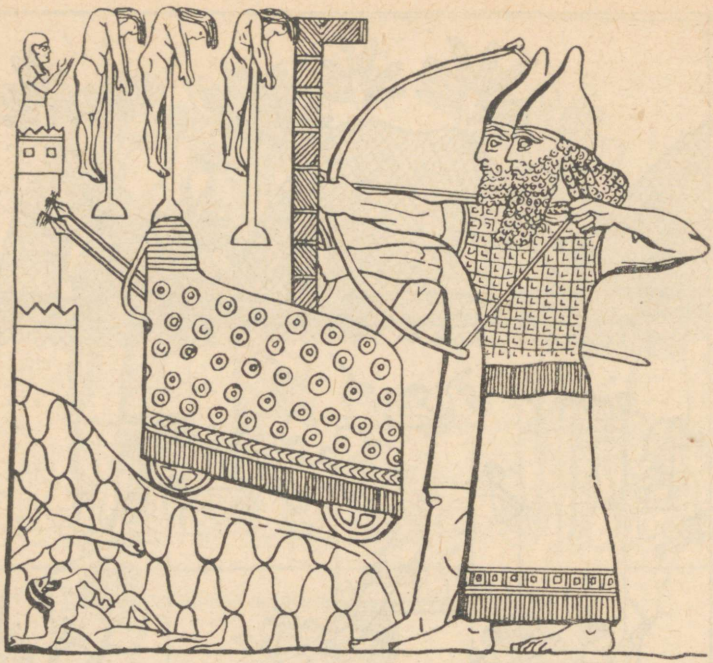

Kindlusemüüride purustamine müürilõhkujaga. Eemal on näha teibasse aetud vangid.

kõnelda õnnelikust juhuslikkusest. Kui aga ühtib keerulise teksti kümnete ja sadade ridade tõlge, siis ei saa juhuslikust õnnestumisest juttugi olla. Assürioloogid l u g e s i d kiilkirja — see sai selgeks kõigile.

Elu tõi igal sammul hiilgavaid võite uuele, noorele, vastsündinud teadusele — assürioloogiale.

Teise Assüüria kuninga Assurbanipali annaalidest (ajaraamatuist) luges Rawlinson, et Tigrise allikate juures lasi see kuningas kaljule raiuda oma kujutise kõrvuti oma kauge esivanema kuningas Tiglatpilesari kujutisega. Sel ajal juhtus seal olema üks reisija. Rawlinson kirjutas talle: «Otsige kaljudelt kahe kuninga kujutist.» Ja tõepoolest, kujutised leiti varsti. Leiti just sel kohal, millest kõneldi annaalides. Kahelda, et ta leidis just nende kuningate kujutused, ei olnud põhjust. Raidkirjad, mis asusid bareljeefide juures, nimetasid neid nimepidi — Assurbanipal ja Tiglatpilesar.

Ootamatut toetust sai assürioloogia teaduselt, millel näiliselt ei ole temaga midagi ühist. Jutt on astronoomiast.

Kuningas Hammurapi saab seadused päikese- ja õigusemõistmise jumalalt Šamašilt. Kujutis basaltsamba ülaosal.

Kujundžikist leitud tahvlikeste sorteerimisel avastati, et mõnedel kildudel mainitakse taevakehi. Koopiad neist saadeti tuntud astronoomile, kes oskas kiilkirja. Sadadest läbiloetud katkeist ta valis kolm sellist, mis tema arvates moodustasid kunagi ühtse teksti. Sellest kõnelesid tema poolt tehtud astronoomilised arvestused.

Astronoom teatas oma järeldustest Briti Muuseumile, kus säilitati tahvlikesi. Milline oli teadlaste hämmastus, kui nad kolme savist kildu kokku sobitades nägid, et need sobivad üksteisega nii täpselt, nagu oleks tahvlike alles äsja purunenud.

Samade savist tahvlikeste seas leiti killud, millel olid säilinud katkendid mingist seadusest. Rawlinson otsustas, et need on koostatud Assurbanipali poolt, kuna need leiti tema lossist. Kuid teine assürioloog — Delitzsch — arvas neid dokumente tähelepanelikult uurides teisiti:

«Need pole assüüria, vaid babüloonia seadused. Ja koostatud on need rohkem kui tuhat aastat enne Assurbanipali sündimist. Nende seaduste autoriks on Babüloonia kuningas Hammurapi. Kahtlemata on olemas terve seaduste kogu, terve koodeks.»

Möödus kolm aastat — ja leiti must basaltsammas sellele raiutud kuningas Hammurapi seaduste 282 artikliga.

Kas võis pärast seda kõike kahelda, et assürioloogia on muutunud tõeliseks teaduseks! Tänu temale me võime praegu heita pilgu inimkonna kaugesse minevikku, mis veel päris hiljuti oli seitsme pitseriga raamatuks.

1857. aastat, mil tehti hiilgavalt õnnestunud katse pitseeritud ümbrikutega, on hakatud lugema assürioloogia — teaduse Assüüria ja Babüloonia muististest — sünniaastaks. Sellest ajast algas palavikuline väljakaevamiste periood. Kaevati kõikjal, kust ainult võis leida mingeid idamaisi muistiseid — Iraagis ja Väike-Aasias, Iraanis ja Armeenias, Süürias ja Egiptuses.

Peaaegu iga päev tõi teateid uutest leidudest.

Kaevati välja terved linnad suurepäraste paleede ja templitega, laiade tänavate ja paljukorruseliste tornidega. Leiti raidkujusid ja bareljeefe, relvi ja majapidamisriistu, käsitööliste tööriistu ja kuninglikke ehteid. Mesopotaamia territooriumil kaevati peale Assüüria pealinna Ninive välja veel Babülon, Assur, Akad, Larsa, Ur, Uruk, Šuruppak, Lagaš ja teised linnad. Omal ajal olid paljud neist suurte riikide pealinnadeks, nagu näiteks Akad, Ur, Babülon.

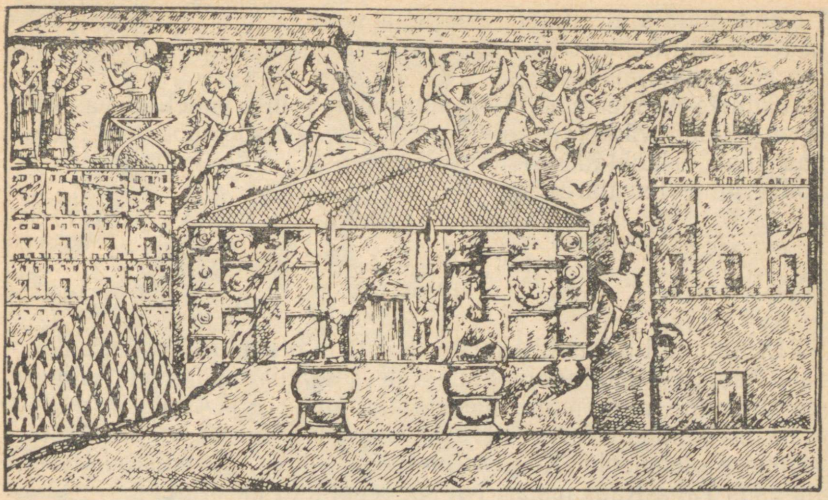

NELJAS PEATÜKK

KODUMAISE TEADUSE KUULSUSEKS

AASIA MUUSEUM

1720. aastal käskis Peeter I Siberi kuberneri saata Peterburi kunstikambrisse kõik tähelepanuväärsed idamaised asjad. Samal ajal omandati tsaari käsul esimesed idamaised raamatud ja «reaaliad» (haruldused).

Nii pandi Venemaal juba XVIII sajandi esimesel veerandil alus idamaade muististe süstemaatilisele kogumisele ja tundmaõppimisele.

Kunstikambri idamaised kollektsioonid kasvasid ja täienesid kiiresti. 1818. aastal said nad Vene Teaduste Akadeemia Aasia muuseumi aluseks. See muuseum muutus peagi üheks maailma suuremaks idamaiste raamatute, käsikirjade ja harulduste hoidlaks. Ta muutus vene orientalistika tähtsaimaks keskuseks.

Aja jooksul kogunes muuseumi niivõrd palju eksponaate, et asjade säilitamiseks tuli luua uus spetsiaalne asutus — Antropoloogia ja Etnograafia Muuseum, mis praegu kannab kuulsa vene rändurі N. N. Mikluhho-Maklai nime. Aasia muuseumisse endasse jäid ainult raamatud ja käsikirjad.

Nõukogude ajal muudeti see maa vanim teaduslik asutus Idamaade Instituudiks, mis omab praegu idamaade uurimisel juhtiva koha maailma teaduses.

Teaduste Akadeemia Aasia muuseumi seinte vahel kasvas üles terve plejaad väljapaistvaid orientaliste. Nende tööd tõid Venemaa ühele esikohtadest idamaade rahvaste keelte, kultuuri ja ajaloolise mineviku uurimisel.

URARTU

XIX sajandil algas idamaiste muististe otsimine Taga-Kaukaasias. Assüüria kuningate annaalidest saadi teada, et esimese aastatuhande algul enne meie ajaarvamist oli Assüüria põhjanaabriks võimas Urartu riik. Üksvahe ähvardas ta koguni Assüüria enese olemasolu. Kõigist andmeist selgus, et muistne Urartu riik asus Taga-Kaukaasias. Nii see tegelikult ka oligi.

Arheoloogid, ajaloolased ja keeleteadlased paotasid eesriide omapärase kultuuri kohal, mis lopsaka lillena õitses muistse Armeenia territooriumil. Peagi õnnestus kindlaks teha, et Urartu riik oli vanimaks riiklikuks moodustiseks meie maa piirides.

Meie päevini on säilinud kanalid, kunstlikud järved ja kaljudesse raiutud urartu kindlused. Urartulaste ehitustehnika imetlusväärseks näiteks võib olla Šamirami kanal, mis juhtis joogivett riigi muistsesse pealinna Tušpasse. Olles ehitatud peaaegu kolm tuhat aastat tagasi, töötab ta korralikult veel praegugi. Kanali pikkus on üle 70 kilomeetri. Oma teel ta ületab kuristikke

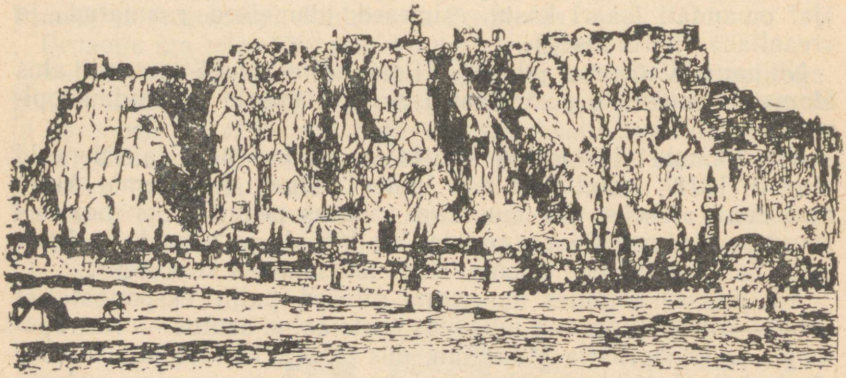

Vani linn.

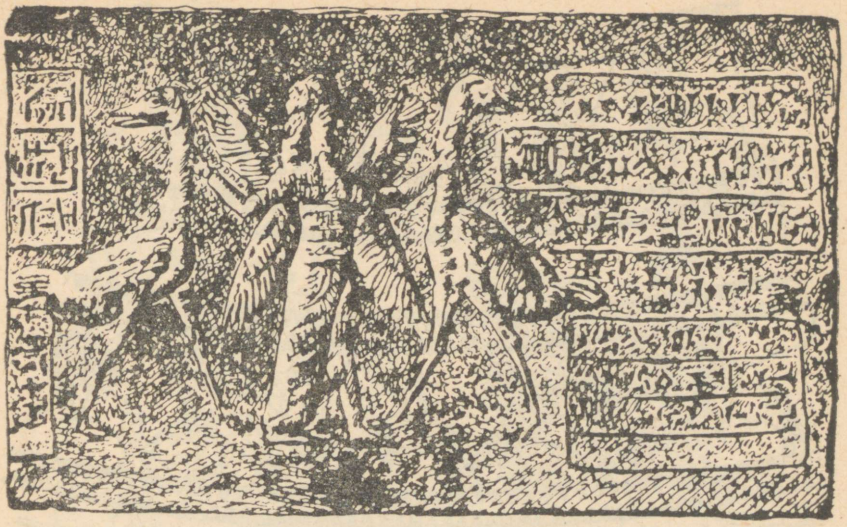

Mütoloogilised kujutised urartu kiilukujuliste märkidega. Silinderpitsati äratõmme.

ja kaljulõhesid, kaljusid ja jõgesid. Madalamates kohtades on ta tõstetud gigantse kividest müüritud purde abil 20 meetri kõrgusele, jõe ületab ta renni kaudu puutüvedest valmistatud sillal, mööda kaljusid suunab ta oma veed pika tunneli kaudu.

Muistsed urartulased valdasid hästi vase, pronksi ja raua töötlemise kunsti. Urartus valmistatud relvad, majapidamisriistad ja ehted olid kuulsad kaugel väljaspool tema piire.

Arvukad kiilkirjad urartu keeles jutustavad meile õitsvatest linnadest ja niisutussüsteemidest, sõjakäikudest ja diplomaatilistest sidemetest teiste riikidega.

Väga palju tegi Urartu kultuuri uurimiseks meile juba tuntud silmapaistev vene teadlane Mihhail Vassiljevitš Nikolski. Vene assürioloogia isa oli ühtlasi väljapaistvaim kodumaine Urartu uurija.

Ta sõitis mööda Taga-Kaukaasiat, kaevas lahti künkaid, ronis kaljudele ja joonistas maha Urartu valitsejate raidkirju. Tema tööd «Vani kuningate kiilukujulised raidkirjad, mis on avastatud Venemaa piirides» ja «Taga-Kaukaasia kiilukujulised raidkirjad» köitsid kogu maailma teadlaste tähelepanu ja andsid rikkalikku materjali meie kodumaa ajaloo tundmaõppimiseks.

Esimeses töös on üksikasjaliselt esitatud Assüüria ja Urartu suhted. Selles on antud detailne pilt sellest julmast ja verisest võitlusest, mis toimus nende riikide vahel rohkem kui saja aasta

Urartu sõjavankrid ja ratsanikud. Vermitud kujutised kuninglikul kiivril.

jooksul. Selle töö tähtsust suurendas erakordselt asjaolu, et Venemaa piirides leitud raidkirjad avaldati esmakordselt kiilukujulise šriftiga, varustati transkriptsiooni [1] ja teadusliku tõlkega.

M. V. Nikolski teine, veelgi kapitaalsem töö täiendab ajaloolist pilti teadusele hindamatute Taga-Kaukaasia urartu raidkirjade analüüsi ja kirjeldusega.

Värvirikkalt kirjeldab M. V. Nikolski Urartu kuningate sõjakäike, jutustab väljapaistvamatest kuningatest ning Vani riigi tohutute kaljudega varjatud pealinnast (muistne Tušpa). «Pidades lõunas kestvat ja visa võitlust suure Assüüria kuningriigiga,» kirjutab Nikolski, «liikusid Vani kuningad samal ajal väsimatu energia ja suure eduga põhja poole, ületades kõik takistused . . .

. . . Mitte rohkem kui kahe valitsusaja kestel õnnestus neil vallutada kõik Väike-Kaukaasia piirkonnad ja me märkame selgesti nende kavatsust — viia oma relvad veelgi kaugemale Suur-Kaukaasia kõrgustikele . . .»

Tohutu austusega kõneleb M. V. Nikolski selle rahva muistsest kultuurist. Ta kinnitab, et Urartu valitsejad «võistlesid kõiges

[1] Transkriptsioon — ühe keele häälikute edasiandmine teise keele tähtedega.

Urartu pitsat. Ülal — üldvaade, keskel — silindrikujulise osa jäljend, all — alumise osa jäljend.

Tiivuline lõvi inimese ülakehaga. Urartu kuningate trooni detail.

assüürlastega, ei jäänud neist maha ei oma tegude ega eriti oma sõjakäikude ja vallutuste jäädvustamisel monumentaalsete ehituste püstitamisega ning kaljudele ja ehitustele nendest tegudest teatavate raidkirjade graveerimisega.»

Kümned sellised raidkirjad muutusid tänu sellele teadlasele vene ja maailma teaduse pärisosaks.

Pärast M. V. Nikolski töid selgus kõigile, et Urartu hõivas omal ajal ühe esikohtadest Vana-Idamaal. Selgus veel muudki: nüüdsest peale ei saa Vana-Idamaa ühiskondade uurimisel enam mööda minna Urartust, nagu seda tehti seni.

Tänu M. V. Nikolski töödele lülitati niiviisi Urartu — vanim riik meie kodumaa territooriumil — ülemaailmse ajaloo raamidesse, muudeti selle lahutamatuks osaks.

Tsaarivõimude mahitusel hakkasid sakslased röövima Taga-Kaukaasias leiduvaid muistse Urartu mälestusmärke ja vedama neid Saksamaale. Nad kasutasid Vene riigiaparaadis pesitsevate saksa ametnike soosingut. Võõra vara ihaldajad läksid niivõrd jultunuks, et lõikasid kaljudest välja tuhandete aastate vanused väärtuslikud urartu raidkirjad. M. V. Nikolskile maksis palju vaeva, et teha lõpp välismaalaste barbaarsele peremehetsemisele Taga-Kaukaasias ja säilitada meie kodumaale seda, mis õigusega talle kuulus.

M. V. Nikolski truuks kaaslaseks tema rännakuil mööda Taga-Kaukaasiat ja Urartu muististe uurimisel oli tuntud vene arheoloog A. A. Ivanovski. Kolm korda külastas ta Taga-Kaukaasiat ja tegi seal palju tähtsaid avastusi.

Sevani järve kaljustele kallastele on raiutud rida kiilkirju. Mõned neist paiknevad raskesti juurdepääsetavates kohtades. Arheoloogil läks korda teha neist raidkirjadest täpsed jäljendid — estambid.

Ararati eelmägedes, mitte kaugel Tašburuni asulast, avastas ta mullaga kattunud muistse linna jäänused. Ühes piiriäärses Türgi kindluses leidis A. A. Ivanovski suurepärase bareljeefi ja rea kaljusse raiutud kitsaid kambreid — omamoodi «kindluse kindluses», mis olid kindlaks pelgupaigaks vaenlase eest. Erevani ligidal õnnestus tal leida uus urartu kiilkirjaline raidkiri, mida kirjeldas ja dešifreeris M. V. Nikolski. Sellele väsimatule arheoloogile võlgneme me samuti rea Urartu kindluste ja vanade matusekohtade avastamise, millest võeti välja suurel hulgal pronkstooteid ja savinõusid, mis kaunistavad praegu Leningradi, Erevani ja Tbilisi muuseume.

Eriti palju tüli tekitas teadlasele Urartu kuninga Rusas I raidkiri. See on raiutud kõrgele kaljule selliselt, et tekst on suunatud

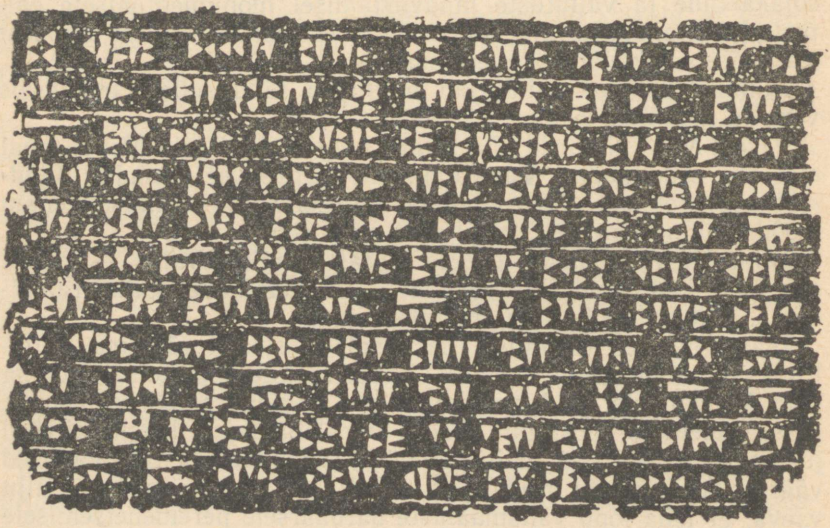

A. A. Ivanovski poolt tehtud estamp.

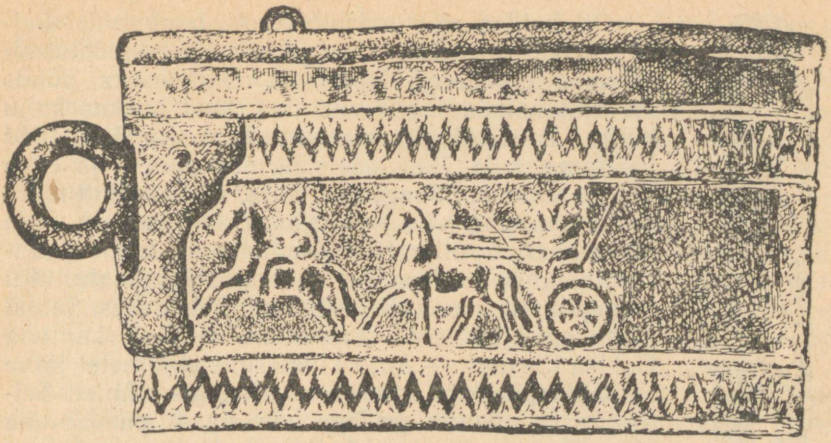

Kuninga nooletupe ülaosa (säilitatakse Leningradi Riiklikus Ermitaažis).

järve poole. Palju kordi tehti katset jõuda selle raidkirja juurde ja seda kopeerida, ent kõik need katsed lõppesid ebaõnnestumisega.

Olles kaljut uurinud, otsustas A. A. Ivanovski ehitada tellingud, kuid sellest mõttest tuli loobuda. Läheduses ei olnud metsamaterjali ja tuua seda siia kümnete kilomeetrite tagant oli tollal liiga keeruline. Teostamatuks osutus ka teine idee — püstitada kalju ette suur kiviküngas ja mööda seda jõuda ihaldatud raidkirjani — see oleks võtnud palju aega, jõudu ja raha.

Leiti üsna originaalne väljapääs. Arbaa ette rakendati kaks pühvlit ja aeti need vette. «Meie siht oli see,» kirjutab A. A. Ivanovski oma ekspeditsiooni-aruandes, «et pühvlid mööduksid vett kaudu neist hiiglakividest, mis asusid kaldal ja mida mööda polnud võimalik arbaad toimetada, ning veaksid viimase kalju juurde raidkirja alla. Pärast paljusid ebaõnnestunud katseid (pühvleid ei saadud kuidagi sundida ujuma raidkirja suunas) saavutati lõpuks eesmärk ja arbaa jõudis raidkirja alla. Arbaale paigutati laud, lauale taburet, taburetile tool, toolile veel väike taburet, köideti see kuidagi käepärast olevate rihmade ja nööridega kokku ning minuti pärast seisin ma juba raidkirja vastas.»

Ronides vaevaga üles sellele kõikuvale ehitusele, puhastas ja pesi teadlane kuni pimeduse tulekuni ajast ja tuultest rikutud iga kiilkirja märgi süvendit, milleta polnud võimalik saada teksti täpset jäljendit. Kogu järgmine päev kulus raidkirja võtmiseks lõuendile erilise võrgu, rulli ja trükivärvi abil, mis oli erakordselt raske ja vaevarikas töö.

Urartu jumala Teišeba pronkskujuke.

«Oli kuidas oli,» märgib A. A. Ivanovski, «kuidagi liikus asi siiski edasi ja kella kuueks õhtul oli estampaaž peaaegu lõpetatud. Õnnetuseks puhus sel ajal kaunis tugev tuul ja lõuend hakkas kalju küljest lahti tulema; ma ruttasin kogu jõust tööd lõpetama, kuid äkki tõusis hirmus tuuleiil ja enne kui ma jõudsin midagi ette võtta, rebis kaljult minu äratõmbe ning viis selle kaasa. Ma tahtsin seda õhust haarata, olles täiesti unustanud, millisel ebakindlal alusel seisan ja, kaotanud tasakaalu, olin silmapilkselt koos tooli ja taburettidega vees. Samal ajal aga ujus minu äratõmme tuulest kantuna Goktša [Sevani. — Autor] tumesinistel lainetel järve idakalda poole ja kadus varsti hoopis silmist. Sellise kurva tulemusega lõpetasin ma sel päeval oma töö.» Ebaõnnestumisest heitumata kordas A. A. Ivanovski järgmisel päeval oma katseid teha estamp sellest end mitte kätteandvast raidkirjast. Lõppude lõpuks ta saavutas siiski oma eesmärgi.

Ulatuslik tekst, mille dešifreeris M. V. Nikolski, pajatas urartulaste poolt VIII sajandi teisel poolel enne meie ajaarvamist alistatud 28 maast ja Teišebaini linna ehitamisest. Selle raidkirja avaldamine tekitas sensatsiooni kogu maailma assürioloogide ja Urartu-uurijate hulgas.

Väga edukalt algasid tööd Urartu muististe uurimisel piiriäärses Türgi kindluses Bajazetis. Väljakaevamised tõotasid teadusele erakordseid tulemusi. Ent nüripäistele türgi janitšaridele ei meeldinud vene arheoloogi tegevus. Kõik tema poolt tehtud teaduslikud märkmed võeti ära ja edasised kaevamised keelati. Iga A. A. Ivanovski sammu valvati hoolega.

Võtnud arheoloogilt võimaluse töötada, keelasid türklased talle ka tagasipöördumise kodumaale. «Kindralkuberneri käsk täideti imeväärse täpsusega,» meenutab teadlane. «Alaškerti (Türgi asula) ja Vene piiri poole viivaile teedele paigutati ratsanike salgad, korterit aga, milles ma elasin, hakati valvama «zaptijate» (sandarmite) poolt, kes mind teraselt jälgisid ja kõikjal saatsid, kuhu ma ka ei läinud.»

Pettes oma vahtide valvsust tuli A. A. Ivanovski tagasi Venemaale ... läbi Iraani. Salaja ületanud Türgi-Iraani piiri, oli ta kättesaamatu Türgi võimudele.

Rasketes ja ebasoodsates tingimustes töötas andekas vene arheoloog. Rahapuuduse tõttu polnud tal sageli kõige vajalikumaid abilisi. Paljud kohad, mida ta uuris ja milledes teostati kae-

vamisi, olid asustamata, elamute ja teedeta. Kirjeldades oma teed Nadeždino külast mööda Sevani järve idakallast, meenutab A. A. Ivanovski: «Kogu see ala kuni kõige põhjapoolsema kaldani on täiesti inimtühi ja raske on kujutleda veel metsikumat, tühjemat ja läbipääsmatumat maastikku kui see... Ei teid, ei mingeid radasid ja seepärast võis ühtelugu sattuda sellistesse kohtadesse, milledest nii või teisiti väljaronimiseks tuli raisata mitu tundi.»

A. A. Ivanovskit saatnud kunstnik langes julma palaviku ohvriks. Lõpuks surus raske haigus voodisse ka arheoloogi enda. Õnnetuste tipuks hävitas tulekahi trükikojas, kus trükiti teaduslikku aruannet sellest ekspeditsioonist, suurema osa teadlase käsikirjast... Tuli uuesti asuda selle koostamisele — palju kuid nõudvale tööle.

Alles 1911. aastal ilmus A. A. Ivanovski kapitaalne monograafia «Mööda Taga-Kaukaasiat». Varustatud kümnete tema poolt väljakaevatud kindluste, ehituste, kurgaanide ja haudade plaanide ja fotodega, kujutab see suurepärane töö endast ammendavat aruannet ennastsalgava arheoloogi paljuaastasest tegevusest. Raamatus on ära toodud tema poolt leitud esemete — pronksmõõkade, põueodade, piikide, käevõrude, sõrmuste, kujukeste, keraamiliste vaaside, kruuside, kausside, jaspisest, obsidiaanist ja teistest mineraalidest toodetud asjade ligi kolmsada ülesvõtet. See muutus hindamatuks õpperaamatuks kõigile Urartu ajaloo uurijaile.

ESIMENE ASSÜÜRIA KEELE SÕNARAAMAT

Suurt osa vene assürioloogia arendamisel etendas tuntud vene teadlane V. S. Goleništšev. 1888. aastal andis ta välja maailma esimese graafilise assüüria keele sõnaraamatu. Selles suurepärases raamatus on hoolikalt käsitsi joonistatud palju tuhandeid kiilkirjamärke — kõige lihtsamaist kõige keerulisemateni, üksikuist kuni suurtesse gruppidesse ühendatuteni. Mõnedele märkidele vastavad vene keeles üksikud silbid, teistele aga terved sõnad ja isegi laused.

Me teame, et assüüria-babüloonia kiilkirjas võib üht ja sama märki lugeda mitut moodi. Paljudel märkidel on üle kümne kõlalise tähenduse. Kõik nad on ära toodud V. S. Goleništševi sõnaraamatus. Vähe sellest, teadlane mitte ainult ei andnud oma aja kõige täielikumat assüüria-babüloonia sõnade tõlget kõigi nende varjunditega, vaid näitas ära ka algallikad. Iga sõna juures on sulgudes märgitud, kus ja millistes kiilkirjalistes dokumentides see sõna esineb!

Ükski trükikoda Venemaal ei suutnud tollal seda raamatut

trükkida. Ei olnud veel kiilkirjalist šrifti — see ilmus hiljem tänu M. V. Nikolskile, kes saavutas, et selline šrift valmistati meie tähevalamisvabrikuis. Kiilukujuliste ladumismärkide ilmumine avas uued laialdased võimalused vene assürioloogidele. Nad said võimaluse avaldada muistseid tekste abiks võtmata autograafiat (kiilkirjamärkide joonistamist käsitsi). Hoopis teistsugune oli olukord, kui V. S. Goleništšev andis välja oma sõnaraamatu. Tal tuli kogu raamat käsitsi ümber kirjutada ja välja anda litograafilisel teel.

Esimene taoline väljaanne maailmas, autori poolt tagasihoidlikult nimetatud «Graafiliselt esitatud assüüria keele sõnaraamatu katse», omas suurt tähtsust assürioloogia arenemise ajaloos.

Kolm aastat hiljem andis V. S. Goleništšev välja Väike-Aasiast leitud niinimetatud Kapadookia tahvlid. Need osutusid väga raskelt mõistetavaiks, kuna olid kirjutatud mitte assüüria-babüloonia kirjanduslikus keeles, vaid vana-assüüria murdes. V. S. Goleništšev uuris assürioloogidest esimesena seda teadusele varem tundmatut murret, millest veel praegugi suurte raskustega aru saadakse.

Ta tegeles ka Urartu uurimisega. Nii andis V. S. Goleništšev juba 1901. a. välja Urartu kuninga Rusas II raidkirja, mis leiti Zvartnotsi templi väljakaevamistel. Selles raidkirjas jutustatakse põldudest, aedadest ja viinamägedest, ehitustöödest ja kanali rajamisest. On huvitav märkida, et see kaks ja pool tuhat aastat tagasi tunnelikujulisena raiutud kanal on hästi säilinud ja teda kasutatakse tänapäevani. Ta asub muistse Urartu kindluse Teišebaini läheduses, mis kaevati välja meie nõukogude teadlase, Stalini preemia laureaadi B. B. Piotrovski poolt.

Oma rohkete rännakute ja arheoloogiliste ekspeditsioonide ajal omandas V. S. Goleništšev Venemaale palju suurepäraseid assüüria-babüloonia dokumente ja kunstimälestisi. Need kujunesid Moskva A. S. Puškini nimelise Kujutava Kunsti Muuseumi Vana-Idamaa osakonna tuumaks.

AKADEEMIK B. A. TURAJEV

Alates M. V. Nikolskiga saavutas vene assürioloogia laia ulatuse ja erakordselt kiire arenemise. Lühikese ajaga tõusis esile terve plejaad andekaid teadlasi, kes võitsid talle maailmakuulsuse.

Kustumatu jälje vene ja maailma teadusse Vana-Idamaast jättis akadeemik Boriss Aleksandrovitš Turajev. Elades kõigest 52 aastat, avaldas ta ligi 500 teaduslikku tööd. Võib ainult imestada,

Akadeemik B. A. Turajev.

kuidas üks inimene suutis ära teha töö, mis teeks au tervele teadlaste kollektiivile.

B. A. Turajevi suurimaks tööks, mis kujunes ühtlasi tema elutööks, on klassikaline kaheköiteline «Vana-Idamaa ajaloo» kursus.

Klassikalisteks töödeks me nimetame selliseid töid, mis on muutunud eeskujudeks, millede tähtsus on üldtunnustatud. Selline on ka see B. A. Turajevi töö, mis hõlmab inimkonna ajaloost viie tuhande aastase perioodi.

Kui suur kunstnik kavatseb maalida pilti, ei asu ta mitte kohe tööle. Mõnikord kulub aastaid materjalide kogumiseks ja uurimiseks, lugematute visandite, etüüdide, eskiiside tegemiseks. Nii valmistas oma kõikehõlmava «Vana-Idamaa ajaloo» ette ka B. A. Turajev.

Ta õppis hoolega tundma ja andis välja Vana-Idamaa mälestusmärke, mida säilitatakse Vene ja välismaade muuseumides. Ta uuris ja tõlkis sajandite sügavusest meieni jõudnud muistseid tekste. Ta täiendas oma teadmisi assüüria-babüloonia kiilkirja ja egiptuse hieroglüüfide alal, õppis üha uusi keeli ja kirjasüsteeme, mis avasid talle juurdepääsu uutele algallikatele. Ta kirjutas ja avaldas monograafiaid Vana-Idamaa kultuuri üksikute küsimuste kohta, kaitses väitekirja, pidas loenguid, analüüsis kriitiliselt Lääne-Euroopa teadlaste töid. Aastatega kogus ta üha uusi ja uusi materjale ning alles siis, relvastatuna laialdaste teadmistega, asus oma titaanliku töö kallale. Ta püstitas grandioossuselt imetlemisväärse ehituse — Vana-Idamaa ajaloo kursuse, mis juba nelikümmend aastat on käsiraamatuks, omamoodi entsüklopeediaks kõigile vanaaja tundmaõppijaile.

Suure kunstnikuna ei väsinud ta lihvimast, parandamast ja viimistlemast oma teost ka pärast selle ilmumist kuni oma elu lõpuni. Iga järgmine «Vana-Idamaa ajaloo» väljaanne erines eelmisest uute peatükkide ja osadega ning veelgi suurema ulatusega vanaaja lõputu materjali hõlmamisel.

Selle raamatu sissejuhatuses näitab B. A. Turajev, et «meie vaatluse alla kuuluv geograafiline rajoon laiub Kaukaasia mäestikust ja Kesk-Aasiast kuni Pärsia laheni, Lõuna-Araabiani, Aafrika järvede maadeni, Iraani ja India piiridest kuni Herkulese sammasteni [Gibraltari väin. — Autor.].» Sellel määratul territooriumil elasid inimkonna tsivilisatsiooni koidikul kümned rahvad oma ajaloo, kultuuri ja kirjaga. Vana-Idamaa iga ühiskonna elu püüdis B. A. Turajev valgustada suurima täiusega. Tema arvates tõid nad kõik oma panuse inimkonna ajalukku.

Selline vaadete avarus tõstis vene ajaloolase teravalt esile Lääne-Euroopa ajaloolaste hulgast, kes jagasid Vana-Idamaa rahvad «ajaloolisteks» ja «mitte-ajaloolisteks», «kõrgemaiks» ja «ala-

maiks», ülistades ühtede osa ja teeneid ning mitte hoolides teiste ajaloost ja kultuurist.

Muidugi oli B. A. Turajev kaugel marksismist, nagu ka teised tolle aja teadlased. Tema üldised vaated inimkonna ajaloo arengukäigule ei saa olla meile vastuvõetavad. Kuid B. A. Turajevi poolt kogutud ja läbitöötatud tohutu faktiline materjal pole kaotanud oma tähtsust tänapäevani.

Oma kodumaa tulise patrioodina toetas B. A. Turajev armastusega iga vene ajalooteaduse võrset, rõõmustas iga noore andeka uurija edu üle. Ajal, mil tsaari isevalitsus julmalt rõhus idapoolsete ääremaade elanikkonda, võttis talt võimaluse oma rahvusliku kultuuri arendamiseks, rääkis B. A. Turajev täiel häälel nende rahvaste kuulsast ajaloolisest minevikust. Sellessamas «Vana-Idamaa ajaloos» kuulutas ta julgelt, et «meie ääremaade suure mineviku tundmaõppimine on meie kohuseks nende ja teaduse ees».

Mõnede foiniikia dokumentide nappide katkendite järgi tõestas B. A. Turajev 1903. aastal, et foiniiklastel oli rikkalik kirjandus. Tollal kutsusid tema kinnitused väljapaistvate, maailmakuulsate orientalistide hulgas esile umbusalduse ja isegi pilkeid. Kuid möödus 26 aastat — ja Süüria asulas Ras-Šamras kaevati välja templiarhiiv, milles leidus Vana-Foiniikia kirjanduse suurepäraseid näiteid. See on tähelepanuväärne näide haruldasimast oskusest ühe juhuslikult säilinud detaili järgi õigesti taastada terviklik harmooniline pilt.

B. A. Turajevi ajal oli Lääne-Euroopa ajalooteadus nakatatud panbabülonismi kahjulike ideedega.

Panbabülonistid kuulutasid muistse Babüloonia kõigi kultuuriväärtuste ainsaks loojaks, kõik muud Idamaa rahvad aga tema õpilasteks ja järjendajaiks. Kuid ka Babülon, kinnitasid nad, ei loonud iseseisvalt seda kultuuri. Ta võttis selle valmiskujul üle sumerlastelt, keda panbabülonistid muutsid... aarialasteks.

Pole raske näha, et panbabülonismist fanaatilise rassiteooriani on ainult üks samm. Oli vaja suurt kodanlikku mehisust, et välja astuda, nagu seda tegi B. A. Turajev, moodsa panbabülonistliku jampsi vastu ja vihaselt piitsutada nende kandjaid — väljapaistvaid saksa teadlasi.

Lõpuks säilitas B. A. Turajev meie kodumaale V. S. Goleništševi esmaklassilise kollektsiooni, mis peaaegu oleks müüdud ühele välismaisele muuseumile. Palju jõudu ja tööd kulutas ta selle kollektsiooni materjalide uurimisele ja avaldamisele.

Laialdase arengu saavutas kodumaine assürioloogia meie päevil. Nõukogude teadlased töötavad eriti visalt ja palju Vana-Idamaa sotsiaalse ajaloo, materiaalsete hüvede vahetute tootjate ajaloo avamisel.

Hoopis teise, varasemaga võrreldamatu ulatuse saavutas samuti Urartu uurimine. Riik annab hiiglasummasid väljakaevamisteks Taga-Kaukaasias. Sellega tegelevad paljude aastate jooksul rida teadusliku uurimistöö asutusi, teiste hulgas ka Leningradi Riiklik Ermitaaž.

Armeenia NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriva liikme B. B. Piotrovski juhtimisel on korraldatud kümme rikkalikke tulemusi andnud arheoloogilist ekspeditsiooni.

Kui B. B. Piotrovski 1939. aastal esmakordselt asus Karmir-Bluri künka lahtikaevamisele Erevani rajoonis, tegi talle tublisti meelehärmi väike ebaõnnestumine, mis tabas teda kohe kaevamiste esimesel päeval. Äkki tuli tugev vihmavaling ja sundis töö lõpetama.

Järgmisel päeval suundusid kaotatud aja pärast tusased arheoloogid kaevamiskohale.

Jah, nagu võiski oodata, ümberringi läikisid lombid. Otsekohe tööle asumisele ei saanud mõeldagi.

Kaua ja mõtlikult seisis teadlane, vaadeldes ümbrust. Ta ei läbenud ära oodata hetke, millal saab tungida selle punase künka

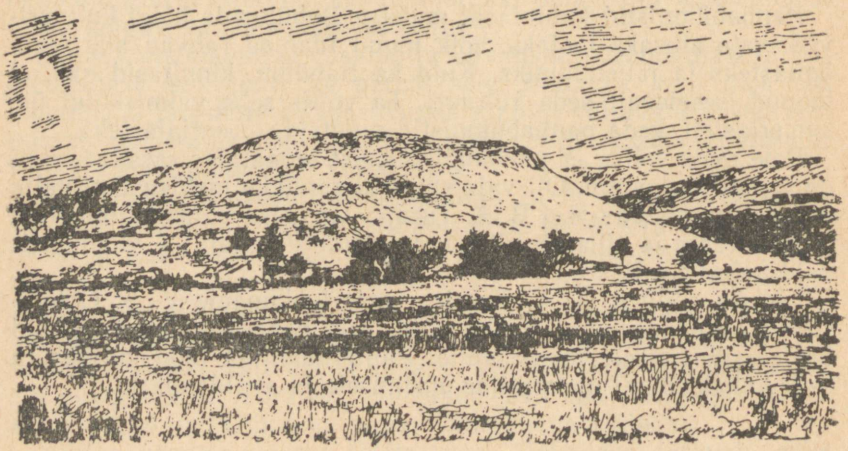

Karmir-Blur. Üldvaade.

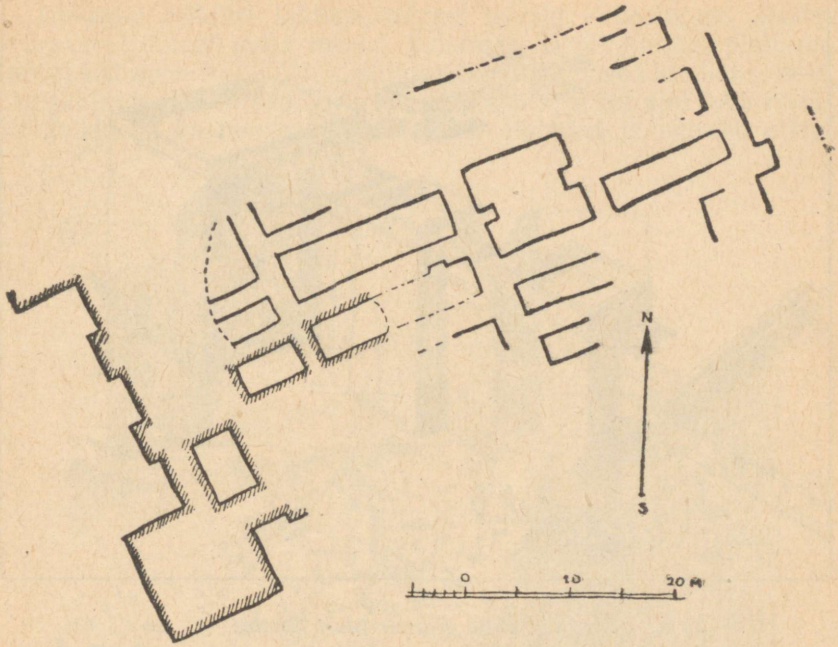

Kindluse lääneosa plaani visand, koostatud vihmavee loikude järgi.

(«Karmir-Blur» tähendab armeenia keeles «punane küngas») sisemusse, eemaldada pinnase pealiskihid ja kaevata, kaevata seni, kuni labidas põrkab muistse Urartu kindluse müüri vastu. Ta oli veendunud, et sellel kohal oli kunagi kindlus — sellest kõnelesid arheoloogilise luure andmed. Talle koguni tundus, et ta näeb selle massiivseid müüre ja avaraid ruume.

Teadlase silmad puurisid maad ja ajuti oli miraaž, selle kindluse petlik viirastus, niivõrd selge ja reaalne, et Piotrovskile hakkas paistma, nagu näeks ta ärkvel olles und.

Ei, ta ei näinud und! Künka pealispinnal joonistus korrapäraste nelinurkadena kindluse plaan. Selle oli joonistanud vihmavesi, märkides müürid jämedate ühtlaste joontega.

Oma imepärasest avastusest erutatuna visandas teadlane kiiresti paberilehele vihma poolt näidatud maa-aluse kindluse plaani. Aga mõttes kujunes juba selge ja loogiline seletus sellele esimesel pilgul kummalisele nähtusele.

Vihmavesi läks läbi kindluse siseruume täitva pinnase märksa kiiremini kui läbi telliskivimüüride. Seepärast sel kohal, kus oli telliskivimüür, vesi seisis, ümberringi aga pinnas juba tahenes.

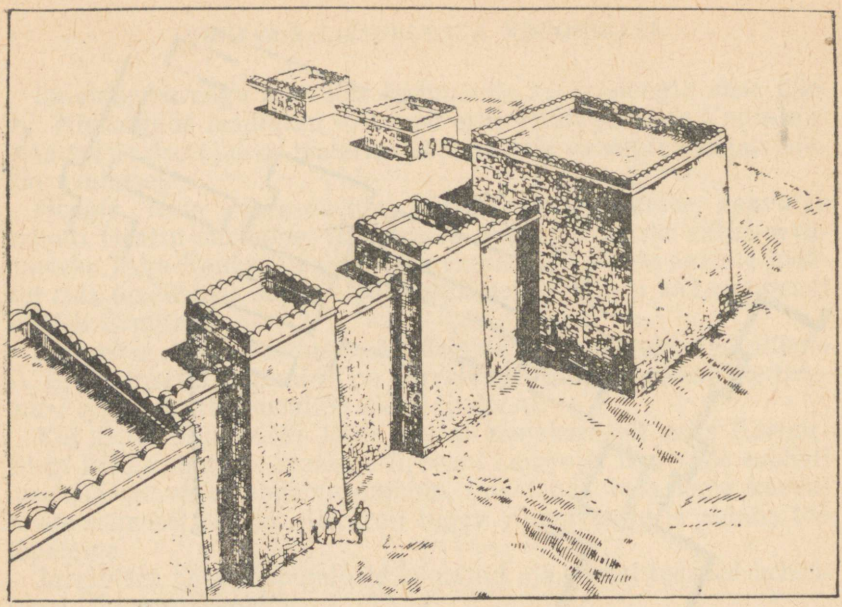

Nii nägi välja Karmir-Bluri kindlus.

Niimoodi sai B. B. Piotrovski muistse tsitadelli üldplaani juba enne kaevamisi, võtmata välja ühtki kuupmeetrit pinnast. See kergendas ja kiirendas erakordselt järgnevaid kaevamisi. Ta ei kaevanud enam pimesi, vaid täiesti kindlalt, kuna teadis 16 000 ruutmeetrilise pindalaga hiigelehituse umbkaudset plaani.

Arheoloogi poolt Karmir-Bluris tehtud avastusi käsitles ta oma ulatuslikus töös Urartust, mis tõi talle Stalini preemia laureaadi austava nimetuse.

Kolm suurt raamatut ning hulga artikleid ja uurimusi pühendas teadlane vanima NSV Liidu territooriumil asuva riigi Urartu väljakaevamistele, mis pole kaugeltki veel lõpule viidud ja iga aasta rikastavad teadust uute suurepäraste avastustega. Siin me jutustame ainult ühest episoodist — B. B. Piotrovski ja teiste nõukogude arheoloogide poolt väljakaevatud muistse kindluse Teišebaini viimastest päevadest.

Kroonik pole jätnud meile jutustust neis paikades VI sajandi alguses enne meie ajaarvamist toimunud traagilistest sündmustest — Urartu tähtsa administratiivse keskuse piiramisest ja purustamisest. Sellest teatasid meile arheoloogide poolt leitud esemed. Milline suur kunst on mõista nende keelt ja kui palju selleks on vaja teadmisi!

Kindluse esikülje lahtikaevamisel leidsid arheoloogid loodeväravate juurest nelja meetri paksuses sissevajunud pinnases pronksist nooleotsi. Ainsa pilguga tegid teadlased kindlaks: need on sküütide nooleotsad. Urartulased kasutasid tol ajal juba raudteravikke ja ka nende kuju oli teine. Painded ja murded otstel

Basalttorn. Välja kaevatud 1950. aastal.

tõendasid, et nad olid põrganud vastu kivimüüri. Üks teravik oli koguni kinni jäänud müüri katvasse savikihti.

Vaenlane tungis kindlusse mitte erakordselt tugevate peaväravate, vaid külgväravate kaudu. Tõend on olemas: kaevamistel ei leitud peavärava juures mitte ühtki vaenlase nooleotsa. Sküüdid hõivasid eelnevalt kindluse kõrval asuva linna.

See oli riigi ülalpidamisel elavate urartu käsitööliste linn. Ka seda tõendavad kaevamiste materjalid: suured, kasarmutaolised ehitused, individuaalpanipaikade ja kariloomade ruumide puudumine. Ekspeditsioonist osa võtnud zooloog S. K. Dal tegi veel ühe teravmeelse järelduse. Ta tõestas, et erinevais ruumides leitud loomade luud kuulusid ühele ja samale loomale. Ta tegi järelduse, et produkte jagati ilmselt tsentraliseeritult.

Kindlusest leitud suure seesamiõli tootmise töökoja jäänused, pronksikangid, hiiglasuured veinikeldrid, viljaaidad ja palju muud kinnitasid täielikult oletust selle linna ja temaga seotud tsitadelli iseloomu kohta. Siia jooksis kokku tohutu andam, mida osaliselt töötati ümber ja saadeti edasi Urartu pealinna.

B. B. Piotrovski tegi kindlaks, et oma hukkumise eel elas linn üle langusperioodi. Andam tuli korratult ja kindluse panipaigad olid tühjad. Tühjadena seisid tohutud veininõud — karassid, mis arheoloogide arvestuste järgi mahutasid 160 000 liitrit veini.

Teadlane joonistab kindluse hukkumise dramaatilise pildi. Piiramine ei olnud pikaajaline. See on selge kas või sellestki, et piiratute elamuis leiti palju toiduaineid.

Otsustav tormijooks tsitadellile teostati ootamatult ühel augustiööl. Sküüdid külvasid kindluse üle põlevate tõrvikutega ja murdsid kindlusse sisse, kui selles möllas tulekahi. Katused langesid sisse ja oma elu päästes tormasid elanikud majadest välja, jõudmata midagi kaasa võtta.

See muutus silmanähtavaks, kui elamute sisemusest leiti kallihinnalisi naiste ehteid ja relvi.

Mõnedes elamutes säilisid esemed nii, nagu nad olid vaenlase rünnaku momendil. Ülalt varisenud toortellised moodustasid tiheda katte, millest ei tunginud läbi ei vesi ega õhk. Niimoodi tekkisid siin juhuslikult ideaalsed tingimused mitmesuguste hävimisele määratud asjade ja produktide sajanditepikkuseks säilimiseks.

Kuidas aga tegid arheoloogid kindlaks, et tormijooks kindlusele toimus augustis, täpsemalt — augusti esimesel poolel?

Urartulaste toiduvarude järgi. Vili oli juba koristatud, kuid «viinamari polnud veel küps ja leitud kivikesed kuulusid tõenäoliselt kas rosinaile või siis juhuslikult sinna sattunud mitte veel päris valminud kobaraile,» kirjutab B. B. Piotrovski. See on neile aladele iseloomulik pilt juuli lõpul, augusti algul.

Veinikelder. Välja kaevatud 1950. aastal.

Ta toob veel kaks veenvat tõendit selle kasuks. Juhuslikult terveks jäänud söestunud rohutuustik sisaldas lilli, mis on sel ajal harilikud. Ja lõpuks — tulekahju ajal hukkunud loomade magudes avastati augustirohtu...

Huvitavad on loomade hukkumise üksikasjad, mis on taastatud teadlaste poolt. Kokkuvarisenud katustel lebasid sarvloomade, hobuste ja eeslite luud. Luustike asendi järgi ja luude tugevate vigastuste põhjal väitis S. K. Dal, et loomad kukkusid alla kõrgelt, kõige tõenäolisemalt katuselt. Kuidas nad sinna sattusid?

Kindluse piiramise ajal viidi nad suurema julgeoleku mõttes mööda kallakpinda katusele. Kui kindluse katused süttisid, siis rebisid hullunud loomad end köidikuist lahti, tormasid mõnda aega möllavate leekide keskel, pärast aga langesid alla koos katustega.

Eredate realistlike joontega kirjeldab B. B. Piotrovski üksikuid momente kindluse rüüstamisest. «Sküüdid tungisid juba põlevasse laoruumi ja püüdsid keset tuld rutuga haarata saaki. Läbi kitsa ukse jooksid nad suurde veinihoidlasse, suitsust pimestatud silmadega viskusid karasside juurde, vaatasid neisse ja veendudes, et need on tühjad, lõpetasid edasised otsingud.»

Arheoloog kinnitab, et sküüdid ruttasid väga ja haarasid kaasa ainult selle, mis oli nähtaval, ruume aga hoolikalt läbi ei vaadanud. Ja tal on selleks mõjuvad põhjused.

Harilikult kaevasid sküüdid trofeede otsinguil läbi isegi ladude põrandad. Siin aga oli ühte veininõusse peidetud 98 suurepärast pronkskaussi — ja kõik nad jäid terveks ning sattusid arheoloogi kätte. Teises veinihoidlas jäid puutumatuks oivalised kilbid, väärtuslik kiiver, kallis nooletupp. Kõik see lubab kinnitada, et sküüdid kiirustasid. Ja pole midagi imestada — ümberringi oli kõik haaratud tulekahjust.

Kuid kuidas sattusid veinikeldrisse kõik need hinnalised asjad, millel ei olnud sellega mingisugust seost?

Ka sellele küsimusele suutsid arheoloogid vastata.

Paanikat kasutades hakkasid laomehed ise rüüstama kindluse varakambrit ja peitsid röövitud väärtasjad keldritesse ja laoruumidesse paremate aegade ootel...

Selliselt taastati joon joonelt muistse Urartu kindluse hukkumise pilt. Selle, mida ei jõudnud omal ajal teha kroonik, tegi kaks ja pool tuhat aastat hiljem nõukogude teadlane.

Kahjuks ei ole seni mitte kellelgi, sealhulgas ka B. B. Piotrovskil, õnnestunud leida ühtki arhiivi urartu kiilkirjaliste tahvlikestega. Kuid on küllalt alust arvata, et selliseid arhiive leidus, et aja jooksul nad saavad nõukogude ja maailma teaduse pärisosaks.

SAVIST RAAMATUD

Assüüria-babüloonia kiilkirja lugemise oskus andis ootamatult suure väärtuse neile savist plaadikestele, milledele varem pöörati nii vähe tähelepanu. Nüüd ei köitnud arheolooge enam ainult kujud, bareljeefid, majapidamisriistad, tarbeesemed, ehted ja teised materiaalse kultuuri mälestusmärgid. Nüüd hakati jahti pidama raidkirjadele. Iga pealiskirja, kus ta ka ei asunud — kivil, savil, metallil, nõudel, pitsateil ja bareljeefidel — uuriti kõige hoolikamalt.

Selgus, et kiilkiri oli Vana-Idamaal universaalseks kirjaks. Sumerlased Tigrise ja Eufrati alamjooksul ja urartulased Taga-Kaukaasias, pärslased Hindustani piiridel ja foiniiklased Vahemere rannikul, hatid Väike-Aasias ja eelamlased Iraani mägismaal — kõik nad kasutasid kiilkirja. Iga rahvas kohandas sumerlaste poolt leiutatud kiilkirja oma keele iseärasustele.

Assüüria-babüloonia kiilkirja tundmine andis võimaluse kõigi teiste kiilkirjasüsteemide dešifreerimiseks.

Savitahvlike.

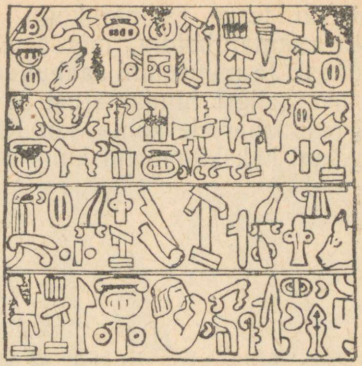

Hati hieroglüüfiline raidkiri.

Suuri raskusi kohati hati raidkirjade dešifreerimisel. Lugeda oli neid üsna lihtne, kuid loetust arusaamine oli täiesti võimatu. Palju vaeva nägid assürioloogid hati raidkirjade kallal. Ja alles tšehhi teadlasel B. Hroznýl õnnestus tungida selle keele saladustesse, millega ta saavutas maailmakuulsuse. Samale slaavi uurijale kuulub hati hieroglüüfiliste raidkirjade dešifreerimise au.

Kiilkirja dešifreerimine muutis palju arheoloogiliste väljakaevamiste iseloomu. Nüüdsest peale ei aetud savist plaadikeste leidmisel neid ilma valikuta hunnikusse, vaid puhastati mullast ja prahist ning saadeti muuseumidesse ja instituutidesse. Mitte ainult terveid plaadikesi, vaid iga tükki hakati üles korjama ja uurima. Võis ju see osutuda väga tähtsa dokumendi osaks. Assürioloogidel õnnestus tihti paljudest tükkidest koostada terved plaadikesed. Mõnikord kulus selleks aastaid.

Mis sai aga nendest korvidest «purunenud tellisega», mis kunagi saadeti Briti Muuseumi?

Kakskümmend aastat vedelesid nad seal, kuhu nad heideti saabumisel. Pärast hakati neid järk-järgult korraldama. Tahvlike tahvlikese järel pöördus tagasi ellu. Tahvlike tahvlikese järel asetus assürioloogide lauale ja jutustas neile muistsest rahvast, kes jättis meile selle rikkaliku päranduse, tema elust, uskumustest, kommetest ja paljude teiste rahvaste elust, kes asustasid Mesopotaamiat neil amuunustatud aegadel.

Ja mida kõike ei olnud neil savist plaadikestel! Muistsed legendid ja muinasjutud lamasid külg külje kõrval astronoomiliste arvutustega taevakehade liikumisest, geograafilised sõnastikud vaheldusid grammatika-alaste teoste ja krestomaatiatega, ajaloo-kroonikad traktaatidega maagiast ja meditsiinist.

See oli terve raamatukogu, maailma vanim raamatukogu, tohutu raamatuhoidla, mis sisaldas kümneid tuhandeid savist tahvlikesi. Ja muuseumi saabunud korvid moodustasid ainult väikese osa sellest hindamatust savist «raamatute» kollektsioonist kõigi teadusharude kohta, kogutud Assüüria kuninga Assurbanipali käsul kakskümmend kuus sajandit tagasi.

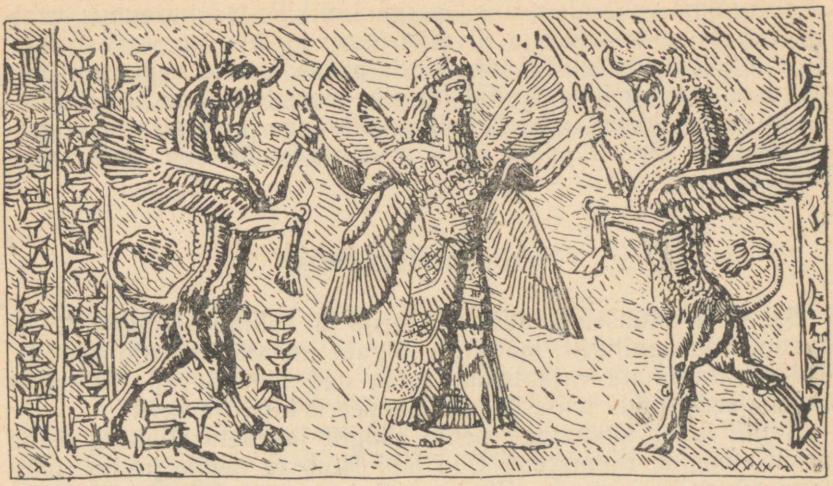

VIIES PEATÜKK

TÖÖLINE, KES SAI MAAILMAKUULSAKS TEADLASEKS

GEORGE SMITH GRAVEERIB KIILUKUJULISI PEALISKIRJU

Kes siis esimesena pööras tähelepanu kastidele, mis sisaldasid mulla ja prahiga segatud purunenud telliseid? Kes tegi kindlaks, et see on osa Assüüria kuninga Assurbanipali suurest lossiraamatukogust?

Seda tegi lihtne tööline, graveerija George Smith.

1854. aastal pandi graveerimistöökotta «Brandberry and Evans» õppima neljateistkümneaastane poiss. Vaeste vanemate pojana pidi väike George kooliskäimise asemel endale leiba teenima.

Poiss osutus haruldaselt taibukaks. Õige pea usaldati talle juba keerulisi töid. Tundide viisi istus ta kummargil mingisuguse keeruka mustri või kentsaka monogrammi kohal, kuid mõtles hoopis muust. Ajalehed teatasid arheoloogide uutest avastustest kauges Mesopotaamias ja Smith oli neist täielikult haaratud.

Milliseid imepäraseid asju toimub maailmas! Need vaesed iraagi fellahid, harides küngastel oma põlde, ei aimanudki, et nende jalge all peituvad imeilusad paleed, terved tänavad ja linnad! Aga kui palju huvitavat jutustasid kiilukujulised kirjad bareljeefidel, mida viimaks ometi oli õpitud lugema!

Kogu oma vaba aja veetis George Smith Briti Muuseumis, vaatles aupakliku imestusega tiivulisi härgi ja teisi kummalisi asju. Ja ta oli õnnelik, kui tal läks korda pääseda selle muuseumi teenistusse graveerijana. Tollal oli siin teoksil «Lääne-Aasia kiilukujuliste raidkirjade» viieköiteline väljaanne ja vajati osavat graveerijat, et täpselt edasi anda assüüria-babüloonia kirja sajad märgid.

ANDEKAS ISEÕPPIJA

See Briti Muuseumi uus graveerija oli rahutu vaimuga. Ta ei saanud mehaaniliselt, mõttetult lõigata metalli ühekujulisi kiile. Tal oli tingimata vaja teada, mida nad tähendavad. Ta tahtis lugeda seda, mida tema lõiketera kopeeris kivilt ja savilt.

Smith hoiab kokku iga penni söögilt ja riietuselt ning ostab assürioloogide raamatuid. Ööd läbi istub ta nende juures, mõttega süvenedes igasse ritta, uuesti ja uuesti tagasi pöördudes arusaamatute kohtade juurde. Imestusega jälgivad teda sugulased ja sõbrad. Milleks ta kurnab oma jõudu? Niimoodi võib end kergesti hävitada.

Tõepoolest, George Smith ei hiilanud tervisega. Kuid ta ei mõelnudki kõrvale heita kiilkirja. Kaupmeeste, vabrikantide ja lordide pojukesed võivad käia kolledžites ja ülikoolides. Temal aga, kui ta tahab ära õppida kiilkirja, pole teist väljapääsu kui õppida omal käel.

Ja saabus päev, mil ta juba vabalt luges ja tõlkis kiilkirjalisi tekste. Kuid oma imestuseks hakkas Smith märkama, et sedamööda, kuidas ta luges läbi ühe raamatu teise järel, kasvas temas arusaamine nende teadmiste poolikusest, katkendlikkusest ja ebatäiuslikkusest, mis meil on selle rahva kohta, kes kirjutas nende kiilukujuliste märkidega. Assüüria ja Babüloonia ajaloo tervete perioodide ainsaks allikaks oli piibel, kuid seda raamatut usaldas Smith üha vähem ja vähem.

Ta teadis, et Briti Muuseumis säilitatakse Musta obeliski, millesse on raiutud kuus rida kujutisi. Kõik nad jutustavad sellest, kuidas vasallvalitsejad toovad andamit Assüüria monarhile Salmanassar III-le. Üks raidkirjadest kõlab: «Ma võtsin andamit... Jehult, Omri pojalt.»

Kahtlust polnud. Jehu, Omri poeg, oli sama kuningas, kellest jutustatakse piiblis. Ja kui õnnestuks kindlaks teha selle sündmuse täpne aeg, oleks Smithil käes võti Assüüria kronoloogiale.

Tarvis oleks otsida muuseumi hoidlais, võib-olla õnnestub korraldamata raidkirjade hunnikuis leida veel midagi tolle Salmanassari kohta.

Viimaks söandas Smith teha katset ja kirjutas sellest muuseumi direktorile. Tema kiri sisaldas niipalju peeni tähelepanekuid, et oleks võinud mõelda, nagu poleks seda kirjutanud mitte tagasihoidlik muuseumi graveerija, vaid hiilgav assürioloogia tundja. Ja tal võimaldati pääseda muuseumi hoiuruumidesse, kus säilitati savist tahvlikesi.

IHALDATUD HOIDLATES

Väriseva südamega astus Smith üle muuseumi hoidlate läve. Siin ei läikinud kaugeltki kõik sellest puhtusest, millega ta oli harjunud muuseumi luksuslikes näitusesaalides. Savitahvlikesed olid kaetud paksu porikihiga. Kuid neid ei võinud pesta vee ja seebiga, nagu pestakse savinõusid. Pori tuli eemaldada väga ettevaatlikult, et mitte vigastada tahvlikeste pealispinda, et mitte rikkuda kirjamärke.

Tundide kaupa istus ta tahvlikeste kohal, ettevaatlikult mulda välja võttes savisse vajutatud kiilutaolistest märkidest. Ja ta kujutles elavalt assüüria kirjutajat, kes kärmesti kandis need märgid peene kepikesega pehmele savile.

Tema kannatlikkus tasuti. Ta sattus pikale pealiskirjale, mis jutustas Salmanassar III sõjakäigust Süüriasse. Selles pealiskirjas mainiti muuseas, et Salmanassar III kaheksateistkümnendal valitsemisaastal tõi kuningas Jehu talle andamit.

See möödaminnes esitatud märkus oli selleks Assüüria kronoloogia võtmeks, mida George Smith nii kaua oli otsinud ja mille pärast ta ei hoolinud vaevast läbi sorida terveid kaste tahvlikesi.

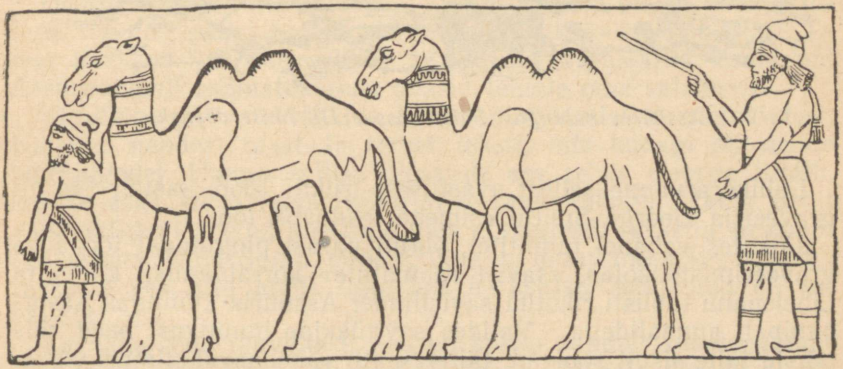

Alistatud toovad andamiks kaameleid. Detail Mustalt obeliskilt.

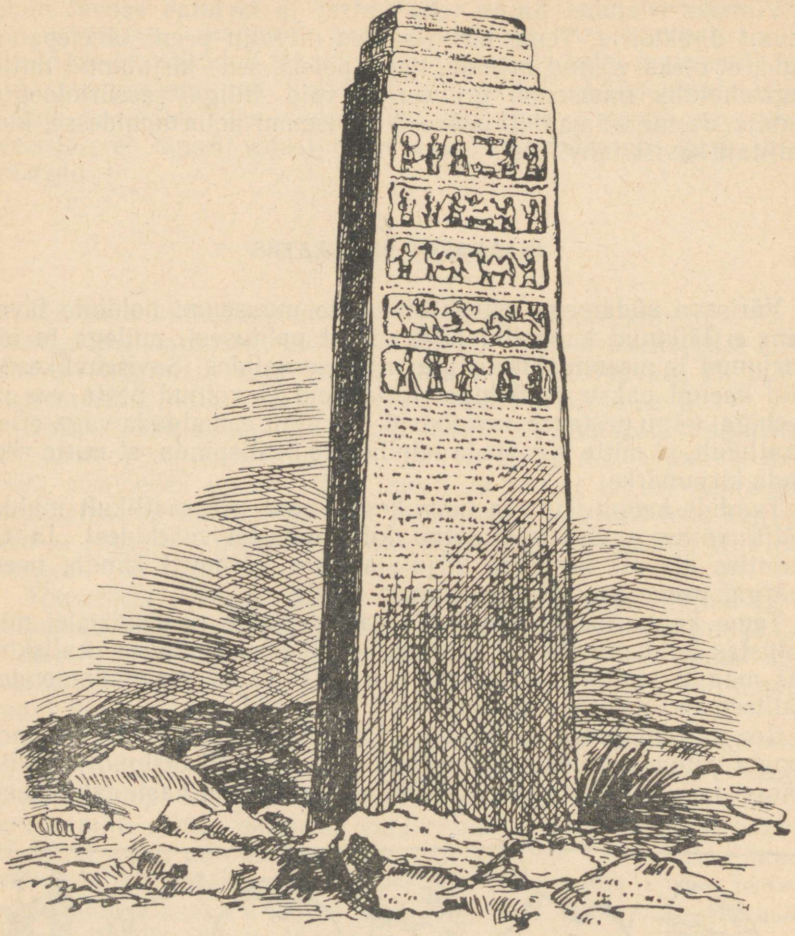

Assüüria kuningas Salmanassar III Must obelisk.

Lühike aruanne sellest avastusest trükiti 1866. aastal. See oli graveerija George Smithi esimene teaduslik töö.

Jätkates vabadel minutitel, õhtuti päast pingutavat tööpäeva graveerimistöökojas, «savist raamatute» korraldamist, köitis ta tähelepanu tublisti rikutud savisilinder Assüüria kuningas Assurbanipali annaalidega. Valides savitükkide hunnikust need, mis näisid talle sisult sobivad, täitis Smith vähehaaval silindri vigastatud kohad. Ta võrdles ja kõrvutas selle dokumendi koopiate erinevaid katkendeid ja sai lõpuks suurepärase teksti.

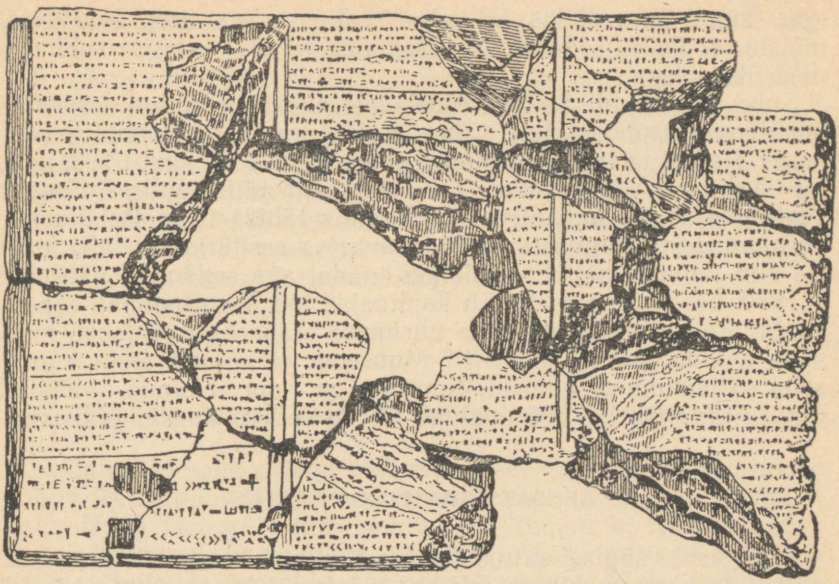

Kuueteistkümnest killust kokku pandud savitahvlike.

Ebatavalisele graveerijale pöörati tähelepanu. Talle anti võimalus tegelda teadusliku tööga. «Lääne-Aasia kiilukujuliste raidkirjade» järjekordse köite (mida muuseum valmistus välja andma) koostajale oli tarvis taibukat abilist. Ja otsustati, et Smith sobib selleks täielikult.

See oli 1867. aastal, mil ta polnud veel 27 aastanegi.

George Smithi loeti abiliseks, kuid tuli välja nii, et noor teadlane muutus peagi suurimaks autoriteediks assürioloogias. Ta tegi ühe avastuse teise järel ja paljud vigastatud raamatud Assurbanipali raamatukogust avasid temale oma saladused.

Kujutlege väikeste tükkide hunnikut tuhandetest raamatutest. Katsuge nendest taastada tervet teksti, mis kunagi oli nende lehekülgedel. Umbes sellise ülesande ees seisis George Smith, kui ta asus korrastama kiilkirjalist raamatukogu. Tema poolt vabatahtlikult võetud ülesanne näis erakordselt raskena, peaaegu täitmatuna. Kuid Smith, eilne tööline, ei olnud mees, kes taganeb raskuste ees. Elu andis talle hea karastuse, mis nüüd oli nii vajalik.

Vaadake seda tahvlikest. See on kokku pandud kuueteistkümnest tükikesest. Temas on veel praegugi lünkasid. Piisab ainult ühest pilgust ja selgub, millist kannatust oli vaja, et tuhandeist

igas kujus ja mõõdus kildudest valida välja need kuusteist, mõista, et kõik need moodustavad ühe terviku ja õieti sobitada neid üksteisega.

Suur väärtus oli Smithi töödel, mis olid pühendatud assüüria-babüloonia kronoloogiale. Ühes «savist raamatus» mainiti päikesevarjutust ja ta tegi kindlaks, et see toimus 15. juunil 763. aastal enne meie ajaarvamist. Tal läks korda täita olulised lüngad Tiglatpilesar III annaalides. Ta leidis tähtsa teate Babüloonia vallutamisest eelamlaste poolt ja avastas assüüria kalendri, milles kuu jagunes neljaks nädalaks, nädal aga seitsmeks päevaks.

1870. aastal lõpetas Smith kapitaalse töö Assurbanipali ajastu kohta. Kõik tunnistasid selle uurimuse erakordset tähtsust, kuid selle avaldamine viibis. Briti Muuseum ei võtnud enda kanda selle väljaandmise kulusid, Smithil aga raha ei olnud. Möödus üle aasta, enne kui töö avaldati. Raha selleks andsid eraisikud.

SENSATSIOONILINE AVASTUS

1872. aasta sügisel sattus George Smithi kätte tahvlikese tükk, millelt ta korraga luges: «Nissiri mäele jäi laev seisma; Nissiri mägi hoidis laeva kinni ega lasknud tal kiikuda ... Kui saabus seitsmes päev, tõin ma välja tuvi ja lasksin [ta] [1] lahti. Tuvi lendas minema, tiirles, [aga kuiva] kohta ei olnud ja ta tuli tagasi ...» Teda üllatas selle katkendi sarnasus tuntud piibli legendiga veeuputusest. Ta hakkas innukalt otsima tahvlikese puuduvaid osi.

Tahvlikese kild müüdiga veeuputusest.

Paraku ta neid aga ei leidnud, kuigi soris läbi kogu raamatukogu. Küll õnnestus tal aga kindlaks teha, et see tükk kuulus üheteistkümnendale tahvlile suurest rahvaeeposest kellestki tundmatust muistsest kangelasest nimega Gilgameš. Kogu eepos oli kirjutatud kaheteistkümnele savist raamatule-tahvlikesele.

Ajaleheteade Smithi leiust tekitas palju kära. Oma aja eesrindlikud inimesed taipasid, et babüloonia müüt paneb kahtluse alla piibli autoriteedi. On selge, et piibel

[1] Nurksulgudesse on paigutatud sõnad, mida pole babüloonia algupärandis, kuid mis on vajalikud teksti paremaks mõistmiseks eestikeelses tõlkes; see on kehtiv ka kõigil teistel juhtudel, kui antakse assüüria-babüloonia tekstide tõlge.

laenas veeuputuse müüdi babüloonlastelt, kinnitasid nad. Võibolla on ka teised piibli «imed» laenatud sealtsamast...

3. detsembril 1872. aastal esines George Smith avaliku ettekandega. Saal oli tulvil. Järgmisel päeval oli Smith kuulsus.

Temast kirjutasid üksteise võidu kõik ajalehed. Publikut erutas põletav küsimus: kas leitakse veeuputuse-müüdi puuduvad osad või on need igaveseks hävinud.

Smith tõestas, et üheteistkümnenda tahvlikese tükid on kahtlemata säilinud ja et neid on vaja otsida Kujundžikis tollel kohal, kus leiti Assurbanipali raamatukogu.

EKSPEDITSIOON TAHVLIKESE KILDUDE OTSIMISEKS

Taibates, et selle asjaga võib teha head äri, otsustasid ajalehe «Daily Telegraph» omanikud finantseerida uut ekspeditsiooni Kujundžikki George Smithi juhtimisel. Temalt ei nõutud palju: aeg-ajalt varustada ajalehte kaastööga väljakaevamiste käigu kohta. «Daily Telegraphi» omanikud arvestasid, et Smithi ekspeditsioonile kulutatud tagasihoidlik summa 1000 naelsterlingi näol tasub end kiiresti ajalehe tellijate arvu suurenemisega. Nii see oligi.

Kujundžikki saabudes avastas Smith, et üks maa-alustest paleedest oli muudetud kivimurruks. Siit võeti materjali uue silla ehitamiseks. Kaevend oli ummistatud vundamendi kamakatega läbisegi tellisetükkide ja kivipuruga.

Smithi pidi peaaegu valdama meeleheide, kui ta nägi seda ürgset kaost. Kas on lootust leida siit tahvlikese kilde, millede pärast ta võttis ette nii pika ja väsitava teekonna?

Kuid talle naeratas õnn. Kui mõned kivikamakad olid suure vaevaga kohalt liigutatud, tuli nähtavale suur savitahvlikese tükk. Ülima ettevaatusega võttis Smith selle prahi seest välja. Isegi põgus ülevaatus näitas, et tema kätte on sattunud väga tähtis dokument. See oli hoiatus kuningatele omavoli ja võimu kuritarvituse eest... «Ohoo,» mõtles Smith, «kes võiks olla selle hirmutava dokumendi koostajaks? Ja mida ta mõtleb sõnadega «seadus» ja «omavoli»?»

Milline aga oli Smithi rõõm, kui ta mõne aja pärast leidis selle tähelepanuväärse tahvlikese teise poole! Mõne päeva pärast ootas teda veelgi suurem õnnestumine. Korraldades uut saaki — tema tööliste poolt leitud tahvlikilde ja puhastades neid prahist, avastas Smith suure tahvli tüki müüdiga veeuputusest. Tema ees oli kümneid ridu uut huvitavat teksti.

Nüüd oli tal peaaegu terve babüloonia legend. Ta oli leidnud just selle, mille pärast võeti ette tema ekspeditsioon.

Möödusid päevad ja igaüks neist tõi uusi leide. Need olid savist raamatud. Sageli tugevasti rikutud, ilma alguse ja lõputa, tähendasid nad teadusele mitte vähem, kui oivalised bareljeefid ja fantastilised tiivulised härjad.

Smith oli esimene Lääne-Euroopa arheoloog, kes siin, kohapeal võis lugeda ja vääriliselt hinnata iga tahvlikest, iga kildu. Mõni-

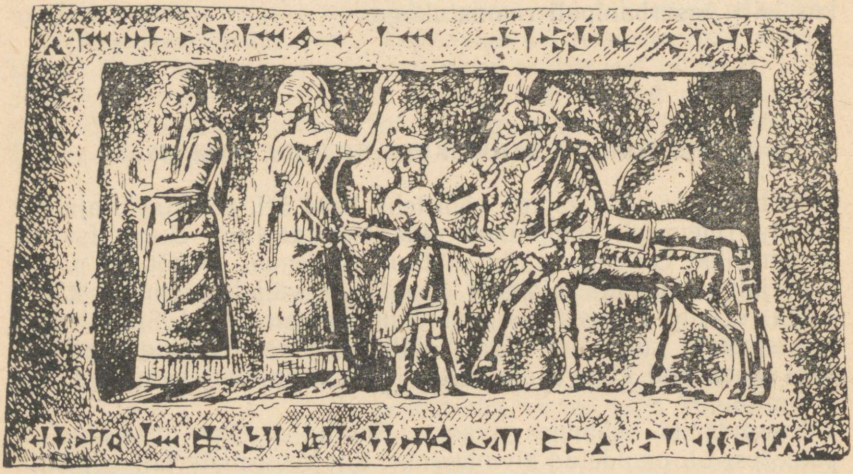

Alistatud toovad andamiks hobuseid. Detail Mustalt obeliskilt.

kord pani ta tükkidest kokku terve dokumendi, tegi kindlaks selle autori, määras ajajärgu.

Endastmõistetavalt telegrafeeris George Smith kohe ajalehele «Daily Telegraph» babüloonia müüdi puuduva osa leidmisest. Ta oli veendunud, et selline haruldane õnnestumine lubab laiendada väljakaevamiste ulatust ja ootas kannatamatusega vastust.

Ajaleht õnnitles Smithi palavalt hiilgava kordamineku puhul, soovis head edu ja teatas, et väljakaevamiste edasine finantseerimine lõpetatakse ... «Daily Telegraph» oli saavutanud oma eesmärgi. Tema tellijate arv tõusis järsult, aga Kujundžiki dokumentide saatus huvitas teda vähe.

Et ette valmistada avalikku arvamist Smithi ootamatuks ärakutsumiseks, kes omas tohutut populaarsust, võtsid leheomanikud abiks sulitriki. Ajalehes avaldatud Smithi telegraafilisse aruandesse leiu kohta pistsid nad fraasi, mida Smith ei olnud kirju-

tanud: «Väljakaevamiste sesoon lõppes.» Tegelikult arheoloogiline sesoon alles algas...

George Smith oli tugevasti masendatud asjade sellisest pöördest. Ta oli olnud tulvil kõige rõõmsamaid lootusi ja jõudis vaevalt alustada. Ja näe, tuleb kõik kõrvale heita ja pöörduda tagasi Inglismaale.

Kuni toimusid ettevalmistused ärasõiduks, kuni hoolikalt pakiti tahvlikesed ja asjad, otsiti transporti, jätkas Smith pingelist tööd Kujundžiki kaevendeis. Ta ei suutnud kuidagi lahkuda kün-

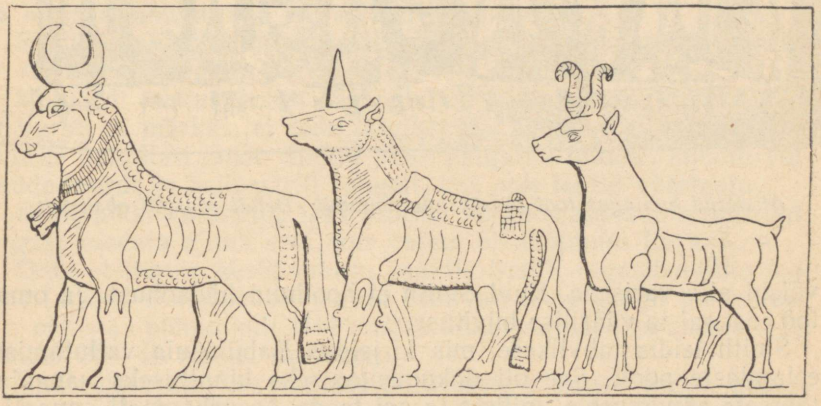

Assüürlastele ändamiks toodud härg, ninasarvik ja antiloop. Detail Mustalt obeliskilt.

kast, mis — ta oli selles veendunud — säilitas endas veel tuhandeid suurepäraseid dokumente. Ja sõna otseses mõttes kaks-kolm päeva enne ärasõitu õnnestus tal leida haruldasim tahvlike — «lehekülg» sumeri-babüloonia sõnaraamatust.

Et mõista selle leiu tähtsust, tuleb öelda, et Assurbanipali — Ninive raamatukogu omaniku ja koostaja — ajal oli sumeri keel juba surnud.

See tahvlike leiti osade kaupa. Leidnud «lehekülje» ühe poole, teisaldas Smith tohutu hulga kive, kaevas läbi terve lademe kivipuru ja prahti ega rahunenud enne, kui leidis selle teise poole. See leid aitas assürioloogidel tundma õppida veel üht muistset keelt — sumeri keelt.

Smith tungis kivimurruks muudetud palee labürintidesse. Murdes vundamendist kivisid, võtsid araablased müüridelt kindla toe ja need ähvardasid iga minut variseda. Hädaohtu suurendasid korratult kuhjunud kivipangad, mis ettevaatamatust puutumisest

Alistatud kuningas toob Assüüriale andamit. Detail Mustalt obeliskilt.

võisid alla variseda. Kuid Smith ei hoolinud hädaohust. Ja oma töö eest sai ta väärilise hüvituse.

Smith leidis tahvlikese, mis kirjeldas Babüloonia vallutamist eelamlaste poolt. See oli dokumentaalseks kinnituseks vanaaja tähtsale sündmusele, millest ta sai teada Assurbanipali annaalidest. Meenutame, et George Smith luges esimesena seda kroonikat. Selles kõneldi, et Babüloonia vallutati eelamlaste poolt 1635 aastat enne Assurbanipali sõjakäiku Eelamisse. Leitud tahvlike kinnitas seda sündmust. Jah, sellise tahvlikese pärast tasus riskida!

Kuid see polnud veel kõik. Tema kollektsioon rikastus kahe fragmendiga Gilgameši eepose kuuendast tahvlikesest. Niimoodi kogunes üha enam materjali sellest legendaarsest rahvakangelasest. Smithi käsutuses oli muistse Mesopotaamia parima kirjandusliku mälestusmärgi tekst juba peaaegu tervikuna.

9. juunil 1873. aastal, pärast kuuajalist tööd Kujundžikis, sõitis George Smith Londonisse.

UUESTI NINIVES

Smithi kollektsioon tekitas nii suurt huvi, et Briti Muuseum, saades selle peremeheks, ei võinud enam jääda kõrvale. Smithile anti summad uueks ekspeditsiooniks Kujundžikki.

Teel Londonist Mosulisse veedetud viis nädalat venisid lõpmata kaua. Kuid kohale saabudes sai Smith teada, et Türgi võimud olid keelanud väljakaevamiste teostamise. Ta suundus viivitamatult Türgi paša juurde.

«Pool teie saagist tuleb anda Türgile.»

«Teil ei ole sellest mingit kasu, aga minu töö kaotab igasuguse mõtte. Savist tahvlike on ju raamat. Mis kasu on üksikuist eraldi lehekülgedest? Selleks ma siia tagasi tulingi, et koguda Londoni muuseumis säilitatavate savist raamatute puuduvaid osi. Kui tahate, ma näitan teile, kus on oivalisi muistseid mälestusmärke ja aitan rõõmuga neid välja tuua maapõuest.»

Ent kui palju Smith ka ei veennud, paša jäi oma nõude juurde: «Kõik tuleb jagada võrdselt, iga leid pooleks.»

Niimoodi lahkus Smith paša juurest midagi saavutamata.

Varsti ta märkas, et teda jälgib paša agent. Ka tema tööliste juurde paigutati nuhk. Smithi poolt palgatud inimesi kutsuti võimude juurde ja neilt päriti rangelt, kas pole leitud väärtasju.

Peale pikki vintsutusi läks Smithil korda saavutada ainult üht: õigust kaevata ainult seal, kus varem oli töötanud Layard.

Oma otsingute keskpunktiks muutis Smith tagasihoidliku toa, kus Layard esmakordselt sattus Ninive raamatukogu jäänustele. Ta otsustas põhjalikult läbi uurida kõik ruumid, mis asusid selle ümber 30—40 meetri raadiuses.

Vaatamata aja ja summade piiratusele kavatses Smith puhastada täielikult kõik toad, saalid, vahekäigud ja koridorid, mis paiknesid tema poolt mõttes joonestatud kahesajameetrilise ringjoone sees.

See oli tohutu töö. Kaevasid ju Smithi eelkäijad harilikult ainult müüride ümbrust, jättes puutumata tohutud mullamassid

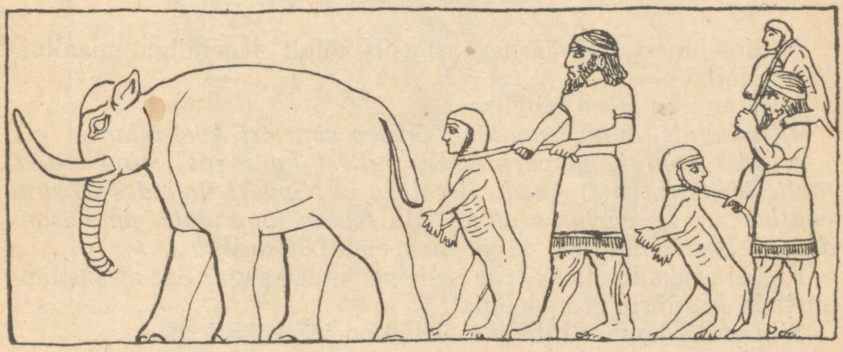

Alistatud toovad andamiks elevandi ja ahve. Detail Mustalt obeliskilt.

ruumide sisemuses. Kaevendist välja võetud mulla puistasid nad muretult varem kaevatud kaevendisse. Smithil tuli maapinnale tõsta palju tuhandeid kuupmeetreid mulda, kive ja kivipuru.

Kuid mitte ainult lihtsalt välja tõsta ja hunnikusse kallata, vaid hoolikalt läbi vaadata iga peotäis mulda, iga kivike, iga tellisekild, et neis hunnikuis ei läheks kaotsi mitte ükski savist raamatute kild.

Kuussada hästi instrueeritud töölist jagati rühmadesse ja paigutati töölõikudele. Ja töö hakkas keema.

Juba oli välja toodud lõpmatu hulk kive ja tõstetud pinnale tuhandeid ja tuhandeid korve pinnasega, aga leide veel ei olnud. Kuid Smith ei kaotanud lootust. Ta teadis, et tahvlikesed on maetud pinnase kõige alumiste kihtide alla.

Kiht kihilt eemaldati tardunud mullakate — ja tuligi nähtavale savist tahvlikestega ülepuistatud põrand. Neid oli sadu, tuhandeid...

Ühe pilguga määras Smith kindlaks iga «raamatu» iseloomu. Ja mida siin kõike polnud! Kokkuvõttes kujutasid need tahvlikesed omapärast entsüklopeediat, muistsete assüürlaste teadmiste kogumikku.

Smith hoiab oma käes tahvlikese kildu ja loeb sellelt:

«Kui ülal taevad veel
polnud saanud nimesid,
ja maapinnal all
polnud nime,
ürgalgne Apsu —
nende isa,
Mummu ja Tiamat,
kõige sünnitajad,
oma vett
üheskoos segasid...»[1]

Milline imestamisväärne sarnasus piibli legendiga maailma loomisest!

Seal aga on teine tahvlike:

«Kuningale, minu isandale, kõneleb sinu ori Avel-Ištar...

...Mis puutub kuuvarjutusse, millest kuningas, minu isand, mulle kirjutas, [siis] Akadi, Borsippa ja Nippuri linnades teostati vaatlusi... Ja varjutus oli... Ma teatan kuningale, oma isandale, sellest, mida ma nägin oma enda silmadega...»

Kas ei saaks kindlaks teha selle varjutuse aega? See aitaks täpsustada Assüüria kronoloogiat.

Siin on ka kolmas tahvlike. Sellel on järgmised read:

---

[1] Apsú, Mummú ja Tiámat — muistsete jumalate nimed.

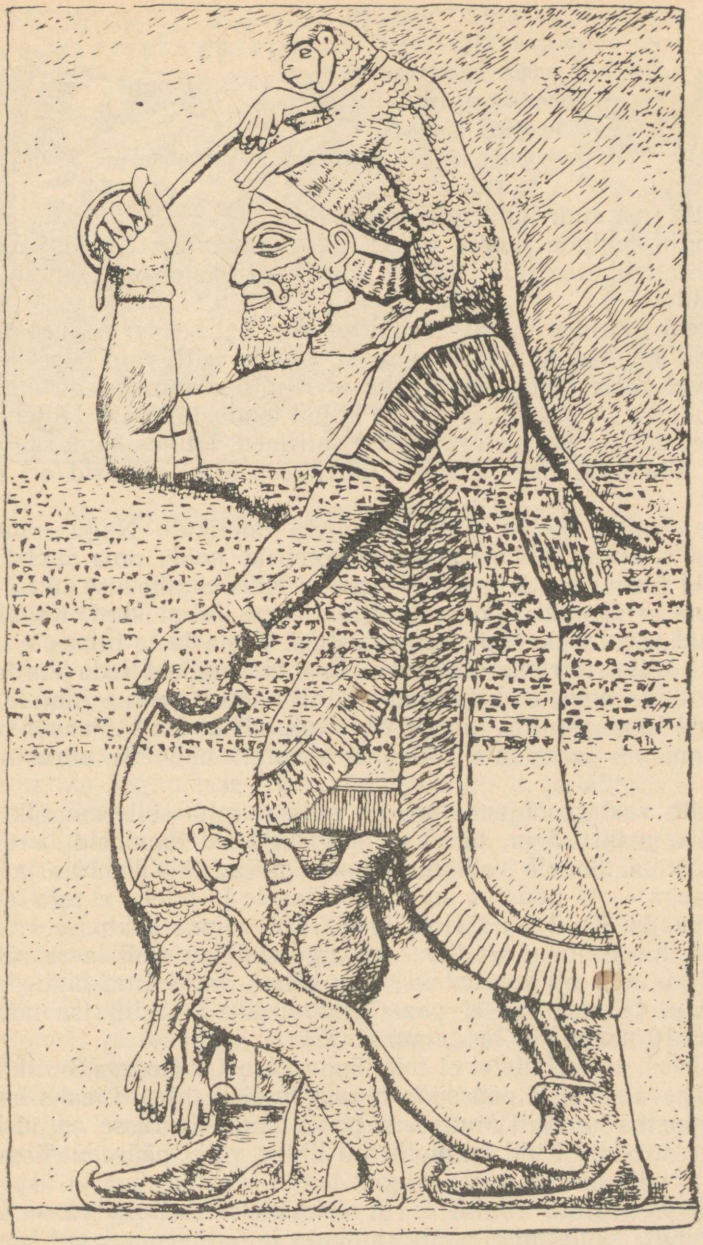

Andamitooja ahvidega. Detail Mustalt obeliskilt.

«... Tüdruku Anadalati,
Saiaradi tütre,
ta müüs, aga Ahhitilli,
naine õukonnast, ostis tema
Dalii käest hinnaga
pool miini hõbedat.» [Umbes 250 grammi. — Autor.]

Mitte just suur hind inimese eest!

Smithi leidude juures esines üks kummaline nähtus: ühe ja sama tahvlikese tükid leidis ta mõnikord üksteisest eraldatud eri ruumidest.

Järele mõeldes ta taipas, milles siin asi seisis. Assurbanipali raamatukogu ei olnud varem seal, kus ta leiti, vaid teisel korrusel. Kui palee põles, siis kukkusid riiulid «raamatutega» ümber, tahvlikesed purunesid ja nende killud lendasid laiali. Hiljem, kui varisesid sisse korrustevahelised vahelaed, langes kogu raamatukogu alla ning ühe ja sama tahvlikese osad sattusid eri tubadesse.

See Smithi oletus kinnitus hiljem täielikult. Nagu nüüd on kindlaks tehtud, oli assüürlastel kombeks hoida oma savist raamatuid ülemistel kordadel, et need ei rikneks niiskuse tõttu.

Kaua ei saanud George Smith kaevata seegi kord. Kohalikud võimud tegid talle kogu aeg takistusi. Tema ja ta inimeste vastu tõsteti kõige totramaid süüdistusi, mis sundisid teda korduvalt katkestama oma tööd. Iseloomulik oli näiteks selline juhtum.

Kord ilmus Smithi juurde ühe Kujundžiki künkal asuva maatüki omanik ja nõudis 250 naelsterlingit haudade purustamise eest.

Smith vastas põhjendatult, et, esiteks, raha selle maatüki eest on juba makstud ja, teiseks, mingisuguseid haudasid ta ei ole purustanud. Sellele vaatamata — et mitte käia kohtuis ja kaotada aega — ta nõustus andma türklasele 10 naela, et aga temast lahti saada. Kuid nõudja oli tõrges. Tuli minna kohtusse.

Juurdlusega tehti kindlaks, et kogu süüdistus oli laest võetud.

Milline aga oli kohtuotsus? See kõlas: Smithil on õigus, mingit raha ta maksma ei pea. Kuid... kuna Smith ise nõustus andma 10 naela, siis las ta annab 12!

Mõistes, et norimistel ei tule lõppu, otsustas George Smith lõpetada kaevamised ja pöörduda tagasi Inglismaale. Lisaks hakkasid lõppema ka Briti Muuseumi poolt tema käsutusse antud kasinad ressursid. Kuid polnudki nii lihtne välja pääseda Mosulist. Paša nõudis endale poole kõigist leitud tahvlikestest ja asjadest. Kõhklemata andis Smith Türgi võimudele imeilusa vaasi, terve rea oivalisi skulptuure, suure raidkuju ja palju muud, ent keeldus kategooriliselt jagamast nendega tahvlikesi.

Alistatud kannavad andamit. Detail Mustalt obeliskilt.

Peaaegu kuu aega ei lastud Smithi Mosulist välja, kuni lõpuks Konstantinoopolist tuli luba tema poolt leitud muististe väljaveoks. Veelgi enam, talle lubati kaevata veel kuue nädala jooksul. Kuid Smith ei saanud seda kasutada: raha oli otsas.

Smithi teise ekspeditsiooni tulemused olid suurepärased. Lühikese aja jooksul — vähem kui kahe kuuga — kogus ta kõige rikkalikuma savitahvlikeste kollektsiooni. Kogus selle vaatamata lakkamatule segamisele Türgi võimude poolt ja äärmiselt ebasoodsaile ilmastikutingimustele. Sellel lõunamaal, kus ei tunta talve, möllasid sellel aastal tuisud ja lumetormid. Küngaste nõlvad kattusid jääkoorikuga ja Smithi töölised kannatasid kõvasti külma käes.

Suure tähtsuse omavad Smithi poolt leitud katked Assüüria ja Babüloonia sünkroonilisest ajaloost. Neis jutustatakse aasta aastalt tähtsamatest sündmustest nende kahe rahva elus. Muistne kroonik kõrvutab need sündmused (sünkronism tähendab tegevuse üheaegsust) ja see võimaldas assürioloogidel täpsustada paljusid ajaloolisi daatumeid.

Kiilkirja arengu tundmaõppimise seisukohalt on väga väärtuslik tahvlike peamiste Assüüria ja Babüloonia linnade ideogrammide seletustega (ideogramm — tingmärk, mis tähistab tervet sõna).

Asi on selles, et Assüürias ja Babüloonias maade, jõgede ja linnade nimetusi ning kuningate nimesid ei loetud nii, nagu neid kirjutati. Näiteks Babüloni linn kõlas nagu «Babili», kirjutati

aga «Babdingirraki». Eufrati jõgi on assüüria keeles «Puratu», kirjutatakse aga «Udkibnunki». Kõneldi «Nippur» (linn Babüloni lähedal) aga kirjutati «Anenlilki». Nagu võib näha, pole sõna hääldamise ja märkimise vahel midagi ühist.

See seletub järgmiselt.

Kui babüloonlased võtsid sumerlastelt üle kiilkirja, hakkasid nad maade, jõgede ja linnade nimetusi kirjutama sumeri keeles, hääldasid neid aga oma, s. o. babüloonia keeles. See on niisama hea, kui sakslane kirjutaks «Leningrad», aga loeks «Leninstadt». Sõna «Babili», samuti nagu sõna «Babdingirraki» tähendab eesti keeles «Jumala väravad».

Smithi huvitavamate leidude hulka kuulub legend Akadi kuningas Sargonist, mis meenutab legendi Rooma rajajast Romulusest ja Pärsia riigi rajajast Kürosest. Siin jutustatakse, kuidas Sargoni ema pärast mehe surma paneb poisikese tõrvatud pillirookorvi ja heidab jõkke. Veekandja Akki õngitseb poisikese veest välja, kasvatab ta üles ja teeb temast aedniku. Nooresse Sargonisse armus jumalanna Ištar. Jumalanna varustab teda tohutu võimuga ja usaldab talle suure Akadi riigi.

Sargon, nagu me juba teame, on ajalooline isiksus. Ta valitses XXIV sajandil enne meie ajaarvamist. Tema riik ulatus Vahemerest Zagrose mägedeni, Pärsia lahest Väike-Aasiani. Legendi tekkimine näitab, et see Akadi valitseja etendas suurt osa muistse Mesopotaamia elus ja rahvapärimus säilitas tast mälestuse paljude sajandite jooksul.

Me mainisime kolme tahvlikest Smithi kollektsioonist. Kuid ta kogus ju ligi k o l m t u h a t saviraamatut kõige mitmekesisema sisuga. Paljudest neist jutustatakse järgmistes peatükkides.

GEORGE SMITHI SURM

Raamatul, milles Smith kirjeldas oma ekspeditsiooni, oli harukordne menu. Lühikese aja jooksul anti see välja seitsmes trükis.

Tema pealekäimisel organiseeriti kolmas ekspeditsioon Kujundžikki. See osutus Smithile viimseks...

Lähis-Idas möllas tollal koolera. Kuid hädaoht ei peatanud Smithi, kes otsustas iga hinna eest tuua olematusest päevavalgele kogu Assurbanipali raamatukogu. Ta langeski epideemia ohvriks. 19. augustil 1876. aastal suri George Smith kaugel võõrsil, kui ta polnud veel 36 aastanegi.

Smithi lühikeste, nappide fraasidega päevik jutustab viimase ekspeditsiooni uskumatutest raskustest. Siin on tema surmaeelne märkus, kirjutatud nõrkeva käega:

«Halb. Oleks arst, võiks veel paraneda, kuid ei sõitnud — kahtlane; kui lõpp, siis hüvasti... Ma töötasin tervenisti oma teaduse heaks... Minu kollektsioonis leidub rikkalik tööpõld uurimiseks. Ma kavatsesin läbi töötada ise, kuid nüüd soovin, et juurdepääs kõigile minu muististele ja märkustele oleks avatud kõigile uurijaile. Ma täitsin oma kohust jõudu mööda...»

George Smithi töö — selle loomupäraselt andeka inimese töö, kes suutis kapitalistliku orjuse rasketes tingimustes tõusta graveerimispingilt teaduse kõrgustele, — jättis kustumatu jälje assürioloogiasse. Tal õnnestus leida, läbi lugeda ja uurida rida suurepäraseid muistseid müüte ja legende, ajaloolisi mälestusmärke, teaduslikke, juriidilisi ja majanduslikke dokumente. Ja maailma vanim savist raamatute biblioteek hakkas elama teist elu: pärast kakskümmend viis sajandit kestnud und muutus ta maailma teaduse pärisosaks.

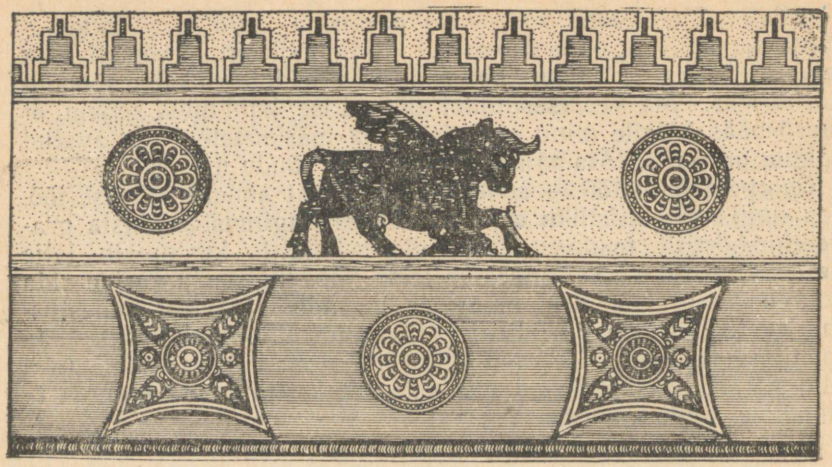

KUUES PEATÜKK

KUIDAS VALMISTATI SAVIST RAAMATUID

KIILKIRJA TEKKIMINE

Miks kirjutati muistses Mesopotaamias savile? Miks olid raamatud savist ja mitte paberist, nagu meil?

Väga lihtsal põhjusel: peale savi polnud Mesopotaamias teist materjali, mis oleks kõlvanud kirjutamiseks.

Egiptuses kirjutati papüürusele, mida tehti Niiluse kaldail rikkalikult kasvavast erilisest pilliroost. Hiinas kirjutati bambusele, teisest sajandist enne meie ajaarvamist alates aga riisipaberile mida hiinlased õppisid valmistama esimestena. Roomas kirjutati pärgamendile, papüürusele ja peamiselt vahaga kaetud tahvlikestele ... Kõike seda Mesopotaamias ei olnud.

Savi seevastu on Mesopotaamias oivaline. Ja mida kõike tast muiste ei valmistatud! Luksuslikke paleesid ja viletsaid osmikuid, massiivseid viljahoidlaid ja peenimaid ornamenteeritud vaase, veinivaate ja laste mänguasju. Temast osati valmistada isegi sirpe luust, kivist või metallist teraga. Mäletamatuil aegadel hakati savist valmistama ka raamatuid — savitahvlikesi. Materjal oli alati igasugusel hulgal käepärast.

Võeti tükk savi ja sõtkuti see hästi läbi, et saada tihe, sitke tainas. Sellele anti ükskõik milline kuju, enamasti nelinurkse plaadikese kuju, mille pikkus ületas harilikult poolteist kuni kaks korda laiuse. Kui savi veidi tahenes, oli «paber» valmis. Jäi üle ainult kanda sellele vajalik tekst.

Pilliroopulgake asendas suurepäraselt meie kirjutusvahendeid. Kõige mugavam oli anda sellele läbilõikes kolmnurga kuju: ▼ Siis saadi selged märgid ja «pliiats» ei pöörelnud, oli püsiv.

Katsuge sellise pulgakesega kirjutada savile — kõik jooned tulevad teil ülalt kergelt paisutatuna. See on arusaadav. Me ei kirjuta ka paberile kunagi täiesti ühtlaste joontega. Vaadake ükskõik millist kirjutatud teksti ja te eraldate kergesti paisutusi sule ebaühtlasest surumisest. Veelgi märgatavamad on need paisutused savil. Märki tegema hakates surus kirjutaja tahtmatult esimesel hetkel tugevamini ja savile tuli kolmnurga jäljend — kiil.

Nii tekkis kiilkiri. See oli tingitud materjali iseloomust, mida kasutasid muistse Mesopotaamia elanikud.

Märkide kiilutaoline kuju säilis ka siis, kui kirjutati kivile, pronksile, hõbedale ja teistele kõvadele materjalidele. See kuju sai seaduspäraseks, muutus üldtarvitatavaks.

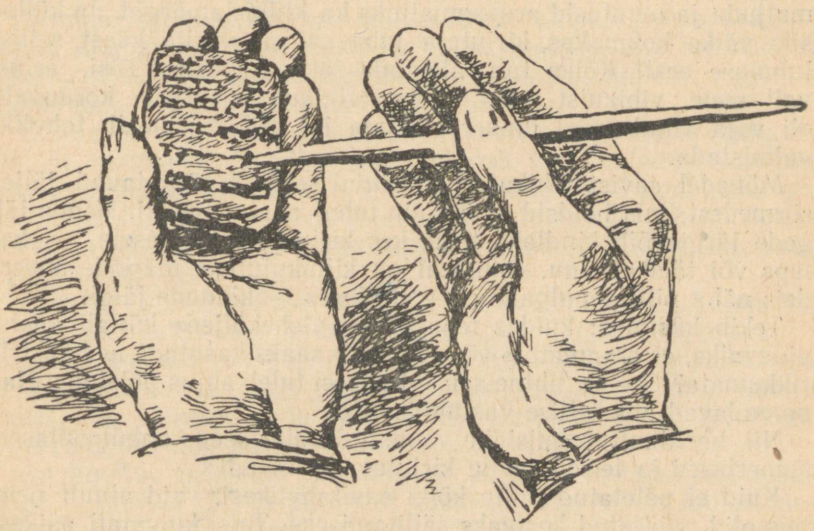

Nii kirjutati savitahvlikestele.

Õppida kiilkirja lugema ja kirjutama oli väga raske. Seda kunsti valdasid vaid vähesed. Templite juures olid erilised koolid, kus valmistati ette kirjutajaid. Arheoloogidel õnnestus välja kaevata mõned kooliruumid ja leida isegi hulga õpilaste «vihikuid» (mõistagi savist) õigekirjavigadega ja õpetajate parandustega . . .

Õppus templikoolis algas kõige lihtsamast: väikesele kirjutajale õpetati, kuidas valmistada savikamakast savitahvlike. Seejärel oli seda vaja lineerida, et read tuleksid sirged. Seda tehti üpris lihtsalt — peene nöörikese abil. Tarvitses nööri vaid pingutatuna suruda pehmele savile ja joon tuli kõrvalekaldumatult sirge. Siis pidi õpilane tegema ridade kaupa üksikuid märke — vertikaalseid, horisontaalseid, viltuseid. Kui ta pärast kauaaegseid harjutusi oskas neid juba vajutada kiiresti, ilusasti ja täpselt, õpetati teda kiilude ühendeist moodustama silpe, sõnu, arve ja terveid lauseid.

Väikest tahvlikest hoidis õpilane vasakus käes, suure aga asetas erilisele alusele. Kirjutanud täis ühe külje, keeras ta tahvlikese ringi ja kirjutas teisele küljele. See ei õnnestunud kõigil kohe. Oli vaja teatud vilumust savist vihiku käsitsemisel. Juhtus, et õpilane tahvlikest pöörates kergelt muljus savi. Seejuures said muljuda ja muutusid arusaamatuiks ka kiilkirjamärgid. Ja küllap siis väike kohmakas kirjutaja juba sai preestrite käest sellise juhmuse eest! Kõike tuli alustada otsast peale. Tõsi, erinevalt meie vihikuist võis savist vihikut kasutada korduvalt: oli vaja ainult savi ümber sõtkuda ja sellest uuesti tahvlike valmistada.

Mõnedel savist vihikutel on tänini selgestimärgatavad jäljed sõrmedest, mis hoidsid neid kolm tuhat aastat tagasi. Nende jälgede järgi võib kindlaks teha, kes kirjutas tahvlikesele — kas laps või täiskasvanu. Siin-seal on kiilukujuliste märkide süvendeis näha pilliroopulgakese — «krihvli» — kiudude jälgi.

Tekib küsimus: kuidas teha savist «leheküljed» küllalt vastupidavaiks, et «raamatut» või «vihikut» saaks kasutada nende kirja rikkumata? See on lihtne asi: tahvlikesi tuleb ahjus põletada. Nad omandavad siis tellise vastupidavuse.

Nii harilikult toimisidki vanasti assüürlased, babüloonlased, sumerlased ja teised savile kirjutavad rahvad.

Kuid ei põletatud mitte kõiki savitahvlikesi, vaid ainult neid, mis olid määratud kestvaks säilitamiseks. Teisi kuivatati päikese käes.

Arheoloogid leidsid tuhandeid põletamata savitahvlikesi. Et neid säilitada, otsustati põletada neid tahvlikesi nüüd. Katse

Kirjutajate koolis.

õnnestus vaatamata sellele, et tahvlikeste valmistamise ja põletamise vahel oli möödunud aastatuhandeid.

Grandioosne tulekahi, mis möllas Assurbanipali palees, ei hävitanud raamatukogu. Varisesid sisse vahelaed, põlesid ära riiulid, aga «raamatud» jäid terveks. Möödusid aastatuhanded, aga me loeme neid, nagu oleksid nad kirjutatud eile.

Ent savist raamatuil ja vihikuil oli suuri puudusi: nad olid rasked ja kohmakad. Igaüks teist mahutab kooli minnes kergesti oma ranitsasse kõik oma õpikud ja vihikud. Kui aga kirjutada kõik need ümber savitahvlikestele, siis ei õnnestuks ühelgi õpilasel tõsta sellist lasu. Et toimetada raamatud kooli, tuleks vedada neid vankril ...

Esimese klassi õpilase aabits, milles on umbes viiskümmend lehekülge, kaaluks savile kirjutatuna ligikaudu 50 kilogrammi.

Tollal ei olnud sellel erilist tähtsust. Kooliõpilased õpikuid koju ei kandnud, kuna kogu õppus toimus kirjutajate kooli seinte vahel, kus väikesed kirjutajad viibisid varahommikust hilisööni. Savi rahuldas neid kirjutamismaterjalina täielikult.

On huvitav märkida, et esialgselt kirjutati vertikaalsete ridadega — ülevalt alla ja paremalt vasakule, aga hiljem hakati kirjutama nii, nagu kirjutame meie — horisontaalsete ridadega vasakult paremale. Kuidas see toimus, on kerge mõista.

Proovige kirjutada tindiga, jäljendades assüüria kirjutajat — vertikaalsete ridadega paremalt vasakule. Teil tuleb hoida pare-

mat kätt kogu aeg õhus, sest muidu te ajate käega laiali varemkirjutatud read. See on väga ebamugav, käsi väsib ruttu. Muistsed kirjutajad leidsid olukorrast väljapääsu: nad keerasid tahvlikest 90 kraadi võrra vastu kellaosuti liikumissuunda. Siis muutusid vertikaalsed read horisontaalseiks ja kirjutada tuli vasakult paremale. Tõsi küll, kõik märgid tulid lamavaina, kuid lugemisel pöörati tahvlikest uuesti 90 kraadi võrra vastupidises suunas ja loeti vertikaalseid ridu paremalt vasakule.

Möödusid aastad, kiri lihtsustus, märkide lamav kuju muutus seaduspäraseks. Nüüd juba mitte ainult ei kirjutatud horisontaalselt vasakult paremale, vaid ka loeti samuti.

SÕNARAAMATUD JA ÕPIKUD

Ent pöördume tagasi kirjutajate kooli ja vaatame vanemate klasside õpilaste vihikuid. Me näeme, kui palju aega nad pühendasid grammatilistele harjutustele. Juba siis mõisteti, et pole võimalik saada täiesti kirjaoskajaks inimeseks tundmata emakeele grammatikat. Õppijate kasutada olid kõikvõimalikud sõnaraamatud, märkide nimestikud, sünonüümide loetelud ja nii edasi. Tuleb märkida, et kirjutajate koolides õpetati mitte ainult assüüria keelt, vaid ka sumeri keelt, mis tol ajal oli juba surnud keeleks. Asi oli selles, et tohutu hulk kirjanduslikke mälestusmärke oli kirjutatud sumeri keeles ja seda tundmata oli kirjutajal võimatu toime tulla. Kõik need õppevahendid osutasid teeneid ka meie arheoloogidele. Nad õppisid nende abil, nagu kunagi õppisid kirjutajate koolide kasvandikud.

Assüüria-babüloonia koolide sõnaraamatuist ja õpikuist tasub kõnelda üksikasjalikumalt.

Esimesed kiilkirjaõpikud koostati juba ammu enne kuulsa Babüloonia kuninga-seaduseandja Hammurapi ajajärku, kes elas, nagu me juba teame, XVIII sajandil enne meie ajaarvamist. Paljud neist õpikuist elasid ilma olulisemate muudatusteta kuni Assurbanipali aegadeni, kes valitses üksteist sajandit hiljem!

Põlvest põlve kirjutati ümber vanu sõnaraamatuid ja õpikuid ning hulk nende koopiaid saadi sellestsamast Ninive raamatukogust.

See fakt on tõenduseks keele, tema sõnavara põhifondi ja grammatilise ehituse erakordsest püsivusest.

Sajandite vältel rikastus assüüria-babüloonia keel uute sõnadega, tema koosseisust langesid välja vananenud sõnad, teised aga muutsid oma tähendust.

Kuid assüüria-babüloonia keele sõnavara põhifond, samuti aga ka tema grammatiline ehitus säilisid peajoontes sadade ja tuhan-

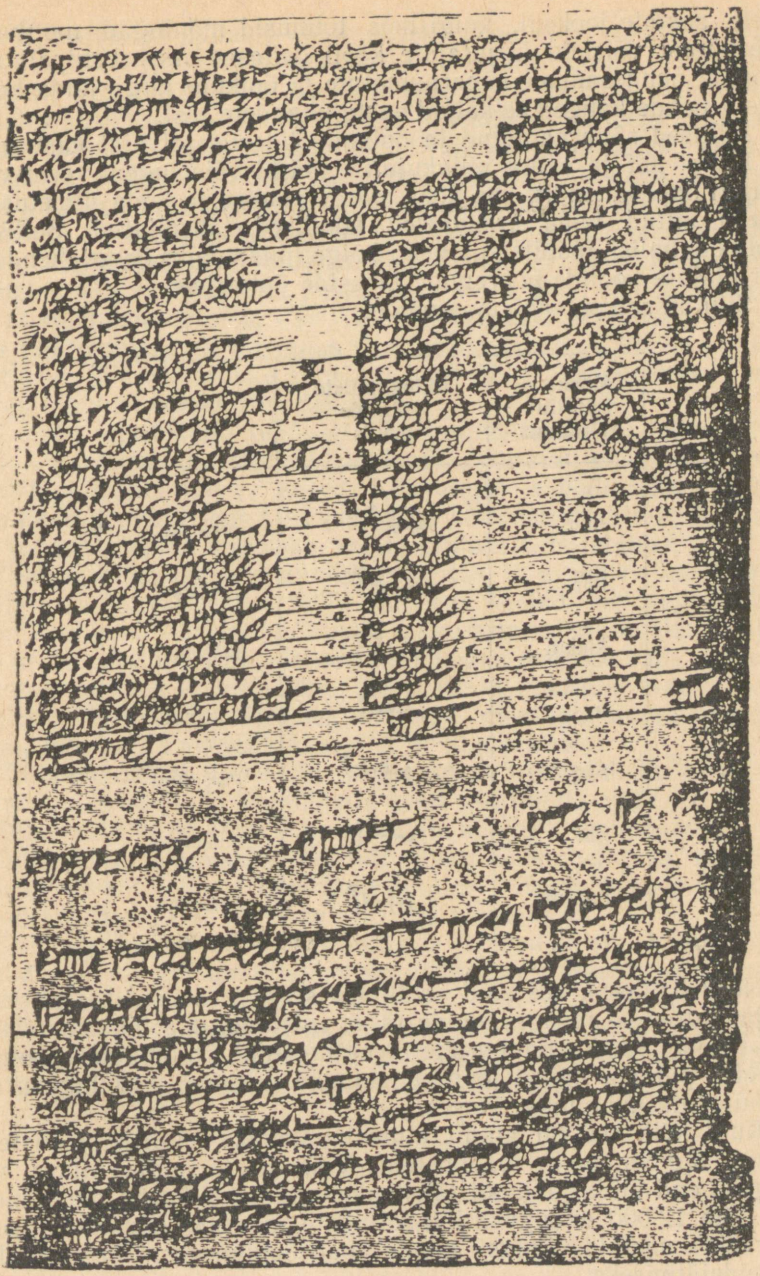

Sumeri-babüloonia sõnastik.

dete aastate jooksul, kuigi neis toimusid mõningad muutused. Seepärast võisidki kirjutajate kooli õpilased Assurbanipali ajal õppida nendesamade sõnaraamatute ja õpikute järgi, mida kasutasid nende kauged eelkäijad aastatuhandete eest.

Millised sõnaraamatud ja õpikud olid siis tol ajal kasutusel? Kuna üht ja sama kiilukujulist märki võis lugeda erinevalt, vajati õppevahendit, kus koos märgi joonise ja tema nimetusega oleks antud tema erisugused kõlalised tähendused. Selliseid kolmetulbalisi «aabitsaid» peeti kõige lihtsamaiks õppevahendeiks kirjutajate koolide nooremate klasside õpilastele.

Siin on sellise «aabitsa» näide:

Märkide kõlaline tähendus	Kiilukujuliste märkide joonis	Märkide nimetus
mur	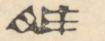	kikkinu
har	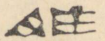	kikkinu
kikkin	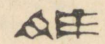	kikkinu
u		mušennu
bag		mušennu
rak		mušennu
mušen		mušennu

Need õpilased, kes said «aabitsa» selgeks, asusid keerulisema asja juurde — ideogrammide (s. o. märkide, mis tähistavad terveid sõnu) tundmaõppimisele. Seejuures pidi õpilane mitte ainult meeles pidama märgi joonise, vaid ka oskama seda lugeda nii babüloonia kui sumeri keeles.

Kuid kõik see oli ainult ettevalmistavaks astmeks tõelistele, palju sügavamatele teadmistele. Võis ju kirjutaja ainult siis lugeda end kiilkirjakunsti täielikuks valdajaks, kui ta pidas meeles üle 12 000 erisuguse kiilukujuliste märkide kombinatsiooni! Terveid aastaid kulus nende päheõppimiseks, tuupimiseks, meeldejätmiseks.

Kirjutajate ja õpilaste abistamiseks koostati arvukalt käsiraamatuid. Ühtedes anti sünonüümide ulatuslik loetelu, kuna ühesuguste sõnade sagedat kordamist loeti halva stiili tunnuseks. Teistes käsiraamatutes olid valmis juriidilised vormelid. Näiteks: «Kui ta annab raha tagasi, võib ta minna oma koju», «Kui ta annab raha tagasi, võib ta võtta oma põllu» ja nii edasi. Kolmandad sisaldasid kiilutaoliste märkide loetelusid, mis olid vajalikud loomade, taimede, metalltoodete ja majapidamisriistade tähistamiseks. Neljandad olid täidetud vanasõnade ja kõnekäändudega, näiteks: «Ta susiseb sinu peale nagu vana ahi», «Võõras linnas on ka sulane peremees», «Sa läksid ja haarasid vaenlase põllu, ja siis tuli vaenlane ja omandas sinu põllu». Erilised käsiraamatud loetlesid kõikvõimalikke sugulasi kuni kõige kaugemateni, mis omas tähtsust vara pärandamisel.

Tohutu väärtusega teadusele on mitmesugustes kohtades leitud sõnaraamatud: sumeri-babüloonia, kassiidi-babüloonia, sumeri-babüloonia-hati ja teised. Käänamise ja pööramise tabelid, mis toodi päevavalgele Mesopotaamia küngastest, aitasid teadlastel tundma õppida muistsete keelte grammatilist ehitust.

Tohutu hulga tekstide analüüs selgitas, et assüüria-babüloonia keelele avaldasid teatud mõju rahvaste keeled, kelledega babüloonlased ja assüürlased puutusid kokku oma sajanditepikkuse ajaloo kestel. Assüüria-babüloonia keel kogus endasse sadu sumeri, amorea, aramea ja teisi sõnu. Kuid see ei muutnud teda teiseks keeleks. Vastupidi, lülitades endasse mõninga hulga võõraid sõnu, muutus ta veelgi rikkamaks ja tugevamaks.

Viissada aastat valitsesid Babüloonias kassiidid, kuid neil ei õnnestunud hävitada babüloonia keelt või muuta seda.

Teine koht keele järel oli kirjutajate koolides matemaatikal.

Õpilaste abistamiseks koostati korrutamistabelid ja ruutude tabelid arvudele ühest kuni kuuekümneni. Suurte arvude käsitlemisel kasutasid nad spetsiaalseid käsiraamatuid.

Koolides õpetati ka joonistamist ja joonestamist. Õpilane pidi oskama mõõta põllu pindala, visandada hoone plaani, joonestada kanali skeemi.

Lõpetanud kooli, said tema kasvandikud elukutselisteks kirjutajateks. Nende käed kirjutasidki need tuhanded ja tuhanded «raamatud», milledest koosnes Ninive raamatukogu.

See polnud esimeste kättejuhtuvate raamatute juhuslik kogu. Ei, see raamatukogu kasvas rea aastate jooksul, tekkis püsivalt ja plaanikindlalt tema omaniku — kuningas Assurbanipali — juhendite järgi. Selles suhtes ei toiminud Assüüria valitseja nii, nagu Ptolemaiosed (hellenismi ajastu Egiptuse kuningad), kes lihtsalt riisusid muistseid arhiive.

Arhailine mesopotaamia raidkiri.

Assurbanipali laialdase riigi kõigisse kohtadesse saadeti kirjutajad, kelledele kuningas tegi ülesandeks valmistada koopiaid vanadest raamatutest, mida säilitati mitmesugustes templites ja paleedes. Selles tähtsas ürituses oli lubamatu kõige pisemgi hooletus. Kirjutaja oli kohustatud hoolikalt, märk märgi järel ümber kirjutama raamatu teksti, ja mitte ainult ümber kirjutama, vaid ka võrdlema originaaliga. Seepärast leidub väga paljudel tahvlikestel pealiskiri: «kima labirišu šatirma bari», mis eesti keeles tähendab: «vanast algupärandist maha kirjutatud, pärast aga võrreldud».

Mõnikord juhtusid ette täiesti arusaamatud ja mõistmatud märgid ja sõnad. Mõnedel tahvlikestel olid märgid kirjutatud üksteise peale. Sellistel juhtudel kasutas kirjutaja suurendusklaasi. Üks selline kaksikkumer, kujult läätse meenutav klaas leiti väljakaevamistel. Mõnikord ei aidanud ka luup. Siis pöördus kirjutaja õpetatud preestrite poole. Kuid ka need ei osanud mõnikord lugeda mõningaid kohti. Mis siis teha? Kirjutada umbes?

Seda poleks teinud ükski kirjutaja, et mitte tõmmata endale Assüüria valitseja raevu. Sellistel juhtumeil eelistas ümberkirjutaja teha märkuse: «kulunud», «hävinud», «ei tea».

Ümberkirjutamine ei olnud mehaaniline, mõttetu — see oli mõtestatud. Seda tunnistab kas või seegi fakt, et kopeerides väga vanade kirjamärkidega kirjutatud vanu tekste, asendas kirjutaja need kaasaegsete arusaadavamate märkidega. Mõnikord usaldati kirjutajale ka vastutusrikkam ülesanne — anda lühike kokkuvõte mingist mahukast raamatust. Teinekord pidi ta tegema väljavõtteid, s. o. kirjutama maha ainult mõningad tahvlikese huvitavamad või tähtsamad kohad.

Niimoodi komplekteeriti võrdlemisi lühikese ajaga esmakordselt

maailmas raamatukogu, mis sisaldas kümneid tuhandeid «raamatuid» kõigi tol ajal tuntud teadusharude kohta. Ja nagu igas heas raamatukogus oli siin mitte üks, vaid kaks, kolm ja rohkem eksemplari kõige minevamaid «raamatuid». Koopiad aitasidki paljudel juhtudel taastada mõnede tugevasti riknenud tahvlikeste täielikku teksti.

TEMPLID, KÖITED, PÄISTIITLID, KATALOOGID

Raamatukogu pidas kalliks oma «raamatufondi», mis oli kogutud sellise vaevaga. Kõigil savitahvlikestel oli raamatukogu tempel: «Ekal Assurbanapla, šar kiššati, šar mat Assur» — «Assurbanipali, maailma kuninga, Assüüria kuninga, palee.» See nägi välja nii:

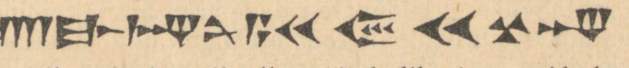

Kuidas siis orienteeruti selle savitahvlikeste massi hulgas? Meie raamatud on brošeeritud, köidetud ja on võimatu segamini ajada eri raamatute lehekülgi — välja anda lugejale ühe romaani algust ja teise lõppu. Assüürias oli see täiesti võimalik: savist «lehekülgi» ei saa ühendada, kinnitada üksteise külge. Kuid assüürlased leidsid lahenduse. Puukastikesed asendasid neil meie köiteid.

Praegu võtab raamatukoguhoidja vaevata raamatu riiulilt ja ulatab selle lugejale. Assurbanipali raamatukogus polnud «raamatu» andmine nii lihtne. Katsuge tõsta tellistega täidetud kasti!

Aga kui keegi juhuslikult olekski ajanud tahvlikesed segamini, vahetanud ära eri «raamatute» «leheküljed» — sellest poleks olnud häda. Üsna kerge oleks olnud paigutada «leheküljed» üksteise juurde ja taastada hajutatud «raamat». Iga tahvlikese allääres asetses raamatu nimetus ja kõrval — savilehe number.

Muide, autoril polnud vaja murda pead raamatu nimetuse üle. See saadi automaatselt teose esimestest sõnadest. Nii näiteks on igal maailma loomise müüdi seitsmest tahvlikesest päistiitel: «Enuma eliš» — «Kui ülal». Need ongi esimesed sõnad, millega algab vana-babüloonia müüt maailma loomisest. Esimesel tahvlikesel seisab «Enuma eliš 1», teisel «Enuma eliš 2» ja nii edasi.

Kui selline kord oleks säilinud meie päevini, siis selle raamatu nimeks, mida te praegu loete, poleks mitte «Savist raamatud», vaid «Leningradis, Petrogradi poolel».

Assüüria kirjutajail oli veel üks võte, mis kergendas savist raamatute kasutamist. Iga tahvlikese viimane rida kordus järgmise algul. Nii näiteks lõpeb lausumiste raamatus neljas tahvlike reaga «õel needus langes inimesele nagu deemon». Sama reaga algab viies tahvlike.

Ei saa olla tõelist raamatukogu ilma kataloogita. Kuidas teada saada, kus asub vajalik raamat, millises toas, millises kapis, millisel riiulil? Ei saa ju ühe raamatu otsinguil läbi sorida tuhandeid ja tuhandeid raamatuid! Kui on olemas kataloog, võib otsekohe leida iga raamatu: tarvitseb vaid kataloogist välja võtta vajalik kaardike ja vaadata šifrit.

Meie ees on raamatukogu raamat šifriga L. XXV $\frac{3}{18}$. See tähendab, et raamat kuulub lastekirjanduse liiki, asetseb kahekümne viiendas kapis kolmandal riiulil ja seisab kaheksateistkümnendana vasakult.

Ninive raamatukogus olid samuti kataloogid. Mõistagi ei sarnanenud nad meie omadega, kuid täitsid neidsamu funktsioone — aitasid leida vajalikku raamatut ja rahuldasid täielikult assüüria raamatukoguhoidjaid. Nende kataloogide iseloomulikuks iseärasuseks oli igal tahvlikesel leiduvate ridade arvu äranäitamine.

«Raamatud» Assurbanipali raamatukogus olid jaotatud olenevalt nende sisust teadusharude järgi osakondadesse. Igale riiulile kinnitati väikese sõrme suurune savietikett teadusharu nimetusega, kuhu kuulus antud raamatute grupp. See sarnaneb väga meie raamatukogudes kappidele kinnitatud pealkirjadega: «Ajalugu», «Arstiteadus», «Matemaatika».

RAAMATUKOGU ARHIIVOSAKOND

Ninive raamatukogu oli samal ajal ka arhiiviks. Siin koguti, magasineeriti ja säilitati hoolega kõige erinevamaid dokumente: lepinguid, seadusi, kirju, ametnike ettekandeid, valitsuse korraldusi, kokkuvõtteid sõjategevusest, andmeid laekuvate andamite kohta, iga liiki palveid, kaebusi ja nii edasi. Samas asusid ka kuninga majapidamisse puutuvad arvepidamise raamatud, aruanded hoonete ja kanalite ehitamise kohta, astronoomide teadaanded taevakehade liikumisest ja palju muud.

Pitsatiga kinnitatud äridokument (pitser on keskel).

Seega olid olemas mitte ainult savist raamatud ja savist vihikud, vaid ka savist kirjad, savist dokumendid, savist lepingud.

Savist kirjad paigutati harilikult ka savist ümbrikusse. Kirja väljavõtmiseks oli vaja purustada ümbrik. Kirjutati sageli ja igasugusel põhjusel. Kirjutasid ametnikud ja sõjamehed, saadikud ja provintside valitsejad. Kirjad adresseeriti kuningale ja tema emale, pojale ja tütrele, suurtele ülikatele ja tähtsatele õukondlastele. Kirja-

dest, mida saatis Assurbanipal, tehti ärakirjad. Neid säilitati raamatukogu arhiivosakonnas. Ärakirjadele märgiti kiirkulleri nimi, kellega kiri ära saadeti.

Mitmesuguste väärtuste — karja, relvade, vilja, nahkade, veini, riiete — saatmisel lisati neile savist saatelehed. Neis näidati ära kauba nimetus, hulk, kvaliteet ja hind. Mõnedele kaupadele kinnitati külge savist lipik — ja ka nende jaoks leidus koht kuninglikus arhiivis. Lipikutega kaelas saadeti teele orje. Lipikule oli märgitud nende ja omanike nimed.

Me juba teame Ninives väljakaevatud rohkearvulistest alabasterbareljeefidest. Me teame ka seda, et kujutiste juures olid harilikult selgitavad raidkirjad. Assurbanipali raamatukogus on leitud nende raidkirjade savist mustendeid. On arusaadav, miks olid vajalikud need mustendid. Need olid eeskujuks kiviraidurile, kes raius teksti alabasterplaatidele. Selliseid mustendeid koostati ka iga liiki muude raidkirjade tarvis, mis tehti tiivulistele härgadele ja lõvidele, kuninga paraadvankreile, jumalate kujudele, kivi-obeliskidele.

RAAMATUTRÜKKIMISE ALGED

Kui meil on vaja mõnest tekstist mitu eksemplari, siis ei hakka me seda ümber kirjutama käsitsi. Me kasutame kirjutusmasinat ja saame korraga kolm-neli ärakirja. Kui meil on vaja mitte kolm-neli, vaid neli-viiskümmend ärakirja, siis pole juba mõtet kirjutada masinal. Seda on lihtsam teha rotaatoril või hüalograafil. Kui meil on aga vaja saada sadu või tuhandeid äratõmbeid, võtame me abiks trükimasina. Trükikoda trükib kiiresti ja kergesti igasuguse hulga eksemplare.

Kuidas aga toimisid assüürlased neil juhtumeil, kui neil oli vaja ühest ja samast tekstist suurel hulgal ärakirju? Mida nad tegid, kui näiteks oli vaja kiiresti laiali saata kuninga määrus oma laialdase riigi kõigisse osadesse? Kas tõesti iga eksemplar kirjutati ümber käsitsi?

Ei kirjutatud. Ka neil oli olemas «raamatutrükkimine». Muidugi ei sarnanenud see meie trükkimisviisiga kirjutusmasinal, rotaatoril või trükipressil. Sellele vaatamata oli see raamatutrükkimine selle sõna otseses mõttes, s. o. tekstide mehaaniline paljundamine suures eksemplaride arvus.

Et mõista, kuidas võiks trükkida pehmele savile, tuleb meenutada meie pitsatit kirjalakil või tinaplomme. Mõlemal juhul saame me äratõmbe reljeefsete tähtedega, kuna pitsateil on tähed süvendatud. Kui pitsateil oleks tähed reljeefsed, siis tuleksid jäljendid süvendatuina. Sellist pitsatit kasutasidki assüürlased kõigil juhtu-

del, kui neil oli vaja saada suur hulk eksemplare ühest ja samast dokumendist.

Ei maksa mõelda, et see oli väike pitsat lühikese tekstiga, nagu meie ümmargustel kummipitsateil, millega harilikult kinnitatakse dokumente. Need olid hiiglastambid, mis ühe surumisega andsid terve «lehekülje» teksti, s. o. savitahvlikese ühe külje.

Et saada savil märkide õige kuju, tuli neid stampidele graveerida ümberpöördud kujul. See on arusaadav. Võtke ükskõik milline raamat, minge peegli juurde ja proovige seda lugeda. See ei ole kerge — kõik tähed on ümberpöördud. Et savist «raamatute» tekst ei tuleks pahupidi, oli vaja ümber pöörata märgid stambil. Ka selleni jõuti muistses Mesopotaamias.

Huvitav on märkida, et stampe kasutati mitte ainult savist «raamatute» «trükkimiseks». Neid kasutati sageli ka glasuuritud telliste valmistamisel, milledega vooderdati paleede ja templite seinad.

Kui primitiivne meile tänapäeval ka ei näi assüüria raamatutrükkimine, me ei tohi siiski unustada, et seda kasutati juba kolm tuhat aastat tagasi.

SILINDERPITSATID

Kuid ka assüüria stambid ulatuvad veelgi kaugemasse minevikku ja kujutavad endast sumeri silinderpitsatite erikuju.

See oli oma aja kohta suurepäraseks tehniliseks leiutiseks.

Väikesele kõvast kivimist — jaspisest, ahhaadist, karneolist, oonüksist või mäekristallist — silindrile graveeriti mitmesugused joonised, enamasti mütoloogilise sisuga, ning pitsati omaniku ja tema kaitsejumala nimed. Silindril oli piki telge kulgev auk. Sellesse paigutati pulgake ja veeretati silindrit pehmel savil. Tahvlikesel saadi joonise ja pealkirja täpne äratõmme.

Muistses Mesopotaamias oli igal jõukal inimesel oma silinderpitsat. Sellega kinnitati iga liiki dokumente — lepinguid, kontrakte. Pitserid asendasid poolte allkirju. Kui kellelgi polnud pitsatit, vajutas ta dokumendile alla oma küüne jälje. Küünejälje kõrvale märkis kirjutaja: «selle ja selle küüs». Mõnedel tahvlitel on pealiskiri: «Kum kunukšu supuršu iškun» — «Oma pitsati asemel pani ta peale oma küüne».

On leitud tuhandeid igasuguseid silinderpitsateid väga meisterlike joonistega. Mõnikord kohtame keerulisi pilte paljude tegelastega. Mida rikkam ja suursugusem oli pitsati omanik, seda keerulisem oli joonis, peenem lõige ja hinnalisem silinderpitsati materjal. Neid hoiti alati enda juures ja kanti kaelas või vööl, kusjuures silindri august oli läbi aetud peen nöör. Ja kohates tahvlikes-

Sumeri silinderpitsat. Paremal selle jäljend.

tel silinderpitsatite jäljendeid, võib eksimatult öelda — isegi mitte olles assürioloog: see on leping, kviitung, ühe sõnaga mingi juriidiline dokument.

Neid on leitud suur hulk mitte ainult Assurbanipali raamatukogust, vaid ka paljudest kuningate, templite ja eraarhiividest.

RIKKALIK PÄRAND

Mõnedes neist, eriti templiarhiivides, oli kümneid ja sadu tuhandeid savitahvlikesi. Nii säilitati näiteks Babülonis Nippuri templi arhiivis üle saja tuhande dokumendi, mis olid kogutud kolme aastatuhande jooksul! Need olid templi tulude ja kulude registrid, aruanded ohvriandide ja kingituste, majade ehitamise ja remondi, puude istutamise, põldude niisutamise, loomade ostmise ja müümise, riiete valmistamise ja palju muu kohta.

Niisama rikkalikult olid arhiivi usu ja teaduse osakonnad, kust palju raamatuid kopeeriti Assurbanipali raamatukogu jaoks.

Kuid Nippuri templis oli siiski arhiiv, mitte aga raamatukogu. Kiilkirjatahvlikesed kuhjusid siia aegamööda, aastatuhandete jooksul. Selle ajaga tempel vananes ja varises kokku palju kordi. Teda taastati, laiendati, ehitati uuesti ümber. Mõnikord püstitati samale kohale täiesti uus hoone. Kuid templiarhiivi hoiti hoolega, viidi vanast hoonest uude, täiendati pidevalt ja lõpuks kasvas see nii suureks, et võttis enda alla 80 tuba üldpindalaga ligi kolm hektarit.

Savist raamatute tundmatud ümberkirjutajad töötasid hästi. Muide, neist mõnede nimed on meile siiski tuntud, kuna nad on märgitud tahvlikestele. Tehes oma igapäevast tööd, nad arvatavasti ei mõelnudki, et töötavad ajaloo heaks, et aastatuhandete pärast dešifreerivad teadlased nende kirjamärke, tundes pahameelt mitteloetava ja rõõmustades kalligraafilise käekirja üle . . .

Peab ütlema, et kirjutajate seas oli oma ala suuri meistreid, kes armastasid uhkustada vanade, ammu juba tarvituselt läinud keerukate märkidega. Selle poolest olid eriti kuulsad Assurbanipali raamatukogu kirjutajad.

Tänu savist raamatuile tunneme me praegu kolm tuhat aastat tagasi toimunud sündmusi, ajaloo areenilt ammu lahkunud Mesopotaamia rahvaste elu tunduvalt paremini, kui paljusid sündmusi meile lähemaist ajajärkudest. Tänu savist raamatuile võime me taastada pildi muistse Assüüria elust paljude olustikuliste, kombeliste, usundiliste üksikasjadega. Me võime taastada sündmusi Assüüria ajaloost, tungida muistse rahva sotsiaalseisse ja majanduslikesse suhetesse, tundma õppida tema kultuuri, teadust ja kunsti.

Hindamatut abi osutab selles meile Ninive raamatukogu. See on meile juhiks sündmuste keerulises labürindis, mis on seotud Assüüria kuninga Assurbanipali nimega.

SEITSMES PEATÜKK

NINIVE RAAMATUKOGU PEREMEES JA TEMA AJASTU

ASSURBANIPAL JUTUSTAB ENDAST

«Mina, Assurbanipal, jumal Assuri ja jumalanna Beliti looming, kroonprints ... omandasin jumal Nabu tarkuse; ma omandasin kõikide kirjameistrite, nii palju kui neid on, kogu kirjutamise kunsti. Ma õppisin laskma vibu, sõitma hobusel ja sõjavankril, hoidma ohje. Suurte jumalate käsul, kellede nimesid ma nimetasin, kiitust kellele osutasin, olen ma võimas mees, jumal Assuri ja jumalanna Ištari lemmik ...»

Nii pidulikult ja ülespuhutult alustab oma annaale Ninive raamatukogu omanik. Ei saa öelda, et need paistaksid silma erilise tagasihoidlikkuse poolest. Annaalid on täidetud sõjakäikude kiitlevate kirjeldustega, rikkaliku saagi loendamisega, jutustustega verisest ja julmast arveteõiendamisest alistumatutega. Kõik see on vürtsitatud tubli annuse ülespuhutud deklaratsioonidega sellest, et tema valitsemisajal oli kõikjal hüvang ja rahulolu. Jääb üle ainult imestada, miks alistatud rahvad ei tundnud ometi tänulikkust Assurbanipali vastu massilise tapmise ja vägivalla eest, linnade põletamise ja nende varanduste röövimise eest, õitsvate maa-alade kõrbeteks muutmise eest... Vastupidi, nad korraldasid vahetpidamata ülestõuse, püüdsid maha raputada vihatud Assüüria iket, kõigutasid üha enam Assurbanipali sõjalis-para-

siitlikku impeeriumi ja viisid selle lõppude lõpuks täielikult hukkumisele.

Assurbanipal oli viimane suur Assüüria kuningas. Kaks aastakümmet pärast tema surma Assüüria purustati ja lakkas igaveseks olemast.

See võib näida seda imestamisväärsemana, et just Assurbanipali ja tema eelkäijate valitsemise ajal umbes saja kolmekümne aasta jooksul oli Assüüria oma võimsuse ja jõu haripunktil. Neelates kõik oma ligidased ja kauged naabrid ja mitte ainult Aasia, vaid ka Aafrika mandril, näis Assüüria kaljukindlana. Üksnes tema nimi pani värisema kõik ümberkaudsed rahvad. Ja korraga selline äkiline langus... Täielik sõjaline ja poliitiline hävimine, millest ta enam ei suutnud toibuda.

Kuidas see siis juhtus? Miks oli Assüüria maailmariigi, mis esimesena inimkonna ajaloos pretendeeris maailmavalitsemisele, hukkumine möödapääsematu?

Ka sellele küsimusele annavad vastuse savist raamatud.

ARMEE REORGANISEERIMINE

745. aastal enne meie ajaarvamist astus Assüüria troonile Tiglatpilesar III. Tema valitsemisaega tähistasid suured sotsiaalsed, sõjalised ja poliitilised reformid. Assüüria riigi eesmärgid jäid endisteks — oma ja peamiselt võõraste rahvaste paljaksriisumine. K. Marx kirjutas: «Aasias on olnud igivanast ajast peale ainult kolm haldusharu: finanstvõimkond ehk oma enese rahva röövimise võimkond, sõjavõimkond ehk naaberrahvaste röövimise võimkond ja lõpuks avalike tööde võimkond.»[1] Kuid meetodid, mida kasutas Tiglatpilesar III nende eesmärkide saavutamiseks, muutusid oluliselt.

Varem pidi iga sõjamees tulema armeesse oma relvastuse ja varustusega. Veelgi enam, ta pidi end ise toitma. On arusaadav, et sõjaväeteenistusse võisid astuda ainult jõukad inimesed.

Tiglatpilesar III lõi alalise sõjaväe, mida peeti ülal riigi kulul. Ta avas vaesunud kodanike massile pääsu oma vägedesse. Sel teel läks tal korda lühikese ajaga luua suurearvuline sõjavägi, millist Assüüria enne teda ei tundnud.

Ka Tiglatpilesari vägede organisatsiooniline struktuur erines soodsalt endisest. Varem relvastus iga võitleja, millega võis, olenevalt oma varandusest. Ülikkond tuli armeesse oma sõjavankritega, millede ette oli rakendatud paar häid hobuseid. Vähem jõu-

[1] К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. IX, стр. 347.

kad tõid kaasa ratsahobuse ja said ratsanikeks. Keskmise jõukusega inimesed täiendasid raskestirelvastatud jalaväge. Enamik ilmus aga hoopis vähese varustusega — vibu ja nooltega, aga ka lihtsalt nuiaga — raske jämeda otsaga malakaga. Sõjavankrite, ratsanike ja jalaväe arvuline suhe oli täiesti juhuslik.

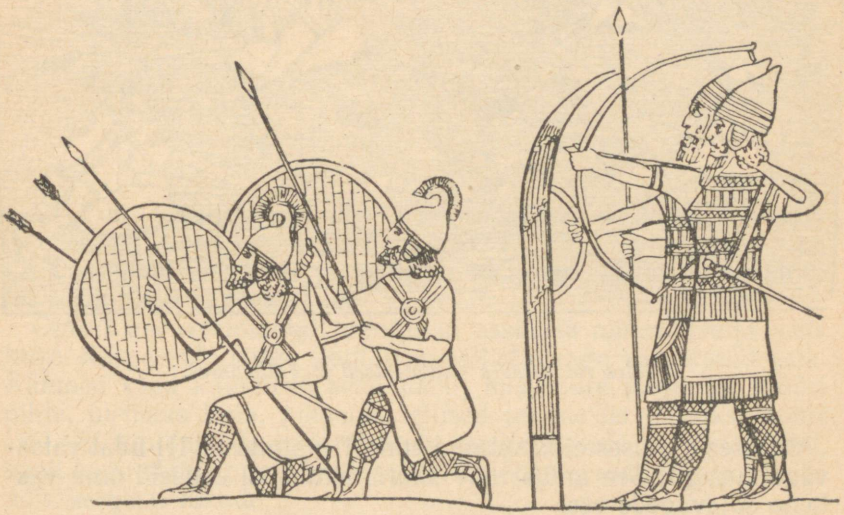

Assüüria armee sõdurid.

Tiglatpilesar III kehtestas range suhte erinevate väeliikide vahel. Ühe sõjavankri kohta tuli nüüd kaks ratsanikku, neli raskelt relvastatud ja kaheksa kergelt relvastatud jalaväelast. See oli universaalne lahinguüksus, millest koostati igasugused sõjaväeosad — väiksed ja suured. Selline organisatsioon tõstis erakordselt Assüüria sõjaväe pealetungivõimsust. Ta muutus kogu Vana-Idamaa hirmuks.

Kõige liikuvamaks väeliigiks oli r a t s a v ä g i. Temale anti nüüd eriline tähtsus. Ratsanikud sööstsid vaenlase jalaväe ridadesse, külvates ümberringi surma ja kabuhirmu. Nad raiusid ja tapsid vaenlasi, tallasid neid oma hobuste kapjadega, ajasid segi nende lahingukorra. Assüüria ratsaväe rünnak oli tagasitõrjumatu. Tohutut tähtsust etendas ta ka purustatud ja taganeva vaenlase jälitamisel. Ratsavägi kihutas neile maruliselt järele, valimata teid ja ületades ujudes vesitõkkeid. Tema käest pääseda oli võimatu.

Täies relvastuses jalaväelased jõge ületamas.

Sellises ulatuses ei kasutatud enne Tiglatpilesar III-ndat ratsaväge kusagil. See andis talle suuri taktikalisi eeliseid oma vastaste sõjavägede ees.

Ilmusid ka erilised inseneriväeosad. Nende ülesannete hulka kuulus ülekäikude ja sildade püstitamine jõgedele sõjavankrite ja vooride jaoks, teede ehitamine, metsadesse sihtide raiumine, soodes teede katmine palkidega, maa-aluste käikude tegemine piiratud linnade müüride alla, muldvallide tegemine, et pealetungivad väed võiksid võidelda piiratavatega ühel tasapinnal. Sellega vabanesid rindeväed raskest «mustast» tööst ja võisid tervenisti tegelda oma otsese ülesandega — sõdimisega. Kõik sapööritööd pandi nüüd maakaitseväelastele, osalt aga ka sõjavangidele, keda samuti kasutati inseneritvägedes.

Tugevnes ka armee tehniline varustus. Esmakordselt ilmusid omapärased artilleeriarelvad — niinimetatud katapuldid.

See ei olnud keeruline, kuid tolle aja kohta hirmus relv. Kangi ja härjasoontest punutud paksude köidikute abil sööstsid rasked kümnekilosed kivikuulid viiesaja meetri kaugusele. Mõnikord külvati vaenlase kindlus kivide asemel üle «süütemürskudega» — põleva tõrvaga täidetud nõudega. Langemisel savist nõud purunesid, põlev tõrv aga valgus laiali ning süütas puuehitused. Tulekahjud soodustasid paanika tekkimist piiratute seas, nõrgestasid nende vastupanutahet.

Assüüria sõdurid puhuvad nahku täis.

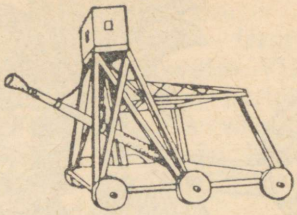

Müürilõhkuja (skemaatiline joonis).

Veel üks tehniline uuendus leidis massilist rakendamist Assüüria armees. Need olid müürilõhkujad. Kindluste piiramisel veeti need linnamüüri juurde ja lõhuti sellesse auk, mille kaudu kindlusse tungisid ründesalgad.

Oma tegevusprintsiibilt meenutab assüüria müürilõhkuja meie kiike. Kõrge puki külge riputati metallist otsaga varustatud palk. Kümned käed kiigutasid seda palki, mis suure jõuga lõi müüri pihta, uuristas seda, pihustas tellised ja murdis lõppeks müüri läbi. Et kindlustada end piiratute noolteparvede ja kivide eest, kaeti kogu ehitus puust kattega. Müürilõhkuja asetati ratastele ja võis kergesti liikuda.

KAUGELESIHTIV POLIITIKA

Mitte vähema tähtsusega kui sõjalised ümberkorraldused, olid Assüüriale ka Tiglatpilesar III poliitilised reformid. Tema eelkäijad tapsid halastamatult vaenulisi sõdureid mitte ainult lahingu ajal, vaid ka pärast seda, kui nad panid relvad maha ja andsid end vangi. Nad hävitasid halastamatult ka võidetud maade rahulikku elanikkonda, naisi ja lapsi, purustasid linnu ja külasid. Ellujääjad neediti jalaraudadesse ja aeti orjusse.

Hirmsat vaatepilti pakkus maakoht, kuhu vaid astus assüüria sõjamehe jalg. Majad purustatud ja põletatud, põllud maha tallatud, aiad ja viinamäed maha raiutud... Niisugune oli näiteks harilik vormel Assüüria kuningate annaalidest: «Ma piirasin ümber, ma vallutasin, ma hävitasin, ma purustasin, ma põletasin tulega ja muutsin kõrbeks ja varemehunnikuiks.»

See ei olnud tühi fraas. On näiteks teada, et üks Tiglatpilesar III eelkäijaist, Salmanassar II üksnes oma valitsemisaja esimese seitsme aasta jooksul pühkis maapinnalt üle 900 asustatud punkti! Ja sellised laastamised teostati mitte vaenulisel territoo-

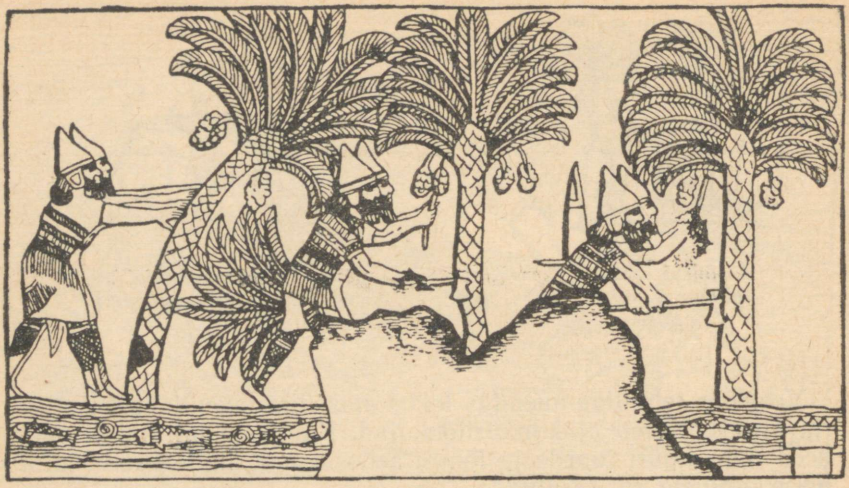

Assüüria sõdurid hävitavad datlipalmide salu.

riumil, vaid Assüüriaga liidetud maal. Arusaadavalt laastati vaenulike riikide territooriume veelgi suuremas mastaabis.

Tiglatpilesar III muutis suhtumist võidetud rahvastesse. Ei tule mõelda, et see muutus humaansemaks. Sugugi mitte: nüüd see vastas vaid rohkem Assüüria riigi huvidele.

Assüüria vajas inimesi. Lakkamatute sõdade tagajärjel vähenes tema elanike arv katastroofiliselt. Tohutuid kaotusi võis tasa teha ainult ümberasustatute arvel. Ja Tiglatpilesar III mõistis seda. Ta sai aru, et mitte massilised hukkamised, mitte orjusse viimine ei päästa Assüüriat. Oli vaja teisi abinõusid. Ja ta otsustas asuda võidetud maade elanike massilisele sunniviisilisele ümberasustamisele koos kogu nende varanduse, loomade ja majakraamiga.

See oli kaugelesihtiv poliitika. Ühelt poolt jättis see alistatud piirkonnad inimesteta, kes oleksid võinud üles tõusta Assüüria vastu. Välja kistuina neid üles kasvatanud pinnasest ja paisatud kodumaast sadade kilomeetrite taha, pidid nad vallutaja arvates kaotama võitlus- ja vastupanutahte, assimileeruma, segunema kohaliku elanikkonnaga.

Teiselt poolt pidid ümberasujad täitma puudujäägi inimeste alal, keda Assüüria nii vajas. Tema linnad muutusid rahvavaesteks, põllud seisid ülesharimata, kõikjal oli näha hirmsa laostumise ja laastamise jälgi. Assüüria elas üle sügavat kriisi, mis ähvardas tema olemasolu. Tema piiridele ilmusid ähvardavad vaenlased — põhjas Urartu, kirdes meedia hõimud. Kaotatud oli

Süüria. Ent nekrutite värbamine sõjaväkke, millel põhines Assüüria riigi võimsus, muutus ikka raskemaks ja raskemaks.

Tiglatpilesar III tegid eriti rahutuks põhjanaabri — Urartu — sõjalised ja poliitilised edusammud. See riik saavutas VIII sajandi keskel enne meie ajaarvamist oma vägevuse haripunkti. Saja aasta jooksul oli ta muutunud ähvardavaks võistlejaks. Urartu nihutas oma piirid kaugele põhja, läände ja lõunasse. Liitnud endaga Põhja-Süüria, lõikas ta läbi Assüüriat Vahemeremaadega ühendavad tähtsaimad kaubateed.

Nagu vereülekanne annab uut jõudu nõrkevale organismile, nii pidid sajad tuhanded ümberasustatud alistatud maadest tooma uut energiat täielikus languses viibiva maa majandusse.

Seepärast kohtamegi me alates Tiglatpilesar III-ndast Assüüria kuningate annaalides kõrvuti vana armastatud vormeliga («Ma piirasin ümber, ma vallutasin, ma hävitasin, ma purustasin, ma põletasin tulega ja muutsin kõrbeks ja varemehunnikuiks») uut vormelit: «Ma tõin nii ja nii palju inimesi ja lisasin need Assüüria elanikkonnale.»

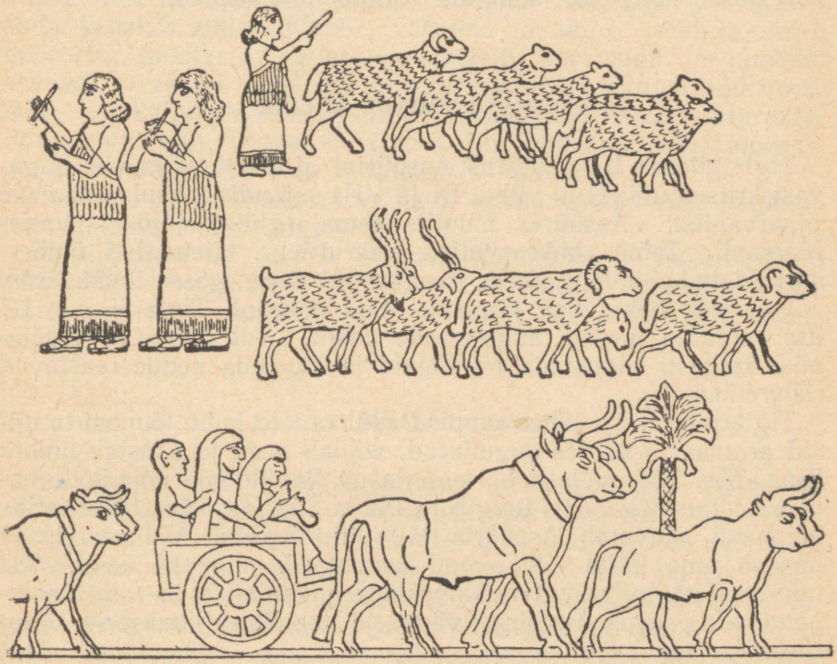

Vangide ja karja äraajamine (vasakul märgivad kirjutajad üles nende hulka).

Ümberasustamine oli massiline, ajaloos ennenägematu mastaabiga. Nii näiteks asustas Tiglatpilesar III pärast üht oma sõjakäiku Assüüriasse ümber 154 000 inimest, teine Assüüria kuningas — Sargon II — asustas ümber 90 000 inimest, Assurbanipali vanaisa Sanherib aga üle 200 000 inimese. Seda ainult ühe sõjakäiguga!

Rohkearvuliste bareljeefide hulgas, millega on kaunistatud paleede seinad, näeme me elanike ajamist ja massilist ümberasustamist kujutavaid realistlikke pilte.

Seal liiguvad üksteise järel majapidamiskraamiga koormatud vankrid, jalgu lohistades venivad karjuste poolt aetud karjad, vantsivad väsinud, kurnatud naised ja lapsed. Tee on lõpmatu pikk ja väsitav, kõndida tuleb võib-olla mitu nädalat. Sajad ja tuhanded hukkuvad teel tõenäoliselt haigustesse, nälja ja janu kätte. Kuid ülejäänud paigutatakse uutele aladele ja sirguv põlvkond unustab oma isade keele ja kombed, muutub assüürlasteks, teenib tões ja vaimus vallutajaid, kes tule ja mõõgaga hävitasid nende esiisade kolded.

Nii mõtlesid Assüüria valitsejad. Ometi ei täitunud nende arvestused kaugeltki täielikult. Kuid sellest allpool.

VERISTE SÕDADE AHELIK

Tiglatpilesar III õnnestus Assüüriat ajutiselt välja viia sügavast kriisist, milles ta viibis IX ja VIII sajandi jooksul enne meie ajaarvamist. Assüüria muutus esmajärguliseks jõuks Vana-Idamaal. Tema rohkearvuliste nekrutitega täiendatud ümberkorraldatud sõjavägi annab purustavaid lööke igasse ilmakaarde.

Esimene löök tabab Urartut. Siis pöördub Tiglatpilesar III itta rahutute meedia suguharude vastu. Tal õnnestub võrdlemisi kergesti rahustada rändlejaid ja lõpetada nende laastavad röövretked.

Tiglatpilesar III läheb «appi» Babülooniale, kuhu lõunast tungisid aramea ja kaldea suguharud, võidab need ja asustab ümber itta. Tõsi küll, selle «abi» eest tasub Babüloonia oma sõltumatuse kaotamisega. Siis tungib ta Põhja-Süüriasse ja alistab selle. Niimoodi saavutab Assüüria jälle juurdepääsu Vahemerele ja haarab oma kätte tähtsaimad kaubateed. Lõpuks aastal 732 murdis Tiglatpilesar III Damaskuse pikaajalise ja visa vastupanu ning avas Assüüria vägedele tee Palestiinasse ja Egiptusesse.

Kogu järgnev Assüüria ajalugu on veriste sõdade ja rõövkäikude katkematu ahel. Tiglatpilesar III poeg Salmanassar V,

kes valitses kõigest viis aastat, piirab kolm aastat Samariat. Tema järglane Sargon II (mitte ära vahetada Sargon Vanaga, kes elas kuusteist sajandit enne teda!) viib lõpule selle ligipääsmatu kindluse purustamise, sooritab sõjakäigu Urartusse ja saab sealt tohutu saagi. Ta sõdib Egiptuse ja Etioopiaga, võitleb kaldealastega Babüloonia valdamise pärast.

Sargon torkab vangidel silmad peast.

Sõjad muutusid omamoodi tulusaks käsitööks. Nad andsid kümneid tuhandeid orje ja ümberasustatuid, sadu tuhandeid kariloomi, kallihinnalisi puuliike ehitusteks, kulda, hõbedat, vaske ja teisi metalle. Pärast iga õnnestunud sõjakäiku venisid Assüüria sügavusse igasuguse varandusega koormatud lugematud karavanid.

Siin on lühike katkend Sanheribi — Assurbanipali vanaisa — annaalidest tema esimese sõjakäigu kohta Babülooniasse: «Kakssada kaheksa tuhat inimest, väikseid ja suuri, mehi ja naisi, hobuseid, muulasid, eesleid, kaameleid, sarvloomi ja lambaid arvutult — ränga saagi ma röövisin kokku [ja tõin] Assüüriasse. Oma sõjakäigu jooksul sain ma Nabu-Belšumatelt, Hararate linna valitsejalt, ränga andami: kulda, hõbedat, suuri mooruspuid, eesleid, kaameleid, sarvloomi ja lambaid.»

Assüüria sõjakäikude röövellikud eesmärgid on siin paljastatud varjamatu künismiga.

Me ei hakka kirjeldama Assüüria kuningate — Assurbanipali eelkäijate — lugematuid lahinguid ja sõdasid. Peatume siin vaid Sargon II poja Sanheribi ühel viimasel sõjakäigul Babüloonia vastu.

LAHING KHALULI JUURES

Babüloonia oma muistse kultuuri ja murdumatu vabadusearmastusega oli Assüüria monarhide poolt eriti vihatud. Tema lakkamatu võitlus oma vabastamise eest leidis elava vastukaja tuhandete ja tuhandete alistatute ja orjastatute südameis kõigis Assüüria osades, sisendades lootust võõramaisest ikkest pääsemiseks. Seepärast püüdsid Assüüria kuningad iga hinna eest alistada Babülooniat, alandada teda, kaotada tema tähtsus Ees-Aasia usundi- ja kultuurikeskusena ning muuta ta tavaliseks Assüüria provintsiks. See oleks olnud Assüüria kuningate arva-

Sanheribi sõjalaevastik.

tes heaks õppetunniks kõigile teistele oma orjastajaid ägedalt vihkavaile rahvastele.

Sanheribi ajal muutus see võitlus eriti ägedaks. Tarvitses assüürlasi tabada kas või vähimgi ebaõnnestumine ühel rindeist — assüürlased sõdisid ju peaaegu vahetpidamata ja paljudes kohtades — kui babüloonlased tõusid üles uuesti ja uuesti, meelitades oma poole liitlasi, luues mitmesuguseid koalitsioone. Babüloonlaste liitlaste seas nende võitluses Assüüria vastu näeme me küll egiptlasi, küll foiniiklasi, küll süürlasi, küll eelamlasi... Eriti sageli võitlesid külg külje kõrval ühise vaenlase vastu babüloonlased ja eelamlased.

Sanherib võtab vastu alistuvat vürsti.

«Savist raamatud» on meile säilitanud värvika kirjelduse kuulsast lahingust Khaluli linna juures Tigrisel Babülonist põhja pool. Siin löödi pihuks ja põrmuks eelamlaste, babüloonlaste ja kaldealaste Assüüria-vastane liit. See kirjeldus kuulub assüüria ajaloolise kirjanduse parimate näidete hulka. Anname sõna muistsele kroonikule. (Jutustamine toimub Sanheribi nimel, kuigi Assüüria kuningas, kes oli teatavasti kirjaoskamatu, pole loomulikult nende annaalide autoriks.)

«Rohkearvuliste rohutirtsude kevadise pealelennu sarnaselt nad ründasid mind koos, et võidelda. Nende jalgade [poolt tõstetud] tolm kattis minu eest laia taevakaare nagu pöörane maru... Khaluli linna all, mis on Tigrise kaldal, rivistusid nad lahingukorras, tõkestasid mulle tee [ja] teritasid oma relvi.

Ma hakkasin paluma Assurilt, Sinilt, Šamašilt, Belilt, Nabult, Nergalilt, Ninive Ištarilt, Arbaili Ištarilt — oma kaitsejumalailt —

Kaldea perekond varjab end kõrkjais.

võitu tugeva vaenlase üle. Nad võtsid mu palvet ruttu kuulda ja tulid mulle appi.

Ma raevusin nagu lõvi, panin selga soomusrüü ja pähe sõjakiivri. Oma südame vihas tormasin ma kihutades minema kõrges sõjavankris, rabades vaenlasi.

Ma haarasin võimsa vibu, mille mulle andis Assur, ja võtsin kätte surmatoovad nooled. Raevust värisedes ma lasksin kuuldavale sõjahüüde kõikide õelate vaenulike vägede vastu. Ma müristasin nagu [tormijumal] Adad. Assuri, suure valitseja, oma isanda käsul ma sööstsin vaenlase kallale hirmuäratava vesipüksina eest ja külgedelt.

Assuri, minu valitseja, relvaga ja oma raevuse tapluse ägedusega ma pöörasin nende rinnad [ja] paiskasin tagasi. Ma läbistasin vaenulikke sõdureid viskeoda ja nooltega, nende surnukehad ma tegin auklikuks nagu võre. Ma tekitasin kaotuse Humbanundašile, Eelami kuninga palgasulasele, usaldusmehele, tema suurele toele, kes juhatas tema vägesid. Ma hävitasin neid nagu seotud rasvaseid härgi, koos tema [Humbanundaši] kuldsete pistodadega vöötatud ja punasest kullast sõrmuseid täislükitud kätega vürstidega. Ma lõikasin neil kõrid läbi nagu talledel. Nende kallihinnalised elud ma rebisin puruks nagu niidi.

... Tema ülejäänud suurnikud koos Nabušumiškuniga, [Babüloonia kuninga] Merodahbaladani pojaga, kes taplusest ehmata-

tuina tõstsid käed, ma haarasin võitlusehoos elusaina. Sõjavankrid koos hobustega, mille sõitjad tapeti pealetungil, kihutasid [saatuse] hoolde jäetuina edasi ja tagasi.

Tapluse ma lõpetasin alles kahe kaksiktunni möödumisel [pärast] öö [saabumist]. Ummanmenanu ise, Eelami kuningas, koos Babüloonia kuninga ja kaldea vürstidega, kes olid tema poolel, olid rõhutud lahingu koledusest... Nad jätsid oma telgid ja põgenesid. Oma elu päästmiseks nad tallasid jalge alla omaenda sõjameeste surnukehi, kõndisid [neil]. Nende südamed kloppisid nagu kinnipüütud tuvil, nad plagistasid hambaid.

Ma saatsin oma sõjavankreid hobustega neid jälitama, ja põgenikke, kes elu päästes pagesid, pisteti relvadega surnuks, kus neid ka ei tabatud.»

Selles katkendis, nagu ka igas teises Sanheribi annaalide fraasis, on selgesti nähtav Assüüria orjapidajate, külmavereliste tapjate kiskjanägu, kelledele sõda oli muutunud elukutseks.

BABÜLONI PURUSTAMINE

Assüürlaste võit Khaluli juures 691. aastal enne meie ajaarvamist võimaldas Sanheribil teostada ammukavatsetud tasumisakti, mis oma julmuselt ületas kõik varemtuntu Assüüria ajaloo annaalidest.

689. aastal viis Sanherib oma väed Babüloni linna vastu, murdis selle kaitsjate visa vastupanu ja hõivas linna. Kümned tuhanded elanikud tapeti, ülejäänud orjastati või asustati ümber. Sanherib andis võidetud linna oma sõjameestele riisumiseks. Kaua kestis riisumine ja vägivald, kuid see oli ainult sissejuhatuseks Babüloni — babüloonia-assüüria tsivilisatsiooni hälli — täielikule hävitamisele.

Kui linna loendamatud aarded olid välja veetud, käskis Sanherib plaanikindlalt hävitada imeilusa vana pealinna — hoone hoone, kvartal kvartali, tänav tänava järel. Ta käskis purustada ja maatasa teha kindluse ja välismüürid, jumalate templid oma mitmekorruseliste tornidega, elumajad ja kaubanduslikud hooned, kuninglikud paleed ja töökojad, kogu varemeteprahi kallata aga Eufratit Tigrisega ühendavasse linna peakanalisse Arahtusse.

Linnas möllasid tulekahjude leegid, varisesid müürid, kõlasid elusalt põlevate inimeste oiged. Babülon — suurlinn, milles oli sadu tuhandeid elanikke, muutus gigantseks tuleriidaks. See oli lausa tulemeri, kohutades ümbruse linnade ja külade elanikke.

Linna täieliku hävitamise viis lõpule vesi. See, mis jäi terveks tulest, muutus saagiks möllavale veele.

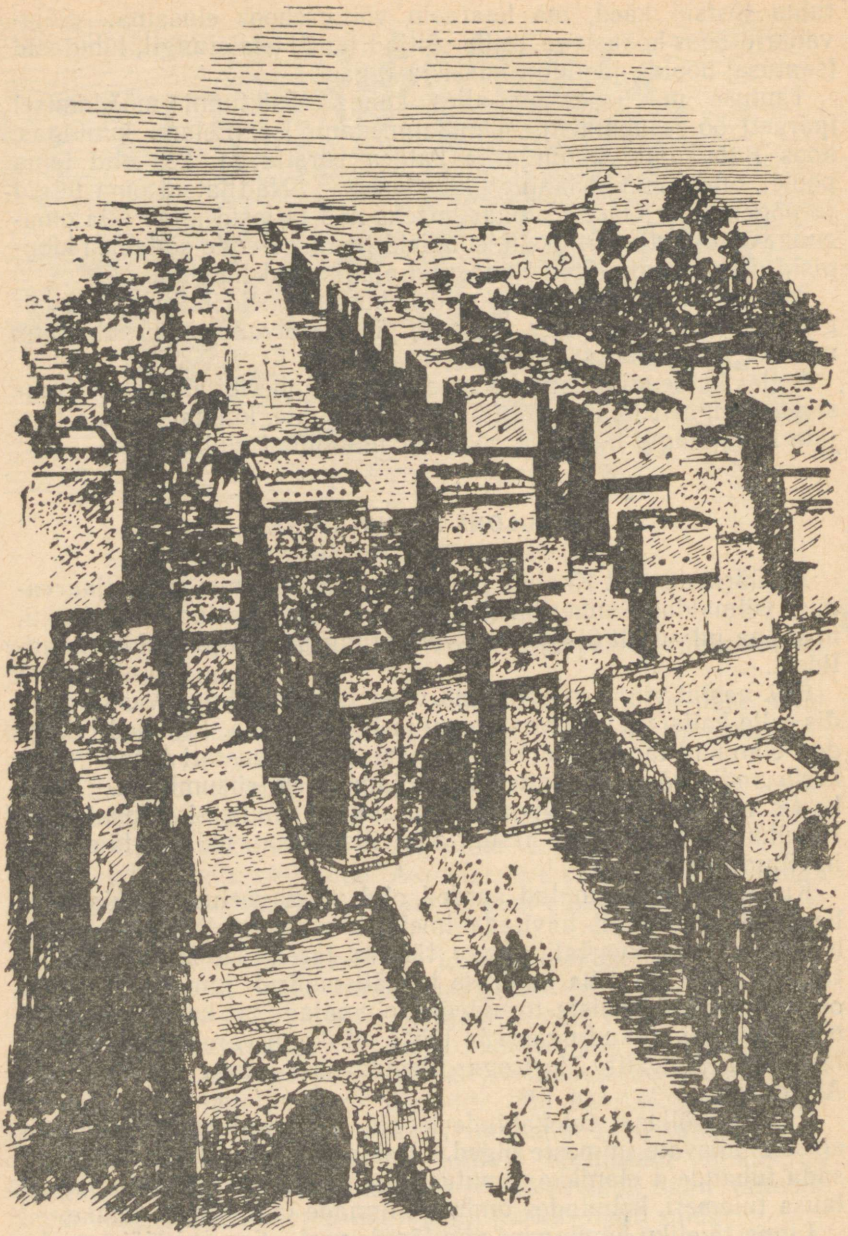

Babüloni linn.

Sanheribi käsul avati kõik lüüsid, purustati tamm ja Eufrati vood tormasid inimtühjaks muudetud linna varemeisse.

«Ma purustasin ta põhjalikumalt kui seda oleks teinud veeuputus,» tunnistab küünilise avameelsusega Sanherib ise. «Selleks, et tulevastel aegadel keegi ei võiks isegi mäletada selle linna asukohta, tema templeid ja jumalaid, ma ujutasin ta üle veega.»

Kuid isegi see oma julmuselt ennekuulmatu kättemaks ei andnud soovitud tulemusi. Maa pealt kadus küll Babüloni linn, ent «mässude» allikas — rahvaste hävitamatu tung vabaduse ja sõltumatuse poole jäi alles. Sanherib ei saavutanudki niimoodi seda orjalikku alistumist babüloonlastelt ja ka teistelt võidetud rahvastelt, millest ta unistas. Ta saavutas veelgi põletavamat vihkamist assüüria orjastajate vastu.

Ülestõusud ja mässud järgnesid üksteisele, lõid leegitsema Assüüria riigi kõigis nurkades, panid vankuma tema alused. Kord siin, kord seal toimus vägivaldselt ühendatud maade eraldumine, nii et Sanheribi valitsusaja lõpuks tema impeeriumi territoorium vähenes järsult, vaatamata lakkamatutele sõjakäikudele.

681. aastal enne meie ajaarvamist langes Sanherib sõjalise vandenõu ohvriks. Sellest võtsid osa tema enda pojad, kes seejärel põgenesid Urartusse. Sanheribi järglane — tema poeg Assarhaddon — oli sunnitud teostama palju paindlikumat poliitikat, eriti aga Babüloonia suhtes.

Ta mõistis, et ainult vägivalla ja karistusekspeditsioonidega alistumist ei saavutata. Oli vaja luua kas või näiliseltki sõltumatus või autonoomia vähemalt sellistes suurtes keskustes nagu Babüloonia.

BABÜLONI TAASTAMINE

Meelitades preesterkonda, ülemkihti ja kaubanduslikke ringkondi, taastab Assarhaddon suurte Babüloonia linnade eesõigused, mis need olid kaotanud tema eelkäijate ajal. Sellised linnad, nagu Nippur, Sippar ja mõned teised, vabastati maksudest ja kohustustest Assüüriale. Veelgi enam: Assarhaddon otsustab teostada sellise gigantse, kolossaalset arvu töökäsi, ehitusmaterjale ja rahalisi vahendeid nõudva ürituse, nagu tema isa poolt purustatud Babüloni linna taastamise.

Umbrohtu kasvanud, varemetega kaetud soostunud lagendikule aetakse tuhandeid ja tuhandeid orje-sõjavange. Nad taastavad purustatud kanalid ja kõigepealt peakanali Arahtu. See võimaldab ära juhtida üleliigse vee ja kuivendada maakohta. Siis algab templite, paleede ja elumajade ehitamine. Maa parimad

Assarhaddon hoiab lõa otsas aheldatud vange.

ehitusmeistrid töötavad Babüloni endise ilu ja suuruse taastamisel. Taas kerkivad oivalised arhitektuuriansamblid, millede poolest see linn oli kunagi kuulus.

Sajad tuhanded Sanheribi poolt orjusse viidud babüloonlased tulevad tagasi vanade kodukollete juurde. Babüloni aristokraatiale ja kaupmeestele tagastati nende vanad privileegid maksude ja koormuste alal. Babüloni templeid aga mitte ainult ei vabastatud igasugustest üldriiklikest maksudest, vaid nad said isegi õiguse ise maksustada oma kasuks ja rakendada töödele kohalikku elanikkonda.

Niimoodi järk-järgult elustub surnud linn. Ja juba pulbitseb temas taas vilgas elu.

Huvitav on märkida, et teostades Babüloni suhtes poliitikat, mis paljus on diametraalselt vastupidine tema isa poliitikale, püüab Assarhaddon siiski ühiskondliku arvamise silmis puhtaks pesta Sanheribi — Babüloni purustajat — ja isegi õigustada tema koletislikku kättemaksuakti. Selgub, et Babüloni linna purustamises on süüdi Babüloni peajumal Marduk, kes oma vihas tõukas linna suurde hukatusse elanike pattude pärast. Marduki tahtel — kõneldakse ühes Assarhaddoni raidkirjas — tehti linn maatasa kuni alusteni, ujutati üle Arahtu kanali veega ja muudeti läbipääsmatuks sooks. Seega tuleb välja, et Sanherib pole üldse mitte süüdi. Ta oli vaid pimedaks tööriistaks jumalate käes, nende taevaliku tahte täideviijaks.

Sellel huvitaval dokumendil on peale oma otsese ja selge mõtte ka veel teine mõte, mis on väljendatud mõistukõneliselt. Babüloni purustamise põhjuste sellise omapärase seletamisega püüab Assarhaddon tabada korraga kaht kärbest: ühelt poolt õigustada oma isa, teiselt poolt aga teha tõrksatele babüloonlastele hoiatus tulevikuks: olge edaspidi kuulekad ja alandlikud, et mitte uuesti endale tõmmata jumal Marduki viha.

Kuid ei maksa arvata, et Assarhaddon pühendas kogu oma elu oma eelkäijate poolt purustatud linnade taastamisele. Babülon oli ainsaks erandiks. Ainult Babüloni suhtes pidas ta vajalikuks kasutada nuudi ja prääniku poliitikat. Mis puutub aga teistesse Vana-Idamaa riikidesse, rahvastesse ja suguharudesse, siis nende suhtes kasutati ainult nuuti. Assarhaddon polnud vähem julm ja despootlik, kui tema esivanemad. Kogu tema kolmkümmend aastat kestnud valitsemisaeg on täidetud lakkamatute sõdade, rõövkäikude ja karistusretkedega. Ka tema annaalides esineb igal sammul Assüüria kuningate armastatud väljend: «Ma piirasin ümber, ma vallutasin, ma purustasin, ma hävitasin, ma põletasin tulega ning muutsin kõrbeks ja varemehunnikuks.»

Assüürias oli välja kujunenud keeruline olukord, kui 668. aastal enne meie ajaarvamist astus troonile Assarhaddoni poeg Assurbanipal.

Assurbanipali ei valmistatud ette kuningakrooni jaoks. Assüüria kroon oli esialgselt ette nähtud tema nooremale vennale Šamaššumukinile. Assarhaddon ilmselt soosis seda oma armsaima naise — babüloonlanna — sünnitatud poega. Temale pärandas ta ka Assüüria trooni. Assurbanipalile oli aga varutud tagasihoidlik preestri saatus. Noorena pandi ta templi kirjutajate kooli kiilkirja saladusi õppima. Palju aega pühendas ta assüüria-babüloonia ja sumeri tekstide lugemise ja kirjutamise kunstile.

Assurbanipal.

Kuidas siis juhtus, et Assüüria kuningaks sai Assurbanipal, mitte aga Šamaššumukin?

Assüüria sugukondlik ja kaubanduslik aristokraatia vaatas juba ammu viltu Assarhaddoni nende arvates liiga heatahtlikule suhtumisele vasallsõltuvuses olevasse Babülonisse. Šamaššumukini — babüloonlanna poja — määramine Assüüria troonipärijaks ajas rahulolematuse karika üle ja kutsus välja avaliku protesti. Valmis ähvardav mäss. Asi läks ilmselt paleepöördeni. Assarhaddoni silme ees viirastus tema isa Sanheribi, vanaisa venna Salmanassar V ja teiste vandenõu ohvriks langenud Assüüria monarhide saatus. Ja Assarhaddonil ei jäänud muud üle, kui oma lähima ümbruse meeleheaks muuta varem vastuvõetud otsus. Assüüria suurriigi troonipärijaks kuulutati Assurbanipal, Šamaššumukinile jäeti aga ainult Babüloonia. Sellistel asjaoludel astus Assüüria troonile lõpuks lugeda ja kirjutada oskav kuningas. See oli esimene (ja, märgime sulgudes, viimane) täiesti kirjaoskaja kuningas Assüüria troonil.

Assurbanipali tegevusel tuleb meil peatuda üksikasjalisemalt. Just temale me võlgneme ju tänu maailma vanima Ninive raamatukogu asutamise eest.

Kirjutajate koolis kavalate ja õelate preestrite seas veedetud aastad vajutasid kustumatu jälje tulevase kuninga iseloomule. Tutvumine sõjalis-ajalooliste teoste, kuningate kroonikate ja teiste kirjanduslike allikatega, mis jutustasid Assüüria, Babüloo-

nia ja Sumeri kaugest minevikust, avardas Assurbanipali silmaringi, teritas tema mõistust. Ta mõistis hästi, et ainuüksi relvajõust on vähe selleks, et kindlustada oma võimu laialdase suurriigi üle. Mitte vähemtähtsaks ülesandeks pole kindlustada võidetut poliitiliselt, õigeaegselt taibata oma vastaste plaanid ja segi ajada need eos, lahutada vaenlasi ja lüüa neid üksikult. Roomlaste kuulus loosung «jaota ja valitse» polnud tol ajal veel täpselt formuleeritud, kuid selle mõtte oli Assurbanipal suurepäraselt omandanud ja kasutas seda oma riiklikus tegevuses laialdaselt.

Erinevalt oma eelkäijaist, kes olid esmajoones väejuhid, oli Assurbanipal peamiselt diplomaat ja poliitikategelane. Sõjaliste operatsioonide vahetu juhtimise usaldas ta meeleldi oma väepealikule, kuid välispoliitikat hoidis ta kindlalt oma kätes.

Kuninga välimus oli petlik. Pikk kasv, võimas kehaehitus, julged avameelsed silmad, kullinina, pikad käharad juuksed sundisid oletama temas kavaluseta, otsekohest inimest. Tegelikult aga oli see inimene jesuiidi sisemusega, kes oskas osavalt peita sõbraliku naeratuse ja lahke sõna taha õelaid ja salakavalaid sepitsusi.

SÕJAKÄIK EGIPTUSSE

Assurbanipal astus troonile hetkel, mil Egiptuses oli täies hoos ülestõus. See maa, vallutatud ja ühendatud Assüüriaga tema isa poolt 671. aastal enne meie ajaarvamist, jätkas visalt võitlust oma sõltumatuse eest. Niipea kui Assüüria sõjaväe peajõud lahkusid Niiluse oru piirkonnast, puhkes kohe ülestõus. See algas juba Assarhaddoni eluajal, kuid Egiptust «rahustada» tuli Assurbanipalil.

Noor kuningas näitas end kohe Assüüria monarhide väärilise järglasena. Arveteõiendamine oli kiire ja julm. «Saisi, Mendesi, Tanisi ja teiste linnade inimesed,» teatab kroonika, «kõik, kes olid nendega ja plaanitsesid kurja, väikesest suureni, nad [Assüüria väed. — Autor.] tapsid maha relvaga, ei jätnud neist järele ühtki inimest. Nende kehad nad riputasid postidele, nülgisid neilt naha ja katsid sellega linnamüüri.»

Seega oli rahulike elanike, nende hulgas raukade, naiste ja laste, massiline hävitamine sõnakuulmatute hirmutamise eesmärgil üheks esimeseks aktiks, mis tähistas Assurbanipali valitsemist.

Ent mõningaile vandenõust osa võtnud Egiptuse pisivürstidele pidas Assurbanipal kasulikumaks armu anda. Ta otsustas nad taltsutada, ära osta rikkalike kingitustega, teha oma andunud orjadeks, ustavaks toeks uute ülestõusude puhul. Nende hulgas

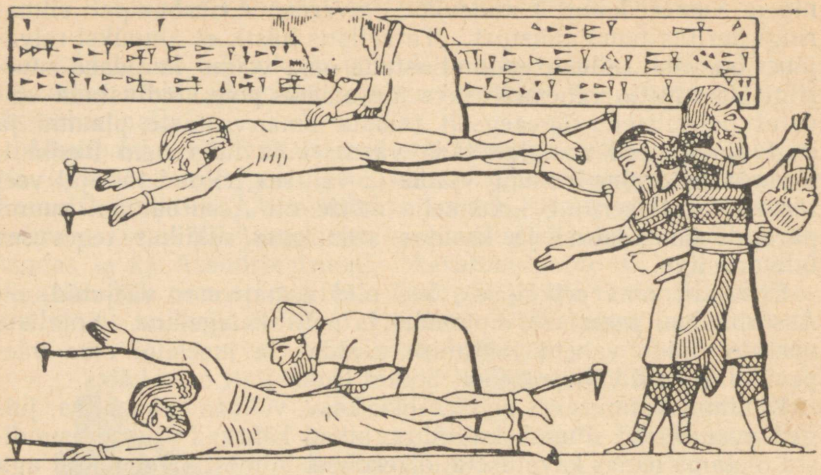

Assüürlased nülivad nahka elusatelt inimestelt.

oli ka Nehho, kelle ta määras ühe suurima Egiptuse provintsi valitsejaks, ning samuti selle poeg Psammetihh.

«Ma rõivastasin ta [Nehho] kirevasse riietusse,» kirjutab Assurbanipal, «panin talle kaela kuldkee, majesteetlikkuse tunnuse, lükkisin tema sõrmed täis kuldsõrmuseid, andsin talle vööle raudse pistoda kuldtupes, olles kirjutanud sellele oma nime. Ma andsin tema käsutusse sõjavankreid, ratsahobuseid, muuli tema kõrguse sõiduks. Ma saatsin oma usaldatud isikuid ja asemikke temaga sõjalise liidu jaoks.»

Tegelikult aga ei saadetud «usaldatud isikuid» ja «asemikke» mitte «sõjalise liidu» jaoks, vaid vangistatud vürsti tegevuse kontrollimiseks ja jälgimiseks, kellele pea maharaiumise asemel ulatati poliitilise eksperimendi mõttes vürstikroon.

Nehho suhtes eksperiment õnnestus. Oma elupäevade lõpuni oli ta Assüüria truuks ketikoeraks Egiptuses. Ja kui sellel maal puhkes uus ülestõus, oli Nehho oma kodumaa vaenlaste leeris ja hukkus oma kaasmaalaste käte läbi.

Äraostmine ei viinud siiski alati soovitud sihile. Seni kuni Assüüria oli tugev, jäid tema poolt äraostetud vasallid talle ustavaks. Ent tarvitses vaid sõjaõnnel Assüüriat reeta, kui tema soosikud läksid ilma pikemalt mõtlemata üle tugevama vastase poole ja juhtisid ülestõusu.

Nehho poeg Psammetihh, kes oli samuti Assurbanipali «kaitse all», alustas esimesel võimalusel ülestõusu, lõi assüürlasi ja kuulutas enda Egiptuse kuningaks.

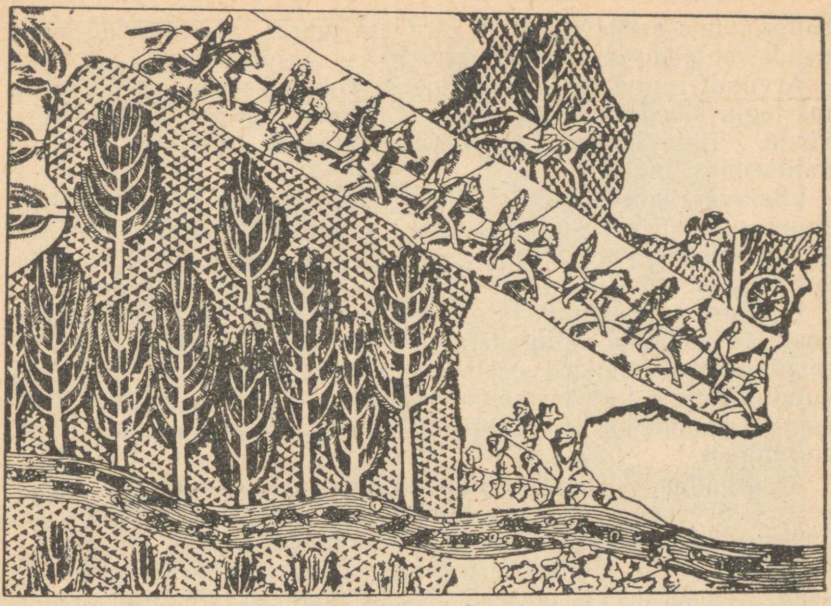

Assüüria ratsavägi mägedes.

Kuid see juhtus tunduvalt hiljem — 650. aasta paiku enne meie ajaarvamist. Enne seda aga toimus veel üks tähtis sündmus Assurbanipali valitsemise ajal, mida ei saa mainimata jätta: Teebai — Vana-Egiptuse pealinna hävitamine.

Assurbanipal jutustab sellest järgmiselt:

«Oma teisel sõjakäigul ma siirdusin Egiptusse ja Etioopiasse. Tanuatamon [Etioopia kuningas. — Autor.], saanud teada minu sõjakäigust ja sellest, et ma astusin Egiptuse piiridesse, lahkus Memfise linnast ja põgenes oma elu päästmiseks Teebaisse. Kuningad, asehaldurid ja järelevaatajad, keda ma olin paigutanud Egiptusse, tulid minu juurde ja suudlesid minu jalgu. Ma asusin teele Tanuatamoni kannul ja jõudsin Teebaini — tema võimsa kindluseni.

Nähes minu pealetungi tugevat survet, lahkus ta Teebaist ja põgenes Kipkipisse [linn Etioopias. — Autor.]. Jumal Assuri ja jumalanna Ištari abiga ma vallutasin tolle linna [s. o. Teebai. — Autor.] tervenisti. Hõbedat, kulda, kalliskive, kõik tema palee rikkused, kirevaid lõuendist rõivaid, suuri ratsahobuseid, inimesi — mehi ja naisi, kaks kõrget heledast kullasulamist valmistatud obeliski, mõlemad 2500 talendi raskused [75 tonni. —

Autor.], mis seisid pühamu väravate juures, ma kiskusin välja nende kohtadelt ja võtsin endaga kaasa Assüüriasse.

Arvutult ränga saagi riisusin ma kokku Teebais. Oma relva ma tegin kibedaks Egiptusele ja Etioopiale ning kinnitasin oma võidu. Täite kätega ma pöördusin tagasi Ninivesse — oma valitsemise linna.»

«Sajaväravalise Teebai», nagu teda nimetasid kreeklased, Egiptuse suurima kultuurilise ja poliitilise keskuse barbaarne laastamine meenutas kaasaegseile elavalt Assurbanipali vanaisa samasugust ennekuulmatut kuritegu — Babüloni purustamist.

Egiptuse kampaaniale järgnes sõjakäik Foiniikia linna Tüürose vastu. Kuid seda vallutada ei õnnestunud. See Vahemere idarannikul, osalt mandril, osalt lähedasel kaljusaarekesel asuv linn kujutas endast ligipääsmatut kindlust. Vaenuliste vägede lähenemisel suundusid kõik elanikud linna saareossa ja tundsid seal end julgelt.

Assurbanipal blokeeris ranniku, jättes saare elanikkonna joogiveeta. See sundis Tüürose kuningat Vaali rahu paluma. Tal õnnestus end välja osta rikkalike kingitustega.

Kauge Lüüdia (Väike-Aasia riigi) kuningat Gügest, kes kergeusklikult pöördus Assüüria poole abi saamiseks rändrahva kimmerlaste sissetungi vastu, püüdis Assurbanipal muuta oma vasalliks. Lüüdialaste poolt Assüüriale naiivselt pakutud kaitseliit muutus ratsaniku ja hobuse liiduks... Kuid see «liit» oli lühiajaline. Vääriliselt hinnates Assüüria «sõprust», ühines Güges varsti Assüüria-vastase leeriga.

Ometi kõik need ja samuti ka mõned teised Assurbanipali sõjakäigud on ainult episoodideks võrreldes sõdadega, mida tal tuli pidada Eelami ja Babülooniaga.

EELAMI KAMPAANIA

Eelam oli Assüüria ammuaegseks vaenlaseks. Seepärast pakkus Assurbanipal meeleldi varjupaika Eelami kuninga Teummani viiele vennapojale, kelledele too kippus elu kallale, kuna nägi neis troonipretendente.

Assurbanipal kaalutles, et alati on hea omada käepärast kuulekaid marionette vaenuliku maa kuningakojast, keda parajal juhul võib seada võimule. Kuid Teumman nõudis oma vennapoegade väljaandmist. Selle eesmärgiga saatis ta Ninivesse erilise diplomaatilise missiooni suurnike Umbadara ja Nabudamiki juhtimisel.

Assurbanipal lükkas tagasi Teummani nõudmise, tema saadikud aga vangistas.

Lahing Eulaiose jõe ääres.

Nii algas järgmine — arvult teadmata — sõda Assüüria ja Eelami vahel.

Mõlemad pooled valmistusid ammu ja pingsalt selleks ning vahejuhtum põlualuste vennapoegadega oli ainult ettekäändeks sõjategevuse vallapäästmisele.

Sõda lõppes Eelami armee täieliku purustamisega ja Teummani hukkumisega.

Assurbanipal kirjeldab seda sündmust nii:

«Minu viiendal sõjakäigul suunasin ma oma tee Eelamisse... Raevuse tormi rõhumisena ma katsin Eelamimaa täielikult. Ma raiusin maha Teummani, nende kurja sepitsenud ülbe kuninga pea. Arvutult tapsin ma tema sõjamehi. Elusana haarasin ma [oma] kätte tema võitlejaid. Nende surnukehadega ma täitsin Suusa ümbruse nagu okaspõõsaste ja karuohakatega. Nende vere ma lasksin Eulaiose jõkke ja värvisin selle veed nagu punase villa.

Ummanigaši, Eelami kuninga Urtaki poja, kes põgenes Teummani juurest Assüüriasse ja embas mu jalgu, tõin ma endaga kaasa Eelamisse ja panin Teummani troonile. Tammaritu, tema

Teumman käsib pojal pingutada vibu.

kolmanda venna, kes põgenes koos temaga, ma määrasin valitsejaks Hidalu linna.

Pärast seda, kui eelamlased olid maitsnud jumal Assuri ja jumalanna Ištari relvade kibedust ja mina saavutasin võidu Eelami üle, suundusin ma oma tagasipöördumisel Gambuli Dunani vastu, kes lootis Eelami peale.

Ma vallutasin Šapibeli linna — Gambulimaa kantsi. Ma astusin sellesse linna ja tapsin selle elanikke nagu lambatallesid. Dunani ja Samguni [Gambuli valitsejate], kes segasid minu valitsemist, käed ja jalad aheldasin ma puust jalapakkudesse ja rauast ahelaisse . . .»

Assurbanipali palee seintel on säilinud palju bareljeefe, mis pisimate üksikasjadeni illustreerivad seda hirmsat kirjeldust.

Siin on üks neist bareljeefidest (vt. lk. 167).

Esimesel pilgul näib, nagu areneks tegevus üheaegselt neljal tasapinnal. Tegelikult aga annab assüüria kunstnik selliselt edasi sügavust, perspektiivi, tausta.

Vasakul ülemises nurgas me näeme põlvitavat inimest väljasirutatud kätega. Tema kõrval seisab sõjamees pingutatud vibuga. Need on Eelami haavatud kuningas Teumman ja tema poeg, kes püüab kaitsta oma isa pealesuruvate vaenlaste eest. Assüüria sõjamees on juba kirvega hoogu võtnud ja kohe langetab ta selle Eelami kuningapoja pähe. Selle stseeni mõtet selgitatakse lühida, kuid väljendusrikka raidkirjaga:

«Teumman käsutas vihaselt poega: «Pinguta vibu».»

Ümberringi hargneb aga hirmsa tapluse panoraam. Eelami sõjamehed on paisatud Eulaiose jõkke. Vähesed pääsevad, ületades jõe ujudes, ülejäänud langevad aplate kalade saagiks. Assüüria ratsanikud tallavad vaenlasi oma hobuste kapjadega ja läbistavad odadega kõiki, kes püüavad vastupanu osutada. Kuid ka allaandjaile pole halastust.

Oma sissesõidu Ninivesse pärast võitu Teummani üle korraldas Assurbanipal erakordse hiilgusega. Nii kirjeldab seda sündmust üks tema kroonikuist:

«Suurte jumalate Assuri, Beli ja Nabu abiga ma pöördusin õnnelikult tagasi Ninivesse. Eelami kuninga Teummani pea ma riputasin Dunani [Gambuli valitseja] kaela. Vangistatud eelamlaste ja saagiga Gambulist, mis Assuri tahtel sattus minu kätte, lauljate ja muusikantide [saatel] ma astusin Ninivesse keset juubeldamist.

Umbadara ja Nabudamik — Eelami kuninga Teummani suurnikud, kellede kaudu Teumman andis mulle edasi oma jultunud läkituse ja keda minu käsul peeti kinni minu otsuse ootel —

Assüüria sõdurid lõikavad maha Teummani pea.

Teummani vennapoeg Urtaku annab end assüürlastele vangi.

nägid Ninives Teummani, nende valitseja, maharaiutud pead ja kaotasid mõistuse. Umbadara katkus endal habet, Nabudamik aga läbistas end oma raudse põueodaga. Teummani maharaiutud pea ma panin välja Ninive väravate esiküljele selleks, et Eelami kuninga Teummani maharaiutud pea tõendaks rahvale jumalate Assuri ja Ištari, minu isandate, vägevust.»

Siis algasid vangide massilised avalikud hukkamised. Nendega kaasnenud ennekuulmatute julmuste eesmärgiks oli hirmutada teisi alistatud rahvaid. «Teid ootab Eelami saatus, kui teil tuleb pähe mässata,» — selline mõte oli hukkamistel ja piinamistel, mida on kõigi üksikasjade ja suure asjatundlikkusega kujutatud seinabareljeefidel Assurbanipali lossis.

Kuid ei julmad piinad ega massilised hukkamised suutnud murda rahvaste püüdeid vabaduse ja sõltumatuse poole.

Sõjalis-parasiitlik Assüüria riik elas peaaegu ainult alistatud rahvaste paljaksriisumise arvel. Tema isu oli tõepoolest täitmatu. Rahuldamata tohutust juba vallutatud territooriumist, mis ulatus Iraani mägedest idas kuni Vahemereni läänes, Niiluse kärestikest lõunas kuni Väike-Aasiani põhjas, taotles Assüüria üha uusi ja uusi anastusi.

Vaevalt oli vaibunud lahingute kära, vaikinud piinatute ja hukatute oiged, kui algasid üldised röövimised.

Assüüriasse aeti suuri karju, veeti toiduaineid, kulda, hõbedat, vaske, kalleid puuliike, rõivaid, majapidamisriistu. Kümneid ja sadu tuhandeid inimesi viidi orjusse paleede ja templite ehitamiseks või asustati ümber sadade kilomeetrite taha oma kodumaast.

Kuid need olid nii öelda sõjalised trofeed. Pärast algas plaani-

pärane metoodiline röövimine «ränga andami», mitmesuguste maksude, väljapressimiste ja kohustuste näol.

Assüüria sõjaväe vooris oli palju ametnikke, kellede ülesannete hulka kuulus allesjääva elanikkonna ja selle täpse varanduse nimistu koostamine, et keegi ei võiks kõrvale hoiduda maksustamise eest. Nagu vampiir imes Assüüria kõik elumahlad talle alluvaist maa-aladest. Rahuaegne röövimine erines vaevalt millegagi sõjalisest röövimisest.

Seepärast järgnes ülestõus ülestõusule, vandenõu vandenõule ja mingite julmustega ei saadud kustutada rahvaste püüdeid heita endilt vihatud assüüria ike.

ÄHVARDAV KOALITSIOON

Surunud julmalt maha Eelami vastupanu, ei saavutanud Assüüria siiski kindlat jalgealust. Juba ammu valmis Assüüria riigi sisemuses niisugune vandenõu, mis pani kaardile selle «maailmariigi» olemasolu.

Vandenõu hingeks oli ikka seesama Babüloonia.

Babüloonia astus liitu aramealaste ja kaldealastega, Süüria ja Foiniikia kuningatega, kindlustas endale Egiptuse ja Lüüdia toetuse ning tõmbas liitu Eelami. Ülestõusu valmistati ette paljude aastate jooksul ja kõige rangemas saladuses. Selle peamehed tegutsesid niivõrd osavalt, et isegi Assurbanipali nuhid — oli tal ju kõikjal oma agente ja spioone — ei suutnud midagi välja nuuskida.

Viimsel momendil, kui ülestõusu päev oli juba kindlaks määratud, saatsid babüloonlased Ninivesse erilise saatkonna rikkalike kinkide ja sõprusetõenditega. Seda tehti sihilikult, silmakirjaks, et uinutada Assurbanipali valvsust.

Ootamatult oma valitsejaile sattus Assüüria ühel ilusal päeval äkki otsekui tulerõngasse. Babüloonia kuningas Šamaššumukin seisis Assüüria-vastase liidu eesotsas. Assüüria soosik Ummanigaš, kes kunagi oli leidnud seal pelgupaiga Teummani jälitamise eest, hiljem aga pandi Eelami troonile ja kellele Assüüria näiliselt võis täielikult loota, ühines Šamaššumukiniga ja kuulutas Eelami iseseisvaks.

Assurbanipali kreatuur Egiptuses Psammetihh I lõi samuti Assüüriast lahku, ühendades oma võimu alla kogu Egiptuse. Uut julgust said ka Vahemere-äärsed kuningad, kes nägid ühendatud Egiptuses tuge oma võitluses Assüüria vastu. Avalikku liitu Egiptusega astus Lüüdia kuningriik...

Kogu Assüüria impeerium oli haaratud ülestõusuleegist. Riik, mis aastasadade jooksul oli tule ja mõõgaga kokku klopsitud ja

Assüüria suurnik esitleb eelamlastele nende tulevast kuningat Ummanigašt.

mis üsna hiljuti näis nii kindlana ja püsivana, oli valmis kokku varisema.

Assurbanipali monarhia poleks pääsenud sellistes tingimustes täielikust krahhist, kui ülestõusnute leeris poleks ootamatult tekkinud lahkhelid.

Ametlik kroonika — Assurbanipali annaalid — joonistab sündmuste käigu üsna lihtsalt. Assurbanipal palus oma jumalaid Assurit ja Ištarit ning need kinkisid talle võidu Šamaššumukini üle. Kuid on arusaadav, et mingid jumalad ei oleks suutnud isegi päeva võrra edasi lükata Assüüria hukkumist, kui mitte Eelamis — Assurbanipali tugevas ja hädaohtlikus vastases — poleks tekkinud segadused.

Eelami kuninga Ummanigaši noorem vend Tammaritu tõukas oma venna troonilt ja haaras ise võimu. Tõsi küll, ta jätkas liidu poliitikat Babülooniaga, kuid langes ise omakorda vürst Indabigaši poolt teostatud paleepöörde ohvriks.

Tammaritu päästis vaevalt oma elu, põgenedes rühma poolehoidjatega Assüüriasse, keda ta äsja oli reetnud. Tal tuli, väljendudes kroonika sõnadega, ilmuda kuninga jalge ette ja oma habemega maad pühkides anuda halastust.

Eelami sündmused olid Assurbanipalile teretulnud. Ta, mõistagi, ei uskunud krossi eestki Tammaritu juttu, kuid otsustas teha näo nagu usaldaks teda ja jättis ta aukülalisena oma õukonda. Tegelikult oli ta aga lihtsalt Assüüria monarhi vangiks.

Kõik oma jõud koondas Assurbanipal nüüd peamiseks, otsustavaks ülesandeks — Babüloonia purustamiseks. Ta teadis, et toime tulles peamise, surmahädaohuga, võib ta kõik ülejäänud vastased purustada ükshaaval.

Tema väed piirasid Babüloni sisse ja sulgesid kõik linna sisse-

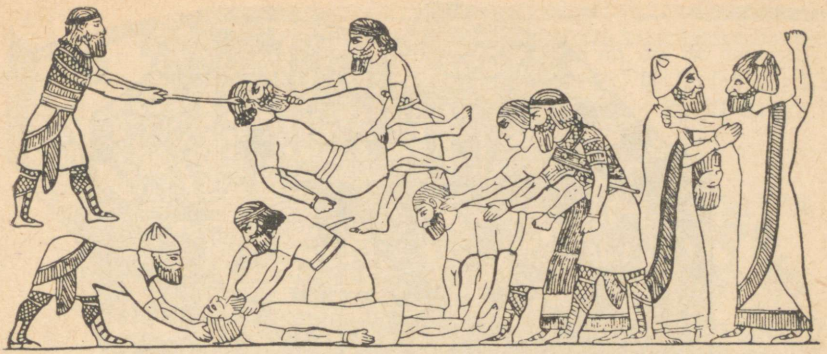

Vangide piinamine

ja väljapääsud. Piiratute laagris algas hirmus nälg. Kroonika pajatab: «Tol ajal haaras nälg Akadi [Babüloonia. — Autor.] inimesi, kes olid Šamaššumukini poolt ja sepitsesid kurja. Nälja tõttu nad sõid omaeneste poegade ja tütarde liha ning närisid nahkrihmu.»

Babülon vallutati lõpuks tormijooksuga, Šamaššumukin ise aga põles elusalt, hüpates tulekahju leekidesse, milledest oli haaratud linn.

«Inimestele aga, kes andsid selles asjas nõu Šamaššumukinile, truuduseta vennale ja sünnitasid kurja,» jätkab kroonika, «ja kes kartsid surma ja pidasid kalliks oma elu ega viskunud tulle koos Šamaššumukini, oma isandaga, kes pääsesid raudse pistoda teraviku eest, nälja, puuduste ja lõõmava tule käest ning leidsid pelgupaiga, [neile] langes jumalate, minu käskijate, võrk, millest oli võimatu põgeneda. Mitte ükski ei põgenenud. [Ükski] põgenik ei pääsenud minu käest... Neilt sõjameestelt ma rebisin ära nende jultunud huuled, mis laususid teotust Assuri, minu jumala kohta...»

Arveteõiendamine teiste koalitsioonist osavõtjatega, pärast seda kui Assurbanipal lõpetas Babülooniaga, oli vaid aja küsimus. Nagu kaleidoskoobis vilksatavad kuninglikes kroonikais sõjakäikude ja lahingute kirjeldused, purustatud linnade ja provintside nimetused, troonilt tõugatud, vangistatud ja tapetud kuningate ja vürstide nimed.

Assurbanipali kreatuur Tammaritu, kes teistkordselt tema poolt Eelami troonile oli pandud, tõusis jälle üles oma soosija vastu ja sattus uuesti tema kätte. Varsti pärast seda pühkis Assurbanipal maapinnalt kaks aastatuhandet eksisteerinud Eelami kuningriigi.

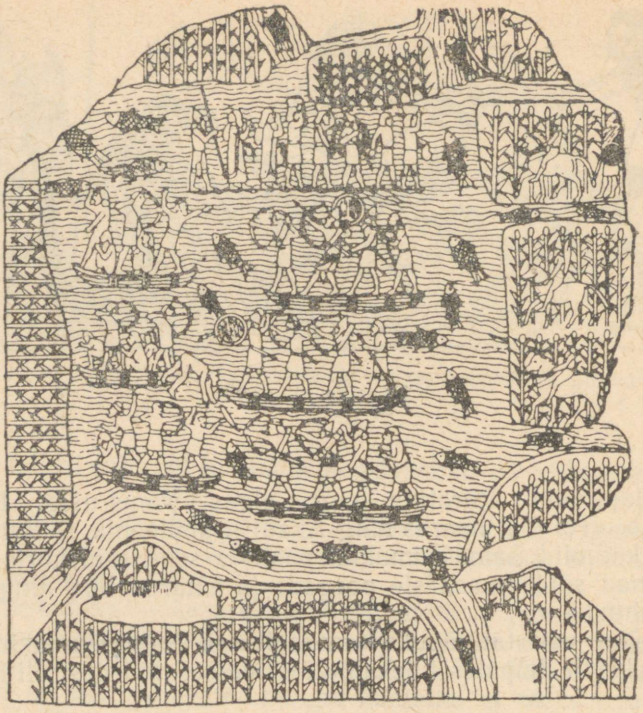

Assüüria laevastikuüksuse lahingutegevus.

Ta läbis tule ja mõõgaga kogu maa. Ühelegi linnale, ühelegi külale ei halastatud. «Ma tegin Eelami paljaks,» tunnistab Assurbanipal, «ühe kuu ja kahekümne viie päeva tee [ulatuses]. Ma katsin [põllud] soola ja umbrohtudega ... Kuu jooksul ma hävitasin kogu Eelami tervenisti. Ma jätsin tema põllud ilma inimhäälеta, suurte ja väikeste sarvloomade müdinata, lõbusate, juubeldavate hõiseteta. Metseeslid, gasellid ja igat liiki stepikiskjad hakkasid seal elutsema ...»

Kohutava purustamise osaliseks langes Eelami pealinn Suusa, kuhu seni polnud astunud vaenlase jalg. «Savist raamatud» säilitasid järelpõlvedele selle purustamise üksikasjalise kirjelduse. Assurbanipali annaalides loendatakse täpselt kõik, mis purustati, hävitati, põletati ja rööviti.

Kuningas kiitleb, et ta purustas ja tegi maatasa paleed ja templid, raius maha ja põletas pühad salud, võttis ja viis ära tohutu saagi: kulda, hõbedat, kalliskive, relvi, rõivaid, majapidamisriistu, loomi ja nii edasi.

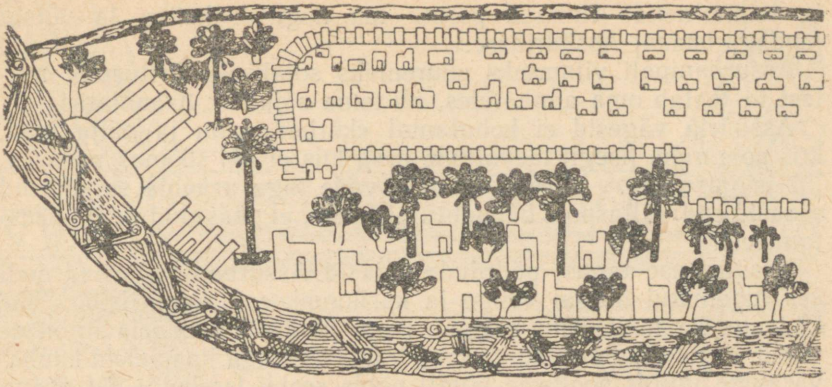

Suusa linna plaan.

Arveteõiendamine eelamlastega oli piiritult julm. Ei halastatud raukadele, naistele ega lastele.

Huvitav on märkida, et haavu ja vigastusi ei tekitatud mitte ainult inimestele, vaid ka kujudele. Selliselt maksis Assurbanipal kätte Eelami surnud kuningate hingedele.

Et rõhutada Eelami territooriumi täielikku ja lõplikku ühendamist Assüüriaga, teostas Assurbanipal omapärase sümboolse akti: ta viis Ninivesse peotäie mulda suurematest Eelami linnadest. Kroonika kõneleb sellest nii: «Suusa, Madaktu, Haltemaši

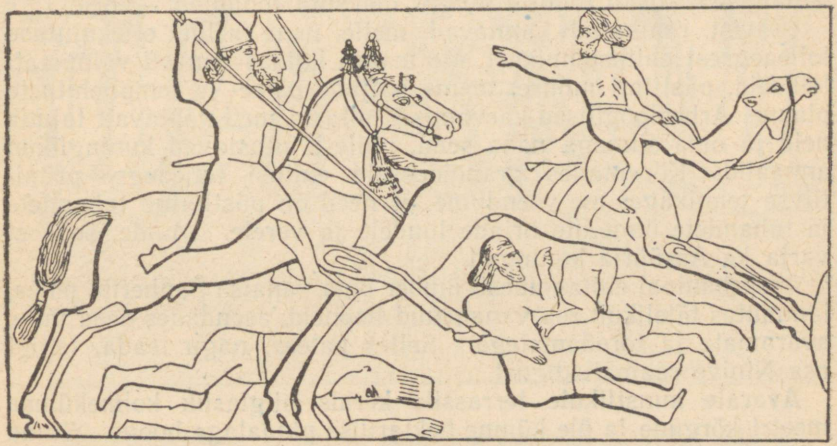

Lahing Araabia kõrbes (episood võitlusest).

ja teiste nende linnade põrmu ma kogusin kokku ja võtsin [endaga kaasa] Assüüriasse.»

Assurbanipali viimaseks suuremaks sõjaliseks ürituseks, millest ta teatab oma annaalides, oli tema sõjakäik Araabiasse.

Assüüria vägesid ei kohutanud «kõrbed, janu ja nälja alad, kus pole näha [isegi] taevalinde ning kus ei käi söömas metseeslid ja gasellid». Kõrbed, mille liivade taga araabia suguharud pidasid end väljaspool hädaohtu olevaiks, ei päästnud neid purustamisest.

Assüüriasse tagasi pöördudes ajasid Assurbanipali väed endi ees lugematul hulgal vange ja kariloomi, eriti kaameleid. «Ühe küüruga kaameleid ma jagasin nagu lambaid Assüüria inimeste vahel. Minu maa sisemuses müüdi ühe küüruga kaameleid kaubaväravate juures poolteise [kuni] poole seekli [seekel = 8,4 grammi. — Autor.] hõbeda eest.»

Edasi räägitakse sellest, kuidas kaupmees oma kaupade, kõrtsmik õlle ja aednik puuvilja eest võtsid tasuna vastu kaameleid ja inimesi. Järelikult täitsid inimesed (orjad) ja kaamelid tollal raha funktsioone. «Elusaid rahasid» ilmus Assüüriasse nii palju ja nende hind langes niivõrd, et nendega maksti kõrtsides, poodides ja käsitöökodades nagu peenrahaga ...

LUUDEL JA VEREL

Oma eelkäijate eeskujul ajas Assurbanipal paleede ja templite ehitamisele kokku tohutul hulgal maksuta tööjõudu — orje.

«Savist raamatud» annavad meile üsna selge ettekujutuse tolleaegsest ehitustehnikast. Me teame, kuidas vanasti valmistati telliseid, püstitati müüre. teame paljude palee- ja templiehituste plaane. Arheoloogilised kaevamised aitasid meil nähtavalt tajuda neid ja oma silmaga näha seda, millest jutustavad kuninglikud annaalid. Kõrvutades grandioosseid ehitusi tolleaegse primitiivse tehnikaga, me veendume, et need on püstitatud tuhandete ja tuhandete õnnetute orjade luudele ja verele. Muide, seda ei varja ka Assüüria kuningad.

Assurbanipal ehitas uuesti ümber oma vanaisa Sanheribi palee, lammutas täielikult rea vananenud hooneid, asendades need uute, avaramate ja toredamatega. Selles palees, nagu teada, leitigi osa Ninive raamatukogust.

Avarale kunstlikule terrassile kerkis hiiglaslik kolmekümne meetri kõrgune ja üle kümne hektarilise pindalaga hoone. Sinna ei jõudnud lennata lugematud putukaparved ega ulatunud kahjulikud sooaurud.

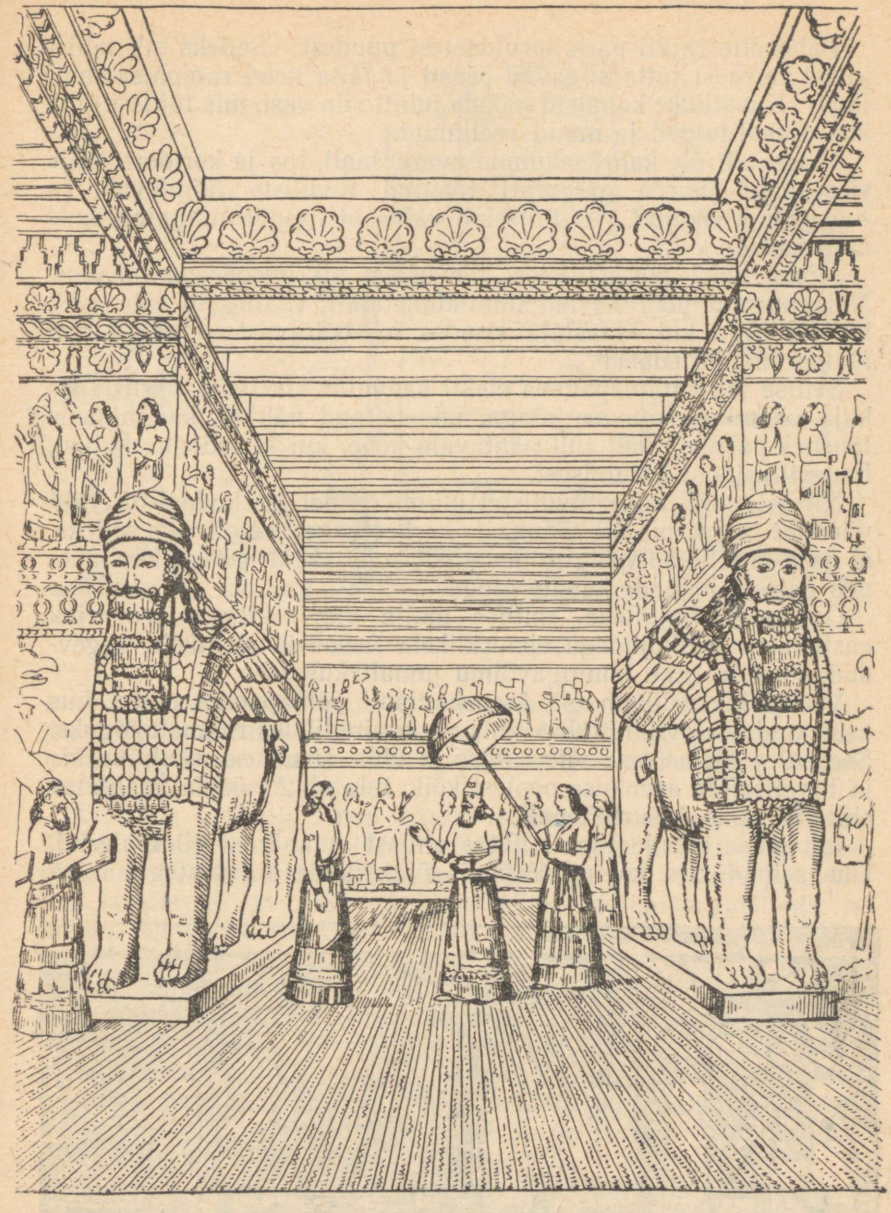

Paleesaali sisemus. (Palee on püstitatud Sanheribi ja ümber ehitatud Assurbanipali poolt.)

Palee ette rajati park haruldastest puudest. Selleks tuli tellis-kivist terrassi jätta sügavad pesad ja täita need rammusa mul-laga. Kunstlikke kanaleid mööda juhiti siia vesi, mis täitis tiigid, kus ujusid luiged ja muud veelinnud.

Palees oli üle kaheksakümne avara saali, toa ja koridori. Selle sissekäigu juurde paigutati tohutud tiivuliste inimlõvide ja -härgade kivikujud. Need otsekui valvasid ligipääsu kuninglikule eluasemele.

Mõnel neist fantastilistest olevustest oli imepärane omadus. Näis, nagu ei pööraks nad silmi külastajalt, vaatleksid teda igast küljest. Aga kui külastaja sisenes lossiväravast — tegid nad äkilise sammu edasi . . .

Sellise jahmatamapaneva efekti saavutas kunstnik, varustades kuju viienda, «astuva» jalaga, mis polnud nähtav, kui inimene lähenes paleele, kuid tuli nähtavale kohe, kui ta möödus kujust, luues illusiooni liikumisest.

Nii selgubki, miks tiivulistel inimhärgadel ja -lõvidel oli vaja viiendat jalga, mis nii hämmastas arheolooge; see oli vaja selleks, et need imeelukad veelgi tugevamalt kohutaksid igaüht, kes lähe-neb paleele halbade kavatsustega.

On kerge kujutleda, millise mulje pidi tekitama see trikk «astuvate» kivikujudega ebausklikele Assüüria elanikele, tugev-dades nende usku kuningavõimu jumalikkusesse.

Veelgi luksuslikum oli Assurbanipali põhjapoolne palee, kus asus kuulus «lõvijahi tuba», mis oli kuninglikuks raamatukoguks. See palee ületas oma viimistluse ja uhke sisustuse, skulptuuride ja bareljeefide arvukuse poolest kõik, mis oli Assüüria pealinnas ehitatud enne Assurbanipali.

Iga palee esindustuba kujutas endast omapärast pildigaleriid. Ühe seinad olid kaetud Eelami sõjakäikude kujutustega, teine

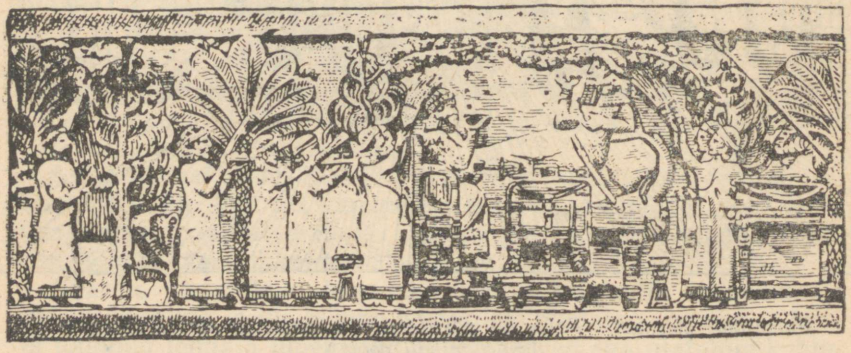

Stseen viinapuulehtlas.

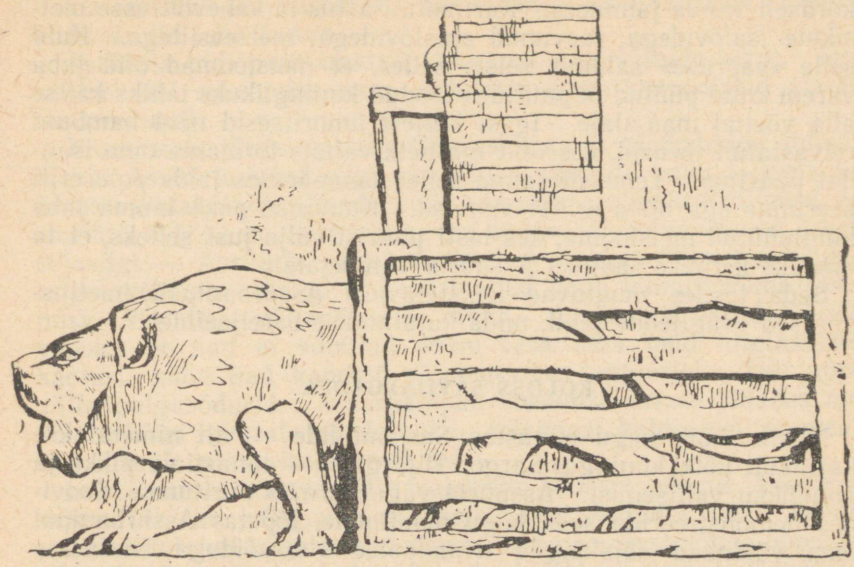

Kuninglik jaht. Puurist väljuv lõvi.

tuba oli kaunistatud maaliliste stseenidega Assurbanipali lahinguist Vahemeremaade rahvastega. Paljud bareljeefid kujutavad palee igapäevast elu-olu. Eelmisel leheküljel on üks neist — kuulus stseen viinapuulehtlas.

Assüüria valitseja lebab kõrgel kallihinnalisest puust asemel. Tema kõrval istub pidulikult tugitoolis tema naine. Mõlemad tõstavad huultele kausse veiniga. Kuninga aseme taha paigutatud lauakesele on asetatud tema vibu, nooletupp nooltega ja mõõk. Kuulekad teenrid seisavad suurte lehvikutega valitsejate kõrval ja tõrjuvad kärbseid, teised jälle ulatavad liudadel mitmesuguseid roogasid. Neile järgnevad muusikandid, kes lõbustavad kuninglikku abielupaari muusikahelidega. Linnukesed lendlevad palmide ja küpresside vahel.

Seda perekondlikku idülli täiendab üks Assüüria monarhide maitsele täielikult vastav iseloomulik detail: Eelami kuninga maharaiutud pea on riputatud puu otsa selliselt, et Assurbanipal võiks seda kogu aeg mõnuga vaadelda . . .

Kuid kõige toredam on selles palees kuninglikule jahile pühendatud tuba. Metsloomade kujutused on tehtud niivõrd meisterlikult ja sellise tõepärase loomulikkusega, et kuuluvad õigustatult Vana-Idamaa kunsti meistriteoste hulka.

Kui otsustada nende kujutuste järgi, siis oli Assurbanipal era-

kordselt vahva jahimees. Kartmatult astus ta kahevõitlusse metsikute isalõvidega, raevunud emalõvidega, metseeslitega. Kuid selle «vapruse» saladus seisis selles, et metsloomad olid juba varem kinni püütud ja puurides toodud kuninglikuks jahiks kaitse alla võetud maa-alale. Igast küljest ümbritsesid neid hambuni relvastatud teenrid, kes olid iga hetk valmis tormama oma isandat päästma. Tema ülesanne selles omapärases jahis pole eriti keeruline ega nõua erilist vahvust. Kuningas peab tapma juba kinnipüütud metslooma, kes lasti puurist välja just selleks, et ta langeks kergeks saagiks Assüüria valitsejale.

Seda teades muutuvad mõistetavaks Assurbanipali imetlusväärsed «vägiteod» jahil, mida kujutatakse bareljeefidel.

KOLOSS SAVIJALGADEL

Niisiis, kõik nagu ennustas Sargoniidide — nii nimetatakse harilikult kõiki kuningas Sargon II järglasi — dünastiale pikka ja õnnelikku valitsemist. Assüüria vägevus näis piirituna. Soovides demonstreerida seda kogu maailmale, lõpetas Assurbanipal oma võidukad sõjakäigud triumfaalse sissesõiduga Ninivesse sõjavankril, mille ette hobuste asemel olid rakendatud neli tema poolt vangivõetud kuningat . . .

Tegelikult aga oli Assüüria suurriigi jõud juba ära kulutatud.

Kuninglik jaht. Assurbanipal tapab lõvi odaga.

Tema võimsus oli illusoorne. See oli koloss savijalgadel ja tema päevad olid juba loetud.

Assüüria pidi paratamatult lämbuma oma võitude veres. Iga selline võit suurendas tema vaenlaste arvu, kes ootasid ainult tasumistundi.

Jättes enda järele paljakspõletatud maa ja tulekahjude suitsu, ajasid Assüüria väed riigi sügavusse vangide hulki — orje ja ümberasustatavaid. Nende hulk suurenes aja jooksul niivõrd, et assüürlased ise moodustasid nende hulgas tühise vähemuse. Isegi sõjavägi — Assüüria vägevuse tugi — hakkas täienema võidetute arvel, mis kuidagi ei soodustanud tema lahinguvõime tõstmist. Ent teist väljapääsu ei olnud. Assüürlasi endid jäi nii väheks, et nad ei suutnud enam tasa teha neid hiiglaslikke kaotusi, mida nad kandsid sõjategevuse tagajärjel. Tuli appi võtta palgasõdurid. Assurbanipali Assüüria armee ridades me näeme kõigi rahvaste esindajaid — eelamlasi, kaldealasi, aramealasi, babüloonlasi, isegi kreeklasi.

Lakkamatute sõdade tõttu sajandite jooksul nõrgus Assüüria verest tühjaks. Õigupoolest assüürlased, hajudes laiali nende poolt vallutatud hiigelterritooriumil, sõna otseses mõttes uppusid võõramaalaste merre. Assüüria keel lakkas olemast Assüüria rahvamasside valitsevaks keeleks. Seda mõistsid ja kasutasid ainult Assüüria ühiskonna ülemkihid.

Kuninglik jaht. Assurbanipal torkab lõvi mõõgaga läbi.

Isegi Assüüria enda suhteliselt väikesel territooriumil, välja arvates tema poolt anastatud maad, polnud ühtsust. Assüüria ühiskonnas ei lakanud äge sisemine võitlus.

Assüüria talupojad ja käsitöölised mitte ainult ei võitnud midagi rohkearvulistest sõdadest, vaid vastupidi, laostusid ja vaesusid. Nad sattusid halastamatu ekspluateerimise kätte. Nad kisti ära igapäevase töö juurest ja aeti sõdima, teadmata mille eest, kaugeisse maadesse. Samal ajal seisid kodupõllud üles harimata ja perekonnaliikmed mässisid end võlgadesse, sattusid võlaorjusse ja orjusse.

Assüüria sõdur, tulles tagasi koju võitjana, ei leidnud tihti oma kodukollet. Tema maja oli müüdud oksjonil, tema naine ja lapsed aga olid muudetud õigusteta orjadeks ja aetud võõrsile.

Kas teda said rõõmustada võidud, mis — jättes teda ilma perekonnast ja kodust — rikastasid tohutult kuningat ja tema õukondlasi, sõjalist ja sugukondlikku ülemkihti, ametnikke, kaupmehi ja preestreid?

Sellises olukorras oli küllalt mõnest tugevast hoobist väljaspoolt, et ilmneks Assüüria suurriigi sisemine roiskumine, avaneksid talle omased lepitamatud sisemised vastuolud ja läheksid liikvele tohutud tsentrifugaaljõud, mis purustaksid Assüüria riigi.

See toimuski kõigest kakskümmend aastat pärast Assurbanipali surma.

KÄTTEMAKSU ALGUS

Assüüria suurriik hakkas lagunema juba Assurbanipali ajal. Tema Araabia sõjakäik oli Assüüria sõjaväe viimaseks pealetungiretkeks. Sellele järgnes äkiline langus mööda kallakpinda.

Esimesena saavutas iseseisvuse Egiptus. See toimus, nagu me juba teame, 650. aasta paiku enne meie ajaarvamist. Tema eeskujule järgnes Lüüdia. Süüria ja Foiniikia linnad hakkasid samuti vabanema alluvusest...

Kibedusega jälgis Assurbanipal oma sellise vaevaga kokku klopsitud erihõimse impeeriumi lagunemist. Kuid ka tema võimuses ei olnud peatada seda protsessi. Ta taipas väga hästi, et saates oma väed kaugesse Egiptusse, riskeerib ta kaotada lähedase, ent taltsutamatu Babüloonia; saates oma väed Lüüdiasse, kaotab ta tõenäoliselt Eelami.•

Pärast Assurbanipali surma toimus Assüüria lagunemine peadpööritava kiirusega. Ja kui sellest ei teata Assüüria kroonikad, siis ainult seepärast, et neil oli kombeks laialt ja hooplevalt kirjeldada kuningate võite, «tagasihoidlikult» vaikida aga nende lüüasaamistest. Lisaks on meieni jõudnud tolleaegsete kirjalike mälestusmärkide hulk Assüüriast tühiselt väike. See on ka mõistetav.

Niipea kui algab languse periood, kaovad kirjalikud ja esemelised mälestusmärgid. Kellele tuleb pähe koostada laostumise perioodil annaale, valmistada obeliske ja bareljeefe?

626. aastal enne meie ajaarvamist teostus lõppeks Babüloonia sajanditepikkune püüe sõltumatusele. Selle riigi etteotsa tõusis suur väejuht ja poliitikategelane Nabopolassar, kes kuulutas välja Babüloonia iseseisvuse.

Assüüria kuningas Assuretililani — Assurbanipali järglane — ei olnud enam võimeline seda takistama.

Kuid Nabopolassar ei rahuldunud sõltumatuse saavutamisega. Ta otsustas alatiseks lõpetada Assüüriaga, kes paljude sajandite jooksul oli julmalt rõhunud Babülooniat. Sel eesmärgil astus ta sõjalisse liitu Meediaga.

Assüüriast kirdes asuv Meedia polnud tollal ühtne tsentraliseeritud riik. Ta kujutas endast rohkearvuliste suguharude liitu, kes tegelesid karjakasvatuse ja osalt põlluharimisega. Tema rahvastik ei tundnud veel neid teravaid klassivastuolusid, mis lõhestasid Assüüriat ja teisi Vana-Idamaa arenenud orjanduslikke ühiskondi. Siin oli orjus alles algastmes.

Noore, alles kujuneva Meedia riigi näol omandas Babüloonia tugeva liitlase. Tõsi küll, Meedia sõjaväel ei olnud esialgu küllaldast organiseeritust ja sõjalist väljaõpet. Kuid pärast esimesi meedlastele ebaõnnestunult lõppenud kokkupõrkeid Assüüriaga reorganiseeris Meedia suguharude liidu juht Küaksares oma sõjaväe, jagades selle relvaliikide järgi ja tõstis sellega tunduvalt selle võitlusvõimet.

Meedial oli samuti põhjust vihata Assüüriat — «lõvide koobast». Assüüria kuningad olid enam kui üks kord korraldanud röövellikke kallaletunge tema territooriumile, viinud ära vange, ajanud ära karja.

Assüüria ei suutnud enam vältida Babüloonia ja Meedia liidu — selle ähvardava koalitsiooni — tekkimist, mis kujutas endast surmaohtu Assüüria riigile. Ja Assüürial tuli võidelda korraga kahe tugeva vastasega: lõunas Babülooniaga, idas ja kirdes aga Meediaga.

Meedia ja Babüloonia väed, minnes üle pealetungile, surusid üha enam kokku poolrõngast, millesse oli surutud Assüüria. Viimane näitas veel kaua hambaid, siirdudes kaitselt vastupealetungidele. Verest tühjaks jooksev haavatud Assüüria kiskja andis veel oma vastastele tugevaid hoope. Kord õnnestus assüürlastel isegi lüüa Babüloonia vägesid ja sulgeda neid ühte kindlusse. Ent umbes kümne päeva pärast tuli Nabopolassar ümberpiiratud garnisonile appi ja purustas assüürlased. Need põgenesid paanikas.

Nüüd kanti sõjategevus juba Assüüria enda territooriumile.

Nüüd laastati juba tema maad, tulekahjude tules leegitsesid tema linnad. Harjunud sajandite jooksul karistamatult riisuma, põletama ja purustama, tundsid assüürlased nüüd oma nahal kõiki sõjakoledusi.

NINIVE — «LÕVIDE KOOPA» — HUKKUMINE

614. aastal enne meie ajaarvamist vallutasid ja rüüstasid Meedia väed Assüüria riigi vana pealinna Assuri, mis asus seitsekümmend kilomeetrit Ninivest lõuna pool. Babüloonia kuningas Nabopolassar ruttas oma vägede eesotsas appi oma liitlasele Meedia suguharude liidu juhile Küaksaresele, ent jäi hiljaks: Assur põletati ja rüüstati ilma tema osavõtuta. Rikkalik saak jäi meedlastele.

Assüüria vana pealinna varemeil toimus Babüloonia Nabopolassari ja Meedia Küaksarese kohtumine. Siin töötati välja ühtse tegevuse detailne plaan «lõvide koopa» Ninive vastu.

Kaks aastat kestis Assüüria pealinna piiramine. See lõppes Ninive täieliku purustamisega, mille jäljed avastati arheoloogide poolt kaks ja pool tuhat aastat hiljem.

Kaasaegsed jätsid meile riigi-parasiidi «maailma» pealinna hukkumise värvirikka kirjelduse. Neid kirjeldusi läbib Assüüria vägevust kehastava linna põletav vihkamine ja mõõtmatu rõõm tema languse üle. Rõhutud rahvad nägid Ninive hukkumises suurima õigluse akti, teenitud karistust kõigi tema ennekuulmatute kuritegude eest.

Nii kirjeldab Ninive hukkumist üks muistne autor:

«Sinu [Ninive] kohale tõuseb purustav vasar... Tänavail kihutavad sõjavankrid, nad müriseval väljakuil. Nad läigivad nagu tuli, nad sätendavad nagu välgud... Jõeväravad [lüüsid. — Autor.] avanevad ja variseb kokku palee... Haarake hõbedat, võtke kulda, [sest] pole otsa meisterlikel tooteil ja paljul muul kalljhinnalisel kraamil! [Ninive] on tühjaks tehtud, purustatud, paljaks röövitud... Häda verisele linnale, ta on täis pettust ja tapmist, temas ei lakka röövimine. On kuulda piitsa plaksumist, pöörlevate rataste mürinat, hobuste hirnumist ja kihutavate sõjavankrite raginat...»

Babüloonia kroonika kujutab Ninive langemist jumalate karistusena Assurbanipali vanaisa Sanheribi kuritegude eest, kes oli purustanud Babüloni.

«Ta [Sanherib] kavatses kurja Babüloni vastu. Ta purustas tema templid, hävitas kujud, teotas pühapaigad. Ta puudutas käega jumal Mardukki ja viis ta ära Assüüriasse... Jumal Marduk andis talle [Babüloonia kuningas Nabopolassarile] abilise — kuningas Ummanmandovi [meedlase], kellel polnud võrdset...

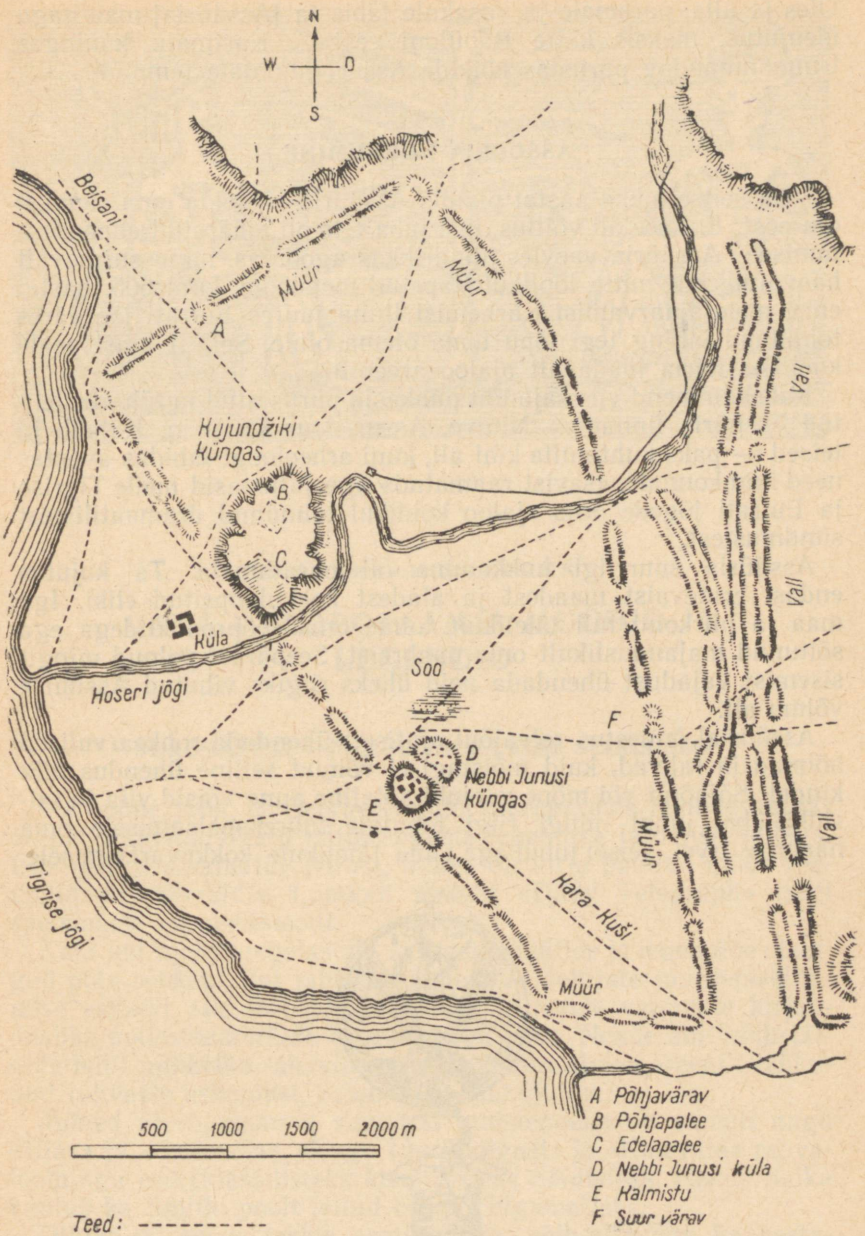

Ninive linna plaan.

Üles ja alla, paremale ja vasakule läbis ta [Assüüria] maa nagu üleujutus, maksis kätte Babüloni eest... Kartmatu kuningas Ummanmandov purustas kõikide Assuri jumalate templid...»

ASSÜÜRIA HUKKUMINE

Veel seitse pikka aastat püüdis Assüüria võidelda oma olemasolu eest. Ent see oli võitlus, mis juba ette oli määratud ebaõnnestumisele. Assüüria vaevles piinarikkas agoonias, nagu surmavalt haavatud, ent mitte lõplikult tapetud metsloom, kuni 605. aastal enne meie ajaarvamist Karhemiši linna juures Eufrati jõe ääres toimunud lahing tegi lõpu tema olemasolule. Sellest ajast peale kaob Assüüria jäädavalt ajaloo areenilt.

Kakskümmend viis sajandit puhkasid purustatud ja tühjaks tehtud Assüüria linnad — Ninive, Assur, Dur-Šarrukin, Kalahh ja teised — paksu uhtmulla kihi all, kuni arheoloogi labidas avastas need inimkonnale, «savist raamatud» aga jutustasid meile Tigrise ja Eufrati jõgede orus ajaloo koidikul toimunud dramaatilistest sündmustest.

Assüüria suurriigi hukkumine oli paratamatu. Ta kujutas endast erinevaist maadest ja aladest kokkuklopsitud riiki. Iga maa ja piirkond tuli täielikult toime oma tööproduktidega ega sõltunud majanduslikult oma naabreist. Seepärast polnud mingit sisemist vajadust ühendada neid üheks riigiks vihatud Assüüria võimu all.

Assüürial õnnestus relvajõul ajutiselt ühendada rohkearvulised hõimud ja rahvad, kuid mõistagi ei võinud selline ühendus olla kindel. Sõjaõnn või mõne väejuhi sõjaline anne võisid viia ja viisidki ühel juhul mingi riigi tohutule suurekspaisumisele oma naabrite arvel, teisel juhul aga tema täielikule kokkuvarisemisele.

KAHEKSAS PEATÜKK

VANA-MESOPOTAAMIA MÜÜDID JA LEGENDID

SUREMATUST OTSINUD GILGAMEŠI SEIKLUSED

Me teame juba, et George Smithi suurepäraste leidude hulgas oli palju savitahvlikesi mitmesuguste legendide ja muistenditega. Ühe sellise «raamatu» pärast, milles oli kirja pandud müüt veeuputusest, korraldas Londoni ajaleht «Daily Telegraph» isegi spetsiaalse ekspeditsiooni.

Kuid kui ajalehetegelastele sarnaste müütide ja legendide otsingud pole rohkem, kui jaht sensatsioonile, tellijate juurdemeelitamise vahend, siis tõelisele teadusele on nende vanimate kirjanduslike mälestusmärkide tähtsus väga suur. Nende abil võib jälgida halli mineviku rahvaloomingut, ammu ajaloo areenilt lahkunud rahvaste uskumusi, kombeid ja elukujutlusi.

Mõned Mesopotaamia vanadest muistendeist on samuti nagu «Ilias» ja «Odüsseia», «Lugu Igori polgust» ja «Kalevala» rahvaloomingu esmaklassilisteks kunstilisteks näidisteks. Nende hulka kuulub ka Smithi poolt leitud eepos Gilgamešist.

Gilgameši eepos tekkis aastasadade, võib-olla aga ka aastatuhandete jooksul. Kandudes edasi suust suhu, isalt pojale, vana-

isalt lapselapsele, muutus eepos loomulikult tugevasti. Ta rikastus uute episoodidega, oma kangelaste uute seiklustega, teised eepose osad aga langesid välja ja aja jooksul unustati. Ja need kaksteist tahvlikest kangelaslugudega legendaarsest vägilasest Gilgamešist, mis leiti Ninive raamatukogus, pole muud, kui üks selle Vana-Idamaa muistendi paljudest variantidest, mis on savile kirjutatud Assurbanipali käsul.

Seda, mida me praegu nimetame Gilgameši eeposeks, nimetasid Vana-Mesopotaamia elanikud teisiti. Nad nimetasid seda looks «Sellest, kes nägi kõike». Need on poeemi esimesed sõnad ja nagu me juba teame, andsid need teosele nime. Seepärast me näeme kõigil poeemi kaheteistkümnel tahvlikesel päistiitlit «Sellest, kes nägi kõike». Millest siis neis tahvlikestes kõneldakse?

Kangelase Gilgameši elust ja seiklustest. Temaga juhtus palju imeväärseid seiklusi, ta viibis imelistes maades ja kohtas oma eluajal palju mitmesuguseid inimesi, kangelasi, jumalaid ja muid **kõige fantastilisemaid olevusi.**

Poeem Gilgamešist on haarav jutustus

> «Sellest, kes nägi kõike maailma ääreni,
> kes kõigest läbi nägi, kõik saavutas,
> ta luges läbi kõik kirjapandu,
> teadis kõigi kirjatarkade ülima tarkuse sügavust;
> nägi varjatut ja tundis salajast,
> ja tõi teateid uputuse-eelsetest päevadest.
> Ta käis kaugetel maadel, kuid väsis ja tuli tagasi
> ning kirjutas kivile kogu oma töö.»

Nii kõlavad poeemi esimesed read.

Teose kangelane Gilgameš, kes valitses mäletamatuil aegadel Uruki linnas, polnud mitte ainult tark valitseja, kes teadis «kõigi kirjatarkade ülima tarkuse sügavust». Tal oli ka vägilaslik jõud. See oli inimene sellise kehaehitusega, et temaga võrreldes näib lõvi lihtsalt kassipojana. Muide, Gilgameš on ainult üks kolmandik inimene, kaks kolmandikku aga jumal.

Uruki linna julgeolekut ähvardab Kiši linn. Gilgameš kutsub kokku põlisaadlist koosneva vanemate nõukogu. Need annavad talle arglikku nõu: «Alistugem Kiši majale...»

Kuid teisiti mõtleb lihtrahvas. Rahvakoosolek on üksmeelne oma nõudmises: «Ärgem alistugem Kiši majale, löögem ta puruks relvaga.» Ja Gilgameš asub rahva poolele.[1]

Saatus viib Gilgameši kokku Enkiduga. Enkidu on poolenisti metsloom, poolenisti inimene, üleni karvadega kaetud vägilane,

[1] Eepose selle osa esitamisel kasutasid autorid Smithi poolt Ninive raamatukogus leitud tahvlikeste kõrval eepose hiljuti leitud vanimat sumeri fragmenti.

kes elab kõrbekolgastes ja omab üleloomulikku jõudu. Ta sõbrutseb metsloomadega ja päästab neid jahimeeste käest. Poeemis joonistatakse tema kuju selliselt:

«Kogu tema keha on kaetud karvadega,
naise moodi ta kannab oma juukseid,
käharad lokid on lopsakad nagu viljapead,
ta ei tunne ei inimesi, ei maad,
nagu jumal Sumukan kannab ta riideid,
koos gasellidega kitkub ta rohtu,
koos metsloomadega läheb allikale,
lõbustab südant vee-elukaga.»

Rea kavalate riugastega meelitab Gilgameš Enkidu Uruki linna ja lähendab teda inimeste kultuurile. Sellega ei saadud hakkama korraga. Imestusega vaatab Enkidu leiba ja veini — inimtöö vilju. On ju tema harjunud võtma looduselt ainult seda, mida see annab valmis kujul.

«Piima metsloomade juures ta imeb,
tema ette pandud leiba
ta vaatab, vaatleb imestusega.
Ei teadnud Enkidu, kuidas süüakse leiba,
ei teadnud ta samuti, kuidas juuakse veini.
Preestrinna Harimtu ütleb talle:
«Söö leiba — see on elukohane,
joo veini — see on maa and.»
Sõi end leivast söönuks Enkidu,
ja jõi seitse nõutäit veini.
Selgines ta mõistus, ta elavnes,
hing pidutses, nägu õhetas.
Karvast keha puudutas käega,
muutus inimeste taoliseks, võidis end palsamiga.
Rõivastus riideisse ja muutus meheks.»

Gilgameš astub Enkiduga kahevõitlusse ja kui selgub, et nende jõud on võrdsed ja kummalgi ei õnnestu teisest jagu saada, otsustavad nad sõlmida omavahel igavese liidu.

Sellest ajast peale on Gilgameš ja Enkidu lahutamatud. Koos võitlevad nad lõvidega ja teevad rea teisi vägitegusid. Lõppude lõpuks nad otsustavad ette võtta kõige hädaohtlikuma ürituse: võitluse Khumbabaga — metsakoletisega, kes oli röövinud jumalanna Ištari.

Vägilased astusid Khumbaba valdustesse — Liibanoni mägede seedrimetsa.

«Nad seisid, vaatasid tihnikusse,
imetlesid kõrgeid seedreid.
Ja näevad metsaradasid,
kus ühtlase sammuga hulgub Khumbaba.
Teed on korras, rajad suurepärased.

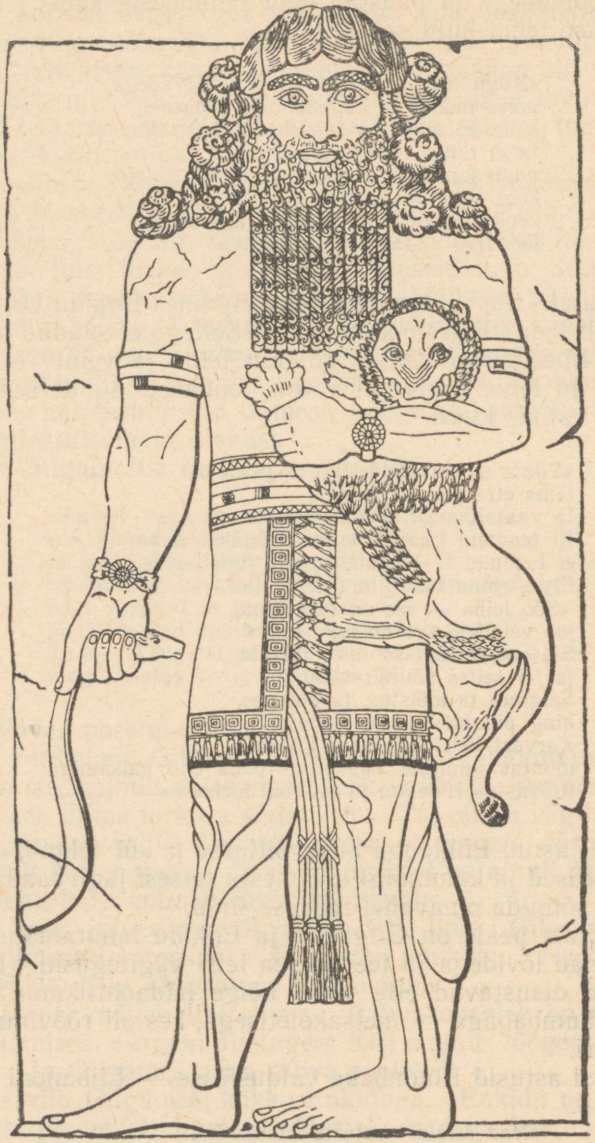

Gilgameš lõviga.

Gilgameši ja Enkidu võgiteod. Silinderpitsati jäljend.

Ja näevad seedrite mäge,
jumalate asulat, Irnini elamut.
Seal seeder kerkib lopsakalt mäe ees,
tema vari on õnnistusrikas, täis lohutust.»

Khumbaba on pikem kõrgeimaist seedreist. Tema sõjakad hüüded sarnanevad orkaani möirgamisega. Ja siiski väljuvad meie sõbrad võitlusest koletisega võitjaina. Nad löövad ta põrmuks.

Vangistusest vabastatud jumalanna Ištar armub oma päästjasse Gilgameši, kuid see hülgab tema armastuse.

Solvatud ja vihale aetud jumalanna kaebab oma isale, taevajumal Anule, kes loob Gilgameši karistamiseks kohutava taevase härja ja paiskab selle Uruki linna. See härg surmab ainuüksi oma hingamisega sadu inimesi.

Gilgameš ja tema sõber Enkidu sooritavad oma viimase ühise vägiteo. Nad astuvad võitlusse härjaga ja tapavad selle.

Võidu puhul korraldas Gilgameš Urukis suure pidusöögi. Külalised imetlevad tapetud härja erakordseid mõõtmeid. Iga tema sarv kaalub kolmkümmend miini (ligi 15 kilogrammi), nad on kahe kaksikküünra (umbes kaks meetrit) pikkused ja mahutavad kumbki kuus mõõtu oliiviõli.

Pidu kestab hilise ööni. Rahvas ülistab oma kangelasi. Kõikjal kostavad hüüded:

«Kes on ilus meeste seas?
Kes on hiilgav meeste seas?
Gilgameš on ilus meeste seas!
Enkidu hiilgav meeste seas!»

Gilgameši ja Enkidu võitlus taevase härjaga (paremal — Gilgameši võitlus lõviga).

Kuid saatus annab Gilgamešile hirmsa löögi: sureb tema parim sõber Enkidu. Gilgameš on meeleheitel. Liigutavate ja õrnade sõnadega leinab ta oma surnud sõpra:

« «Enkidu, mu sõber, kõrbepanter!
Sinuga võitsime, tõusime mägedele
ja taevasest härjast saime võitu,
paiskasime maha Khumbaba seedripadrikust.
Mis uni on sind vallanud!
Sa oled sünge ja mind enam ei kuula!»
Enkidu ei tõstnud sõbra poole silmi.
Gilgameš katsus ta südant — see ei löönud.
Nagu pruuti ta kattis õrnalt sõpra.
Nagu kotkas karjus oma emakotkast,
nagu emalõvi, kelle pojad on kinni püütud.»

Esimest korda hiilib Gilgameši pähe mõte surmast. Kas tõesti ka teda ootab samasugune saatus? Kas tõesti aja jooksul ka tema kehast voolab välja palav veri ja ta muutub põrmuks?

Gilgameš otsustab kõik kõrvale heita ja pühenduda igavese elu otsinguile enda ja oma rahva jaoks. Ta tahab leida surematuse saladuse. Ta unistab surma jäädavalt välja ajada oma valdustest, et mõte surmast ei tumestaks elu.

Pikk ja hädaohtlik on Gilgameši tee. Ta läheb «maailma äärele», kus elab tema esivanem Utnapištim. Selles nimes peitub sügav mõte. See tähendab: «See, kes leidis elu.» Utnapištim on inimestest ainus, kellele jumalad kinkisid surematuse. Ja Gilgameš loodab oma kaugelt esivanemalt välja uurida igavese elu saladuse.

Sõjajumalanna Ištar.

Gilgamešil tuli oma teekonnal läbi elada palju seiklusi. Mägikuristikus tungisid talle kallale lõvid, kuid Gilgameš tappis need. «Maailma äärel» tõkestasid talle tee inimskorpionid.

«Inimskorpionid valvavad väravaid,
hirmus on nende välimus, nende vaates — surm.
Nende kohutav läige vapustab mägesid.
Tõusul ja loojangul nad valvavad päikest.»

Kuid ka neil ei õnnestunud kohutada Gilgameši eelseisva teekonna raskustega ja sundida loobuma oma kavatsusest. Nähes tema järeleandmatust, lasevad inimskorpionid kangelase läbi mägivärava.

Päevi ja öid sammub Gilgameš mööda kuristikku pilkases pimeduses, kuni lõpuks jõuab imetaolise jumalate salu juurde, kus puudel viljade asemel kasvavad kalliskivid. Siis jõuab ta saluni ulatuva mere rannale ja kohtab nõiatar Siduri-Sabitut.

Saanud teada Gilgameši poolt ette võetud raske ja hädaohtliku teekonna eesmärgi, katsub nõiatar ta meelt muuta:

«Gilgameš, kuhu sa tõttad?
Elu, mida otsid, sa ei leia!
Kui jumalad lõid inimese,
määrasid nad inimesele surma,
elu aga jätsid endi kätte.
Sina aga, Gilgameš, täida oma magu,
lõbutse päeval ja öösel,
iga päev korralda pidu,
iga päev tantsi ja hõiska! . . .

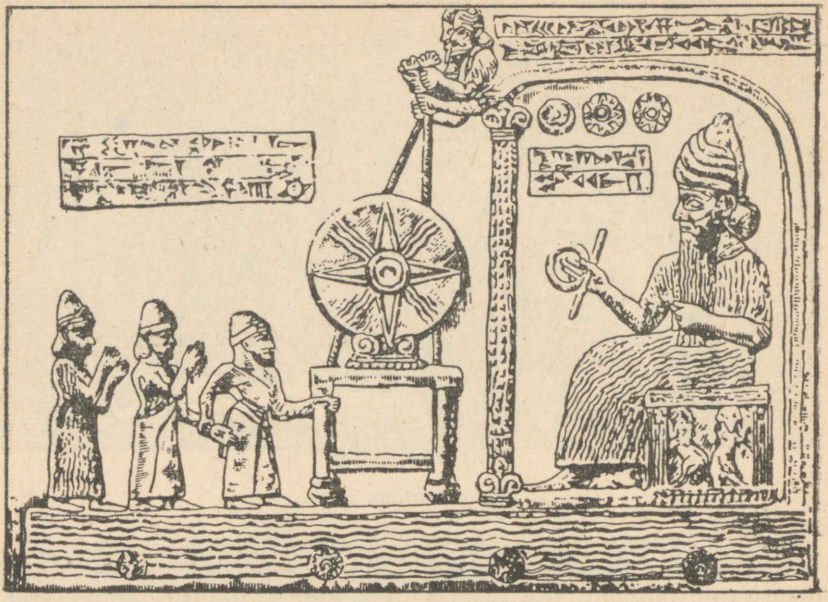

Päikesejumal Šamaš

Ei ole, Gilgameš, ülevedu,
sajandeid ei ole keegi ujunud sel merel.
Üle mere läks vaid võimas Šamaš,
kellel veel see õnnestuks?
Ülevedu on teostamatu, tee on raske,
sügavad on surma veed, mis tõkestavad teed!
Kuidas, Gilgameš, lähed sa üle mere?
Jõudes surma veeni, mida sa teed?»

Ent kas võivad surma veed veel kohutada Gilgameši, kes on korda saatnud nii palju vägitegusid? Kas peatab teda hädaoht nüüd, kui ta on juba nii lähedal ihaldatud eesmärgile? Ei, ta ei rahune enne, kui on omandanud surematuse saladuse.

Nõiatar Siduri-Sabitu annab Gilgamešile head nõu: sõbrustada ülevedaja Uršanabiga, kes võib-olla nõustub toimetama teda üle surma vete.

Gilgameš otsis üles ülevedaja ja selle näpunäitel valmistas hulga kuuekümne küünra (30 meetrit) pikkusi latte. Need latid olid vajalikud üleminekuks merest, mille vete puudutamine oli surmav. Murdunud latt tuli kohe asendada teisega.

Murdnud kõik sada kakskümmend varutud latti, jõudis Gilgameš lõpuks jõesuudmesse, kus elas surematu Utnapištim. Kuid

olles lahkunud kodust noorena, õitsvana ja tervena, saabus Gilgameš siia väsinuna, jõuetuna ja vananenuna. Tema rõivad olid lagunenud ja muutunud räbalaiks, tema laupa olid lõikunud sügavad kortsud, raske tõbi kurnas tema jõudu.

Utnapištim võttis Gilgameši vastu suurima imestusega. Ühelgi surelikul polnud õnnestunud veel ületada surma vett. Milleks saabus ta siia? Mida tal on vaja?

Gilgameš jutustab talle oma teekonna eesmärgist. Sellele järgneb targa rauga vastus:

«Kas igaveseks me ehitame maja?
Kas igaveseks me paneme pitseri?
Kas igaveseks jagavad vara vennad?
Kas igaveseks sünnivad lapsed?
Kas igavesti kestab jõgede suurvesi?
Kas surm ei võimutse maailma algusest?»

Ent Gilgameš küsib Utnapištimilt:

«Kuidas siis sina leidsid igavese elu?»

Siis jutustab Utnapištim Gilgamešile kuulsa müüdi veeuputusest, mida me korduvalt mainisime eespool. See legend on huvitav selle poolest, et näitab, kuidas kaugel muinasajal inimesed seletasid selliseid stiihilisi loodusnähtusi nagu üleujutused.

Eufrati kaldal oli kunagi Šuruppaki linn, milles elas vaga Utnapištim. Kui jumalad, vihastudes inimeste peale, otsustasid korraldada veeuputuse, teatas vee- ja tarkusejumal Ea sellest Utnapištimile:

«Inimene Šuruppakist,
Ubara-Tutu poeg,
lammuta maja,
ehita laev,
jäta rikkus,
otsi elu.
Hakka vihkama varandust,
päästa oma hing.
Laadi laevale
kõigi olevuste seemned.»

Utnapištim võttis seda käsku kuulda. Laev ehitati valmis.

Jumal Ea nõuandel tegutses Utnapištim salakavalalt. Ta varjas oma kaasmaalaste eest talle avaldatud saladust tulevasest veeuputusest. Kui linnaelanikud hakkasid teda küsitlema laeva kohta, mida ta sellise kiiruga ehitas, vastas Utnapištim, et teda on hakanud vihkama maajumal Enlil ja et ta otsustas asuda merejumal Ea valdustesse. Hukkumisele määratud šuruppaklastele ennustab ta igasugust küllust. Valides oma kõne jaoks kahemõttelised sõnad, kõneleb ta eelseisvast uputusest selliste väljendustega, et lihtsameelne rahvas ootab «nisuvihma», mitte aga hukatuslikku paduvihma.

Kõue- ja tormijumal Adad.

Kõike, mis iganes võimalik, võttis ettenägelik Utnapištim endaga kaasa. Oma laevale laadis ta «nii palju kui oli» kulda ja hõbedat, stepiulukeid, põlluloomi, iga sorti seemneid, oma perekonna ja sugulased.

Jumalate poolt määratud ajal puhkes torm. Poeemis Gilgamešist on antud selle väga värvikas kirjeldus.

«Niipea kui algas koit, tõusis taevapiirilt must pilv. Sellest hakkas müristama [kõuejumal] Adad. [Adadi kaaslased, alamad jumalad] Šullat ja Haniš tulevad ees. Tulevad mägede ja orgude esindajad, [allmaailma jumal] Irragal murrab maste. Tuleb [sõjajumal] Ninurta, vastutulijaid laiali kihutades. [Allmaailma vaimud] Anunnakid kannavad tõrvikuid, valgustades nende helgiga maad. Adadi raev jõuab taevani. Kõik valge on muutunud pimeduseks... Vend ei näe venda, taevates ei tunta ära inimesi.

Jumalad kohkusid uputusest, nad taganesid ja tõusid jumal Anu taevasse. Jumalad laskusid kükakile nagu penid. Nad lamasid kurbuses. Ištar tõinas... itkes nutulaulu kaunispäine jumalate valitsejanna:

«Möödunud päev muutus saviks, sest ma soovitasin jumalate koosolekul kurja. Mispärast ma küll soovitasin kurja jumalate koosolekul oma inimeste hukkumiseks?... [Ja näe] nad täidavad merd nagu kalamaimud!»

Jumalad ja Anunnakid nutsid koos temaga. Jumalad küllastasid nutuga oma huuli...

Kuus päeva ja seitse ööd möllasid tuul, uputus ja maru, hävitades maad. Kui saabus seitsmes päev, lakkasid maru, uputus ja torm, mis olid võidelnud nagu sõjaväed.

Rahunes meri, vaikis torm, lakkas uputus.»

Edasi jutustab Utnapištim Gilgamešile:

«Ma heitsin pilgu ilmale — kõikjal vaikus. Kogu inimkond oli muutunud saviks. Org sarnanes merega. Ma avasin akna ja valgus langes mu näole. Ma põlvitasin, istusin ja hakkasin nutma. Minu palgeil veeresid pisarad.»

Utnapištimi laev randus üksikul saarel. See oli Nissiri mäe tipp. Teadlaste arvates on Nissir ühe Babülooniast kirdes asuva Zagrose mäeaheliku mäe muistne nimetus.

«Nissiri mäele jäi laev seisma; Nissiri mägi hoidis laeva kinni ega lasknud tal kiikuda... Kui saabus seitsmes päev, tõin ma

välja tuvi ja lasksin [ta] lahti. Tuvi lendas minema, tiirles, [aga kuiva] kohta ei olnud ja ta tuli tagasi. Ma tõin välja pääsukese ja lasksin [ta] lahti. Pääsuke lendas minema, tiirles ringi, — kohta ei olnud ja ta tuli tagasi. Ma tõin välja kaarna ja lasksin [ta] lahti. Kaaren lendas minema ja nägi vee alanemist — ja ei tulnud tagasi . . .

Ma läksin välja nelja tuule kätte ja tõin ohvri. Ma suitsetasin viirukit mäetipul. Ma seadsin üles seitse ja seitse viirukipanni ja riputasin nende alla pilliroogu, seedrit ja hagu. Jumalad haistsid lõhna, jumalad haistsid aroomi, jumalad kogunesid nagu kärbsed toodava ohvri juurde . . .»

Selles huvitavas kirjelduses torkab silma äärmiselt lugupidamatu suhtumine jumalaisse. Jumalad laskusid hirmust kükakile «nagu penid». Aroomi haistes kogunesid jumalad «nagu kärbsed» . . . Selles eeposes esineb mujalgi samasuguseid vabu väljendusi, mis tunnistavad, et jumalate autoriteet polnud sugugi mitte vaieldamatu.

Utnapištim jätkab:

«Kui ilmus [maajumal] Enlil, nägi ta laeva ja vihastus. Enlil valas oma raevu jumalate ja [taevavaimude] Igiigide peale:

«Kas tõesti keegi päästis [oma] elu? [Ükski] inimene ei oleks tohtinud pääseda hukatusest.»

[Siis] Ninurta avas oma suu ja ütles, pöördudes kangelase Enlili poole:

«Kes peale Ea teeb [selliseid] asju? Ea teab ju igasuguseid asju!»

Ea avas oma suu, pöördudes kangelase Enlili poole:

«Oo sina, kangelane, jumalaist targim! Kuidas sa ometi korraldasid nii järelemõtlematult uputuse? Pane patusele peale tema patud, pane kurjategijale peale tema kuriteod, [kuid] halasta, ärgu hukkugu kogu inimkond! . . . Selle asemel, et korraldada uputust, oleks võinud tõsta lõvisid ja vähendada inimesi [arvuliselt]. Selle asemel, et toime panna uputust, oleks võinud tõsta hüääne ja piirata inimesi [arvuliselt]. Selle asemel, et toime panna uputust, oleks võinud korraldada nälga ja piirata inimesi [arvuliselt]. Selle asemel, et toime panna uputust, oleks võinud tõsta tuld ja ära õgida inimesi. Ma ei avaldanud suurte jumalate saladusi. Ma ainult andsin Atrahasisele [Utnapištimi teine nimi. — Autor.] võimaluse näha und ja ta sai teada jumalate saladuse. Nüüd otsustage tema saatus!»

Enlil tuli laevale, võttis mul käest kinni ja juhtis. Ta tõi minu juurde naise ja pani mu kõrvale põlvili. Ta võttis meil õlgade ümbert kinni ja, seistes meie vahel, õnnistas meid.

«Varem oli Utnapištim ainult inimene. Nüüdsest peale olgu

Utnapištim (keskel). Silinderpitsati jäljend.

Utnapištim ja tema naine jumalate sarnased. Las Utnapištim asub elama kaugele jõgede suudmeile.»

Ja nad võtsid mu ning asustasid kaugele jõgede suudmeile . . .»

See jutustus Gilgameši siiski ei rahuldanud. Ta jätkab pärimist: kuidas siiski saavutada surematust?

Sellele järgneb Utnapištimi pilkav vastus: proovi mitte magada kuus päeva ja seitse ööd, võib-olla, saanud jagu unest, saad sa jagu ka surmast, mis on sellega nii sarnane.

Gilgameš nõustub. Ja . . . uinub samas surmaunne. Väsimus sai tast võitu. Katse osutus talle üle jõu käivaks.

Kui Utnapištim Gilgameši seitsmendal päeval äratab, siis on meie kangelane veendunud, et ta tukastas ainult ühe silmapilgu. Vastuseks sellele näitab Utnapištim talle kuut leiba, mis küpsetas tema naine tol päeval, kui Gilgameš jäi magama. Üks leivake oli lagunenud, teine tükkideks pudenenud, kolmas kopitanud, neljas hallitanud, viies kõvaks kuivanud, kuues lõhki kuivanud . . . Need olid hävitava aja jäljed, inimorganismi järkjärgulise ja möödapääsematu hävimise sümbolid!

Gilgameš on meeleheitel. Tal ei jää muud üle, kui pöörduda koju tagasi tühjade kätega. Ja siis halastas talle esivanem — Utnapištimi naine. Ta manitseb meest olema heatahtlikum Gilgameši vastu. Utnapištimi viha asendub lahkusega ja ta avaldab Gilgamešile «salapärase sõna».

Selgub, et surematus on peidetud ookeani põhja torkavate okastega rohtu. See, kes omandab imelise taime, saavutab surematuse.

Minutitki kõhklemata kõidab Gilgameš jalgade külge rasked kivid ja laskub ookeani põhja. Katki torkides oma käed hangib

ta lõpuks ihaldatud rohu, vabastab enda rasketest kividest ja ujub kaldale.

Oma piiritut rõõmu jagab Gilgameš ülevedaja Uršanabiga. Viimaks ometi on tal käes imerohi, mille nimi on «Vana inimene saagu nooreks».

Tema plaanid on ulatuslikud ja kaasakiskuvad, tema eesmärk üllas ja õilis. Ta ei rahuldu Utnapištimi taoliselt isikliku suurematusega. Ta viib selle nõiarohu kodulinna Urukki ja toidab sellega kõiki inimesi, jagab seda iga elanikuga. Kogu rahvas jagab temaga igavese nooruse õnne!

Täis rõõmsaid lootusi asub Gilgameš tagasiteele kodulinna Urukki. Jõudnud mingi veekogu juurde, otsustab ta supelda. Ja kui meie kangelane vette sukeldudes nautis selle jahedust, haistis madu väärtusliku rohu lõhna. Ta roomas tasakesi juurde ja õgis taime ära... Sealsamas vahetas ta kesta — nõiarohi hakkas ilmutama oma mõju.

Eepos lõpeb Gilgameši tagasitulekuga Urukki ning tema ja Enkidu vaimu vestlusega hauatagusest elust.

KUI KÕRVALDADA FANTASTILISED KATTED...

Esimesel pilgul võib Gilgameši eepos paista üle koormatuna igasugustest olematutest asjadest, naljakatest seiklustest ja absurdsetest väljamõeldistest.

Tegelikult on aga kogu selles fantastikas, nagu kõigis rahvajuttudes, oma sügav varjatud mõte, oma moraal, oma ideed.

Mitmesuguste jumalate toiminguis ja tegudes pole raske näha stiihiliste loodusjõudude kehastamist, millele inimesed ei osanud anda teaduslikku seletust. Me räägime: puhkes maru. Mesopotaamia muistne elanik vaatas asjale teisiti. Ta arvas, et maru on Adadi — kõue-, välgu-, vihma- ja paduvihmajumala — viha avaldus. Me tunnneme hästi müristamise ja välgu tekkimise põhjust ja see ei kohuta praegu kedagi. Kuid teisiti oli lugu neil kaugeil aegadel. Muistsele inimesele olid need nähtused Adadi viha väljenduseks, kes soovis inimesi karistada.

Aga eeposse paigutatud müüt veeuputusest? Kas see ei peegelda muistse inimese poolt fantastiliselt mõtestatud reaalseid fakte!

Veeuputuse müüdi juuri võib leida Lõuna-Mesopotaamia looduse iseärasustes. Tarvitses vaid tõusta tugeval tuulel ja puhuda Pärsia lahe poolt, kui selle veed suundusid vastupandamatu vooluna tagurpidi, täitsid Tigrise ja Eufrati ning ujutasid üle kogu ümbruse.

Arheoloogilised kaevamised näitasid, et iidsetel aegadel on Mesopotaamias tõepoolest toimunud mitu erakordse tugevusega veeuputust, mis ujutasid üle palju linnu ja külasid ning hukutasid nende elanikke. Arusaadavalt ei suutnud muistsed babüloonlased õieti hinnata sellise stiihilise õnnetuse ulatust ja see paistis neile ülemaailmse uputusena.

Gilgameš võidab lõvi.

Lähemal vaatlusel ei osutu nii hirmsaks ka Khumbaba — seedrimetsa kehastav koletis. Metsatu Mesopotaamia lauskmaa elanikele oli metsatihnik täis mõistatusi. Neile oli õuduseni kohutav minna Liibanoni tihedaisse metsadesse, kuhu ei tunginud isegi päikesekiir. Muistsete inimeste kujutlus ei asustanud metsa mitte ainult metsloomadega, vaid ka inimesele vaenulike fantastiliste olevustega.

Legendides Enkidust — poolloomast-poolinimesest — on selgelt kuulda nende kaugete aegade järelkaja, mil inimene õppis tundma põlluharimise aluseid, õppis leiba küpsetama, veini valmistama, läks jahilt ja rändloomakasvatuselt üle paiksele eluviisile, põlluharimisele.

Selliselt tuleb fantastiliste katete tagant, millesse on rüütatud jutustused Gilgameši seiklustest, esile muistsete babüloonlaste jõuetus stiihiliste loodusnähtuste ees, oskamatus neid mõista ja õieti ära seletada.

Kuid neil jutustustel on üllalt kangelaslik alus — püüe tunnetada maailma seadusi, elu ja surma saladusi, võita stiihia pimedad jõud, saada nende üle võim, saavutada inimkonnale surematus.

Poeem ülistab oma eesmärgile sammuva kangelase elutahet ja paindumatust. Teda ei suuda kohutada rohkearvulistes salakavalates, õelates ja kättemaksuhimulistes jumalates kehastunud loodusjõud, ta teeb auga läbi kõik katsumused.

Meenutame, et jumalad ei püüa Gilgameši mitte ainult hirmutada, vaid teda ka võrgutada ja ära osta, eksitada õigelt teelt. Kuid kõik nende katsed on asjatud.

Võitnud koletised, möödub ta ükskõikselt tuledena sädelevaist kalliskividest, hülgab truuduseta ja muutliku jumalanna Ištari armastuse, tema südant ei liiguta nõiatar Siduri-Sabitu poolt maalitud ahvatlevad argipäevaelu rõõmude pildid. Surmaohu hetkil ütleb Gilgameš: «Kui langen mina, jääb järele nimi!»

Mitte isikliku kasu, vaid oma rahva hüveks läheb Gilgameš sooritama raskeid vägitegusid ning see õilis idee on lähedane ja arusaadav nõukogude inimestele.

Nõukogude kirjanduse rajaja, miljonite armastatuim kirjanik M. Gorki hindas väga kõrgelt suulist rahvaloomingut, nägi selles töötavate hulkade salajasimate soovide ja mõtete geniaalset kehastumist. Ta kinnitas, et «rahvaloomingut tundmata ei saa tunda töörahva tõelist ajalugu».

Müütide, legendide, muistendite muinasjutulistes kujudes on kajastunud rahva unistus alistada loodus, võita haigused, vanadus, surm, kergendada töötajate elu, vabaneda rõhumisest ja ekspluateerimisest. «Kõige sügavamad ja eredamad, kunstiliselt täiuslikud kangelaste tüübid,» ütles Maksim Gorki, «on loonud folkloor, töörahva suuline looming.»

Nende «kõige sügavamate ja eredamate, kunstiliselt täiuslike» kujude hulka võib julgesti lugeda ka Gilgameši — maailma vanima eepilise teose õilsa ja kartmatu kangelase. Rahvas varustas Gilgameši suurepäraste joontega, mis tõstsid ta kõrgele üle harilike inimeste. Jutustustest tema kohta ammutas rahvas hingelist jõudu ja lootusi paremale tulevikule. Seepärast võiski neid jutustusi kuulda õiste karjasetulede juures ja kaluri armetus hurtsikus, kärarikkail Idamaa turgudel ja põlluharijate lühikestel puhketundidel datlipalmide varjus.

Vana nagu maailm, ent igavesti noor idee surematuse otsinguist leidis laialdase peegelduse babüloonia mütoloogias. Keskse ideena läbib see mitte ainult Gilgameši eepose, vaid veelgi vanema legendi Adapast.

Selle teose kangelane Adapa oli sureliku naise ja jumal Ea poeg. Sellesama targa ja kavala jumala Ea, kes, nagu me juba teame, hoiatas Utnapištimi eelseisvast uputusest, reetes talle salanõukogus vastu võetud jumalate salajase otsuse.

Adapa päris oma isalt jumaliku tarkuse, kuid ei pärinud surematust. See sugulustab teda emaga ja teeb ta täiesti «maiseks» kangelaseks.

Ta elas Eridu linnas Pärsia lahe rannikul. Tema kohustuste hulka kuulus oma isa Ea laua varustamine leiva, veini, liha ja kalaga.

Kord kui Adapa lahel kalastas, sööstis talle äkki kallale Lõunatuul, ajas ümber tema lootsiku ja peaaegu uputas Adapa. Kättemaksuks murdis Adapa Lõunatuulel tiivad, võttes talt seega võimaluse uuesti kallale tungida ja inimestele häda põhjustada.

Möödus seitse päeva. Taevajumal Anu avastas imestusega Lõunatuule nii kauaaegse puudumise. Anu saadab kiirkäskjala selgitama, mis on juhtunud. Peagi tuleb too tagasi ja kannab ette:

«Valitseja! Adapa, Ea poeg, murdis Lõunatuulel tiivad!»

Raevunud taevane valitseja kutsub Adapa enda juurde ja too peab tema ees vastust andma.

Ea teab, et tema poega ähvardab ränk karistus ja annab talle pisut head nõu.

Kõigepealt on vaja saavutada taevaste väravavahtide — jumalate Tammuzi ja Gišzida — toetus. Teiseks on vaja riietuda leinarõivaisse, kolmandaks — ei tule maitsta sööki ega jooki jumal Anu laua ääres, kuna need on surmavad.

«Kui astud Anu ette —
pakutakse sulle surmatoitu, —
ära söö seda.
Sulle pakutakse surmavett, —
ära joo seda.
Sulle pakutakse rõivaid, —
riietu neisse.
Sulle pakutakse palsamit, —
võia end sellega.
Minu nõuannet
ära põlga.
Sulle öeldud sõnu
pea kindlalt meeles!»

Kui Adapa ilmus kulleri saatel taevasse, toimus kõik nii, nagu oli ennustanud Ea.

Algul oli Anu järeleandmatu oma otsuses karistada Adapat rangelt. Ta võtab selle vastu hüüdega: «Pole halastust!» Ent tänu Tammuzi ja Gišzida eestkostmisele muutub taevane valitseja leebemaks. Leidnud, et Adapa tegutses täielikult ainult enesekaitseks, Anu mitte ainult ei vabastanud teda karistusest, vaid otsustas kinkida talle igavese elu.

Ja siin osutavad talle karuteene Ea nõuanded — mitte süüa ega juua Anu lauas. Legendis jutustatakse sellest nii:

Veejumal Ea.

«Anu, taevane valitseja, käsib:
«Tooge talle elutoitu,
las ta maitseb seda!»
Aga kui nad tõid talle elutoitu,
ta ei söönud seda.
Kui nad tõid talle eluvett,
ta ei joonud seda.
Kui nad tõid talle rõivad,
riietus ta neisse.
Kui nad tõid talle palsamit,
võidis ta end sellega.
Anu vaatas teda
ja imestas:
«Ütle, Adapa,
miks sa ei söönud ega joonud
ja seepärast ei jää igavesti elama?»
«Ea, minu isand, käskis:
«Ära söö, ära joo.»»
«Võtke ja laske ta
tagasi oma maale!»»

Niimoodi jäi Adapa saatusliku eksituse tõttu ilma igavesest elust.

KOTKA TIIBADEL

Gilgameši eeposega ja Adapa muistendiga liitub poeetiline legend Etanast — kangelasest, kes Vana-Kreeka Ikarose taoliselt püüdis lennata taevasse.

Etanal peab sündima poeg; talle on määratud eriline saatus — saada kuningriigi valitsejaks. Kuid ... seda kuningriiki pole veel olemas, seda on vaja hankida taevast!

Kotka võitlus maoga. Vaasi fragment.

Etana pöördub päikesejumal Šamaši poole. Kuidas saada «sündimise rohtu» (meenutab väga «elurohtu» Gilgameši eeposest) ja kõrgeima kuningliku võimu tunnuseid?

Šamaš saadab Etana kotka juurde, kes võib teda toimetada taevasse.

Kotkas oli ammust ajast saadik maoga sõbrutsenud. Kuid sõprusseadusi rikkudes õgis ta ükskord ära selle pojukesed. Et kätte maksta sõnamurdlikkuse eest, peitus madu surnud metshärja keresse ja kui kotkas laskus loomakerele, tungis äkki talle kallale. Madu haaras kotka kinni ja heitis sügavasse koopasse, et hukata kurjategijat nälja ja januga.

Soovides päästa kotkast ja aidata Etanat, juhib Šamaš meie kangelase koopa juurde, kus vaevleb kotkas. Tänuks päästmise eest tõotab lind inimesele viia teda oma tiibadel jumalate eluasemele niipea, kui ta saab tagasi oma jõu.

Lugedes seda üle nelja tuhande aasta tagasi tekkinud legendi veendud, et juba nii kauges minevikus unistasid inimesed õhu alistamisest, julgetest lendudest maa kohal. Legendis Etanast täidab kotkas sama osa, mis lendav vaip vene muinasjuttudes.

Kotkas ütleb Etanale enne lendu:

«Mu sõber!
Peleta nukrus oma laubalt!
Ma tahan sind tõsta
Anu taevasse.
Las sinu rind
puhkab minu rinnal,
minu laotatud tiibadele
aseta oma käed,
minu külgede vastu
suru oma küljed.»

Legend sisaldab väga kujuka kirjelduse Etana lennust kotka rinnal.

«Pärast kaksiktundi
hoogsat lendu
ütleb kotkas talle,
Etanale:
«Vaata, mu sõber,
milliseks on muutunud maa,
vaata merd
mäeaheliku pool.»
«Maa paistab
nagu mägi,
meri sarnaneb
voolava jõega.»

Pärast kaht kaksiktundi
hoogsat lendu
ütleb kotkas talle,
Etanale:
«Vaata, mu sõber,
milliseks on muutunud maa.»
«Maa paistab
nagu metsasalu.»
Pärast kolme kaksiktundi
hoogsat lendu
ütleb kotkas talle,
Etanale:
«Vaata, mu sõber,
mis on saanud maast.»
«Meri on muutunud
aedniku kanaliks.»»

Selles lühikeses katkendis hämmastab meid muistsete muinasjutuvestjate kujutlusvõime, kes oskasid imeteldavalt realistlikult anda nägemisaistingute kirjelduse lennu ajal.

Praegu me teame hästi, et olenevalt sellest, kuidas lennuk kogub kõrgust, vähenevad kõik esemed maal järsult oma mõõtmete poolest. Majad muutuvad tikutopsideks, jõgi näib sinise paelana, inimesed paistavad hoopis tillukestena.

Kuid muistseil babüloonlastel — stepielanikel — oli ju võimatu vaadelda maapinda suurest kõrgusest. Ja sellest hoolimata suutsid nad anda väga tõepärase pildi meie planeedist linnulennult.

Õhurändurid jõudsid lõpuks Anu taevasse. Kuid, oh häda, nõiatohtu seal ei olnud. Tuli tõusta veel kõrgemale, armastuse- ja viljakusejumalanna Ištari taevasse.

«Pärast kaksiktundi
hoogsat lendu
[ütleb kotkas]:
«Vaata, mu sõber,
milliseks on muutunud maa.»
«Maa paistab nüüd
nagu kuuketas,
aga kauge meri —
õuekese suurusena.»
Pärast kaht kaksiktundi
hoogsat lendu
[ütleb kotkas]:
«Vaata, mu sõber,
milliseks on muutunud maa.»
«Maa paistab nüüd
nagu leivapäts,
aga kauge meri —
mitte suuremana leivakorvist.»

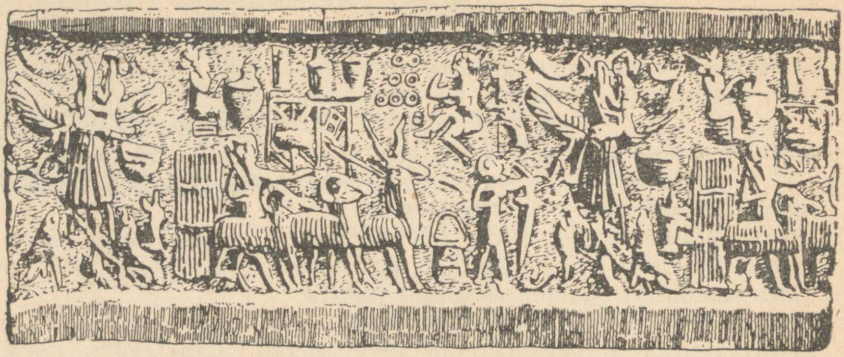

Etana lend. Silinderpitsati jäljend.

Pärast kolme kaksiktundi
hoogsat lendu
[ütleb kotkas]:
«Vaata, mu sõber,
kuis maa kadus hoopis.»
Ma vaatasin,
kuis maa kadus hoopis,
ja kaugel merel
ei puhanud enam mu silm...»

Tohutult kõrguselt sööstis Etana koos kotkaga põhjatusse sügavikku.

Nähtavasti Etana kukkus surnuks. Savitahvlike, millele on kirja pandud legend, on osaliselt rikutud ja selle loo lõppu võib ainult oletada.

Katse jõuda taevasse ja muutuda võrdseks jumalatega lõppes ka seekord ebaõnnestumisega. Kuid rahvas oli sajandeid vaimustatud kangelastest, kes julgelt ründasid taevast, püüdes saavutada surematust, otsisid «elurohtu» ja «sündimise rohtu»... Neis legendides, muistendeis ja müütides elas lihtsate inimeste kustumatu lootus saavutada paremat, inimväärset elu.

MÜÜT MAAILMA LOOMISEST

On hästi teada, et laps, kes on vaevalt õppinud kõnelema, hakkab teda ümbritsevate hulgaliste esemete ja nähtuste mõjul esitama tuhandeid ja tuhandeid küsimusi. Ta tahab kõike teada. Ta püüab üksikasjaliselt selgitada: «mis see on?», «kes seda tegi?», «mispärast?»

Kõik need küsimused huvitasid ka täiskasvanuid iidsetest aegadest peale, mil inimkond oli veel oma lapseeas. Juba noil mäletamatuil aegadel püüdis inimmõistus tunnetada ümbritsevat maailma, mõista tema seadusi, tungida maailmaehituse saladustesse.

Raske oli muistse inimese elu. Igal sammul varitsesid teda hädaohud. Kogu maailm näis olevat asustatud salapäraste, inimestele vaenulike jõududega, ent looduses oli ka häid jõude, mis andsid sooja ja toitu. Sel määral, kuidas inimene alistas loodust, tekkis häid vaime üha rohkem ja rohkem ja nad said jagu kurjuse jõududest.

Samm-sammult, rängas võitluses pimeda, talle arusaamatu stiihiaga, vallutas inimene endale koha päikese alla. Samm-sammult teostas inimmõistus väärtuste ümberhindamise. Ja paljud asjad, mis varem näisid ähvardavate ja kohutavatena, nüüd teda juba enam ei heidutanud, vaid vastupidi, olid eluhüvede allikaks.

Nii näiteks, kui algul jõgede üleujutused olid hirmsaks õnnetuseks (meenutame kas või veeuputuse müüti), siis pärast seda, kui inimesed õppisid kaevama kanaleid ja ehitama tammisid, muutusid üleujutused suurimaks heateoks, rikkaliku lõikuse allikaks. Jõgi muutus inimese sõbraks ja liitlaseks. Ja veejumal, rahvauskumustes algul kuri ja tige, inimestele vaenulik, muutus aja jooksul heaks ja targaks jumalaks, inimese kaitsjaks ja sõbraks.

Katsed mõista, kuidas tekkis maailm kogu oma mitmekesisuses, kes «lõi» taeva, maa, vee, metselajad ja linnud ning inimese enda, kuulub kõige sügavamasse muinasaega. On arusaadav, et tol ajal inimene ei suutnud ratsionaalselt, teaduslikult põhjendatult seletada universumi tekkimist. Tema seletused olid niisama naiivsed, primitiivsed ja ebatäelikud nagu ka kõik tema elulised ettekujutused, mis põhinesid tootlike jõudude arenemise madalal tasemel. Need kujutlused kehastusid müütides maailma loomisest, milledest üks, kõige huvitavam, leiti väljakaevamistel Assurbanipali raamatukogus.

Selles müüdis nimega «Enuma eliš» («Kui ülal») me leiame maailma loomise fantastilise kirjelduse, mis erisugustes variantides oli levinud Vana-Idamaal.

Algul, vastavalt sellele müüdile, oli olemas ürgalgne kaos, kehastatud ürgsete jumalate — koletiste Apsu, Mummu ja Tiamati näol. Siis loodi kõik teised jumalad, kes rikkusid oma esivanemate rahu.

Noored jumalad mõtlesid luua korda ürgalgses kaoses, kuid see ei meeldinud sugugi Apsule, Mummule ja Tiamatile. Noorte jumalate vastu tekib vandenõu eesmärgiga neid hävitada.

Marduk — Babüloni linna jumal.

Saanud teada ähvardavast hädaohust, valdab jumalaid hirm. Lavale tuleb meie vana tuttav Ea. Ta surmab Apsu ja teeb kahjutuks Mummu.

Tiamat otsustab julmalt kätte maksta jumalate noorele põlvkonnale Apsu surma eest. Ta loob üksteist mitmesugust koletist — teravahambulisi madusid, kelle sooned täidab vere asemel mürgiga, raevukaid lohesid, marutõbiseid penisid, inimskorpione, kalainimesi ja teisi elukaid. Need metsikud ja hirmsad koletised peavad teda saatma eelseisvas võitluses. Neid juhib koletis Kingu, kellele Tiamat annab saatuse käsulauad.

Ükski jumalaist ei julge astuda võitlusse hirmsa Tiamati ja tema kohutava väega. Ainult noor Marduk, Babüloni linna jumal, võtab tema väljakutse vastu ja on valmis temaga jõudu proovima. Kuid oma vägiteo eest nõuab ta ülemvõimu jumalate nõukogus, et ta võiks üksinda määrata maailma saatust. Marduk kõneleb jumalaile:

«Kui mina,
teie tasuja,
Tiamati võidan
ja teie elu päästan,
kutsuge kokku koosolek,
ülendage mind...
Oma kõnega ma tahan
saatust otsustada teie asemel!
Kõik minu poolt loodu
ei kuulu muutmisele,
vastuvaidlematu olgu
käsklus minu huulilt!»

Jumalad kõhklevad. Marduk nõuab sisuliselt piiramatut võimu, diktaatorlikke volitusi. Sellist asja ei või otsustada rutates. Vaja nõu pidada, üksteisega konsulteerida.

Jumalate nõupidamine, mida järgnevalt kirjeldatakse, meenutab pigem lõbusat olengut kui tõsist, asjalikku, taevaelanikele sobivat koosolekut.

Jumalad tunglevad ja tõuklevad, siis suudlevad üksteist, pidutsevad, kugistades ahnelt roogasid ja juues end veinist purju. Veini ebamõõdukas tarvitamine röövib jumalailt mõistuse. Pur-

Marduki võitlus Tiamatiga

jus olendite vaimustusega nõustuvad nad Marduki kõigi nõudmistega ja usaldavad tema kätte maailma saatuse. Nad ütlevad talle:

«Marduk, sa oled kuulus
suurte jumalate seas,
sinu saatus on võrreldamatu,
sinu sõna on Anu.[1]
Nüüdsest peale on
vastuvaidlematud sinu käsud,
sinu võimuses olgu
ülendada ja alandada!
Sinu sõnad on õiged,
käsud õiglased,
ükski jumalaist
ei astu üle sinu piiridest...»

Lauldes selliseid meelitavaid kiidulaule otsustasid jumalad siiski proovida selle jõudu ja vägevust, keda nad usaldasid. Selleks nõutakse talt imet nende kunsttükkide taoliselt, mida praegu sooritatakse tsirkuses.

Marduki ette laotatakse mantel. Ta peab katsuma teha seda maagiliste lausumistega nähtamatuks ja siis uuesti nähtavaks.

«Nad panid
endi vahele rüü
ja ütlesid Mardukile,
esmasündinud pojale:
«Ava suu, —
kadugu rüü,
taas käsuta, —
las ilmub tervena!» »

[1] S. o. püha.

Marduki võitlus Tiamatiga. Silinderpitsati jäljend.

Marduk ei teinud endale häbi.

«Käsutas ta huultega, —
kadus rüü,
uuesti käsutas ta, —
rüü ilmus taas.»

See «ime» avaldas jumalatele tugevat muljet. Nad juubeldasid ja hüüdsid kooris:

«Ainult Marduk on kuningas!»

Jumalad ulatavad talle valitsuskepi, trooni ja annavad võitmatu relva vaenlase purustamiseks.

«Mine, hävita sa
Tiamati elu,
las tuul kannab
salapaika tema vere!»

Marduk valmistub hoolikalt eelseisvaks võitluseks. Noor jumal tahab kohtuda kohutava Tiamatiga täies relvastuses.

«Tõstis ta noole,
vibunöörile asetas,
tõstis ta oda
ja paremale suunas,
vibu ja nooletupe
riputas ta küljele.
Välku hoiab ta
enda ees,
keha täites
tuleleegiga.

Ta valmistas võrgu,
et Tiamatit mässida.
Tuultele tegi ta ülesandeks
hoida seda võrku...
Ta lõi Oela Tuule,
Kiire Keerise,
Kohutava Tormi
ja Oela Maru,
Neliktuule,
Seitsmiktuule
ja Võrratu
Vesipüksi.
Ta päästis valla tuuled,
keda oli loonud —
neid oli seitse, —
et Tiamatit võrku püüda.»

Sõjavankrile astudes võttis Marduk endaga kaasa Uputuse ja köitis küljele neli rakendit. Nende nimed olid: Hävitaja, Halastamatu, Üleujutaja ja Lendaja. Marduk ise oli riietatud Hirmu rõivaisse, tema pea oli pärjatud Hävitava Säraga.

«Tule välja! Me
võitleme sinuga!»

Sellist kõnet kuuldes muutus Tiamat meeletuks:

«Möirgas Tiamat
metsikult ja valjult,
tema jalad värisesid
kuni taldadeni,
paiskab vandeid,
sajatab needusi,
aga sõjajumalad
teritavad relvi.»

Marduki ja Tiamati vahelise võitluse kirjeldus on antud kõigi üksikasjadega.

«Läksid kokku
targim Marduk ja Tiamat,
astusid võitlusse,
heitluseks lähenesid.
Ta laotas oma võrgu
ja Tiamat mässis end sellesse,
Keerise, kes hoidis tagant,
laskis ta ette.
Aga vaat' Tiamat
avas lõuad,
tahtes teda
alla neelata,
kuid tema ajas
ta sisemusse Tormi
ega lasknud tal sulgeda suud.
Raevune tuul
tungis tema kehha,

ja halastas süda,
avanes suu.
Ta saatis lendu nooled,
läbistas tema keha,
tungis talle makku
ja lõikas lõhki südame.
Ta võitis teda
ja elu võttis,
paiskas maha tema laiba,
astus sellele.»

Tiamati abilised — tema poolt loodud koletised, — nähes oma käskijanna hukkumist,

«Ehmatasid, hakkasid kartma
ja pöördusid tagasi,
püüdsid ära minna,
et päästa elu,
kuid olid end võrku mässinud
ega saanud ära jooksta.»

Komistades mässivad koletised end võrkudesse ja langevad, pannes õhu kajama kaeblevate oietega. Sel ajal võitja Marduk köidab need koletised ja murrab vaenlase relvad.

Tontide juhilt Kingult ta võtab ära saatuse käsulauad, paneb neile pitsati ja peidab oma rinnale. Siis pöördub Marduk tagasi mahapaisatud ja hingetu Tiamati juurde, purustab oma mõõgaga selle pea, avab tema veresooned ja teeb Põhjatuulele ülesandeks viia tema veri salajasse paika.

Puhates pärast võidukat lahingut, mõtles Marduk välja ebahariliku asja. Ja siin me tulemegi otse taeva ja maa loomise akti juurde.

«Jagades tema[1] kere,
lõi ta midagi tarka.
Nagu teokarbi
lõhestas pooleks.
Ühest poolest
laotas taeva,
lükkas ette riivid
ja paigutas vahi,
vett hoida
tal käskis.»

Nii kujutab muistne müüt taeva loomist. Edasi jutustatakse «suurte jumalate asulate» — taevatähtede loomisest. Marduk määras kindlaks kõigi tähtede ja planeetide liikumisteed, «et need ei eksiks, et keegi ei eksleks ringi.» Siis seadis ta sisse neli aastaaega ja kaksteist kuud, allutades igale aastaajale kolm tähte. Pärast seda visandati «päevade näited», loodi maa, kõik

[1] S. o. Tiamati.

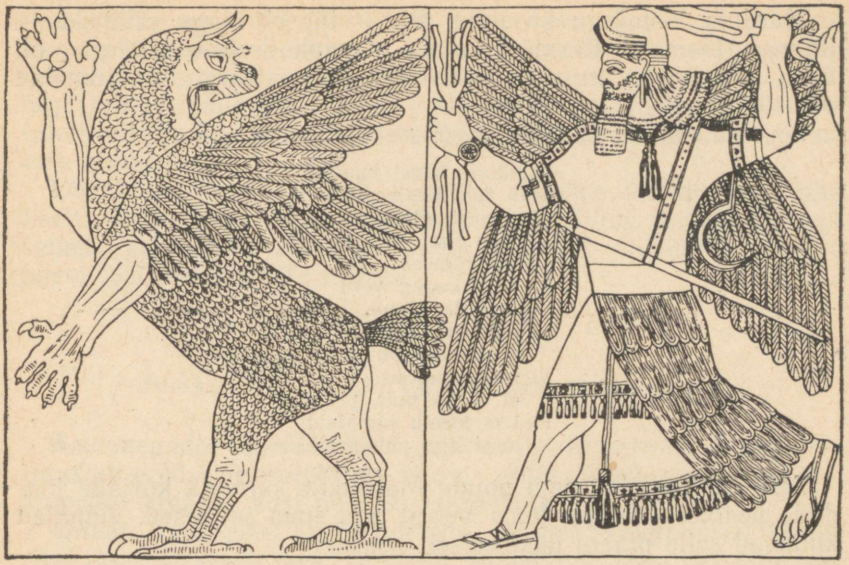

Marduki võitlus Tiamatiga.

taimed ja loomad. Oma valdustesse astuvad taevajumal Anu, maajumal Enlil ja veejumal — tark Ea.

«Püstitas ta asula
Enlilile ja Eale,
ta avas väravad
mõlemalt poolt.
Kinnitas ta riivid
vasakult ja paremalt,
ja taeva südamesse
paigutas ta seniidi.
Pani kuu
valgustama öödel,
usaldas talle öö . . .,
et päeva tunda.»

Marduk pöördub noore, tema poolt äsja loodud Kuu poole:

«Iga kuu vahetpidamata
sa tiaarat kergita,
uut kuud märkides,
sarvega maa kohal hiilga.»

Et mõista neid Marduki saatesõnu, on vaja meenutada, et ajaarvestamine toimus Babüloonias mitte päikese, nagu meie päevil, vaid kuu faaside järgi.

Marduki loomingu krooniks oli — täpselt nagu piibliski — inimese loomine. Eesmärk, mida Marduk seejuures järgis, oli üsna proosaline: inimene peab töötama palehigis, et jumalad võiksid puhata.

See osa müüdist algab järgmiste sõnadega:

«Jumalate kõnet kuuldes
võtab Marduk vastu
väga targa plaani.
Ta avab suu
ja Eale kõneleb:
«Ma kogun verd
ja võtan luud,
loon inimese.
«Inimene» on tema nimeks,
loon inimese,
et elaks maa peal.
Las teenib jumala'd,
need aga puhkavad.» »

Tark Ea soovitab oma pojale Mardukile surmata kurjade jõudude peamees Kingu, tema verest aga luua inimesed. Jumalad kiidavad selle plaani üksmeelselt heaks.

«Nad sidusid ta kinni
ja viisid Ea juurde.
Ta mõisteti süüdi,
kogu veri lasti välja,
vere segas ta[1]
ja välja tuli inimene.
Tal kästi töötada,
jumalaid vabastades...»

Tänuks kõigi nende vägitegude eest ehitavad jumalad Marduki auks taevase Babüloni ja selle keskusse püstitavad suurejoonelise templi. Maailma loomise müüt lõpeb piduliku hümniga, milles loendatakse universumi looja jumal Marduki kõik 56 nime.

Peaaegu eksimatult võib maailma loomise müüdi (tema ülaltoodud redaktsioonis) ilmumist dateerida XVIII sajandiga enne meie ajaarvamist. Asi on selles, et tolleks ajaks muutus Babülon väikesest vähetuntud linnakesest võimsa riigi poliitiliseks ja kultuuriliseks keskuseks, muutus kogu Ees-Aasia pealinnaks. Babüloni linna kuningas valitses nüüd kogu Mesopotaamias. Ja kohalik pisijumal Marduk — üks paljudest teisejärgulistest taevaelanikest — tõuseb jumalate kuningaks, omandab esimese koha Babüloni panteonis.

Babüloni linn kasvab ruttu ja muutub ilusamaks, temas kerkivad oivalised paleed ja templid. Analoogiline «ehitamine» toi-

[1] Verre segas Marduk savi. Babüloonia uskumuste järgi oli inimene loodud savist.

mub ka taevas jumal Mardukile: tema auks püstitavad jumalad taevase Babüloni. Selline on juba usu funktsioon, — peegeldades inimeste peades fantastilises vormis tegelikkuse nähtusi, õigustab ja õnnistab ta neid, legaliseerib klassirõhumist ja töörahva ekspluateerimist, õpetab töörahvast tõrkumatult alistuma oma rõhujaile.

Usu klassiolemus ilmneb maailma loomise müüdis eriti jõuliselt. On ju isegi inimene loodud, nagu nähtub müüdist, ainult selleks, et töötada jumalate heaks, et nood võiksid veeta oma päevi jõudeelus ja lõbustustes.

JUMALANNA IŠTARI LASKUMINE ALLMAAILMA

Aastaaegade vaheldumisest ja looduse kevadisest ärkamisest jutustab eredas ja poeetilises vormis müüt jumalanna Ištari laskumisest «maale, kust pole tagasitulekut».

«Maal, kust pole tagasitulekut» vaevleb vangistuses taimeriigi jumal igavesti noor Tammuz. Jumalanna Ištar otsustab sooritada ennastohverdava sammu. Eluga riskeerides tungib ta «maale, kust pole tagasitulekut» — pimedasse surnuteriiki, — et päästa oma armsamat õela Ereškigali, maa-aluse kuningriigi valitsejanna käest. Süngelt ja karmilt kõlavad teose algusread:

«Maale Tagasitulekuta,
avarale maale
Ištar, Sini[1] tütar
pööras oma mõtte,
pööras oma mõtte,
Ištar, Sini tütar,
Pimeduse asulasse,
Irkalla[2] elamusse,
kust sisseastuja
iialgi ei tule välja,
kuhu viib tee,
kuid pole naasmist,
maja juurde, kus igatsevad
sisenejad valgust,
kus põrm on toiduks
ja savi söögiks,
kus valgust ei nähta,
oleledes hämaruses,
nagu linnud ollakse riietatud
tiibade rõivastega...

[1] Sin — kuujumal.
[2] Irkalla — üks maa-aluse kuningriigi jumalaist.

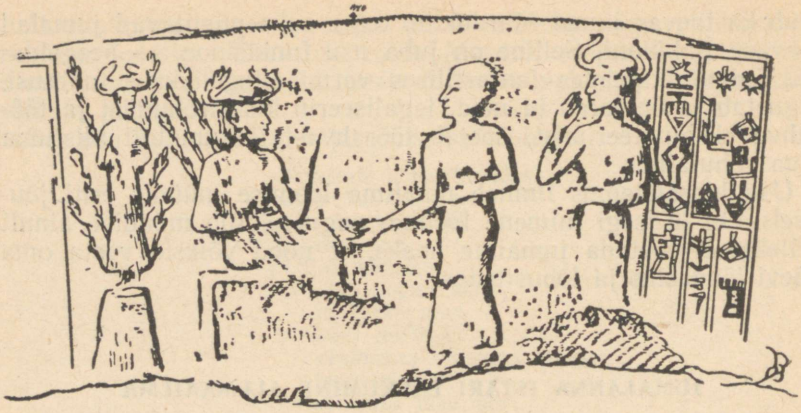

Ištar armastuse- ja viljakusejumalannana.

Tagasitulekuta Maa
  väravateni jõudnud,
avaldab Ištar
  väravavahile sõna:
«Väravavaht, väravavaht,
  ava värav,
ava mulle värav,
  soovin sisse tulla!
Kui sa ei ava väravat,
  ei lase mul sisse tulla —
murran ma ukse,
  purustan riivid,
löön puruks läve
  ja kisun maha uksetiivad!
Ja päästan valla surnud,
  kes elavaid neelavad,
koolnuid saab rohkem,
  kui elavaid ilmas.»
Väravavaht vastas,
  avades suu,
ja anub kõrgeaulist
  jumalanna Ištarit:
«Pea, käskijanna,
  ära koputa,
lähen teatan su nime
  kuninganna Ereškigalile.»»

Väravavaht teatab allilma valitsejannale Ereškigalile Ištari ilmumisest ja tema ähvardustest. Tema tuleku eesmärgiks on hankida «elavat vett», mida hoitakse maa-aluse riigi salaurkas, kuhu keegi ei pääse ligi. Omandades «elava vee», võib ta ellu äratada oma armastatud Tammuzi.

Ereškigal on segaduses ja rahutu Ištari ilmumise tõttu, kes on välja uurinud «elava vee» saladuse. Sellele vaatamata ta käsib:

«Väravavaht, mine,
talle värav ava
ja kohtle teda
vanade seaduste kohaselt.»

Lasknud Ištari läbi esimese värava, võtab väravavaht talt hiilgava peakatte — tiaara. Ištar imestab:

«Miks võtad, väravavaht,
minu peast suure tiaara?»

Sellele järgneb häirimatu vastus:

«Tule, tule, mu käskijanna,
sellised on maa kuninganna seadused.»

Teise värava läbimisel jääb Ištar ilma oma kõrvarõngaist. Jumalanna nördib:

«Miks võtad, väravavaht,
mu kõrvust ripatsid?»
«Tule, tule, mu käskijanna,
sellised on maa kuninganna seadused,»

vastab talle väravavaht.

Kolmanda värava juures võetakse talt kaelakee, neljanda juures rinnakilbike, viienda juures kallihinnaline vöö, kuuenda juures käe- ja jalavõrud, seitsmenda juures põll. Lõpuks jõuab Ištar kohutava Ereškigali residentsi ja kohtub temaga näost näkku.

Allmaailma valitsejanna käsib katkudeemonil sulgeda Ištar vangikotta ja nakatada tema pead, südant, silmi, käsi, jalgu — kogu keha — kuuekümne kurja haigusega.

Ištari vangistuse ajal langes loodusele mingi letargia. Elu peatus, sündimine lakkas, kadus rõõm. Ištari kadumist tunnevad valusalt kõik elusolendid.

Ärevusse sattusid ka jumalad. Nad pöörduvad targa Ea poole. Me teame juba omapärasest osast, mida Ea etendab babüloonia mütoloogias. Alati tuleb ta elu raskeil hetkil appi inimestele. Nii juhtus ka seekord.

Ea loob imetaolise olevuse — Asušunamiri (see tähendab eesti keeles «Tema hiilguse väljatulek»), kellele teeb ülesandeks rahustada verejanulist Ereškigali ja sundida teda vabastama oma vangi.

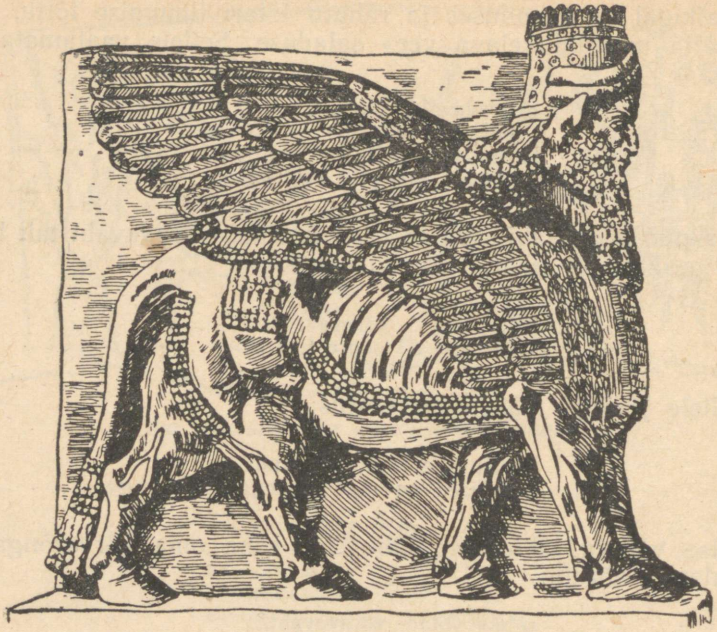

Hea vaim inimpeaga tiivulise härja kujul.

Allilma laskudes manab Asušunamir hirmsat jumalannat suurte jumalate needustega, nõudes talt Ištari ja Tammuzi vabastamist ning tervistavat «elavat vett» nende jaoks. Ereškigal on sunnitud täitma tema nõudmise.

Nüüd tuleb tervenenud Ištar surnuteriigist tagasi maa peale. Ta läbib samad seitse väravat, ainult vastupidises järjekorras. Iga värava juures antakse talle mingisugune ehe: käevõru, kallihinnaline vöö, kaelakee, kõrvarõngad ja nii edasi. Kuid Ištar keeldub pöördumast maa peale tagasi üksinda, ilma armsamata. Ereškigal peab järele andma. Ta käsib:

«Tammuzi, oma noorusesõpra,
puhta veega piserda
ja parima õliga võia.
Las riietub ta heledaisse rõivaisse,
las mängib lasuursel flöödil.»

Teos lõpeb üleskutsega rahvale juubeldada ja rõõmustada ellu ärkava Tammuzi — taimeriigi jumala auks. Algab kevadepidu, talveunest virguva looduse püha.

Selle huvitava müüdi aluseks on muistse inimese primitiivne kujutlus loodusnähtustest. Ta jumalustaş need. Kevade tulekut seletas Mesopotaamia elanik armastusjumalanna Ištari poolt pimeduseriigist — metsiku Ereškigali valdustest — päästetud taimeriigijumala Tammuzi elluärkamisega.

Tõesti hirmuäratavalt raske ja õigusteta oli Mesopotaamia töötavate hulkade elu Vana-Idamaa despotismi tingimustes oma julmuselt ennekuulmatu orjandusliku korraga. Ja siiski lõid muistse Mesopotaamia elanikud oivalise, suure kunstiväärtusega rahvaluule täis optimismi ja sügavat usku paremasse tulevikku.

Usk paremasse, õiglasemasse ellu elas sügavas inimeste südameis ja kajastus nende lauludes, legendides ja muistendeis. Suurepäraselt väljendas seda mõtet Maksim Gorki, öeldes:

«Inimene on oma loomult kunstnik. Ta püüab nii või teisiti kõikjale oma ellu sisse tuua ilu ... selles veenab meid «väikeste» inimeste loodud suuline rahvalooming: müüdid, muinasjutud, legendid, ebausk, laulud, vanasõnad jne.... Kõigesse sellesse on pandud ammendamatult palju imekaunist, kuigi enamikus juba vananenud elutarkust, sellesse on vajutatud lugematute põlvkondade töökogemused.»

ÜHEKSAS PEATÜKK

TÄPPIS- JA LOODUSTEADUSED

NUMBRID JA ARVUD

Vaadake kella. See näitab pool üksteistkümmend. Kümne minuti pärast on kell suureks vahetunniks, 2 tunni ja 15 minuti pärast aga lõpevad tunnid.

Avage kalender. Ühest pilgust sellele on küllalt, et orienteeruda ajas. Nädala lõpuni on veel kolm päeva, koolivaheajani aga terve kuu.

Me oleme kõik niivõrd harjunud selliste mõistetega nagu tund, nädal, kuu, et meil ei tule pähegi mõelda, kust need on tulnud. Ja võib-olla paljud imestavad, kui saavad teada, et kõik need mõisted eksisteerisid juba muistses Mesopotaamias.

Kodus, ette valmistudes matemaatikatunniks, mõõdate te nurga suurust kraadides, määrate ringjoone pikkust ja ringi pindala, astendate, kasutate tuntud teoreemi, mille järgi kaatetite ruutude summa on võrdne hüpotenuusi ruuduga. Kuid kas te ka teate, et kõik need matemaatilised teadmised olid tuntud juba sügaval muinasajal tollessamas Mesopotaamias?

Seda tõendavad ümberlükkamatult paljud raamatud meile hästi tuntud Assurbanipali raamatukogus.

Assüüria-babüloonia teadus ja eriti matemaatika kasvas välja ja arenes praktilistest vajadustest. Elu sundis igal sammul pöörduma matemaatiliste arvutuste poole.

Need olid vajalikud niisutussüsteemi ehitamisel, hoonete püstitamisel, maatükkide mõõtmisel, ajaarvestamisel, kaubanduses ja paljudel muudel täiesti igapäevastel toimingutel.

Seepärast oligi Assurbanipali raamatukogus matemaatika-raamatuile määratud spetsiaalne, üsna ruumikas osakond. Assurbanipal kiitleb ise ühes oma raidkirjas, et ta «oskab lahendada kõige keerulisemaid ülesandeid korrutamise ja jagamise alal».

Alustame oma jutustust Ninive raamatukogu matemaatika-raamatuist kõige lihtsamaga — jutustusega numbritest.

Juba esimeses klassis tutvuvad lapsed arvudega ühest kuni sajani. Esimese klassi õpilane saab väga ruttu aru, et numbrid 1, 2, 3 ja nii edasi pole mitte ainult üks, kaks, kolm..., vaid ka kümme, kakskümmend, kolmkümmend ja nii edasi, sada, kakssada, kolmsada ja nii edasi — olenevalt kohast, kus number seisab. Ja esimese õppeaasta lõpuks järelemõtlik õpilane juba taipab, et kümne numbrimärgiga võib väljendada igasugust arvu.

See näib meile ülimalt lihtsana ja selgena. Kuid oma aja kohta oli see geniaalseks avastuseks. Just Babüloonias rakendati esmakordselt printsiipi, et ühel ja samal numbril on erinev suurus olenevalt tema kohast arvukompleksis. Roomlased näiteks ei jõudnud selle mõtteni, et ühe ja sama numbriga võib tähistada erinevaid suurusi. Neil olid spetsiaalsed märgid üheliste, kümneliste, sajaliste tähistamiseks.

Nüüd kogu maailmas kasutatava positsioonilise süsteemi eelised on ilmsed. Proovime rooma numbritega kirjutada arvu 3838. See näeb välja nii:

MMMDCCCXXXVIII

(see on 1000+1000+1000+500+100+100+100+10+10+10+5+1+1+1).

Meie kasutasime selle arvu graafiliseks kujutamiseks nelja märki. Roomlastel oli selleks vaja neliteist märki. Kui aga vaadelda tähelepanelikumalt numbreid endid, siis selgub, et meil on antud juhul neid üldse kaks (3 ja 8), roomlastel aga kuus (M, D, C, X, V, I).

Luues oma lihtsuselt hämmastava numbrite tähendusliku muutumise printsiibi arvukompleksis, ei osanud babüloonlased asja siiski lõpuni viia. Seda tegid hiljem hindud. Kuid positsioonilise süsteemi idee kuulub muistseile babüloonlasile.

Kaasaegse matemaatika aluseks on kümnendsüsteem. See põhineb arvutamisel kümnetega. Numbri ümberpaigutamine arvukompleksis ühe koha võrra vasakule suurendab tema väärtust kümme korda.

Babüloonlased kasutasid kümnendsüsteemi kõrval ka kuuekümnendsüsteemi. Selle olemus seisab selles, et arvestuse aluseks on võetud kuuskümmend. Selgitame seda näitega. Märk 𒁹 tähistab ühelist. Kuid kui talle järgneb märk 𒌋 (=10), siis märgi 𒁹 väärtus suureneb 60 korda. Mõnedel juhtudel märk 𒁹 võis tähendada $60^2=3600$ ja isegi $60^3=216\,000$.

Mesopotaamia elanikud kasutasid üheaegselt kaht süsteemi — kümnend- ja kuuekümnendsüsteemi, kombineerides neid. See tegi arvutamise keeruliseks ning nõudis suurt vilumust arvude lugemisel ja kirjutamisel.

Katsume babüloonia numbreist aru saada konkreetsete näidete varal.

Babüloonia üks — 𒁹, nagu me juba nägime, meenutab väga meie üht. See on püstjooneke, mis muutus kiiluks seetõttu, et teda kirjutati pehmele savile. Kaht kirjutati kahe kiilukesega, kolme kolmega ja nii edasi kuni kümneni. Kuid alates number neliast paigutati kiilukesed kahte või kolme ritta. Nii näiteks tähistati number 5 märgiga 𒐗, number 9 — 𒐝.

Me oleme juba tuttavad arvu 10 joonisega — 𒌋, mis meenutab nurka. Märki 𒌋 kasutati kümnete kirjutamiseks kuni viiekümneni. Näiteks arvu 20 kirjutati: 𒌋𒌋, arv 50 nägi välja: 𒌋𒌋𒌋.

Kuid märk 𒌋 on eriline. Ta võib tähendada mitte ainult 10, vaid ka 600 (see on 10×60) — olenevalt tema kohast arvukompleksis.

Sadade tarvis kasutatakse märki 𒐕, tuhandetele märki 𒌋𒐕. Pole raske veenduda, et viimane koosneb märkide 10 ja 100 kombinatsioonist, kusjuures ta kujutab nende korrutist:

$$1000 = 10 \times 100.$$

Kuidas siis babüloonia kiilkirja kasutades kirjutada arvu 12? Väga lihtsalt. Selleks kasutatakse kümne ja kahe märke.

Märk 𒌋𒁹𒁹 $=10+2=12$.

Katsume nüüd kirjutada arvu 72. See näeb välja selline: 𒁹𒌋𒁹𒁹.

Märki 𒐕, kui talle järgneb kümme 𒌋, ei loeta enam mitte üheks, vaid kuuekümneks.

Märk 𒌋𒐕𒐕 =60+10+2=72.

Kui meil on vaja kirjutada arvu 672, siis lisame me arvule 72 vasakule numbri 𒌋. Sel viisil arv 672 kujutatakse graafiliselt nii:

Märk 𒌋𒐕𒌋𒐕𒐕 =600+60+10+2=672.

Antud arvukompleksis tähendab üks ja sama märk 𒌋 ühel juhul 600, teisel aga 10.

Kirjutame sellele arvukompleksile vasakule juurde märgi 𒐕 ja me saame hoopis uue arvu: 4272.

Märk 𒐕𒌋𒐕𒌋𒐕𒐕 =3600+672=4272.

Antud arvukompleksis tähendab märk 𒐕 ühel juhul 3600, teisel 60, kolmandal aga 1.

Kirjutades arvule 4272 vasakule juurde veel ühe märgi 𒐕, saame sama printsiibi järgi arvu 7872.

Märk 𒐕𒐕𒌋𒐕𒌋𒐕𒐕 =3600+3600+672=7872.

Ninive raamatukogust leiti arvude 1 kuni 38 ruutude ja kuupide tabel, mis oli ilmselt käsiraamatuks põldude pindala ja hoonete ruumala määramisel. See oli koostatud kuuekümnendsüsteemis.

Kõigis ülaltoodud näidetes on meil tegemist numbrite liitmisega, kuigi babüloonia kiilkiri ei tundnud meie plussile vastavat märki, vaid see mõeldi juurde. Lahutamiseks oli aga spetsiaalne märk 𒐕𒌍, mis on võrdne miinusega. Seepärast võis näiteks arvu 19 kujutada kaht moodi:

𒌋𒁹 või 𒌋𒌋𒐕𒌍𒐕.

Esimene märkide grupp tähendab 10+9, teine 20—1.

Murdudel, mida kasutasid muistse Mesopotaamia elanikud, oli iseloomulik iseärasus: nende nimetajaks oli 6, 60, 360 või 3600. Nad ei kirjutanud harilikult mitte $^1/_2$, vaid kirjutasid $^3/_6$; kirjutasid $^4/_6$, mitte aga $^2/_3$ ja nii edasi.

Babüloonlased tundsid ka teisi murde, igasuguse nimetajaga. Kuid sel juhul võrdus lugeja alati ühega.

ARVUTUSTABELID

Babüloonias olid laialdaselt käibel mitmesugused teatmetabelid. Need kergendasid suuresti arvutusi, mida tuli teha iga päev. Babüloonlased kasutasid korrutustabeleid 1 kuni 180 000. Nad

töötasid välja üleskirjutuse lühendatud süsteemi, mis nägi välja umbes nii:

2	1	2	1	6
	2	4	2	12
	3	6	3	18
	4	8 ja nii edasi.	4	24 ja nii edasi.

Esimene tulp tähendab $2\times1=2$; $2\times2=4$; $2\times3=6$; $2\times4=8$ ja nii edasi. Alaline korrutaja (2) kirjutati ainult üks kord, hiljem aga jäeti kirjutamata.

Teine tulp tähendab $1\times6=6$; $2\times6=12$; $3\times6=18$; $4\times6=24$. Siin puudub üldse alaline korrutaja (6).

Tunduvalt keerukamad olid tabelid, mida kasutati jagamisel. Nende iseloomulikuks iseärasuseks oli jagatava puudumine, mis mõeldi juurde.

Tollessamas Assurbanipali raamatukogus leiti astendamise ja juurimise tabel. Kuna seda kasutati eranditult praktilisteks eesmärkideks — pindalade ja ruumalade mõõtmiseks, siis oli selles fikseeritud ainult ruut- ja kuupjuured. Babüloonlastel polnud vajadust tõsta arve neljandasse, viiendasse ja veelgi kõrgemaisse astmeisse, seepärast puudusid ka vastavad tabelid.

Märkimisviis oli lihtsustatud:

1 — 1	1 — 1
4 — 2	8 — 2
9 — 3	27 — 3
16 — 4 ja nii edasi.	64 — 4 ja nii edasi.

Pole raske taibata, et esimene tulp tähendab $\sqrt{1}=1$, $\sqrt{4}=2$, $\sqrt{9}=3$, $\sqrt{16}=4$ ja nii edasi.

Teist tulpa tuleb lugeda nii: $\sqrt[3]{1}=1$, $\sqrt[3]{8}=2$, $\sqrt[3]{27}=3$, $\sqrt[3]{64}=4$ ja nii edasi.

Samu tabeleid kasutati paremalt vasakule lugedes astendamiseks.

PINDALA JA RUUMALA MÕÕTMINE

Praktilises elus omas erilise tähtsuse põldude, aedade ja ehituste täpne mõõtmine. Tõsi küll, kõik kasutatavad ja haritavad maatükid olid mõõdetud juba mäletamatuil aegadel, ent igaaastased jõgede üleujutused kandsid kohale suure hulga muda, mis põlde kattes hävitas piirivaod. Seepärast oli mõnikord vaja

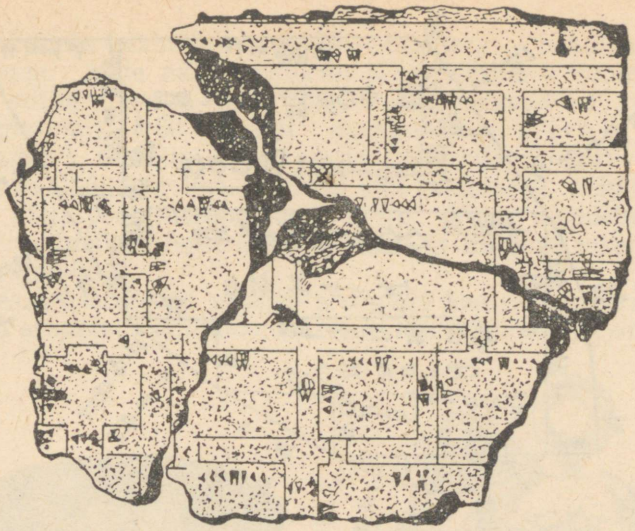

Maja plaan.

pärast vee alanemist uuesti üle mõõta kõik maatükid, et kindlaks määrata nende täpsed piirid. Ostmisel, müümisel ja päranduse jaotamisel oli samuti vaja mõõta maatükkide suurust.

Meieni on jõudnud hulk üle nelja tuhande aasta tagasi koostatud maamõõdukaarte. Leheküljel 226 on üks neist.

Vaadates tähelepanelikult esitatud ebakorrapärase kujuga figuuri, me märkame, et see on jaotatud reaks nelinurkadeks, kolmnurkadeks ja trapetsiteks. Mõõtes igaühe pindala ja liites neid, sai muistne maamõõtja kogu maatüki üldpindala.

Kiilkirjas on tähistatud iga kujundi külgede pikkus ja nende pindala.

Kõigi nende arvutuste teostamine polnud Mesopotaamia matemaatikuile lihtsaks asjaks ja nõudis suurt vilumust ja kauaaegseid harjutusi. Õppijaile olid abiks õpikud, milledes toodi mitmesuguste praktilises elus sageli esinevate ülesannete tüüpilisi lahendusi. Märgime möödaminnes, et need lahendused ei olnud mitte alati absoluutselt täpsed. Babüloonlased ei ajanud taga piinlikku täpsust seal, kus seda ei nõudnud praktiline vajadus.

Ühes teise aastatuhande algul enne meie ajaarvamist koostatud matemaatikakogumikus on ära toodud järgmine ülesanne: määrata kindlaks nelinurga diagonaal, kui on teada selle külgede mõõtmed.

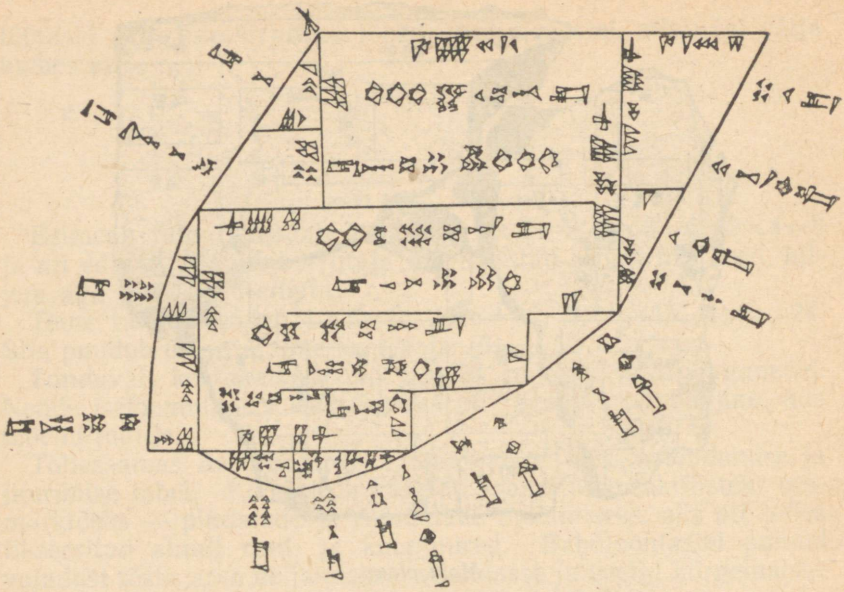

Maatüki plaan.

Samas on antud kaks moodust ülesande lahendamiseks koos üksikasjaliste kommentaaridega.

Teises õpikus tuuakse ära ehitustöödega seotud puhtpraktilised ülesanded. Kui palju mulda on vaja muldvalli jaoks, mille mõõtmed on teada; kui palju pinnast peab tassima iga tööline, kui on teada nende üldarv? Kui palju savi peab valmistama iga tööline teatud mõõtmetega müüri püstitamiseks? Kui palju mulda võib mahutada teatud kujuga korv?

MÕÕTÜHIKUD

Babüloonlased töötasid välja omapärased raskus-, pikkus-, pinna- ja ruumimõõdud. Esialgselt olid mõõtühikud üsna ebatäpsed. Näiteks pikkust mõõdeti sõrmedega, peoga, küünarvarrega.

Mõõtmise tulemused olid iga kord erinevad olenevalt sellest, kes mõõtis.

Aja jooksul loodi raskus-, pikkus- ja mahumõõtude alal teatud ühtlus, — seda nõudsid üha rohkem areneva kaubanduse huvid.

Väikseimaks kaaluühikuks kujunes odratera — babüloonia keeles šeum. Meie mõõdusüsteemi järgi võrdub 1 šeum umbes 46,75 milligrammiga. 180 tera moodustavad 1 seekli (8,4 grammi). 60 seeklit moodustasid miini (umbes 500 grammi), 60 miini 1 talendi (30,3 kilogrammi).

Need kaaluühikud levisid vanal ajal laialdaselt, neid kasutati kaugel väljaspool Mesopotaamia piire. Veidi muudetud kujul eksisteerisid mõned neist üksikuis Aasia ja Euroopa maades kuni XVIII sajandini.

Seoses rahasüsteemi edasise arenguga kaotas odratera kaaluühikuna esimesel aastatuhandel enne meie ajaarvamist oma täht-

Poolemiinine kaaluviht.

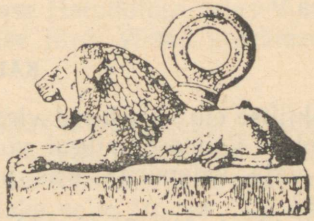

Lõvikujuline kaaluviht.

suse. Tarvituselt kadunud šeumi asemel kasutatakse mitmesuguseid seekli osasid, kõige sagedamini $^1/_{24}$, $^1/_{10}$, $^1/_8$, $^1/_6$, $^1/_4$, $^1/_3$ ja $^1/_2$. Need pisikaaluühikud lähevad käibele ja saavad erilised nimetused.

Mahumõõduks oli Vana-Mesopotaamias niinimetatud sila, mis võrdus umbes 0,84 liitriga. 300 silat moodustasid 1 guri. Pärastpoole ilmus kergendatud gur, milles oli ainult 180 silat. Assüürias siiski gure ei kasutatud. Siin oli tarvitusel teine ühik — imer, mis koosnes sajast silast. Sõna «imer» tähendab täht-tähelt «eesel». Selle terminiga tähistati samuti eesli koormat (umbes 40 kg).

Kõik pikkusmõõdud, nagu me juba teame, lähtuvad inimese käest — küünar, kämmal, sõrm. Suurte pikkuste mõõtmiseks kasutati kindlate mõõtmetega pilliroogu ja nööri.

On huvitav märkida, et muistses Assüürias mõõdeti hoonete kõrgust mõnikord telliseridadega. Näiteks öeldi: hoone kõrgusega 30 tellist. Kuna kõik tellised olid ühesuguste mõõtmetega, siis, teades tellisekihtide arvu, polnud raske määrata hoone kõrgust.

Erinevates linnades pikkusmõõdud siiski erinesid üksteisest. Näiteks Lagaši linnas võrdus «küünar» 495 millimeetriga, Nippuris ja muistses Babülonis aga 518 millimeetriga. Sama «küü-

nar» võis koosneda 20 ja 30 «sõrmest», aga «pilliroog» 6 või 7 «küünrast». Segadust suurendas «hariliku küünra» ja niinimetatud «suure küünra» olemasolu.

On mõistetav, et sellistes tingimustes tekkis palju arusaamatusi.

Lihtsaimaks pinnamõõduks oli p e e n a r, mis võrdus 35,284 m². Sada peenart moodustasid p õ l l u, 18 põldu — k a e v u. See nimetus tekkis nähtavasti sellest, et sellise maa-ala elanikud kasutasid ühe kaevu vett, mis paiknes nende maatükkide ligiduses.

Alates teise aastatuhande keskpaigast enne meie ajaarvamist mõõdetakse Babüloonias maatükke külviks tarvitatud seemnete hulgaga. Näiteks kõneldi: see maatükk on võrdne kahe mõõdu viljaga.

KALENDER

Praktilise elu vajadused virgutasid babüloonlasi kalendri koostamisele. Esimesel pilgul võib näida imelikuna — milleks oli neile vaja kalendrit? Kas polnud võimalik toime tulla ilma selleta?

Ei, kuidagi polnud võimalik.

Kalender ütles põlluharijale ette, millal oodata jõgede üleujutusi. Selleks ajaks oli vaja jõuda puhastada vanad kanalid ja kaevata uusi, luua veehoidlaid, kindlustada tammi, ette valmistada lootsikud.

Kalender ütles ette, millal võib oodata vee alanemist, et asuda kündma ja külvama. Vaja oli teada, millal päike hakkab halastamatult kõrvetama, et mitte hilineda karja ajamisega uutele karjamaadele.

Kuidas siis võis toime tulla ilma kalendrita? See polnud Mesopotaamia elanikele mitte kapriisiks, vaid tungivaks eluliseks vajaduseks, nende ustavaks nõuandjaks. Ja ta tekkis sellises kauges minevikus, et nüüd on isegi võimatu kindlaks teha esimese kalendri koostamise aega.

Babüloonia kalendri järgi algas ööpäev harilikult päikese loojumisest. Ajutiselt siiski (näiteks XXIV kuni XX sajandini enne meie ajaarvamist) algasid nad kas koidust või, nagu meil, keskööst. Ööpäevad jagati kuueks võrdseks osaks, mida nimetati valveteks. Oli kolm öist ja kolm päevast valvet. Selle kõrval jagati ööpäevi ka kaheteistkümneks võrdseks osaks — kaheteistkümneks kaksiktunniks, iga kaksiktund aga 30 minutiks. Järelikult oli babüloonia minut neli korda pikem meie omast.

Niimoodi jagasid babüloonlased ööpäeva 360 väikeseks osaks ($12 \times 30 = 360$). Sama jaotust kasutati ka aasta puhul, mis koosnes 12 kuust ja 360 päevast.

Kuna päikese nähtav liikumine toimub mööda ringjoont, jagasid babüloonlased ka päikese teekonna 360 võrdseks osaks — oma ajaühikute arvu järgi. Hiljem hakkasid nad jagama 360 osaks igasugust ringjoont. Need ongi meie kraadid, mis on praegu tuntud igale kooliõpilasele.

KUI PALJU KAALUB ÜKS MINUT

Tundide ja minutite mõõtmiseks leiutati päikese- ja veekellad. Vertikaalselt asetatud varda vari, liikudes mööda 12 ja 360 võrdseks osaks jagatud ringjoont, märkis babüloonia kaksiktunde ja minuteid. Tuntud kreeka ajaloolase Herodotose (elas V sajandil enne meie ajaarvamist) tunnistuse järgi võtsid kreeklased päikesekella üle Babüloonialt.

Veekella ehitus oli keerukam.

Mahukas nõu väikese avaga põhjas täideti veega. Teatud tähe ilmumisel silmapiirile avati ava ja vesi voolas anumast välja ööpäeva jooksul kuni sama tähe uue tõusuni. Väljavoolanud vesi kaaluti ja seejärel määrati kindlaks selle $^1/_{12}$ ja $^1/_{360}$ osa kaal üldisest mahust. Kallates selle vee osade kaupa nõusse tagasi ja tehes nõule vastavad märgid, saadi kaksiktundide ja minutite skaala.

Kaht kaksiktundi, mis teatavasti moodustasid ühe valve, nimetati m i i n i k s. Kuid me teame samuti, et miiniks nimetati ka kaaluühikut, mis koosnes 60 seeklist.

Võib näida imelikuna, et babüloonlased aja- ja kaaluühikute tähistamiseks kasutasid sama terminit. See seletub nähtavasti sellega, et kahe kaksiktunni jooksul voolas välja niisugune kogus vett, mis kaalult võrdus ühe miiniga. Muide, on võimalik, et kaaluühik võlgneb oma tekkimise ajaühikule. Raske öelda, kumb neist ilmus varem. Igal juhul on tihe side kaalu- ja ajaühiku vahel silmanähtav, sest kui miin võrdus kahe kaksiktunniga (s. o. ühe valvega), siis seekel vastas ühele minutile.

Tuleb tähendada, et babüloonia veekell polnud kantav meie käe- ja taskukella taoliselt. See oli üsna mahukas nõu, sisaldades vähemalt 6 miini vett, s. o. üle 3 liitri.

NOORE KUU OTSINGUIL

Kuu tiirlemise aeg ümber maakera, kuu loomisest kuni kuu loomiseni, oli järgmiseks ajaühikuks — kuuks. Kuna kuutsükkel kestab umbes $29^1/_2$ ööpäeva, siis oli babüloonia kuus kas 29 või

30 päeva. Selles vahelduvuses polnud kindlust. Peale selle jagunes kuu neljaks nädalaks.

Iga kord kuu loomise ajal asusid babüloonia astronoomid noore, tekkiva kuu otsinguile. Niipea kui see avastati, kuulutati uue kuu algusest. Kui see juhtus 30-ndal päeval, siis lõppes mööduv kuu 29. kuupäeval; kui see sündmus toimus päev hiljem, siis oli kuus 30 päeva.

12 kuud moodustasid aasta. Mesopotaamia poliitilise killustatuse perioodil pühitses iga linn oma uusaastat. Ühtedel algas see sügisel, teistel kevadel.

XVIII sajandil enne meie ajaarvamist, Hammurapi valitsemisajal, babüloonia kalender ühtlustati. Kuude nimetused muutusid kõikjal ühesugusteks.

Kuu-aasta koosnes 354 päevast (6 kuud 29 ja 6 kuud 30 päevaga). Niimoodi erines see märgatavalt päikese-aastast. Et viia neid teineteisega vastavusse, tõid babüloonlased aeg-ajalt oma kalendrisse täiendava, kolmeteistkümnenda kuu. See sündis harilikult kuninga dekreediga. Esitame väljavõtte Hammurapi seadlusest: «Sellel aastal on täiendav kuu. Saabuv kuu nimetatagu ulul teiseks.»

ASTRONOOMIA JA ASTROLOOGIA

Kalendrit võis luua ainult teatud astronoomiliste teadmiste põhjal. Tõepoolest, babüloonlased alustasid taevalaotuse vaatlemist kauges minevikus ja nad saavutasid selliseid tulemusi, mis veel tänapäeval kutsuvad esile imestuse.

Tõsi küll, babüloonia astronoomia põimus kõige tihedamalt astroloogiaga — ebateadusega tuleviku ennustamisest tähtede järgi. Kuid vaieldamatuks jääb tõsiasi, et babüloonlased olid pioneerideks, kes panid aluse kaasaegsele taevamehaanikale.

Ninive raamatukogu astronoomiline osakond pole vähem ulatuslik kui matemaatiline. Ja kuigi savist raamatud kõrvuti usaldatavate astronoomiliste teadmiste ja vaatlustega sisaldavad palju astroloogilisi väljamõeldisi, suutis kaasaegne assürioloogia neist ammutada erakordselt väärtuslikke andmeid.

Väga tähtis on asjaolu, et selles raamatukogus säilitatud astronoomilised raamatud on oma enamikus koopiad palju vanemaist raamatuist, mis on koostatud üle tuhande aasta enne Assurbanipali. Nõnda on nende raamatute põhjal võimalik jälgida astronoomiateaduse tekkimist ja arengut.

Uris, Urukis, Nippuris, Babülonis, Akadis, Borsippas, Hursagkalamis, Assuris, Arbelis, Ninives ja paljudes teistes Mesopotaamia linnades olid templite juures kolme- ja seitsmekorruselised

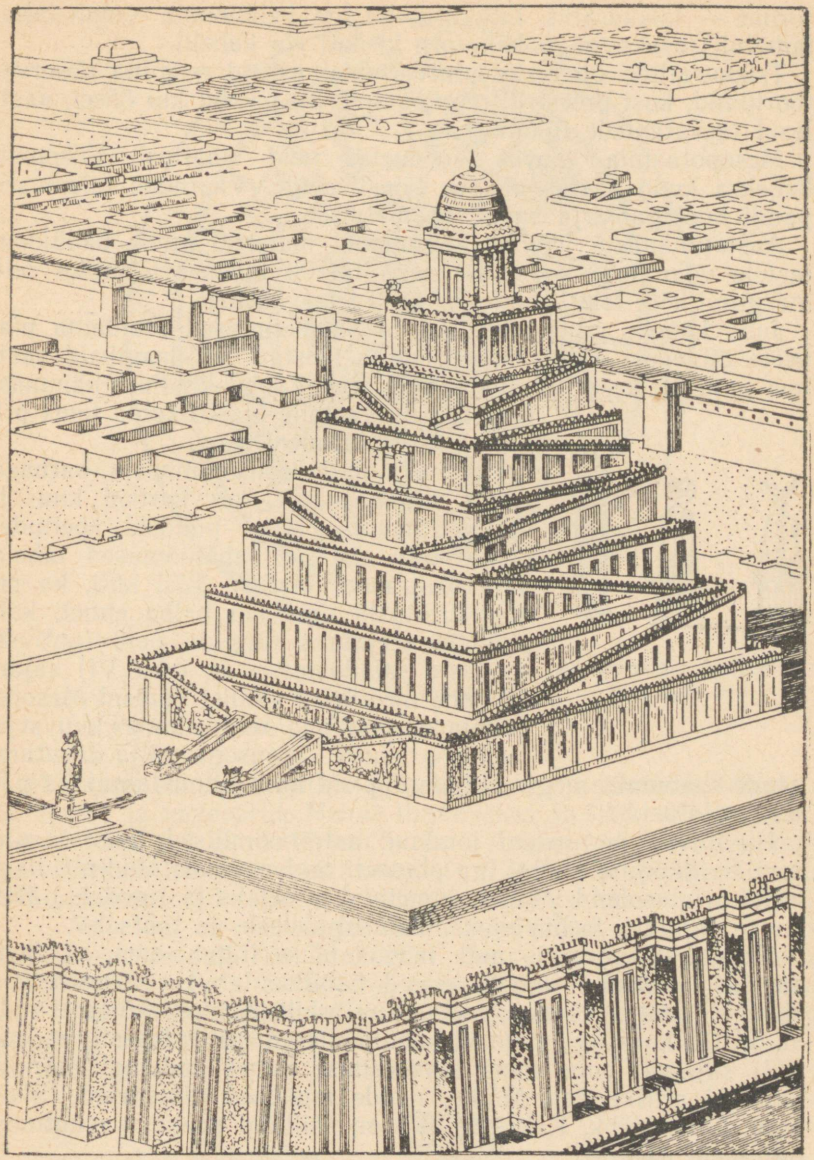

Babüloni tsikkurat.

tornid — tsikkuratid. Tsikkurat oli iga babüloonia templi lahutamatuks osaks, nagu kellatorn kirikul või kabelil.

Tsikkurattide ülemistel platvormidel asusid reeglina observatooriumid, kust preestrid regulaarselt, nii päeval kui öösel, vaatlesid taevatähtede liikumist.

Mesopotaamia taevas soodustas neid vaatlusi. Vähemalt kaheksa kuud aastas oli see täiesti selge. Vaatluste tulemused pandi hoolega kirja savist raamatuisse.

Aastatuhandete jooksul kogunenud materjal andis babüloonlastele võimaluse koostada taeva täielik tähekaart, milles olid märgitud kõik teleskoobita nähtavad taevakehad.

Juba kauges minevikus õppisid babüloonlased eraldama planeete tähtedest. Viie planeedi kohta teostati eriti hoolikaid vaatlusi ja nende keeruline liikumistee taevas tehti kindlaks hämmastava täpsusega tolle ajastu kohta tema primitiivsete instrumentidega.

Muistsed astronoomilised kujutised.

Erinevalt paljudest muinasaja barbaarsetest suguharudest, kes kartsid kuu- ja päikesevarjutusi ning püüdsid «peituda» nende eest, uurisid babüloonlased tähelepanelikult neid nähtusi. Tõsi küll, ka nemad käsitasid neid kui halba ennet, kuid püüdsid seejuures tungida neid juhtivate seaduste saladustesse. Ja juba VII sajandil enne meie ajaarvamist õppisid Mesopotaamia astronoomid «ennustama» kuuvarjutusi, s. o. suure täpsusega välja arvutama nende saabumise aega. Hiljem õppisid nad «ennustama» ka päikesevarjutusi.

Huvitavad on meieni jõudnud astronoomilised teatmed planeetide liikumise kohta. Iga planeeti on iseloomustatud nii, nagu oleks ta elusolend. Marssi nimetatakse õelaks ja tigedaks, Merkuuri kärsituks ja hüplejaks, Saturni tõsiseks ja tähtsaks...

Ekliptikat — ringi, mida mööda päike liigub oma nähtaval aastasel teekonnal — nimetasid babüloonlased «päikeseteeks». Neile oli tuntud ka «kuutee» — kuu orbiit. Kahtteistkümmet zodiaagi[1] tähtkuju aga tundsid babüloonlased niivõrd hästi, et juba XIII sajandil enne meie ajaarvamist esines zodiaagi märkide kujutusi piirikividel. Muide, nende muistsed nimetused (Skorpion, Lõvi, Vähk, Kaksikud jt.) on säilinud peaaegu muutumatult meie päevini.

Hiljem jaotati ekliptika 12 võrdseks osaks — 30 kraadi igaühes — vastavalt aasta 12 kuule.

[1] Zodiaak — vöönd taevasfääril piki ekliptikat, mida mööda liiguvad planeedid.

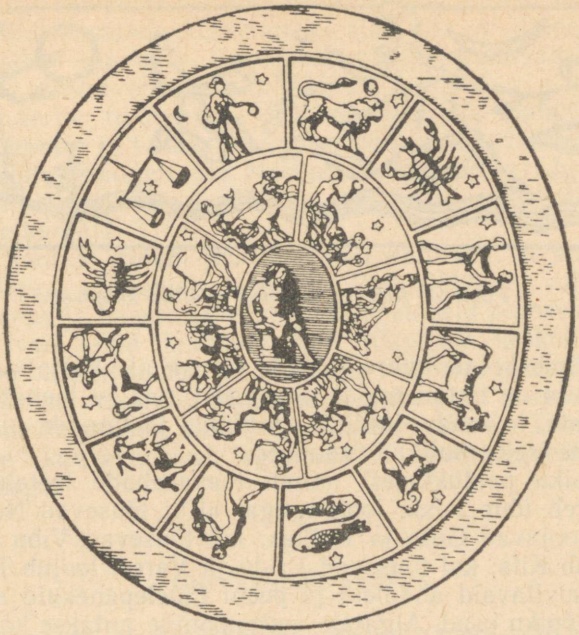

Zodiaagi märgid.

Muistsete elanike kujutlust köitsid sabaga ja lendavad tähed — komeedid ja meteoorid. Nende ilmumisaeg ja kõik sellega kaasnevad nähtused pandi täpselt kirja. Astronoomid uurisid samuti ka vikerkaari, torme, maavärisemisi... Meieni on jõudnud ametlikud dokumendid täpse aruandega, millal ja kus neid märgati. ...Meie ees on vanaaegne astronoomia õpik-käsiraamat, mis leiti Assurbanipali raamatukogust. See on muistse babüloonia algupärandi koopia. Selle järgi õppisid paljud õpilaste põlvkonnad. Katsume lehitseda selle õnneks peaaegu täielikult säilinud raamatu savist lehekülgi.

Tähtkujude kujutised astronoomilisel tahvlikesel.

Päikese, Kuu ja Veenuse võitlus koletisega.

Õpik algab kolme suure tähtede rühma üksikasjalise kirjeldamisega. Siin on antud nende nimetused, mis on laenatud peamiselt kiskjate, loomade, lindude, jumalate ja linnade nimetustest, ja iga tähe iseloomulikud tunnused.

Üks õpiku peatükkidest annab taevakehade loetelu, millede tõus langeb ühte teiste loojanguga. «Kui tõusevad Nool, Madu ja Lõvi, loojuvad Gula ja Kotkas; kui tõusevad Vibu ja Kuningas, loojub Kits; kui tõusevad Eridu ja Vares, loojub Panter.»

Palju huvitavaid andmeid ja peeni tähelepanekuid sisaldavad ka teised õpiku osad. Algajale astronoomile antakse kõige üksikasjalisemaid õpetusi taevamehaanika kõigis küsimustes.

Lõpp-peatükid on pühendatud Päikesele, Kuule ja planeetidele. Need sisaldavad samuti andmeid päeva ja öö pikkuse kohta erinevail aasta-aegadel, andmeid lisapäeva-aastate arvutamiseks ja palju muud.

Mägede tagant ilmuv päikesejumal Šamaš. Silinderpitsati jäljend.

Kui sellist raamatut — omamoodi astronoomilist entsüklopeediat — võidi koostada Hammurapi ajal, siis on ilmne, et astronoomiateadus saavutas Babüloonias tähelepanuväärse arengu juba tuhat aastat enne Assurbanipali.

Antiikautorite tunnistuse järgi eksisteerisid Babülonis, Borsippas, Sipparis ja Urukis suured astronoomilised koolid, millede kuulsus ulatus kaugele üle Mesopotaamia piiride. Igaüks neist töötas välja oma astronoomiliste arvutuste süsteemi ja omas oma poolehoidjaid.

Nende koolide meieni jõudnud tööd näitavad, et babüloonlastel oli kolm erisugust moodust kinnistähtede vahekauguste arvutamiseks ja kasutasid erinevaid meetodeid planeetide vaatlemiseks. Nad tegid kindlaks Kuu liikumise keskmise kiiruse mööda ekliptikat, samuti ka Kuu ja Päikese liikumise maksimaalse kiiruse. Määrates kindlaks niinimetatud anomaalse kuu [1], eksisid babüloonlased ainult 3,6 sekundi võrra. Teostades aga sinoidilise [2] kuu arvestusi, tegid nad vea, mis väljendus sekundi murdosadega!

UNIVERSUMI EHITUS

Kui arvestada, et Assurbanipali raamatukogus oli raamatutele matemaatikast ja astronoomiast määratud mahukas kapp, siis tuleb tunnistada, et raamatud kosmoloogiast, geograafiast, botaanikast, zooloogiast, füüsikast ja keemiast hõivasid kokku ühe tagasihoidliku riiuli.

Teinud tähelepanuväärseid edusamme astronoomias, rahuldusid assüürlased ja babüloonlased kõige fantastilisemate kujutlustega universumist tervikuna.

Maa on seestpoolt õõnes poolkera. Oma kujult meenutab see kummulipööratud kufut — ümmargust babüloonia lootsikut, milliseid tänini kasutatakse Iraagis.

Taevas on samuti poolkera, ent tunduvalt suuremate mõõtmetega. Ta katab maad kuplitaoliselt. Taevalaotus koosneb kolmest korrusest. Maa elanikele on nähtav vaid esimene, kõige madalam korrus. Seda mööda liiguvad taevakehad.

Taevad on valmistatud kõvadest kalliskiviliikidest. Jumalad võivad taevaid tõsta ja langetada. Lisaks on neis veel aknad, millede kaudu voolab maale vihm.

Idas ja läänes on silmapiiril Tõusu ja Loojangu mäed. Nende

[1] Ajavahemik, mille jooksul Kuu, lähtudes Maale lähimast punktist oma orbiidil, sellesse punkti tagasi jõuab.

[2] Ajavahemik Kuu kahe järgneva ühenimelise faasi vahel.

Mägede tagant ilmuv päikesejumal Šamaš. Teise silinderpitsati jäljend.

väravad on lukus. Hommikuti avab Päike idavärava ja ilmub inimestele nähtavale taevavõlvile. Õhtuti, olles lõpetanud oma päevase teekonna, lahkub Päike läänevärava kaudu taeva sisemusse öisele puhkusele.

Tähtedele, mis moodustavad taevas kummalisi figuure ja kirjasid, on määratud asukohad, mida nad ei tohi muuta. Muidu on taevakehade kokkupõrked möödapääsematud.

TAEVA GEOGRAAFIA...

Assüüria-babüloonia arusaamade järgi kujutasid taevas ja maa midagi ühtset. Kõik, mis on maa peal — maad, linnad, mäed, jõed, metsad — on ainult selle nõrgaks peegelduseks, mis on taevais. Isegi Babüloni ja Ninive hiilgavad templid on taevaste templite viletsad koopiad. Kõigi maiste esemete algkujud eksisteerivad tähtkujudes.

Taolised vaated viisid muistseid babüloonlasi omapärase taevageograafia loomisele. «Ninive plaan,» kõneldakse ühes savist raamatus, «oli visandatud juba muistsetel aegadel taevaste kirjamärkidega.»

Taevane Eufrat on vastavalt babüloonia kosmoloogiale (õpetus universumi ehitusest) Pääsukese tähtkujus, Tigrise jõgi voolab Anuniti tähtkujus. Taevased linnad, jõed, mäed, templid on umbes kaks korda suuremad maapealseist.

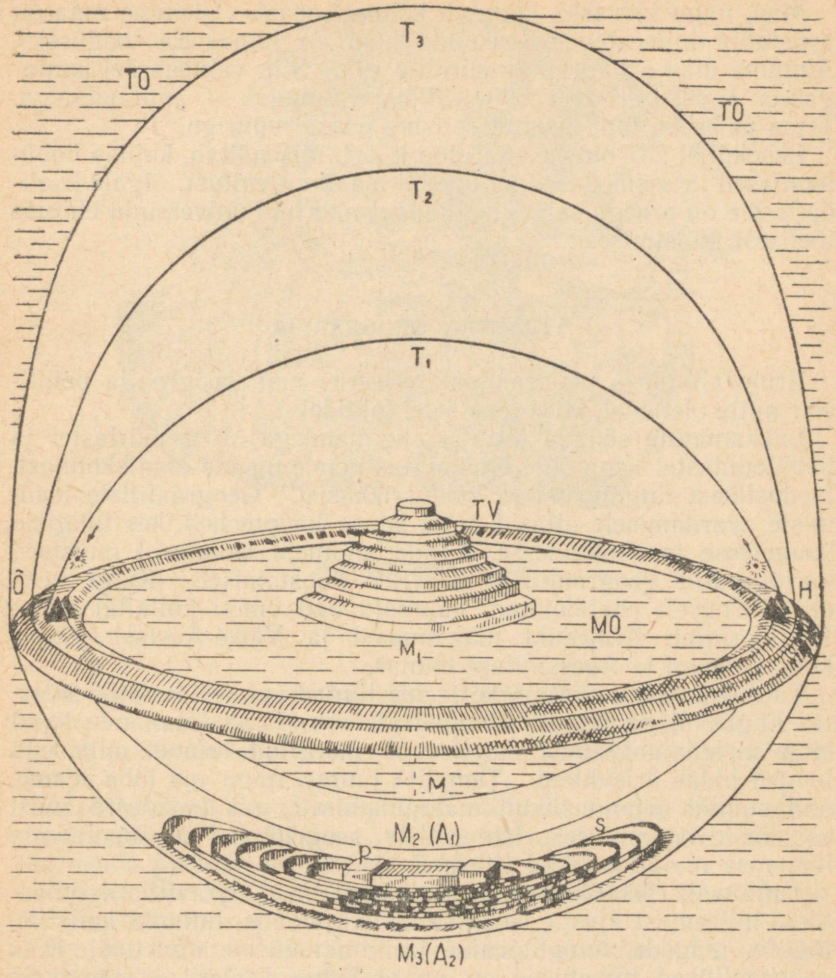

T_1 — 1. taevas.
T_2 — 2. taevas.
T_3 — 3. taevas.
TO — taevane ookean.
MO — maine ookean.
TV — taevavalli.
M — maise ookeani sügavus ja põhi.

M_1 — 1. maa (ülemine maa).
$M_2(A_1)$ — 2. maa (1. allmaariik).
$M_3(A_2)$ — 3. maa (2. allmaariik).
Õ — õhtu (lääs). Loojangu mäed.
H — hommik (ida). Tõusu mäed.
S ja P — seitse müüri ja palee. Surnuteriik.

Maailma ehituse plaan (babüloonlaste ettekujutuse järgi).

Maa, nagu taevaski, koosneb kolmest osast. Ülemine maa on asustatud inimestega, Keskmine maa on jumal Ea valduseks, Alumine maa on allilm — surnute riik. Siin valitseb õel kuninganna Ereškigal oma 600 allilma vaimuga — anunnakitega. Tema palee on ümbritsetud seitsme paksu müüriga.

Leheküljel 237 on skemaatiline kaart, mis näitab, kuidas babüloonlased ja assüürlased kujutlesid maailma ehitust. Igale kooliõpilasele on praegu selge, kui kaugel nad olid universumi ehituse tõelisest mõistmisest.

...JA MAA GEOGRAAFIA

Erinevalt taeva geograafiast baseerus maa geograafia põhiliselt mitte oletustel, vaid reaalsetel faktidel.

Lakkamatute sõdade tõttu naabermaadega oli assüürlastel ja babüloonlastel üsna õige ettekujutus nende maade elanikkonnast, looduslikest tingimusist ja loodusrikkusist. Geograafiliste teadmiste avardamisele aitasid palju kaasa kaupmehed, kes tungisid kaugetesse maakohtadesse. Nende andmeid kasutasid muistsed kartograafid geograafiliste kaartide koostamisel. Kuigi need olid äärmiselt ebatäielikud, haarasid nad ometi küllaltki suure territooriumi: Armeenia mägismaast ja Väike-Aasiast põhjas kuni Sudaani ja Abessiiniani lõunas.

Täiesti praktilisi eesmärke teenis linnade nimestik, mille koostas Lagaši linna templi administratsioon III aastatuhande lõpul enne meie ajaarvamist. Selles on märgitud linnad, milledega tempel pidas ärisuhteid. Templite juures, nagu me juba teame, olid suured orjanduslikud majapidamised, mis etendasid suurt osa maa majanduses. Nimestikus peegelduvad Mesopotaamia lõunaosa majanduslikud sidemed.

Tunduvalt rikkalikumad ja sisukamad on geograafilised sõnastikud hilisemast ajast. Need hõlmavad maade, linnade, kanalite, jõgede, mägede, templitornide ja linnamüüride nimetusi. Kõik geograafilised nimetused on antud kahes keeles — sumeri ja babüloonia keeles. Mõned sõnastikud on varustatud kolmanda veeruga, mis selgitab raskestimõistetavaid ja vananenud nimetusi.

Ninive arhiivist leiti savist raamatuid, mis sisaldasid ülevaate kõigist alistatud linnadest ja provintsidest ning juhendi andami määra kohta, mida need olid kohustatud maksma Assüüriale.

Omapäraseks geograafilise kirjanduse näiteks on reisijuhid kaugeteks teekondadeks, mida kasutasid tõenäoliselt kaupmehed, kullerid ja sõjaväelased. Neis on loetletud tähtsamad asustatud punktid mitmesuguste linnade vahel ning näidatud kaugus nende

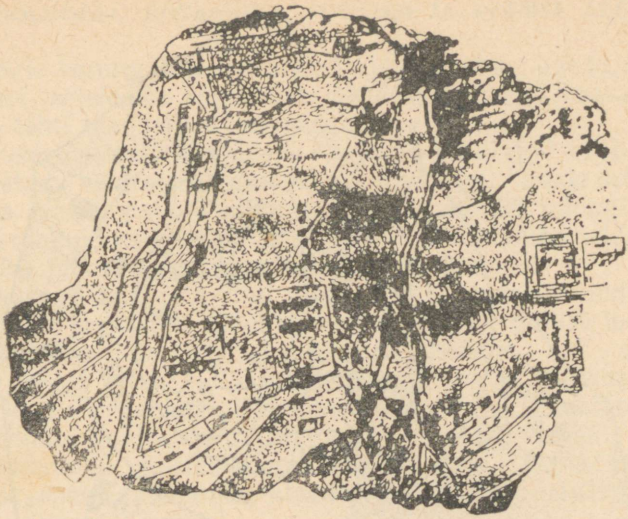

Nippuri linna plaan.

vahel pikkus- ja ajamõõtudes. Ühes sellises reisijuhis, mis koostati oletatavasti posti vajadusteks, on loetletud kõik linnad Assuri ja Pärsia lahe vahel. See on pikk teekond — üle 800 kilomeetri.

Assurbanipali raamatukogus on säilinud koopia väga vanast geograafilisest dokumendist. Selles on rea riikide piirid tähistatud nende piiriäärsete linnade järgi.

«Hizati linnast Abullati linnani on Akadimaa. Abullati linnast Hallaba linnani on gutilaste maa...»

Seejärel on antud nende maade ulatus kaksiktundides — babüloonlaste harilikus ajamõõdus.

«90 kaksiktundi — Eelamimaa teekond, 180 kaksiktundi — Akadimaa teekond, 120 kaksiktundi — Subartumaa teekond.»

Saavutanud hoonete ja maatükkide plaanide koostamise oskuse, omandasid babüloonlased ja assüürlased väga varakult geograafiliste kaartide koostamise kunsti. Ülalpool on esitatud üks neist. Sellele on joonestatud Nippuri linna ja selle ümbruse plaan.

Ent kui üksikute maakohtade kaarte koostati üsna täpselt, siis katsed koostada maailma kaarti andsid kõige viletsamaid tulemusi.

Mis kummaline joonis see on? Vaevalt kellelegi meie lugejaist

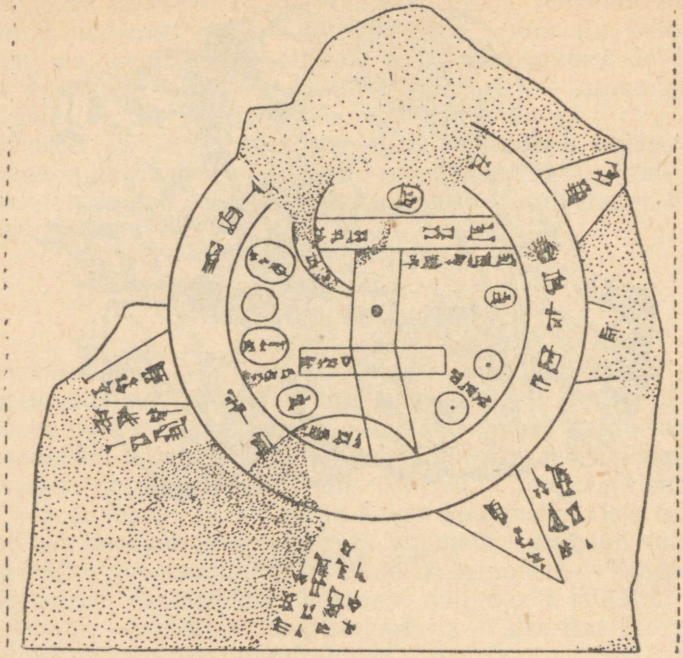

Babüloonia maailma kaart.

tuleb pähe, et see on maailma kaart. See koostati umbes IX sajandil enne meie ajaarvamist.

Kõik linnad ja maad on sellel tähistatud ringikestega. Nende hulgas me näeme Babüloni, Uraši, Assuri, Deri, Bit-Jakini, Habbani ja teisi. Keset maad voolab põhjast lõunasse Eufrati jõgi. Maismaad ümbritseb veerõngas, mille taga asuvad kaheksa saart (kaardil on näha ainult neli). Kaugus nende vahel on antud, nagu harilikult, kaksiktundides. Kõige põhjapoolsema saare juurde on tehtud märkus: «Koht, kust pole näha päikest.»

Seletustes kaardi juurde kujutatakse kõiki saari äärmiselt külalislahkusetuina. Kolmanda saare kohta on näiteks öeldud: «Tiivuline lind siin ei pesitse.» Kuuendal saarel elutsevad kaardi koostajate arvamise kohaselt metshärjad, kes tungivad saarele tulijaile kallale.

Assüüria kuningail oli kombeks rajada zooloogiaaedu, kus hoiti haruldasi metsloomi vallutatud maadest. Ent ei maksa arvata, et seda tehti teaduslikul eesmärgil.

Edevusest puretuna püüdsid Assüüria valitsejad oma alamaid hämmastada veidrate võõramaiste loomadega. Peale selle, nagu me juba teame, polnud kuningail jõudetundidel midagi väikese jahi vastu, kuid nad eelistasid seda teha minimaalse riskiga elule, kasutades juba püütud loomi oma zooloogiaaiast.

Kui kusagil Assüüria riigi piirides tuli karjaaias ilmale veider värdjas, siis teadustati sellest kohe kuningale. Sellise looma korjus konserveeriti ja seda tehti üsna oskuslikult.

Kuid ka sel juhul ei lähtutud hoopiski mitte püüdest tundma õppida looma organismi. Babüloni preestreid ei innustanud mitte teadmishimu, vaid soov säilitada see haruldane nähtus näitliku illustratsioonina muistseile ennustusile. Asi on selles, et keerulises ja segases ennustamise «teaduses» omas loomavärdjate sündimine väljapaistva koha.

Assürioloogide kätte on sattunud pikad loomade, taimede, kivide ja mineraalide nimestikud. See on esimene katse süstematiseerida elus ja surnud loodust.

Muistse klassifikatsiooni järgi liigitus loomariik kaladeks, lülijalgseteks, ussideks, lindudeks ja neljajalgseteks. Nende liikide sees eraldusid üksikud rühmad, mis ei olnud kaugeltki samalaadsed. Nii näiteks arvati koerte rühma hüäänid, lõvid ja hundid, eeslite rühma aga hobused ja kaamelid. Kõik, kes elutsesid vees, arvati kalade kategooriasse. Selle tagajärjel arvati kalade hulka ka karpvähid. Sama printsiibi järgi arvati lülijalgsete hulka kilpkonnad.

Kogu taimeriik oli jagatud puhtväliste tunnuste järgi puudeks, juurviljadeks, vürtsideks, kõrsviljadeks ja rohttaimedeks. Nende liikide seas eraldasid babüloonlased rida rühmi, nagu näiteks viigipuud, õunapuud, granaatõunapuud.

Eriti hästi olid uuritud Lõuna-Mesopotaamias üsna levinud datlipalmid. Juba muinasajal valdasid aednikud nende puude kunstliku seemendamise võtteid.

Huvitavaid füüsika-alaseid vaatlusi tehti babüloonia preestrite poolt XVIII sajandil enne meie ajaarvamist.

Maksa savist mudel ennustamiseks

Valades oliiviõli veega täidetud kaussi nad märkasid, et päikesevalguses tekivad õlile värvilised rõngad. Neid tehti kindlaks seitse. Päris nõu serva ääres fikseeriti must värvus, siis tuli punane, selle järel roheline ja nii edasi. See on vanim meieni jõudnud seitsme vikerkaarevärvi kirjeldus.

Iseenesestki mõista olid babüloonlased äärmiselt kaugel selle nähtuse füüsilise olemuse mõistmisest.

Assurbanipali raamatukogust on leitud katkeid teosest pealkirjaga (esimeste sõnade järgi) «Ahjuuksekesed». Kahjuks ei ole

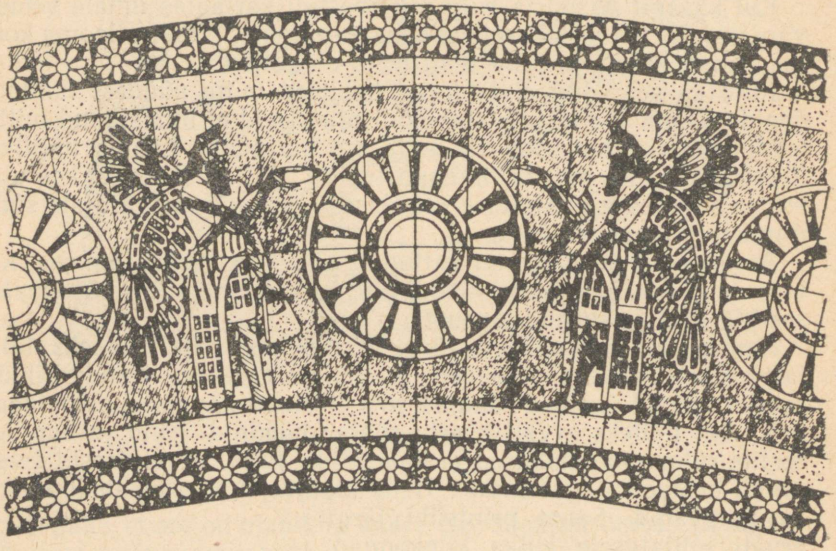

Mitmevärvilised kahhelkivid mütoloogiliste olevuste kujutistega.

läinud korda taastada täielikult selle «raamatu» teksti, ent terveksjäänud «lehekülgedest» on näha, et selles on juttu keemiast ja peamiselt mitmesugustes varjundites ja toonides emaili kunstlikust valmistamisest, millega kaeti kahhelkivisid.

Analüüsides meie päevini säilinud babüloni värve, millega olid kaetud mitmesugused esemed, selgus, et kollaste, punaste, valgete ja siniste värvide saamiseks kasutasid babüloonlased oskuslikult vaske, inglistina, seatina ja teisi metalle.

Seda, et emaile ei veetud sisse, vaid et neid valmistati Mesopotaamias endas, tunnistavad rohkearvulised leiud. On avastatud valamistiigleid ja mitmesuguseid emailivalmistamise kõrvaltooteid.

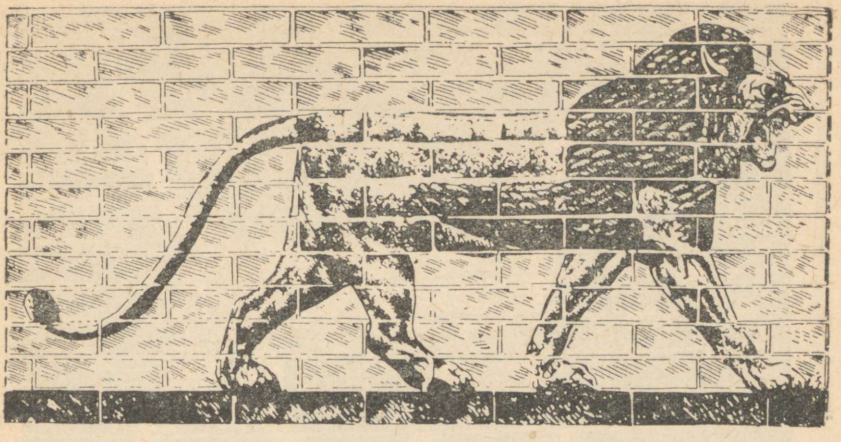

Mitmevärvilised kahhelkivid lõvi kujutisega.

Korsabadis leiti värvikamakas kaaluga umbes 1 kilogramm. Lähemal vaatlusel osutus see pulbriks jahvatatud lasuurkiviks. Alles võrdlemisi hiljuti õpiti kallist ultramariini valmistama sünteetilisel teel odavatest ainetest. Varem valmistati seda sajandite jooksul lasuurkivist, nagu seda tegid babüloonlased.

Mesopotaamia elanike hulgas olid käibel ka vesivärvid. Valget saadi peenekstambitud kipsist, punast raudoksüüdist, musta tahmast ja söest.

Kahtlemata püüdsid muistsed babüloonlased saada kunstlikul teel ka kulda, hõbedat, vaske ja lasuurkivi. Palju jõudu kulutati ühtede elementide muutmisele teisteks, odavate ja levinud elementide muutmisele haruldasteks ja kallihinnalisteks. Mõistagi ei tulnud neist katseist midagi välja, kuid see-eest nad õpetasid puhastama metalle ja valmistama mitmesuguseid sulameid.

Suurepäraste teaduslike avastuste ajastul, lennunduse, elektri ja raadio ajastul, mil inimene lendab nagu lind piiritus õhuookeanis, inimsõna aga ületab välgukiirusel mandrid, näivad babüloonlaste teaduslikud avastused enam kui tagasihoidlikena. Meie noorel lugejal, kes elab maal, kus toimub suur looduse ümberkujundamine, kes on harjunud suurehituste grandioossete mastaapidega, on teatud mõttes õigus küsida: kas võib üldse nimetada tõeliseks teaduseks noid teadmiste raasukesi, mida kasutasid Mesopotaamia muistsed elanikud, jumalustades loodust, siiralt uskudes sellesse, et tähed ja planeedid juhivad inimeste saatust?

Kuid nõukogude inimesed hindavad kõiki ühiskondliku elu nähtusi nende ajaloolises arengus. Kui me meenutame, millisesse

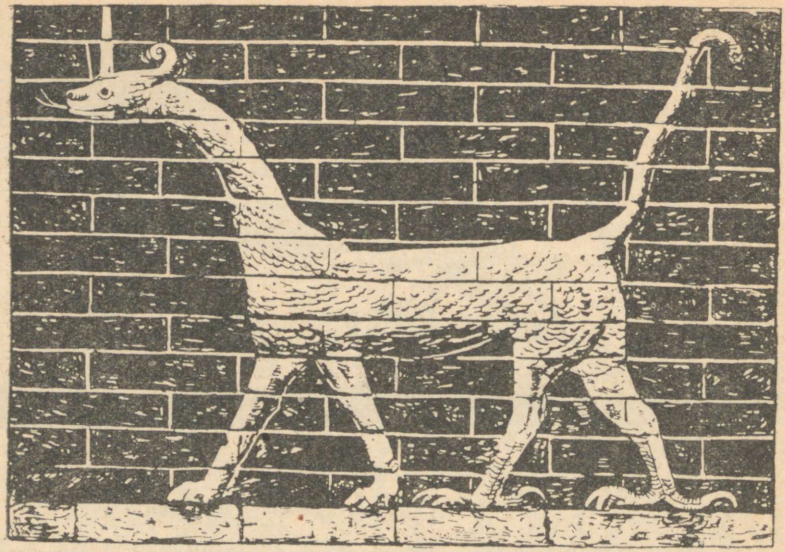

Mitmevärvilised kahhelkivid ükssarviku kujutisega.

kaugesse muinasaega ulatuvad babüloonia teaduse juured, millistel mäletamatutel aegadel otsis juurdlev inimmõte maailma juhtivaid seaduspärasusi, otsis kobamisi, hämaruses, liikudes mööda tallamata teeradu, raskustega võites iga sammu, siis me peame tunnistama, et babüloonlaste saavutused polnudki nii väikesed. Nad panid aluse reale loodus- ja täppisteadustele, mis hiljem hiiglaslikult arenesid, ja on seetõttu ära teeninud kogu kultuurse inimkonna tänu.

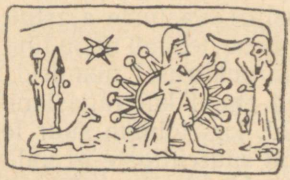

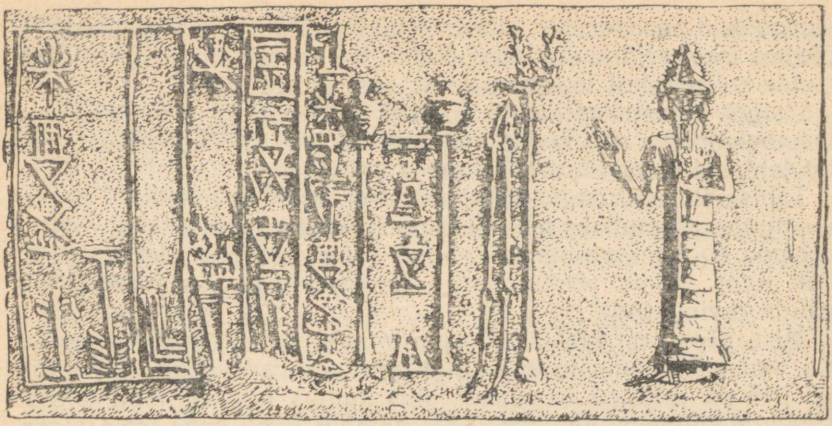

KÜMNES PEATÜKK

ARSTITEADUS JA FARMAKOLOOGIA

VASTUOKSA HERODOTOSE ARVAMUSELE

Kui uskuda tuntud kreeka ajaloolast Herodotost, siis arstiteadust Babüloonias tegelikult ei olnudki. Selline on Herodotose poolt antud väike, ent maaliline pildike haiguste ravimisest:

«Haigeid kannavad nad platsile, sest arste neil ei ole. Haige juurde tullakse ja kõneldakse temaga haigusest; juurdetulija on võib-olla ise kunagi põdenud samasugust haigust nagu haige või on näinud niisugust haigust teisel. Need inimesed, astudes ligi, vestlevad haigega ja soovitavad talle samu vahendeid, millega nad ravisid end terveks taolisest haigusest või nägid, et nende vahenditega raviti teisi haigeid. Neil ei lubata mööduda haigest vaikides, pärimata haiguse kohta.»

Võimalik, et sellise primitiivse meetodiga tõesti raviti Babüloonia külakolgastes. Ent Herodotose jutustus ei anna mingil juhul õiget pilti arstiteaduse olukorra kohta Babüloonias. See räägib täiesti vastu rohkearvulistele algupärastele dokumentidele.

Mõistagi oli babüloonia-assüüria arstiteadus kõige tihedamalt seotud maagiaga. Teisiti see ei võinudki olla noil kaugeil aegadel. Ent kõrvuti lausumiste ja teiste maagiliste toimingutega tarvitati paljude haiguste diagnoosimiseks ja ravimiseks ka rat-

sionaalseid mooduseid. Vastuoksa Herodotose arvamusele, oli olemas isegi eriline arstide elukutse, kes ravisid inimesi, erinevalt nende kolleegidest loomaarstidest, kes ravisid loomi.

Haiget külastades kandis paljaks aetud peaga pikas riietuses vanababüloonia arst endaga kaasas meditsiinilist kohvrikest, milles leidusid sidemed, arstirohud ja arstiriistad.

Tähtsa ilmega, nagu pühal talitusel, asus ta patsiendi järelevaatusele, et kindlaks teha haiguse iseloomu ja avastada, milline deemon on temasse elama asunud (kõiki haigusi seletati harilikult paha vaimu pesitsemisega inimeses), ja vastavalt sellele valida ravimeetodit.

Meie päevil on igal arstil oma pitsat, mille ta lööb retseptile. Ka vanababüloonia arstidel olid oma silinderpitsatid. Leheküljel 245 on esitatud üks neist, mis kuulus Lagaši linna arstile Ur-lugal-edinnele, kes elas XXII sajandi lõpul enne meie ajaarvamist. Sellel on kujutatud tema «tootmisvahendid» — kirurgilised nõelad ja kaks nõu salvidega.

Arste oli Mesopotaamias tunduvalt vähem kui maage ja tähetarku, kes lugesid end samuti asjaosalisteks arstiteaduses. Mõned arstid saavutasid väljapaistva positsiooni kuningate õukondades, teised jälle tegelesid erapraksisega.

Assüüria-babüloonia meedikuil oli laialdane kuulsus. Mõnikord siirdusid nad isegi välismaale abi andma kõrgelseisvatele patsientidele.

Kui Egiptuse vaarao Amenhotep III (XV sajand enne meie ajaarvamist) hädaohtlikult haigestus, saadeti tema juurde assüüria meedik. Seda tõendab kuninga kirjavahetus, mis on säilinud meie päevini.

Teisest dokumendist me saame teada babüloonia arsti sõidust Väike-Aasiasse ravima hattide kuningat Muvatallišt (1300. aasta paiku enne meie ajaarvamist).

Erapraksisega arstid andsid abi ainult üsna kõrge tasu eest. Tasumäärad olid sellised, et ravimine oli kättesaadav üksnes rikastele inimestele.

Halvasti läks sellel, kes haigestus 7., 14., 19., 21. või 28. kuupäeval. Neid päevi peeti õnnetuiks ja arst ei tohtinud sellistel päevadel haigeid ravida.

«MAHA RAIUDA TEMA KÄED»

Muistses Mesopotaamias oli tegelemine kirurgiaga, tänu preestrite intriigidele, elule ohtlik. Selles veendumiseks piisab, kui lugeda järgmist paragrahvi kuulsast Hammurapi koodeksist.

Artikkel 218. «Kui arst teeb inimesele raske sisselõike pronks-

noaga ja põhjustab selle inimese surma või, võttes pronksnoaga inimeselt kae, vigastab tal silma, siis tuleb tal maha raiuda käed.»

Nii range ja mittekahemõtteline seadus sundis arste ettevaatusele, vältima kahtlastel juhtumitel kirurgilist vahelesegamist. Muide, babüloonia arstiraamatud kirjutavad arstidele otseselt ette mitte puutuda haiget, kui tema seisukord on lootusetu.

On vaieldamatu, et õigustamatult ränk karistus ebaõnnestunud operatsiooni eest, mis alati polnud arsti eksituse tulemuseks, pidurdas kirurgia arengut.

Huvitav on ka see asjaolu, et Hammurapi koodeks, mis sisaldab 9 arstiteadust puudutavat artiklit, möödub vaikides arstidest-terapeutidest. Ja seda mitte juhuslikult.

Arste-kirurge peeti nähtavasti teisejärgulisteks arstideks, kuigi nad teadmiste poolest tegelikult ületasid oma kolleege terapeute.

Erinevalt mõjukaist õukonna arstidest-preestreist, kes ravisid mitte ainult ravimitega, vaid ka lausumistega, polnud kirurgidel vajadust pöörduda maagia poole. Nende ravimeetod põhines peamiselt anatoomia tundmaõppimisel ja sajandite vanustel kogemustel.

Seepärast pole ime, et arstid-terapeudid, kellede kunst baseerus tunduval määral maagial, nägid kirurgides hädaohtlikke võistlejaid. Terapeutide ja kirurgide vahel toimus sajandite vältel lakkamatu vaikne võitlus. See oli väga sarnane tollega, mida Euroopas peeti kuni XVIII sajandini, mil teaduseinimesteks loeti üksnes terapeute, kirurge aga peeti käsitöölisteks ja nad tegelesid oma elukutse alal peamiselt saunades ja juuksuritöökodades.

Õukonna arstide-terapeutide intriigid viisidki ilmselt selleni, et Hammurapi koodeksisse võeti artiklid, mis rangelt nuhtlesid kirurge iga ebaõnnestumise ja eksimuse eest.

Kuid seevastu viisid õnnestunud operatsioonid rikastumisele. Näiteks toome Hammurapi koodeksis kindlaks määratud arstitasude tariifid (need olid selleks, et arst ei mõtleks võtta veelgi rohkem).

Kae kõrvaldamise ja silma terveksravimise eest ning üldse igasuguse õnnestunud operatsiooni eest — kümme seeklit hõbedat. Tasu langes viie seeklini, kui tegemist oli mittetäieõigusliku kodanikuga, ja kaheni, kui opereeriti orja (operatsiooni eest tasus orja omanik). Paigaldatud luu eest sai arst vastavalt 5, 3 ja 2 seeklit hõbedat.

Seega oli kaks seeklit minimaalne tasu arstiabi eest. Et mõista, kuivõrd kõrge oli see tasu, tuleb silmas pidada, et ühe seekli eest

võis Hammurapi ajal osta hea sea või ühele inimesele leiba viieks kuuks.

Tunduvalt halvemini tasuti loomaarsti töö eest. Õnnestunud operatsiooni eest sai ta kõigest $^1/_6$ seeklit. Kuid ka risk oli siin väiksem. Kui loom suri pärast operatsiooni, siis tasus loomaarst selle väärtusest ainult $^1/_5$.

HAIGUSTE ISELOOM

Babüloonlaste ettekujutused mõningate haiguste põhjustest olid lähedased tõele. Idas sagedaste silmahaiguste põhjuseks peeti näiteks tolmu, mida tuul pilvedena laiali kandis. Sügelisi ja teisi nahahaigusi loeti nakkavaiks. Nakkushaiguste ülekandjaiks olid babüloonlaste arvates parasiidid, peamiselt täid.

Anatoomilised teadmised ei saavutanud Mesopotaamias suurt arengut. Babüloonia usk, mis keelas surnukehade lahkamist, pidurdas tugevasti inimorganismi tundmaõppimist. Need anatoomiliste teadmiste raasukesed, mis olid vanababüloonia meedikute käsutuses, põhinesid juhuslikel ja katkendlikel andmeil, mis saadi lahinguväljal haavatuile abiandmisel, samuti aga ka loomade uurimisel, mida toodi ohvreiks jumalaile. Ja kuigi inimkeha ehitus erineb oluliselt loomakehade ehitusest, kandsid babüloonia arstid mehaaniliselt üle inimesele palju sellest, mis on omane ainult loomadele.

Inimorganismi eluliseks tuumaks lugesid babüloonlased verd, mis jagati «päevavereks» (hele arteriaalne) ja «öövereks» (tume venoosne).

Suurt tähtsust omistasid babüloonia arstid südamele, maksale, neerudele ja samal ajal ilmselt ignoreerisid selliseid organeid, nagu kusepõis ja põrn, närve aga ei eraldatud kõõlustest... Mitmesuguste organite tõelistest füsioloogilistest funktsioonidest oli neil kõige segasem ettekujutus, kuigi igale neist omistati kindel omadus, mõned aga varustati isegi võimega juhtida hingelisi erutusi ja mõistuslikku tegevust.

Kõrvu ja silmi loeti organeiks, mis juhtisid tähelepanu. Süda juhtis babüloonlaste kujutluse kohaselt mõistust, maks — meeleolu, magu — kavalust, nina — kõrkust...

Ei maksa imestada esimesel pilgul kummalise fakti üle, et paljude haiguste babüloonia nimetused ühtivad deemonite nimedega. Teades, millega tol ajal seletati mitmesuguseid haigestumisi, võib seda kergesti mõista. Pidades haigusi küll deemonite tegevuse tulemuseks, andsid babüloonia arstid ometi real juhtumeil ka arukaid seletusi haiguste põhjustele.

Kollatõbe, mille puhul, nagu ütleb üks vanadest tekstidest,

«inimese keha muutub kollaseks, nägu kolletab, mustendab ja isegi keelejuured mustendavad», peeti deemon Ahazu organismi asumise tagajärjeks. Samal ajal seoti see haigus maksa funktsionaalse häirega, mis vastab tõele.

On huvitav, et haiguste hulka arvati ka sellised «tõved», nagu «kurbus», «sünge ilme», «halb tuju».

Kes meist pole juhtunud kuulma selliseid väljendeid: «palavik haaras», «haigus murdis voodisse», «sidus käsist ja jalust», «kurbus närib» ja muud sarnast. Praegu ei võta keegi neid väljendeid täht-tähelt. Kellelegi ei tule pähegi, et palavik võib «haarata», haigus võib «siduda, murda». Kuid oli aeg, mil neid väljendeid mõisteti sõna otseses tähenduses. Haigusi hingestati, neid varustati elava olevuse omadustega. Sellest tunnistavad paljud meieni jõudnud Ninive raamatukogus säilinud assüüria-babüloonia ravimisõpetused.

VANIMAD RAVIMISÕPETUSED

Neis ravimisõpetustes võtab palju ruumi haiguste mitmesuguste tundemärkide üksikasjaline kirjeldamine. Babüloonlased omistasid diagnostikale erakordse tähtsuse. Arvati, et haigus «ei rahune pärast sidumist ja teda ei saa välja kiskuda, nagu surmaastelt», kui «arst ei tunneta tema olemust».

Meie arstid, uurides arstiteaduse ajalugu, katsusid ravimisõpetustes toodud sümptoomide loetelu põhjal selgitada, millesse haigestusid muistse Mesopotaamia elanikud. See ei õnnestunud alati. Paljas sümptoomide loetelu ilma katseta tungida neid esile kutsuvaisse põhjustesse, ei anna täielikku pilti haigusest. Kuid vanababüloonia arste rahuldasid need sümptoomide loetelud arvatavasti täielikult. Haigevoodi juures olid need asendamatuiks käsiraamatuiks ja juhendeiks diagnoosi määramisel.

Haiguste loetelule järgnevad ravimisõpetustes harilikult omapärased retseptid. Neis pole mitte ainult üles loetud ravivahendid, vaid on antud ka nende valmistamisviis sellíste üksikasjadega, mis nüüd kutsuvad esile vaid muige.

Tihtilugu juhatatakse näiteks, et mingit rohtu on vaja korjata tingimata enne päikesetõusu. Medikamente kästakse puruks hõõruda, peeneks tampida, lahustada piimas, veinis või õlles ja sisse võtta tühja kõhuga. Seejuures ei saadud loomulikult läbi ilma vastavate nõiasõnadeta, mida haige pidi ütlema ravimi sissevõtmisel.

Käibel oli ka teist liiki käsiraamatuid, milledes puudusid haiguste sümptoomid ja ravimite tarvitamise viisid. Neis oli antud ainult haiguste ja medikamentide loetelu. On leitud isegi

Deemon Labartu (esikülg).

Deemon Labartu (tagakülg).

päris lühikesi, tabelisse surutud haiguste, ravimite ja nende tarvitamisviiside loetelusid. Nad on väärtuslikud selle poolest, et hõlmavad peaaegu kõik tollal tuntud tõved. Seda liiki käsiraamatud olid koostatud järgmiselt:

Lagrits	vahend köha vastu	peeneks tampida ning juua oliiviõli ja õllega
Päevalille juur	vahend hambavalu vastu	panna hambale.

Assurbanipali raamatukogus on kõrvuti arstiteaduslike raamatutega säilinud arvukaid arstide kirju ja ettekandeid kuninglike isikute ja õukondlaste tervise kohta. Ühes kirjas noomib kuningas valjult oma ihuarsti Arad-Nanád selle eest, et tema poolt kirjutatud ravimid ja protseduurid ei toonud talle kergendust.

Vastuses õigustab arst end, kinnitades, et diagnoos on tehtud õieti ja ravim veel näitab oma mõju. Igaks juhuks ta kirjutab uue ravimi — ehk see aitab paremini.

On säilinud ka ulatuslik kirjavahetus õukonna lauljate ja lauljannade tervisliku seisukorra kohta. Neist kuulsaimate kohta koostasid arstid kaks korda päevas — hommikul ja õhtul — bülletääne, mis kohe saadeti kuningale.

Ent kõige hämmastavam on Assurbanipali raamatukogust leitud seeria arstiteaduslikke raamatuid, mis tervikuna moodustavad maailma vanima meditsiinilise entsüklopeedia. Neis raamatuis on haiguste kirjeldused rühmitatud inimese kehaosade järgi.

Teoses pealkirjaga «Kui inimese pea on haaratud kuumusest» on antud üksikasjaline kirjeldus pea kõigi osade haiguste kohta, sealhulgas ka nakkushaiguste kohta. Raamatus on «meeltesegadusele», «kiilaspäisusele» ning meelekohtade, kõrvade ja silmade haigustele pühendatud osad.

Sõnadega «Kui tema huultel on raske» algav raamatute seeria kirjeldab kõiki hingamisorganite haigusi alates harilikust külmetusest ja lõpetades tiisikusega.

Kolmandas seerias on esitatud maksa- ja südamehaigused, neljandas käsitletakse reumatismi, podagrat ja mõnd teist haigust.

RAVIMID

Enamik haigusi oli babüloonia arstide arvates täiesti ravitav. Muistse Mesopotaamia ravivahendite arsenalis me leiame tohutu hulga kõikvõimalikke rohttaimi, mineraale ja teisi produkte. Neist valmistati mitmesuguseid ravimeid.

Esikohal olid taimed. Mitte juhuslikult ei kõla sõnad «meditsiin» ja «rohelus» babüloonia keeles ühtemoodi — «šammu». Kauges minevikus assotsieerus arstimine ravimtaimede kasutamisega.

Praegu on nimeliselt tuntud mitusada taimedest koosnevat babüloonia ravimit.

Mitmesuguseil juhtumeil kasutati nende seemneid ja vilju, juuri ja õisi, lehti, varsi, mahlu, vaikusid, rohelisi võsusid, oksi, käbisid, koort, säsi ja isegi viljakesti. Paljusid taimi toodi sadade kilomeetrite tagant, mitte ainult naabermaadelt, vaid ka kaugemalt, teisi jälle kasvatati erilistes aedades, kuna neid metsikuna võis harva kohata. Laialdaselt kasutati ravieesmärkidel ka harilikke puuvilju, kõrs- ja juurvilju.

Võib tekkida küsimus: milliseid raviomadusi on pirnidel, õuntel, okasnisul, porganditel, peetidel, sibulatel, küüslaugul, mis on märgitud babüloonia farmakopöas?

Ärge rutake eitava vastusega.

Praegu me teame paljude taimede vitaminoossetest omadustest. Vanad rahvad arusaadavalt ei mõistnud seda, kuid nad tundsid paljusajandilise praktika põhjal hästi nende heategevat mõju organismile ja kasutasid seda laialdaselt. Edasi, paljud puu- ja juurviljad on hindamatud dieettoitlustamisel, teised jälle on tähtsaks toormaterjaliks mitmesuguste ravimahlade, tinktuuride, tummide, siirupite, essentside ja hautiste valmistamisel.

Peale selle valmistati taimedest taignat, siirupit, õli, kisselli ja jooke. Lasti käiku isegi veinipära ja õllepärm.

Seega põhines vanade rahvaste farmakopöa kahtlemata ratsionaalsetel alustel.

Mõned babüloonlaste medikamendid lasevad end kergesti dešifreerida, ent tunduvalt raskem on kindlaks teha, millest nimelt on juttu. On täiesti selge, et paljud terminid tähendavad tõlkes: «kalarohi», «päikesetaim», «rebasevein», «kibe vili», «põllukõrs», «põllurohi», «keel», «merehammas», «magus rohi», «kibe rohi», «ussikõrv», «elurohi». Kuid millised olid need rohud ja taimed — selle kohta võib teha vaid oletusi.

Vähem ulatuslik on loetelu medikamentidest, mida valmistati loomakasvatussaadustest, samuti kaladest ja putukatest, kuid ka see sisaldab kümneid nimetusi. Ravimite valmistamiseks kasutati loomade verd, piima, koort, liha, rasva ja luid, lindude mune, mesilaste mett, kalarasva ja palju muud. Kuid samal ajal andis maagilise meditsiini mõju end siin igal sammul tunda.

Ühes retseptidest kirjutatakse haigele «valge lehma piima», teises «valge kitse piima», kolmandas «valge eesli piima». Paljudel retseptidel on puhtmaagiline iseloom. Nii näiteks soovitatakse raviotstarbeks «hiire keelt», «koera karvu», «hüääni karvu»,

«põdra sarve», «kollase härja kõrva», «gaselli nahka», «musta ussi rasva», «kana silma», «kulli tiiba», «kilpkonna soomust».

Niisama kentsakalt põimuvad ratsionaalsed elemendid maagiaga babüloonia farmakopöa selles osas, mis on pühendatud mineraalsetele arstimitele. Ravimeiks tarvitati kallist lasuurkivi, kipsi, lupja, väävlit, maarjajääd, mida toodi peamiselt Egiptusest, vaske ja kõikvõimalikke sooli. Samal ajal uskusid babüloonlased mahajäetud majast kogutud tolmu või hauast võetud põrmu, purustatud poti kildude ja jõevahu raviomadustesse...

SIDEMED, MASSAAŽ, VÕIMLEMINE

Muistseil meedikuil oli eriline kiindumus sidemete vastu. Nad uskusid sügavalt nende raviomadustesse ja panid neid meeleldi koos ravimitega kõigile inimkeha osadele.

Sidemete tähtsus seisis vanade rahvaste arvates selles, et nad tugevdasid kontakti haige koha ja ravimi vahel.

Ravimeid mitte üksnes pandi haigele kohale ja võeti sisse, vaid neid kasutati ka muul, mitte just päris harilikul viisil. Haigeid suitsutati medikamentidega, lastes neid sisse hingata tervistava suitsu või tervistavate aurudega küllastunud õhku. Mõningaid ravimeid tuli ainult nuusutada, teisi jälle puhuti ninna, suhu, silmadesse ja kõrvadesse eriliste vask- ja pronkstorukeste abil.

Hästi mõistsid babüloonia arstid massaaži ravivat toimet. Vanades meditsiinilistes raamatutes võib ühtelugu kohata nõuandeid: «masseerida jalgu ülalt alla», «hõõruda keha ülalt alla», «ravimit peale hõõruda ülalt alla» ja nii edasi. Erilist tähtsust omistati keha hõõrumisele oliiviõliga. Babüloonlastele ei olnud võõras ka ravivõimlemine, täpsemalt — selle alged. Nii näiteks esineb selliseid arstide ettekirjutusi: kükitada, laskuda põlvedele, langetada pea ja tõsta jalgu.

Mõned teadlased arvavad, et assüürlastele ja babüloonlastele olid tuntud lihvitud läätsede omadused — suurendada ja vähendada, lähendada ja eemaldada esemeid, millele vaatab inimsilm. Arvatakse, et muistsed arstid kasutasid seda ja valmistasid läätsi kõrgelseisvatele patsientidele, kes kannatasid lühi- või kaugenägelikkuse all. Sellele mõttele viib huvitav leid, mis tehti palee varemeis Kalahhi linnas. Siit leiti mäekristallist valmistatud kumerlääts, mis osutus suurepäraseks suurendusklaasiks.

Kisklevad deemonid.

Kõrvuti ravimite ja raviprotseduuridega kasutati agaralt lausumisi, nõiasõnu, maagilisi vormeleid ja sümboolset mõjustamist. Preestrid-arstijad voolisid savist, vaigust, vahast ja taignast või valmistasid puust kurjade deemonite kujukesi ja põletasid neid, teostades seejuures maagilisi tseremooniaid. Arvati, et sel teel vabaneb haige temasse asunud tumedatest jõududest.

Erilise hoolikusega kogus Assurbanipal oma raamatukogu jaoks kõikvõimalikke lausumisi, mida kasutati kujukeste põletamisel. Selliseid tekste on sadasid, nad moodustavad terveid savist raamatute seeriaid.

Deemon Pazuzu.

Toome selliste lausumiste näiteid. «Sisikonna Haigus, Südame Haigus, Pisted, Haigus, Maksa Haigus, Pea Haigus, Õel Pidalitõbi, Kärn, Neerude Põletik, Õel Vats, Õelus, Valu, Pahaendeline Uni! Olge neetud Taeva nimega! Olge neetud Maa nimega!»

«Õel Tiisikus, kaval Tiisikus, inimest visalt piinav Tiisikus, teda mitte mahajättev Tiisikus, mitte kaduv Tiisikus, kurikaval Tiisikus! Taeva Vaim, nea teda! Maa Vaim, nea teda!»

Mõned lausumised tõusevad oma vormilt kirjanduslike teoste tasemele.

Kuid mitte seda liiki kirjandus ei määra assüüria-babüloonia arstiteaduse tähtsust. Nagu igasugune rahvameditsiin, koondas ta endasse paljude põlvkondade kogemused, kes olid võidelnud oma jõu kohaselt mitmesuguste haigustega, inimelu pikendamise eest. Ilma nende tõeliste teadmiste terakesteta, mis saavutati muistsete meedikute poolt, oleks olnud võimatu kaasaegse arstiteaduse suurepärane õitseng.

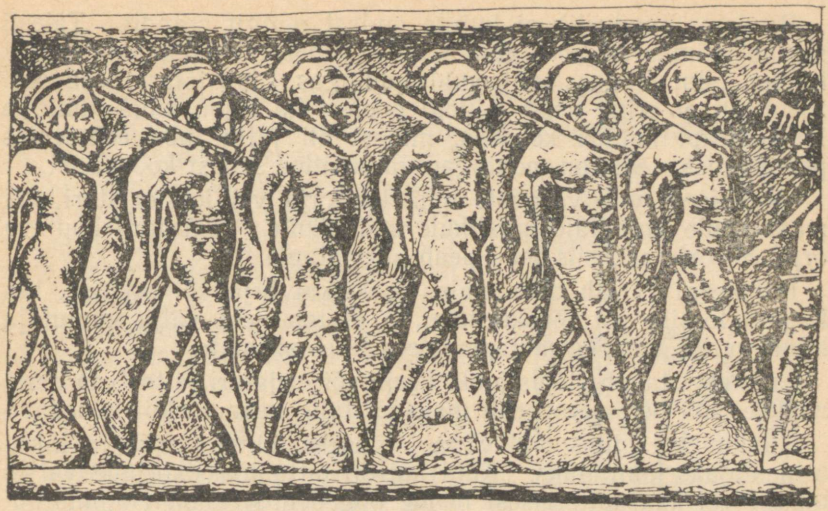

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

ORJAPIDAJATE SEADUSED

VÄLJASPOOL SEADUST

«Ori ja orjatar Ešnunna linnast, kellele on pandud köidikud, jalapakud ja märgid, ei pea väljuma Ešnunna väravate taha ilma oma peremeheta.

Orjale ja orjatarile, kes on kulleri valve all astunud Ešnunnasse, peab pandama köidikud, jalapakud ja põletismärgid: neid peab kaitstama oma peremehe jaoks.» Need on artiklid 51 ja 52 kuningas Bilalama seadustekogust, kes valitses Ešnunna linnas XX sajandi algul enne meie ajaarvamist. Seadustik leiti väljakaevamistel Iraagis mõned aastad tagasi.

Toodud artiklid iseloomustavad ilmekalt nende koostajat. Kuningas ja tema seadused seisavad ilmtingimata orjapidajate huvide kaitsel. Ori ei ole inimene. Ta on asi, tööloom. Peremehel on õigus teda osta, müüa, märgistada, tappa. Seadus on alati orjapidaja poolt.

Bilalama seadustik ei kujuta endast mingit erandit. Täiesti samas vaimus on koostatud ka Bilalamast viiskümmend aastat hiljem Isini linnas valitsenud kuningas Lipit-Ištari seadused. Sisuliselt ei erine neist millegi poolest ka Babüloonia kuninga Hammurapi kuulus koodeks, millest oli juttu juba eelnevates peatükkides. Siin on mõningad väljavõtted sellest koodeksist.

«Kui keegi viib väravate taha lossiorja või lossiorjatari, või muškeenule [mittetäieõiguslikule kodanikule. — Autor.] kuuluva orja või orjatari, siis teda peab surmatama.

Kui keegi varjab oma majas jooksikut orja või orjatari, kes kuulub lossile või muškeenule, ja ei too neid välja kuulutaja hüüde peale, siis see majaperemees tuleb surmata.

Kui keegi tabab stepis jooksikorja või -orjatari ja toob ta peremehele, siis peremees peab maksma talle kaks seeklit hõbedat.»

Hammurapi pidas end väga õiglaseks, humaanseks ja inimarmastajaks kuningaks. Kuid kui on juttu jooksikorjade varjamisest või kaasaaitamisest nende põgenemisele, on Hammurapi halastamatu. See on ju kallalekippumine sotsiaalse korra põhialustele endile, millel asub babüloonia orjanduslik ühiskond. Mis võib olla hirmsam sellisest «kuriteost»! Siin tunneb Hammurapi ainult üht karistust — surma.

INIMESE HIND

Maksujõuetud võlgnikud, sattudes elava pandina võlausaldaja juurde orjusse, olid mõnevõrra paremas olukorras kui orjadsõjavangid. Kuid ka oma vaesunud kaasmaalaste suhtes on assüüria seadustik küllaltki range. Kui assüürlane langes võlaorjusse ja on oma kreeditori majas pandiks, siis on «heategijal»-liigkasuvõtjal õigus «teda peksta, juustest rebida, vastu kõrvu lüüa ja neisse auke puurida».

Ei maksa arvata, et «elav pant» istus käed rüpes kreeditori majas, oodates, millal keegi omastest katab tema võla. «Elava pandi» mõte seisis selles, et töötada liigkasuvõtjale, töötada hommikust õhtuni ilma mingi lootuseta kustutada kunagi oma võlg ja saada uuesti vabaks inimeseks. Kogu võlaorjuse tragöödia oli selles, et ükskõik kui palju võlgnik ka ei töötanud, tegi ta tööga tasa ainult protsendid, võlasumma aga ei vähenenud seejuures üldse.

Tekib küsimus, millise summa siis kehvik võttis laenuks, et ta kuidagi ei suutnud välja rabelda võlgadest?

Sellele küsimusele vastavad savist raamatud nii: summa, mis ei ületa «elava pandi» — inimese — hinda.

Kui palju maksis siis inimene? Mitte eriti palju.

Vana-Assüüria ajastul maksti eesli eest 17 seeklit, orjatari eest aga kolm korda vähem — ainult 6 seeklit (umbes 50 grammi hõbedat). Ori ja orjatar kokku maksid 18 seeklit. Lapsi müüdi hoopis odavalt. Inimeste hinnad kõikusid olenevalt soost, east, tervisest ja elukutsest. Pärast iga õnnestunud sõjakäiku, kui orje aeti kokku tuhandete kaupa, langesid «elava kauba» hinnad tugevasti.

Orjusse määratud sõjavangide toomine.

Kuid milline liigkasuvõtja annab laenuks raha rohkem kui maksab pant ise? Vastupidi, ta annab alati vähem. Ja protsente võtab ta tavaliselt aasta eest ette.

Oletame, et vaesunud assüürlane palus laenuks 10 seeklit. Liigkasuvõtja, olles veendunud, et palujal pole midagi hinge taga, kompleb tema lihaseid, vaatab talle suhu nagu hobuse ostmisel ja määrab kindlaks selle inimese turuhinna. Jah, ta on väärt seda raha, võlg ei lähe kaduma.

Kuid andes tunnistajate juuresolekul kviitungi 10 seekli saamise kohta, sai kehvik kätte ainult 8. Hõbedalt võeti 20 protsenti aastas. Kui tal aga oli vaja vilja, siis saab ta seda ainult 6 seeklit ja 120 šeumi, ent kviitungi annab ikkagi 10 seeklile. Viljalt võeti $33^1/_3$ protsenti aastas. Ja ta võis lugeda end õnnelikuks, kui tagastas võla õigeaegselt. Muidu aga — lootusetu orjus oma elupäevade lõpuni. Orjade, kehvikute ja varanduseta babüloonlaste ja assüürlaste varjamatu riisumine sõnastus riigi poolt sanktsioneeritud seaduste rangetes paragrahvides. Seaduste ja õiguste klassiiseloom Mesopotaamias ilmneb ülima selgusega nende koodeksite, seadustike ja muude juriidiliste dokumentide igas reas.

BILALAMA SEADUSTIK

Peatume üksikasjalisemalt kuningas Bilalama seadustikul — vanimal teadusele tuntud seadustekogul, mis avastati võrdlemisi hiljuti muistse linna Ešnunna kohal.

Bilalama seadustes tulevad nähtavale, nii kummaline kui see

ka ei näi, kõige minevamate kaupade — vilja, õli, searasva, soola, villa — hinnad.

Miks oli siis Bilalamal vaja muuta oma seadustik hinnakirjaks?

Võib oletada, et seadustikus on toodud kaupade maksimaalne hind, millest rohkem võtta oli keelatud. Nähtavasti kruvisid kaupmehed hädavajalikkude tarbeainete hinnad nii kõrgele, et Bilalama oli sunnitud piirama nende ülemäärast isu.

Ta tegi seda hoopiski mitte selleks, et võidutseks õiglus, ja mitte ka haledustundest vaesunud elanikkonna vastu. Ta tegi seda selleks, et tõmmata enda poole väikeomanikke ja kindlustada sellega oma võimu ja oma välispoliitilist positsiooni.

Kündmine härgadega.

Aeg oli tormiline ja ärev. Paljudeks üksteisega lakkamatult sõdivateks väikeriikideks killustatud Mesopotaamia elas üle langusperioodi. Jõukate juurde orjusse langevate talupoegade ja käsitööliste laostumisprotsess toimus väga kiiresti ja Bilalama mõistis, et kui ta ei piira liigkasuvõtjate ülemäärast ahnust, siis seisab ta varsti lõhkise küna ees. Ei saa loota edule välispoliitilises võitluses, kuni pole loodud «kord» omaenese maa sisemuses.

Seesama püüe «korrastada» vaba elanikkonna kesk- ja alamkihtide (orje muidugi pole arvestatud, seadustik käsitleb neid ainult asjadena) ekspluateerimist läbib ka kõiki teisi seadustiku artikleid. Näiteks artikkel 37. See kõlab nii: «Kui keegi nõrgenes [mõeldakse — nõrgenes majanduslikult, s. o. vaesus. — Autor.] ja müüs oma maja hõbeda eest, siis, kui ostja müüb seda edasi, võib endine omanik selle tagasi osta.»

Jutt on väljaostu eesõigusest. Seda tehti selleks, et vaba inimene ei kaotaks oma varandust. See võis olla küll pisike ja tähtsusetu, ent ometi tõstis teda kõrgemale orjade ja sulaste massist ning tegi ta orjandusliku korra kindlaks toeks.

Teistes paragrahvides reguleeritakse peremeeste ja palgatööliste vastastikusi suhteid. Määratakse kindlaks härjaajaja, paadimehe, viljaniitja ja külvaja palgamäärad.

Iseloomulik joon: peremehega lepingu sõlminud tööline ei võinud lahkuda selle juurest enne, kui oli teinud kogu töö. Seadus nägi ette, et viljaniitja, kes lahkub peremehe juurest viljakoristamise ajal, maksab trahvi kümme seeklit, samal ajal kui ta ise sai kogu hooaja eest ainult ühe seekli. Ligikaudselt kuupalka kümnekordselt ületav trahv sidus töölise kindlalt oma tööandja juurde.

«Eesli üür on 1 sut [umbes 8 liitrit. — Autor.] vilja ja tema ajaja töötasu 1 sut vilja. Õhtul peab ta eesli talli ajama.»

Nii kõlab seadustiku 10. artikkel. Nagu näha, ei tee seadus vahet eesli ja inimese vahel...

Eraomand oli püha ja puutumatu. Kallalekippumist sellele karistatakse tohutu trahvi või isegi surmanuhtlusega. Eraomandi kaitseks on pühendatud rida seadustiku artikleid. Näiteks artikkel 40:

«Kui keegi muretses orja, orjatari, härja või mingi muu ostetava asja, kuid ei saa näidata müüjat, siis ta on varas.»

Osav ori võiks oma peremehe vara omandades seda odavalt müüa valimatule ostjale. Seadus näeb ette sellist juhust ja ütleb: ori on otsustusvõimetu. Orja või orjatariga ei või astuda mingisse tehingusse. Neilt ei või midagi osta või võtta hoiule. Nad ei või ju midagi omada... «Tamkar [kaubaagent. — Autor.] ja kõrtsmik ei tohi vastu võtta hõbedat, vilja, villa ja oliiviõli orja või orjatari käest,» hoiatab artikkel 15.

Tervelt kaheksa artiklit on pühendatud perekondlikele suhetele. Seejuures lähtub seadusandja sellest, et pruut on kaup, abielu aga kaubanduslik tehing peigmehe vanemate ja pruudi vanemate vahel. Abielulepingu rikkumine ühe poole poolt toob kaasa suure trahvi.

Seadus sanktsioneerib liigkasuvõtja õigust võtta 20 protsenti hõbeda laenult ja $33^1/_3$ protsenti vilja laenult.

Artikkel 18-a kõlab: «1 seekli hõbeda eest peab ta lisama $^1/_6$ seeklit ja 6 šeumi hõbedat protsente; ühe guri vilja eest peab ta lisama 1 massiktumi [60 silat. — Autor.] ja 4 satti [40 silat. — Autor.] vilja protsente.»

Veel enam — liigkasuvõtja võis võtta esimese peksu vilja. «See, kes annab võlgu, võib sundida võlgnikku tagasi andma võlga rehepeksu kohal,» öeldakse 19. artiklis.

Liigkasuvõtjate omavoli ulatus nähtavasti koletislike mõõdeteni, kui oli vaja seadustikku sisse võtta erilised artiklid, mis keelasid liigkasuvõtjail tungida võõrastesse majadesse ja võtta pandiks inimesi, kes talle midagi ei võlgnenud. Siin on üks sellistest artiklitest: «Kui, omamata temalt mingit võlga, ta võttis pandiks muškeenu naise või muškeenu poja, hoidis pandi oma majas, pärast aga tappis, siis see on kaelakohtuline asi...»

«Tapmise» all mõeldakse surmamist üle jõu käiva töö ja peksuga (töölist tappa ei olnud ju kasulik). See selgub selle artikli võrdlemisel analoogiliste artiklitega Hammurapi koodeksis.

Mõned orjatarid, olles kaotanud lootuse saada kunagi isiklikult vabaks, unistasid näha vabade inimestena kas või oma lapsigi. Sel eesmärgil andsid nad neid mõnikord salaja lastetuile vabadele kodanikele. Bilalama astub välja taolise eraomandi

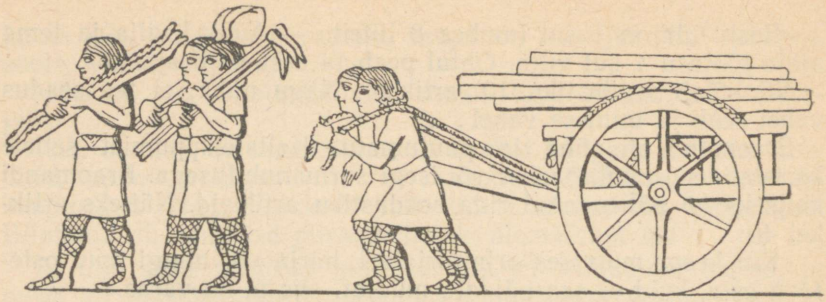

Teel tööle. Vankri ette on loomade asemel rakendatud inimesed.

õiguse rikkumise vastu. Orjatari järeltulijate ainsaks peremeheks on orjapidaja, täpselt samuti nagu ta on ainsaks peremeheks oma loomade sigitistele. Artiklis 33 on kirjutatud:

«Kui orjatar oma peremeest pettes andis oma poja või tütre vabale inimesele, siis isegi kui see kasvab suureks, võib tema peremees teda ära tunda, kinni võtta ja ära viia.»

Artiklid 34 ja 35 arendavad eelnevat mõtet edasi:

«Kui lossiorjatar andis oma poja või tütre kasvatamiseks muškeenule, siis võib loss kinni võtta poja või tütre, keda ta andis. Aga see, kes võttis kasvatamiseks lossiorjatari poja, peab tasuma lossile tema väärtuse.»

Seda tuleb mõista niimoodi: vaba peab mitte ainult tagastama ebaseaduslikult kasvatada võetud lapse, vaid maksma ka selle hinnaga võrduva trahvi. Arusaadavalt kadus pärast seda igasugune tahtmine võtta kasvatada orjataride lapsi.

Üsna huvitavad on seadustiku artiklid, mis on pühendatud Ešnunna kodanike olustikule, kommetele ja igapäevasele elule. Esitame mõned iseloomulikumad paragrahvid.

«Kui keegi pures kellegi nina ja hammustas selle ära, siis peab ta välja kaaluma 1 miini hõbedat; silma eest — 1 miini, hamba eest — $^1/_2$ miini, kõrva eest — $^1/_2$ miini; kõrvakiilu eest peab ta välja kaaluma 10 seeklit hõbedat.

Kui keegi raiub kellelgi maha sõrme, siis peab ta välja kaaluma $^1/_3$ miini hõbedat.

Kui keegi tõukas kedagi kakluses ja murdis tal käe, siis peab ta välja kaaluma $^1/_2$ miini hõbedat.

Kui ta murdis tal jala, peab ta välja kaaluma $^1/_2$ miini hõbedat.»

Lugedes seda omapärast vigastuste hinnakirja (siin aga pole ära toodud kaugeltki kõik neisse puutuvad artiklid), ei saa lahti mõttest, et taoline kohtupraktika oli muistses Mesopotaamias

laialdaselt levinud. Muidu poleks seadusandja hakanud sellise hoolikusega hindama kõikvõimalikke jäsemevigastuse liike.

Oma seadustiku viimased artiklid pühendab Bilalama hooletutele peremeestele. Siit me loeme:

«Kui pull on pusklev ja sellest pahest teatati tema peremehele, kuid too ei painutanud maha oma pulli pead [s. o. ei sidunud sarve nööriga jala külge nii, et pull ei saaks pead tõsta. — Autor.] ja ta puskles ja tappis inimese, siis peab pulli peremees välja kaaluma $^2/_3$ miini hõbedat. Kui ta puskles ja tappis orja, siis peab ta välja kaaluma 15 seeklit hõbedat.»

Analoogilised artiklid on pühendatud marutõbistele koertele.

Veel rangema karistuse näeb seadus ette hooletule peremehele vaba inimese surma eest lagunenud ehituse sissevarisemise tagajärjel.

Isegi see põgus tutvumine Bilalama seadustikuga näitab, et seadustik on sünnitatud orjandusliku korra poolt. Mitte juhuslikult ei figureeri «ostetavate asjade» loetelus kõrvuti härjaga ori ja orjatar. Mitte juhuslikult ei kõnele ka ükski seadustiku paragrahv orjadest kui ühest poolest vaidluses. Nad võivad olla ainult vaidluse objektiks, kuid mitte kuidagi asjast huvitatud pooleks. Seadustiku eesmärgiks on reguleerida suhteid vabade kodanike vahel, mitte aga vabade ja orjade vahel, kes võrdsustati hingetute esemetega.

Mis puutub aga vabadesse, siis seadus mõnevõrra piirab liigkasuvõtjate ja rikaste omavoli. Ta nagu ütleks neile: pügage ohtralt kehvi talupoegi ja käsitöölisi, ent ärge võtke neilt nahka maha, muidu pole enam midagi pügada... Ja siis võib kokku variseda kogu riik.

MILLEST JUTUSTAVAD «IGAVAD» RAAMATUD

Savist raamatute hulgas võivad kõige igavamatena paista raamatupidamise raamatud, samuti ka mitmesugused äridokumendid — ostulepingud, rendilepingud, abielulepingud, laenukviitungid, vahetuskokkulepped, testamendid.

Loomulikult on kergem lugeda kuninga annaale, milledes pajatatakse seotud kõnes mingist sõjakäigust, või müütilisi muistendeid legendaarsete kangelaste seiklustest. Kuid nõukogude teadlaste juurdlevale pilgule kõnelevad majapidamisaruandluse kuivad numbritulbad, mis sisaldavad andmeid viljakulust orjade toitmiseks või inimpäevade kulust põlluharimisel, mitte vähem kui mõned Assüüria kuningate hooplevad teated oma tegelikest

ja olematutest võitudest. Ja nõukogude teadlased ei hoolinud vaevast, et dešifreerida üksikasjaliselt kõiki neid dokumente.

Tohutu, vaevanõudev ja erakordselt raske töö kandis vilja. «Igavate» ja üksluiste arvude taga avanes nõukogude teadlastele elu täis kirgi, võitlust ja kannatusi. Majapidamisaruandluse arvud ja dokumendid aitasid teadusel ellu äratada muistse Mesopotaamia elu kogu tema kordumatus mitmekesisuses. Nõukogude teadlased täitsid elava konkreetse sisuga sellised abstraktsed mõisted, nagu Vana-Idamaa orjus, võlaorjus, perekonnaõigus — ja see ongi nende suureks teeneks ajalooteadusele.

Esimesena pööras tähelepanu majapidamisaruandluse dokumentidele vene assürioloogia isa M. V. Nikolski, kelle elu ja tegevusega lugeja tutvus eelnevates peatükkides. Lääne-Euroopa teadlaste kätte sattus tuhandeid samasuguseid dokumente, kuid nad ei uurinud ega avaldanud neid.

Kuivõrd halvustavalt suhtusid kodanlikud assürioloogid majapidamisaruandluse dokumentidesse, võib otsustada sellise fakti järgi.

XX sajandi algul avastasid kohalikud elanikud Lagaši lähedal muistses Umma linnas tohutu majapidamisdokumentide arhiivi, mis sisaldas mitukümmend tuhat tahvlikest. Algul tekitas see avastus suurt huvi. Kuid kui Lääne-Euroopa teadlased analüüsisid leidu ja taipasid, et need on omamoodi raamatupidamise raamatud, olid nad äärmiselt pettunud. Arhiiv näis neile ebahuvitavana. Nad mitte ainult ei loobunud selles kohas väljakaevamiste korraldamisest, vaid ei hoolitsenud ka selle eest, et säilitada juba leitut.

Ettevõtlikud ärimehed ostsid poolmuidu tuhandeid tahvlikesi ja hiljem müüsid neid Pariisis kõigile soovijaile hinnaga 1 frank tükk... Tänapäevani on suur osa Mesopotaamias leitud majapidamisaruandluse dokumente isegi avaldamata.

Teisiti lähenes asjale M. V. Nikolski. Ta hindas kohe sellist liiki saviraamatute tähtsust teadusele ja kulutas palju aastaid nende uurimiseks ja avaldamiseks. Need dokumendid, rõhutas teadlane, lubavad «tungida niivõrd kaugete aegade sotsiaalmajanduslikesse suhetesse, milledest vanimad lähenevad meie kultuuri koidikule enesele».

M. V. Nikolskilt pärinev traditsioon asetada rõhk mitte Vana-Idamaa isevalitsejate elulugude, vaid sotsiaalsete-majanduslike suhete, töötavate masside elu uurimisele, on kindlalt juurdunud nõukogude assürioloogias ja on üheks tema iseloomulikuks jooneks.

POJA MÜÜMINE

Esitame ühe ostu-müügi lepingu, mis on avaldatud NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi poolt 1937. aastal välja antud vana-babüloonia dokumentide kogumikus.[1]

«Sin-nuri poja, nimega Zalilum, ostis Balmunamhe tema emalt Sin-nurilt. Tema täie hinnana ta kaalus emale välja 11 seeklit hõbedat. Ema vandus oma kuninga nimel kullassepp Ibi-ilabrati ees, linnupüüdja Sin-gamili ees, Varad-Nannari ees, Sin-eribi ees, Ahu-vakari ees, Enlil-šemi ees, Ahu-vakrumi ees, Lu-nin-šubur-ka ees, Ilima-ahi ees, et ta tulevikus ei esita nõudmisi.»

Oma poega müüv ema... ja üheksa tunnistajat, Nasarumi linna auväärset kodanikku kinnitavad seda tehingut oma pitsatitega. Kõik on korras. Kõik on tehtud seaduslikult. Balmunamhe, jõukas babüloonlane, omandas veel ühe orja, ema aga jäi ilma pojast.

Milline lootusetu viletsus pidi valitsema Sin-nuri majas, kui ta läks sellisele hirmsale tehingule! Milline õudne tragöödia peitub selle lepingu asjalike külmade ridade vahel.

ELAV PANT

Siin on teine dokument — veksel esitajale. Liigkasuvõtja Šamaš-mušetir laenas Dinum-abumile kümme miini seatina. «Kui tähtaeg möödub,» öeldakse kviitungis, «läheb seatina intressi peale. Pandiks on tema naine, tema põld, tema maja. Selle tahvlikese esitajale kaalub ta välja seatina.»

See tähendab, et Dinum-abumi kviitungit võib edasi anda igale teisele isikule. Too võib omakorda seda edasi anda kolmandale, kel on õigus loovutada seda neljandale ja nii edasi. Kes ka ei esitaks võlgnikule seda tahvlikest, ta peab selle järgi maksma.

Kas Dinum-abum andis oma naise, põllu ja maja liigkasuvõtjale kohe pärast laenu saamist, pole täpselt teada. Kuid siin on dokument, millest selgub, et liigkasuvõtja võttis kehviku naise kohe samas, niipea kui ta andis sellele laenuks veidi vilja.

Peale harilikkude märkuste laenu suuruse (siin on juttu 120 kg odrast), võla kustutamise tähtaja ja protsentide kohta tähtaja möödalaskmise eest öeldakse dokumendis: «Pandiks hoiab ta tema naist Alanitumi, Mannu-gir-ilišu tütart. Kui ta annab vilja tagasi koos protsentidega, vabastab ta oma naise.»

---

[1] Selles ja järgnevates tsitaatides pole teksti kergemaks mõistmiseks jälgitud sõnasõnalise tõlke põhimõtet.

Selles dokumendis esineb laenuandjana oma piiritu ahnuse poolest tuntud liigkasuvõtja Iddin-kube. Mitte halvemini oma isast ei aja asju ka tema vääriline pojuke Kidin-Adad.

Andes kellelegi Bel-nadin-ahile laenuks 1 talendi seatina, võttis ta «elavaks pandiks» selle poja Jakulimmiri. Nimeliselt, vastavalt kviitungile, võib poeg saada veel vabaduse. «Kui tema [s. o. Bel-nadin-ahi. — Autor.] kaalub välja seatina, vabastab ta oma poja.» Kuid seda ei juhtunud: muidu oleks savitahvlike purustatud — selline oli komme. Et aga tahvlike säilis, siis järelikult Jakulimmiril ei õnnestunudki pääseda võlaorjusest.

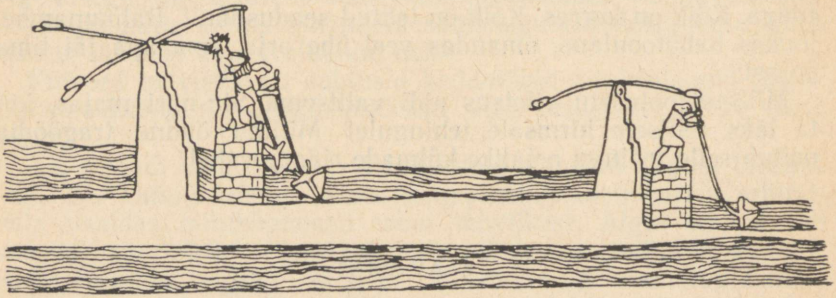

Tööd põldude niisutamisel.

Äridokumendid joonistavad õpetliku pildi ühelt poolt rikkuste kuhjumisest käputäie liigkasuvõtjate-vereimejate kätte, teiselt poolt aga talupoegade ja käsitööliste massilisest laostumisest.

Meile juba tuntud liigkasuvõtja Iddin-kube annab kahele talupojale — isale ja pojale — laenuks umbes 300 kilogrammi vilja. Selle eest «saab Iddin-kube pandiks nende põllud, nende maja, nende viljapeksukoha, nende head kaevud, nende pojad ja tütred. Kui tähtaeg möödub, loetakse pant ostetuks. Tagastamist ja seletamisi ei ole.»

Selline on paljude kviitungite toon. Üks pool dikteerib tingimused, teine aga võtab need vastu ja nõustub tingimatult kõigega. «Tagastamist ja seletamisi ei ole...»

Reas teistes dokumentides võtab ikka seesama Iddin-kube pandiks oma võlgnike põllud, kasutab neid ja seab tingimuseks, et need lähevad tema täielikuks omandiks maksutähtaja möödalaskmisel. Otsustades savist kviitungite järgi, röövis Iddin-kube lühikese ajaga paljaks mitukümmend kaasmaalast.

Milliseid kavalusi küll ei kasuta liigkasuvõtjad, et anda sellele päise päeva ajal toimuvale jultunud röövimisele täiesti seaduslik vorm! Väga sageli varjatakse harilik liigkasuvõtlik tehing... lapsendamise sildiga.

Keegi Kinia lapsendab kokkuleppel Erešilumiga viimase poja Nakidu «koos tema põllu, tema maja ja kogu tema varandusega». Juba üksnes see sunnib haistma hädaohtu. Kas pole siin lapsendamise sildi taga varjul harilik varanduse ja laste müümine?

Järgnev märkus ei jäta selles suhtes mingit kahtlust. Jah, hoopiski mitte isalikud tunded ei juhtinud Kiniat, kui ta «lapsendas» Nakidu. On ju dokumendis öeldud: «Kui Nakidu ei tööta Kiniale, siis lõikab ta temal maha juuksed ilma kohtu ja juurdluseta ning müüb tema ära raha eest.»

Siin on teine analoogiline dokument. Aviešna lapsendas Azaja, Ibšahalu tütre. Värskel emal on õigus «müüa Azajat mehele, kuhu tahab ja Azaja eest saadud raha kasutab Aviešna».

Mõistagi ei küsi Azajalt keegi, kas talle meeldib mees, kellele Aviešna tema müüb. Kasuema ärilised huvid otsustavad tütarlapse saatuse, keda andis «lapsendamiseks» lõplikult vaesunud isa. Mitte juhuslikult pole dokumendis tehtud tingimuseks, et kui Azajal leitakse võlgu, siis peab need tasuma tema isa Ibšahalu, mitte aga tema kasuema Aviešna.

Ent kuidas mõista niisuguseid dokumente, kus pooled nagu vahetaksid osad: kasuisa on vaene, kasupoeg aga rikas? Selliseid dokumente on samuti üsna rohkesti säilinud. Ja miks taolistel «lapsendamistel» võidab igas suhtes poeg, kaotajaks jääb aga alati isa? Ja miks see lapsendatu vahetab iga reede oma isasid, õigemini omandab üha uusi ja uusi? On tal siis selline riiakas iseloom?

Üks selliseist «poegadest», keegi Tehiptilla, muretses endale lühikese ajaga üle saja isa!

Selge, et siin pole asi kasupoja või isa iseloomu omadustes. Samad varanduslikud huvid, sama ost-müük on nende lapsendamiste aluseks, ainult selle vahega, et ostja ei esine siin mitte isa, vaid poja osas.

Igal järjekordsel «lapsendamisel» eraldab järjekordne «papake» «pojale» (üsna tagasihoidliku «kingituse» eest) viimase kasuks päranduse — põllu, aasa, aia.

Saades selliselt päranduseks maatüki, mööda hiilides seadusest, mis keelab enneaegset maa müümist, asus «poeg» uue «papakese» otsinguile. Ta varitses nagu kull oma ohvrit — vaesunud põlluharijat, ilmus kõige kriitilisemal hetkel ning ostis

poolmuidu tema maa. See ost-müük vormistati aga lapsendamise lepinguna...

Paljud taolised tehingud on õmmeldud valge niidiga. Rikkad ülesostjad ei hoolitsenud isegi selle eest, et anda neile viisakat vormi. Seesama Tehiptilla teeb tingimuseks, et «kui [kasuisa] sureb, siis võib ta teda mitte taga nutta, kui aga kaob, siis võib ta teda mitte taga otsida...»

ÜLEVAATAJA NUUDI ALL

Raske oli liigkasuvõtjate ja rikaste kätte sattunud orjade elu, kuid veelgi kibedam oli palee- ja templiorjade saatus. Sellest jutustasid meile majapidamisaruandluse dokumendid — kümned tuhanded savitahvlikesed, üleni kirjatud numbritega. Neist nähtub, et juba väga vanal ajal — umbes kaks tuhat aastat enne meie ajaarvamist — kasutati orjatööd laialdaselt suurmajandeis, ehitustöödel, suurtes laeva-, puusepa- ja pottsepatöökodades. Ülevaatajad andsid templile või paleele aru vilja kulutamise kohta orjade toitlustamiseks ja nende poolt tehtud tööde kohta. Arvestamise lihtsustamiseks ja hõlbustamiseks võtsid nad sageli abiks niisuguse mõiste, nagu inimpäev. Näiteks kui ülevaatajal oli 20 inimest, kes töötasid 360 päeva aastas, siis korrutas ta need arvud ja sai 7200 inimpäeva.

Millest need tahvlikesed siis jutustasid nõukogude teadlastele? Sellest, et orjad töötasid hommikust õhtuni aasta läbi, tundmata puhkepäevi ja pühasid. Oma ebainimliku töö eest said nad peotäie otri. Orjade hulgas oli osavaid käsitöölisi — pottseppi, puuseppi, tislereid, kangruid, vankritegijaid, laevaehitajaid, kiviraiujaid, seppi.

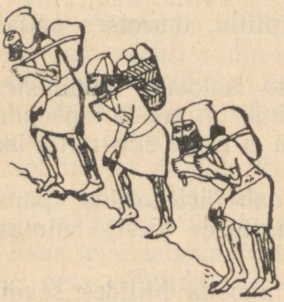

Kivide tassimine palee ehitamisel. Orjad nõrkevad üle jõu käiva koorma all.

Orjade kätega ehitati ja taastati niisutuskanaleid, püstitati linnamüüre, templeid, paleesid ja elumaju, valmistati rõivaid ja jalanõusid, kanti koormaid, veeti jõel laevu.

Vähimagi süü eest karistati orja julmalt: peksti piitsaga, lõigati ära kõrvad. Sõnakuulmatuil orjadel torgati mõnikord välja silmad, et võtta neilt võimalus põgenemiseks. Ka pimedatele leidus tohutuis kuninga ja templi majandeis tööd, näiteks viljajahvatamisel käsikividega.

On iseloomulik, et orja karistades

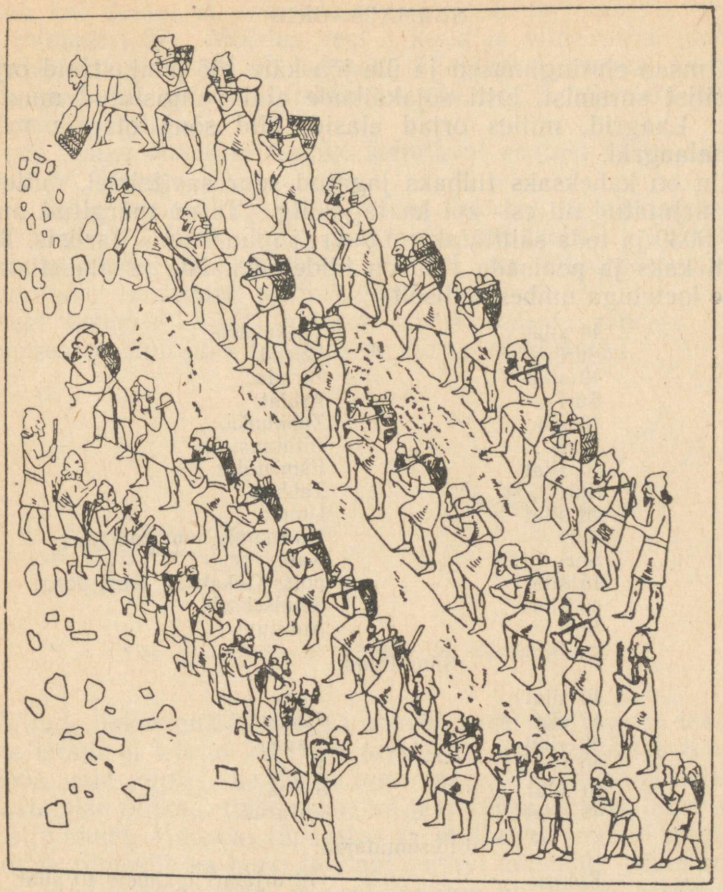

Orjad ehitustöödel.

ja sandistades ei vigastatud mitte kunagi tema käsi. See on ka mõistetav: orja ülesanne on töötada, selleks on tal aga vaja terveid käsi.

Liialdamata võime öelda, et inimesi hinnati muistses Mesopotaamias vähem kui loomi. Koduloomi hoiti, veoloomi püüti mitte koormata üle jõu käiva koormaga. Orjad aga töötasid nõrkemiseni, kuni tervise hävimiseni. Ja orja surma peeti väiksemaks kaotuseks kui härja või lehma lõppemist. Rõõvsõjad täiendasid lakkamatult inimreserve, kust võis ammutada maksuta tööjõudu.

SURMALAAGRID[1]

Hirmsad elutingimused ja üle jõu käiv töö põhjustasid orjade massilist suremist, eriti sõjakäikude ajal vangistatud muulaste seas. Laagrid, milles orjad elasid, olid sõna otseses mõttes surmalaagrid.

Siin on kaheksaks tulbaks jagatud suur savitahvel, millel on täis kirjutatud nii esi- kui ka tagakülg. Ta on märgitud numbriga 6039 ja teda säilitatakse Louvre'i muuseumis Pariisis. Tema teksti kaks ja poolsada rida on täidetud naiste ja alaealiste nimede loeteluga umbes selliselt:

40 silat	Tuašubarbi.
Suri	Hurud.
40 silat	Biradu.
Suri	Arbial.
40 silat	Zubaimša.
Suri	Ilitumnauda.
40 silat	Ešmenidar.
Suri	Tabbau.
40 silat	Umma.
Suri	Niraname, tema tütar.
Suri	Kali.
15 silat	poiss Gukakaša, tema poeg.
40 silat	Šelulšebarbi.
Suri	Annitum.

Sünnitajad:

40 silat	Anna.
40 silat	Mama.
40 silat	Gana.
40 silat	Illazu.
40 silat	Sadea.
40 silat	Sašarud.

Mittesünnitajad:

Kokku:	12 orjatari igaühele 40 silat.
Kokku:	1 poiss 15 silat.
Kokku:	7 hukkus.

Neile otra 1 gur 195 silat.
Ülevaataja Lugalemahe.

Mis kummaline nimestik see on?

See on vanaaegse arveraamatu savist leht.

Tahvlike koostati Umma linna kuninga majandi kirjutaja poolt 4000 aastat tagasi. Seda oli talle tarvis selleks, et kindlaks teha, kui palju vilja on vaja selles laagris olevate inimeste toitmiseks. Vajaliku vilja kogus vähenes kuust kuusse tohutu surevuse tõttu.

---

[1] Selle osa kirjutamisel kasutasid autorid akadeemik V. V. Struve trükis veel avaldamata uurimust «Naissõjavangide laager Sumeris III aastatuhandel enne meie ajaarvamist», mis lahkelt nende käsutusse anti.

Piisab kui öelda, et üheainsa kuu jooksul suri laagris olevast 185 inimesest 57. Möödus veel 4 kuud ja viide salka jaotatud 59 orjatarist suri veel 38 inimest. Ülejäänud vangide ja nende laste saatusest pole veel midagi teada, ent kahtlemata oli see niisama traagiline.

Selle laagri õnnetute elanike kohutavat saatust jälgis akadeemik V. V. Struve.

Prantsuse assürioloog, kes avaldas Louvre'i muuseumi tahvlikese, huvitus sellest ainult geograafia seisukohalt. Tahvlikese kommentaarides ta kirjutas: «Nimed on tähelepanuväärsed, mõned neist on semiidi päritoluga.»

Isegi kohates kõikjal märget «suri», «suri», «suri»..., mis iseenesest paelub juba tähelepanu, jäi ta ükskõikseks.

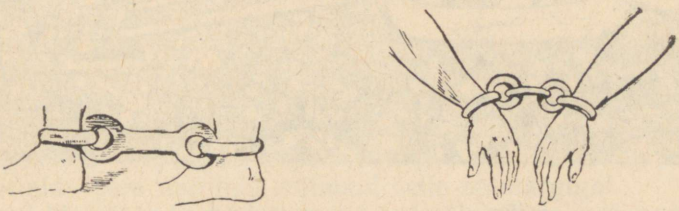

Käe- ja jalarauad orjadele ja sõjavangidele.

Paljude dokumentide hoolika analüüsi teel nõukogude teadlane mitte ainult ei teinud kindlaks orjataride surevusprotsenti selles laagris, vaid selgitas ka nende tegevusala, Umma linna orjadega varustamise allikad, toiduainete väljaandmise kontrollimise korra ja palju muud. Muuseas täpsustas ta, et kõrvuti semiidi nimedega sisaldab nimestik ka hurri ja isegi sumeri nimesid. Järelikult ka selles ainsas küsimuses, millest huvitus prantsuse assürioloog, tegi nõukogude teadlane mõõtmatult rohkem.

Kuidas siis õnnestus taaselustada surmalaagri kohutavat pilti ja jälgida muudatusi, mis toimusid selles nelja kuu jooksul?

Tuhandete majapidamisaruandluse dokumentide hulgast pööras akadeemik V. V. Struve tähelepanu ühele tahvlikesele N. P. Lihhatšovi kollektsioonist. See oli avaldatud M. V. Nikolski poolt Moskvas 1915. aastal teiste dokumentide seas number 329 all. Ja osutus, et selle tahvlikese kümned nimed ühtivad seitse aastat hiljem avaldatud Louvre'i tahvlikese nimedega. Nii tõestati, et need kaks lehte on ühest ja samast muistse Sumeri arvepidamisraamatust, milledest üks sattus Pariisi, teine aga Leningradi.

Selliseid juhtumeid pole vähe. Mõnikord on ühe ja sama savist raamatu «leheküljed» laiali mitmete maade muuseumides. Neid

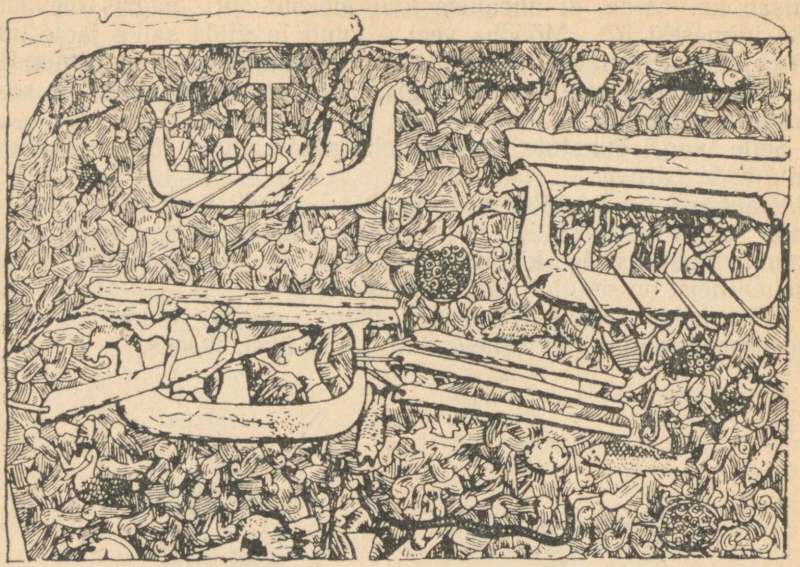

Ehitusmetsa vedamine laevadega.

avaldatakse eri aegadel, mõnikord kümnete aastate pikkuse vahega... See on veel üks raskustest, millega põrkavad kokku Vana-Idamaa ajaloo uurijad.

Niisiis osutus, et tahvlike number 329, mida säilitatakse Ermitaažis, on Louvre'is säilitatava tahvlikese number 6039 õde. See-juures on esimene teisest vanem pisut vähem kui viis kuud.

Sumeri sõna «ririga» on raske tõlkida teistesse keeltesse. See tähendab midagi «surema», «hukkuma» ja «kärvama» vahepealset. Seda terminit kasutati Sumeris, kui oli juttu kariloomade taudist. Sama terminit on kasutatud siin orjataride surma tähistamiseks.

Juba üksnes see jooneke (mis jällegi ei köitnud prantsuse assürioloogi tähelepanu) kõneleb ilmekalt klassilise rõhumise julmusest muistses Mesopotaamias.

Terminit «kariloomad», mida me harilikult kasutame loomade kohta, tarvitati muistses Mesopotaamias ka orjade kohta. «Orjapidajate klassi lõpmatu põlgus orja vastu sumeri ühiskonnas,» kirjutab V. V. Struve, «leidis ereda väljenduse selles faktis, et vanimal ajal jagas sumeri keel nähtuste maailma kaheks klassiks — isikute klass ja asjade klass, viimasesse aga arvati koos kariloomadega ka orjad!»

Tahvlikese number 6039 ajaloos ilmnes eredalt kaks erinevat lähenemist ajaloolisele dokumendile. Suurte templi ja kuninga majandite ülevaatajate kokkuvõtted on kodanlikele teadlastele huvitavad ainult kui dokumendid, mis sisaldavad andmeid põllumajanduslike tööde organisatsiooni kohta kauges minevikus. Nõukogude uurijale on see rikkalikuks materjaliks, mis avab muistse Mesopotaamia sotsiaalsed suhted. Ja kümned asjad, mis libisevad mööda kodanlike orientalistide piiratud pilgu eest, muutuvad teaduse pärisomandiks, kui ajaloolist dokumenti puudutab marksistlik-leninliku eesrindliku meetodiga relvastatud nõukogude õpetlase käsi.

TEADUSE VÕLTSIJAD

Ajastust, mis avanes inimkonnale savist raamatute kaudu, on kirjutatud sadu raamatuid. Küllaltki suurt huvi Mesopotaamia kultuuri vastu ilmutab ka Lääne-Euroopa teadus. Kodanlikud teadlased püüavad sageli kasutada Vana-Idamaa ajaloo materjale, et õigustada kaasaegset imperialistlikku röövimist. Ja milliseid «teooriaid» pole nad küll esitanud selle eesmärgiga!

Ühed kinnitavad, et Idamaa rahvad pole võimelised iseseisvaks arenemiseks ja et pole mingit printsipiaalset vahet, ütleme, nüüdse iraagi fellahi ja muistse Mesopotaamia talupoja-kogukondlase vahel. Nad väidavad, et iidsest ajast peale valitses Idamaal feodalism ja orjanduslikku korda ei tundnud Idamaa üldse.

Teised, vastupidi, arvavad, et Idamaa on ammu läbinud oma kõrgeima õitsengu perioodi — orjandusliku korra ajastu, mida nad samastavad kapitalistliku korraga. Nad ei tee vahet Vana-Idamaa orja ja kapitalistlike maade palgatöölise vahel. Selle «teooria» kohaselt on feodalism samm tagasi võrreldes orjandusliku korraga. Järelikult ei tunne inimkonna ajalugu tõelist progressi, ta liigub otsekui mööda suletud ringi.

Kolmandad väidavad, et klassivõitlus lõhestas Vana-Idamaa ühiskonda juba tol ajal, mil seal oli ürgkogukondlik kord. Järelikult ei ole inimkonna ajaloos olnud ega võigi olla sellist aega, mil puuduvad klassid ja klassivõitlus.

Neljandad, vastupidi, eitavad igasugust klassivõitlust Idamaal ja kannavad oma järeldused üle kaasaegsele kapitalistlikule ühiskonnale, milles nad näevad klasside harmooniat, tööliste ja kapitalistide huvide ühtelangemist.

On olemas veel palju igasuguseid muid reaktsioonilisi «teooriaid», mis moonutavad ja võltsivad Idamaa rahvaste vanemat ajalugu. Ja kuigi nad nagu sulgevad üksteist välja, on nende

Ori sõtkub tainast.

Orjad lammast tapmas.

vahel ometi midagi ühist. Igaüks neist «teooriaist» püüab omamoodi õigustada kapitalistlikku korda, «tõestada» selle kõikumatust ja igavestikestvust. Selles pole raske veenduda.

Kui Idas ei ole olnud ega ole mingit arengut, siis peavad järelikult asumaade ja sõltuvate riikide rahvad olema tänulikud inglastele, prantslastele ja ameeriklastele, kes tungisid nende kodumaale ja riisuvad neid halastamatult. Nad ju toovad oma tääkide teravikel mahajäänud rahvastele «kultuuri», kes pole võimelised arenema, täites sellega oma «tsivilisaatorlikku missiooni». Niimoodi esitatakse kõige metsikum asumaade ekspluateerimine suure heateona.

Vaja on kapitalistlikud tavad muuta igaveseks, muidu saabub kultuuri hävimine, — selline on järeldus suletud ringis arenemise teooriast.

«Jätke võitlus kapitalismi kukutamise ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest, sellest ei tule midagi välja,» jutustavad igavese klassivõitluse teooria pooldajad.

«Kaasaegne kapitalistlik ühiskond on kõige täiuslikum kõigist võimalikest,» aitavad neile kaasa klasside harmoonia «teooria» poolehoidjad.

Kõikide nende «teooriate» kohta sobivad ülihästi K. Marxi sõnad täis vihast sarkasmi, mis ta ütles kodanliku ajalookoolkonna aadressil, et see legaliseeris «tänapäeva alatuse eilse alatusega . . .» [1]

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. I, стр. 401.

Järjekindlalt, samm-sammult paljastades kodanlike orientalistide ebateaduslikud väljamõeldised, ei jätnud nõukogude ajaloolased kivi kivi peale kõigist neist reaktsioonilistest «teooriatest». Tohutu faktilise materjali — majapidamisaruandluse dokumentide — põhjal tõestasid nad ümberlükkamatult, et pole mingit printsipiaalset erinevust Ida ja Lääne vahel.

Ida nagu Lääski alustas oma ajalugu ürgkogukondlikust kogukonnast, mis ei tundnud klasse ega klassivõitlust. Ühiskonna tootlike jõudude arenemisega, kui inimesed kodustasid loomi, õppisid harima põldu, hakkasid valmistama metallist tööriistu ja õppisid muid käsitöid, algas inimese ekspluateerimine inimese poolt, ilmus orjus. Orjapidaja hakkas omastama orjade kätega loodud tööprodukte.

Ori valmistab toitu.

See oli esimene ühiskonna jagunemine klassideks.

«Eranditult kõigis maades aastatuhandete jooksul toimunud kõigi inimühiskondade arenemine,» õpetab V. I. Lenin, «näitab meile selle arenemise üldist seaduspärasust, korrapärasust, järjekindlust sellisel kujul, et algul me näeme klassideta ühiskonda — algelist patriarhaalset ühiskonda, ürgühiskonda, kus ei olnud aristokraate; seejärel — orjandusele tuginevat ühiskonda, orjanduslikku ühiskonda.» [1]

Savist raamatud kinnitasid hiilgavalt seda Lenini geniaalset mõtet. Nad kummutasid täielikult iga liiki ebateaduslikud väljamõeldised «igavesest feodalismist» Idamaal ja tema rahvaste võimetusest areneda. Nad purustasid legendi klassirahust ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel, näidates lepitamatut klassivõitlust orjade ja orjapidajate vahel.

Kuid ka orjanduslik kord ei olnud igavene. Savist raamatute abil võib jälgida kogu tema ajalugu — esimeste klassiühiskondade tekkimisest kauges minevikus kuni nende hukkumiseni.

Orjandusliku korra ajastul sammus inimkond kaugele edasi. Tootlike jõudude areng saavutas niivõrd kõrge taseme, mis oli mõeldamatu klasside-eelses ühiskonnas. Ilmusid kiri, teadused, kunstid, arhitektuur. Ehitati suured linnad, kaevati niisutuskanalid, rajati maanteed.

Kuid see, mis oma aja kohta oli sammuks edasi, kuna ta aitas kaasa tootlike jõudude arenemisele, muutus aja jooksul piduriks,

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. köide, lk. 439.

hakkas segama edasist progressi. Orjade võitlus orjapidajate vastu, rõhutute võitlus rõhujate vastu lõi vankuma kogu orjandusliku korra ehituse. Ja see varises kokku. Tema varemeil tekkis uus ühiskond — feodaalne ühiskond.

Ja samasuguse paratamatusega, millega ürgkogukondliku korra asemele tuli orjanduslik ja feodaalse asemele kapitalistlik, on möödapääsematu sotsialismi võit kapitalismi üle.

Sotsialism on juba võitnud ühel kuuendikul maakerast — võimsas Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidus, mille rahvad kommunistliku partei targal juhtimisel ehitavad veendunult kommunistlikku ühiskonda. Sotsialistliku arenemise teele on kindlalt astunud rahvademokraatiamaad. Grandioossete sotsiaalsete ümberkujundamiste teed sammub veendunult suur 600-miljoniline hiina rahvas.

Niisama paratamatult, nagu ööle järgneb päev, tuleb kapitalistliku korra asemele möödapääsematult kogu maailmas sotsialistlik kord, kus ei ole inimese ekspluateerimist inimese poolt. Ja siis ei seisa enam mingeid tõkkeid tsivilisatsiooni ja progressi teel.

*

Nõndaks, kallis lugeja, me viibisime võimsa Assüüria valitseja, «maailma nelja maa kuninga» Assurbanipali palees, me tungisime tema palee raamatukokku ja saime teada palju hämmastavaid asju.

Me rändasime koos vägilase Gilgamešiga «elurohu» ja igavese surematuse otsinguil läbi pool maailma, laskusime koos jumalanna Ištariga allilma ja koos Etanaga tõusime kotka tiibadel seitsmendasse taevasse.

Me olime Babüloni purustamise ja «lõvide koopa» Ninive hävitamise juures. Me olime julmade sõdade tunnistajaiks, mida pidasid täitmatud Assüüria kuningad, üle ujutades maad süütute ohvrite verega, muutes varemeiks õitsvaid linnu. Me nägime, kuidas varises kuristikku tohutult paisunud Assüüria sõjalis-parasiitlik suurriik, mis üksvahe näis kõikvõimsana.

Me nautisime bareljeefe ja raidkujusid, mille raius vanaaja tundmatu kunstniku tera, imetlesime babüloonia matemaatikute ja astronoomide sügavaid teadmisi ja olime suurepäraste värvide valmistamise juures, milledega kaeti kahhelkivid. Meie silme eest möödus Vana-Idamaa orjade hirmus saatus, kes võrdsustati kariloomadega, olid ilma elementaarseimate inimõigusteta, ja igavesele orjusele määratud «elusa pandi» vilets saatus...

Savist raamatud pajatasid maailmale veel väga paljust. Siin on jutustatud ainult mõningaist muistse Mesopotaamia huvita-

vaist sündmusist. Paljusid tema elu ja olu külgi pole me isegi puudutanud. Ühes väikeses raamatus on võimatu haarata Tigrise ja Eufrati kallastel elavate rahvaste kolme tuhande aastase ajaloo ja kultuuri tõepoolest ääretut materjali.

Assürioloogidel on veel palju teha. Tuhandeid savist raamatuid pole seni veel uuritud. Aga kes võib öelda, kui palju saviplaadikesi lamab veel liiva ja mulla paksude kihtide all ning ootab arheoloogi labidat!

Ja kui see raamat, kallis lugeja, mis tõstis ainult Mesopotaamia rahvaste ajalugu varjava eesriide äärekese, tekitab huvi nende omapärase kultuuri ja elu vastu — ära karda! Mine julgelt raamatukokku ja sa leiad vastuse paljudele erutavatele küsimustele. Pöördu ajalooõpetaja poole, astu ajalooringi liikmeks.

Kui sa elad Moskvas või viibid seal läbisõidul, mine tingimata A. S. Puškini nimelisse Kujutava Kunsti Muuseumisse Volhonkal. Seal sa näed palju algupäraseid savist raamatuid, vanu kujusid ja bareljeefe ning isegi viiejalgseid tiivulisi inimhärgi.

Kui sa oled leningradlane või tuled Leningradi, külasta tingimata Ermitaaži. Selle saalides ja hoidlates säilitatakse just neid arveraamatuid N. P. Lihhatšovi kollektsioonist, mille kallal töötas nii palju aastaid vene assürioloogia isa Mihhail Vassiljevitš Nikolski.

Vana-Idamaa ajaloolastel on palju huvitavaid ja pakilisi töid. Pole põhjust kahelda, et mitte ainult üks savitahvlikestes varjatud kauge mineviku saladus mõistatatakse nende poolt edukalt. Tõepäraselt taaselustades muistsete rahvaste elu, olu ja kultuuri, viivad nõukogude teadlased edasi ajalooteadust, toovad oma töödega kuulsust meie suurele kodumaale.

SISUKORD

Eessõna 5

Esimene peatükk. VENE ASSÜRIOLOOGIA ISA.

Üksikelamu Petrozavodski tänaval 7
Teaduse ennastsalgav töömees 8
Mesopotaamia tahvlikesed 10
Tunnetamisrõõm 12
51 ja 855 13
Sumerlased 15
Aastatuhandete sügavusse 20
Tähelepanuväärne oletus 22

Teine peatükk. NINIVE OTSIMINE.

Mõistatuslikud künkad 26
Väljakaevamised jätkuvad 28
Harimatu paša, kes osutus prohvetiks 29
Maa-alused paleed 30
Kallihinnaliste kollektsioonide hävimine 35
Layard siirdub jahile 36
Esimene saak 38
Mosuli kuberneri tembud 39
Nimrodi pea 41
Viiejalgsed tiivulised inimhärjad 43
Kaks meetodit 46
Kolonisaatorite kombed 49
Inglased kasutavad Assurbanipali-aegset tehnikat 51
Layard karistab «sõnakuulmatuid» 53
Ninive ootamatu leidmine 54
Imelikud telliskivikesed 57

Kolmas peatükk. KUIDAS ÕPITI LUGEMA KIILKIRJA.

Kirjamärgid või mustrid 60
Itaalia kaupmehe ja taani teadlase joonised 61
Äpardunud matemaatik 64
Õigel teel 66
Piltmõistatus on lahendatud! 68
Grotefendi jälgedes 72
Nööri otsas taeva ja maa vahel 74
Ebaaus mäng 77
Babüloonia kirja saladused 78
Eksam teadlastele 85

Neljas peatükk. KODUMAISE TEADUSE KUULSUSEKS.

Aasia muuseum 91
Urartu 92
Mööda Taga-Kaukaasiat 96
Esimene assüüria keele sõnaraamat 99
Akadeemik B. A. Turajev 100
Lehekülg kirjutamata kroonikast 104
Savist raamatud 110

Viies peatükk. TÖÖLINE, KES SAI MAAILMAKUULSAKS TEADLASEKS.

George Smith graveerib kiilukujulisi pealiskirju 113
Andekas iseõppija 114
Ihaldatud hoidlates 115
Sensatsiooniline avastus 118
Ekspeditsioon tahvlikese kildude otsimiseks 119
Uuesti Ninives 122
George Smithi surm 128

Kuues peatükk. KUIDAS VALMISTATI SAVIST RAAMATUID.

Kiilkirja tekkimine 130
Kirjutajate koolid 132
Sõnaraamatud ja õpikud 134
Kuidas tekkis Ninive raamatukogu 138
Templid, köited, päistiitlid, kataloogid 139
Raamatukogu arhiivosakond 140

Raamatutrükkimise alged 141
Silinderpitsatid 142
Rikkalik pärand 143

Seitsmes peatükk. NINIVE RAAMATUKOGU PEREMEES JA TEMA AJASTU

Assurbanipal jutustab endast 145
Armee reorganiseerimine 146
Kaugelesihtiv poliitika 149
Veriste sõdade ahelik 152
Lahing Khaluli juures 153
Babüloni purustamine 157
Babüloni taastamine 159
Sõjalis-parasiitliku «maailmariigi» pärija 162
Sõjakäik Egiptusse 163
Eelami kampaania 166
Ähvardav koalitsioon 171
Luudel ja verel 176
Koloss savijalgadel 180
Kättemaksu algus 182
Ninive — «lõvide koopa» — hukkumine 184
Assüüria hukkumine 186

Kaheksas peatükk. VANA MESOPOTAAMIA MÜÜDID JA LEGENDID.

Suurematust otsinud Gilgameši seiklused 187
Kui kõrvaldada fantastilised katted 199
Legend Adapast 202
Kotka tiibadel 203
Müüt maailma loomisest 206
Jumalanna Ištari laskumine allmaailma 215

Üheksas peatükk. TÄPPIS- JA LOODUSTEADUSED.

Numbrid ja arvud 220
Kuuekümnendsüsteem 222
Arvutustabelid 223
Pindala ja ruumala mõõtmine 224
Mõõtühikud 226
Kalender 228
Kui palju kaalub üks minut 229
Noore kuu otsinguil 229
Astronoomia ja astroloogia 230
Universumi ehitus 235
Taeva geograafia 236
. . . ja maa geograafia 238
Zooloogia, botaanika, füüsika ja keemia alged 241

Kümnes peatükk. ARSTITEADUS JA FARMAKOLOOGIA.

Vastuoksa Herodotose arvamusele 245
«Maha raiuda tema käed» 246
Haiguste iseloom 248
Vanimad ravimisõpetused 249
Ravimid 252
Sidemed, massaaž, võimlemine 254
Deemonite väljaajamine 256

Üheteistkümnes peatükk. ORJAPIDAJATE SEADUSED.

Väljaspool seadust 257
Inimese hind 258
Bilalama seadustik 259
Millest jutustavad «igavad» raamatud 263
Poja müümine 265
Elav pant 265
Lapsendamise sildi all 267
Ülevaataja nuudi all 268
Surmalaagrid 270
Teaduse võltsijad 273
Ajaloo progressiivne käik 275

Л. Липин, А. Белов

ГЛИНЯНЫЕ КНИГИ

На эстонском языке

Обложка Т. Куллес

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja R. Mägi

Kunstiline toimetaja H. Keigo

Tehniline toimetaja T. Mitt

Korrektor M. Root

Ladumisele antud 30. XII 1955. Trükkimisele antud 15. III 1956. Paber 60:92, 1/16. Trükipoognaid 17,5. Arvutuspoognaid 17. Trükiarv 5000. MB-02638. Tellimise nr. 48.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42

Hind rbl. 6.10.

7—11

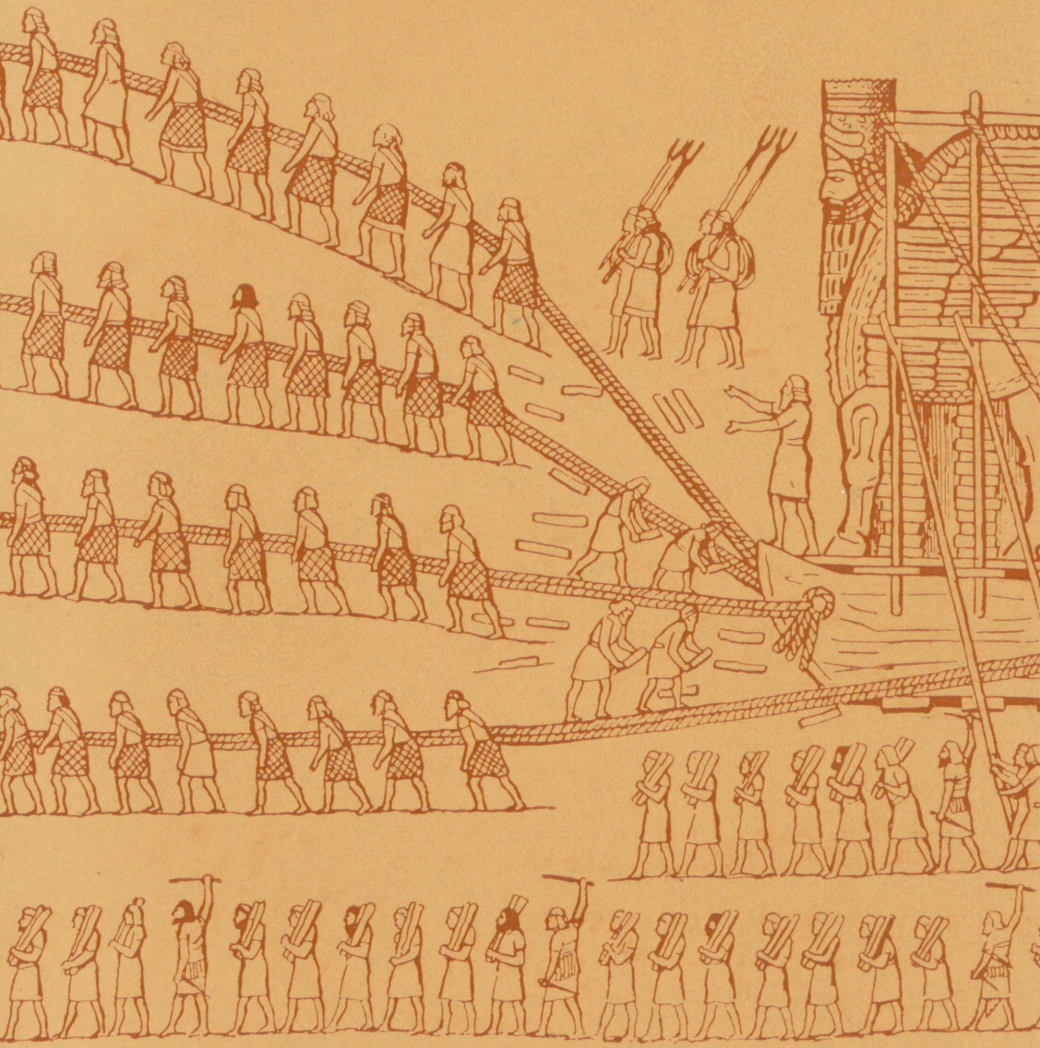

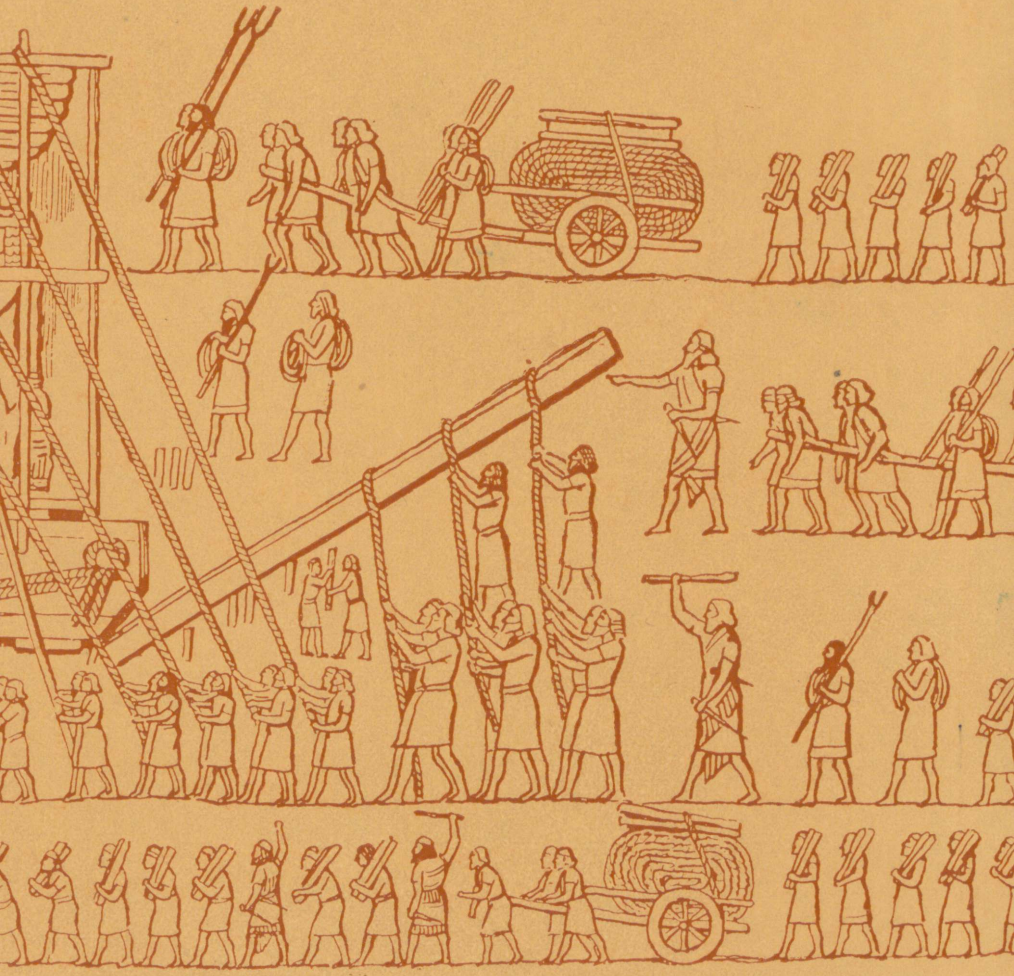

Rbl. 6.10

A-21014

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00357826 9